Bilim ve Gelecek

22

Bilim ve felsefe karşıtı bir İslam düşünürü

GAZZÂLÎ

İslam ulemasının en önemli isimlerinden, hayatı ve eserleri

Gazzâlîcilik: Ötesel alıcım, Kuran'a dönüş ve İslamlaştırma

• Prof. Dr. Ramazan Pekünlü
Einstein'ın Genel Görelilik Kuramı her şeyi açıklayabiliyor mu?

• Ünlü antropolog Richard Leakey:
"İnsanlığın 7 milyon yıllık tarihi yazılıyor"

• **İstanbul Kurtarma Kazıları**
Dr. İsmail Karamut / **Toprağından tarih fışkıran kent: İstanbul**
Doç. Dr. Cemal Pulak / **1000 yıllık tekneler bize geçmişi anlatıyor**

Bilim ve Gelecek
SAYI: 22 / ARALIK 2005

7 RENK BASIM YAYIN FİLMCİLİK LTD. ŞTİ. ADINA SAHİBİ
Ender Helvacıoğlu

SORUMLU YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ
Ruken Kızıler

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Ender Helvacıoğlu

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Nalân Mahsereci

ADRES
Sakızağacı Cad. Nane Sok. 15/4 Beyoğlu
TEL: (0212) 244 97 95

www.bilimvegelecek.com.tr
E-posta: bilgi@bilimvegelecek.com.tr

Internet grubumuza üye olmak için
bilimgelecekdergisi-subscribe@yahoogroups.com
adresine eposta göndermeniz yeterlidir

ANKARA TEMSİLCİSİ
Ulaş Karakul
E-posta: ulas.karakul@bilimvegelecek.com.tr

ANKARA BÜRO
Tel : (0312) 417 52 88
Adres : Karanfil Sok. 17/11 Kızılay

İZMİR TEMSİLCİSİ
Levent Gedizlioğlu
Tel: (0232) 463 98 57

SAMSUN TEMSİLCİSİ
Hasan Aydın
Tel: (0505) 310 47 60
E-posta: hasanaydn@hotmail.com

TRAKYA TEMSİLCİLERİ
Cemal Bitlis
Tel: (0282) 654 05 05
E-posta: cemalbitlis@mynet.com
Ayhan Oruçoğlu
Tel: (0535) 236 16 12

KOCAELİ TEMSİLCİSİ
Bijen Peker Ersavcı
Tel: (0532) 580 30 60
E-posta: bijene@yahoo.com

BARTIN TEMSİLCİSİ
Barbaros Yaman
Tel: (0533) 420 86 01
E-posta: yamanbar2000@yahoo.com

ÇANAKKALE TEMSİLCİSİ
Engin Ulus
Tel: (0536) 425 95 52
E-posta: engin.ulus@mynet.com

ÇİVRİL TEMSİLCİSİ
Mümtaz Başkaya
Tel: (0505) 364 53 98
E-posta: mumtazbaskaya@superposta.com

AVRUPA TEMSİLCİSİ
Kağan Güner
Tel: 44 2077040965
E-posta: guner16@mynet.com

YURTİÇİ ABONE KOŞULLARI
1 yıllık: 50 YTL / 50.000.000 TL
6 aylık: 25 YTL / 25.000.000 TL
(Abonelikle ilgili bilgi almak için,
0212.244 97 95 no'lu telefonu arayınız)

YURTDIŞI ABONE KOŞULLARI
Avrupa ve Ortadoğu için 50 Euro
Amerika ve Uzakdoğu için 100 Dolar

BASILDIĞI YER
Ezgi Matbaacılık
Davutpaşa Cad. Kazım Dinçol Sitesi
No: 81 Kat 2 No: 229 Tel: (0212) 501 93 75

DAĞITIM ŞİRKETİ
Merkez Dağıtım

ISSN: 1304-6756
YAYIN TÜRÜ: Yerel - Süreli

Sayın Başbakan, yol göstericiniz din hükümleri mi, bilim mi?

"Ulema" sözcüğü açıktır ki, "din bilginleri" karşılığında kullanılmıştır. Konu türbandır ve Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı "konunun ulemaya sorulmasını, kadınların başlarının örtülmesi dinin emri ise saygı gösterilmesini" söylemiştir.

Sayın Başbakan şu soruya net bir yanıt vermelidir: Hangisi daha üstündür? Dinin emirleri mi, cumhuriyetin yasaları mı? Özellikle birbiriyle çeliştiği zaman hangisi uygulanacaktır? Anlaşıldığı üzere, Başbakan, dinin emirlerinin daha üstün olduğunu düşünmektedir. O halde dinin bazı emirlerini sıralayalım ve Başbakan'ın bu konulardaki düşüncelerini soralım. Hem de sıralayacağımız bu emirler, ulema yorumuna hiç gerek bırakmayacak biçimde Kuran'da, hadislerde veya şeriat hükümlerinde yer almaktadır.

- Kuran'a ve İslam şeriatına göre, kölelik ve cariyelik kurumu meşrudur. Köle maldır, alınıp satılabilir, ırzına geçilebilir, hiçbir hakkı yoktur, mülk edinemez. Köle, sahibi tarafından öldürülebilir; bu durumda "kısas" uygulanmaz, "keffaret" de ödenmez. Köle ile özgür insanı bir tutmak, Allah ile putları bir tutmak gibidir. Cariye ile cinsel ilişkide bulunmak için ona sahip olmak yeterlidir; nikah gerekmez. Kuran, cariyelik kurumunu, erkeğin "helal olmayan yol"a sapmamasında önemli rol oynadığını belirterek olumlar. Cariye fuhuşa zorlanmasa iyi olur; ama zorlayan "günahkâr" olmaz. Köle, miras yoluyla babadan oğula geçer. Bütün bu bilgiler, Turan Dursun'un Kuran Ansiklopedisi adlı eserinin "Köle" ve "Cariye" maddelerinde bulunabilir. Kaldı ki, Hz. Muhammed'in de ömrü boyunca onlarca kölesi ve cariyesi olmuştur.

- Kuran'a göre, "Hoşunuza giden başka kadınlarla iki, üç ve dörde kadar evlenmek size helal kılınmıştır" (Kuran, Nisa 3).

- Kuran'a göre, "İki kadının tanıklığı, bir erkeğin tanıklığına bedeldir" (Kuran, Bakara 282).

- Yine kutsal kitap Kuran, "Serkeşlik etmelerinden endişelendiğiniz kadınlara öğüt verin, yataklarında onları yalnız bırakın, nihayet dövün" demektedir (Kuran, Nisa 34).

- Kuran, "Allah ve resûlüyle savaşanların ve yeryüzünde bozgunculuk yapmaya çalışanların cezası, ya boyunları vurularak öldürülmeleri, ya asılmaları, ya ellerinin ve ayaklarının çapraz kesilmeleri, ya da bulundukları yerden sürülmeleridir" diye hükmetmektedir (Kuran, Maide 33).

Bu sıraladıklarımız, hemen aklımıza gelen "din emirleri". Bu konuda "mürekkep yaladığını" söyleyen Sayın Başbakan, yukarıdaki hükümler konusunda ne düşünmektedir? Mevcut yasalarla çeliştiği apaçık olan bu dinsel hükümleri uygulamaya kalkanlar ceza mı alacaklardır, yoksa saygı mı göreceklerdir?

Bilim ve Gelecek, elinizdeki sayıda, İslam ulemasının en büyük isimlerinden biri olan Gazzâlî'nin, özellikle bilim, felsefe ve siyasete ilişkin fikirlerini geniş olarak ele alıyor. Gazzâlî, dinci çevrelerde hâlâ etkin olan bir düşünür. Gazzâlî'nin 1000 yıl önce söyledikleri, o dönem için hoşgörülebilir, işlevi olup olmadığı tartışılabilir. Ama 1000 yıl sonra bu düşüncelerin savunulması, uygulanmaya kalkılması kabul edilemez.

Cumhuriyet, Şeriata saygı gösteremez. Ne yazık ki hâlâ, hem de bir TC Başbakanı'na şu soruyu sormak zorunda kalıyoruz: Hayatta en hakiki yol göstericiniz bilim ve fen mi, yoksa din hükümleri ve ulema yorumları mı?

***

Dergimizin yazar ve çevirmenlerinden Sayın Feryal Halatçı, geçtiğimiz ay annesini kaybetti. Kendisine ve ailesine baş sağlığı diliyor, acısını paylaşıyoruz.

Dostlukla kalın..

Bilim ve Gelecek

İçindekiler

KAPAK DOSYASI
Yrd. Doç. Dr. Hasan Aydın
Bilim ve felsefe karşıtı bir İslam düşünürü
Gazzâlî ve Gazzâlîcilik. 4

Prof. Dr. Rennan Pekünlü
Einstein'a "göre"... 42

Seyhan Mersin
Kyoto Protokolü, yeni bir dünya sözü verebilir mi?. . . . 48

Prof. Dr. Cengiz Güleç
Irwin Yalom'un düşündürdükleri 52

Richard Leakey ile söyleşi
İnsanlığın 7 milyon yıllık tarihi yazılıyor. 56

Prof. Dr. A. Muhibbe Darga
Hocaların Hocası Tahsin Özgüç'ü kaybettik. 59

HAVA DURUMU/ Ogan Güner 62

KAZI KAZI ANADOLU/ Nalân Mahsereci
Dr. İsmail Karamut ile söyleşi
İstanbul Kurtarma Kazıları. 64

Doç. Dr. Cemal Pulak ile söyleşi
Yenikapı'da çıkan, bilgi yüklü tarihi gemiler 69

Prof. Dr. Sait Başaran ile söyleşi
"Bizans Dönemi Gemileri Müzesi hayal ediyorum.. 74

YAYIN DÜNYASI/ Nalân Mahsereci 78
Ulaş Karakul
Oryantalizme verilecek en iyi yanıt
"Doğuculuk"mu?.. 78

BİLİM GÜNDEMİ 82

BRİÇ / Lütfi Erdoğan 85

MATEMATİK SOHBETLERİ / Ali Nesin 86

SATRANÇ / Selim Gürcan 88

GO / A. Utku Üzülmez 90

FORUM 92
Ramazan Karaçalı
Tarihte ilk oyuncaklar: anne-baba 94

BULMACA / Hikmet Uğurlu 96

KAPAK DOSYASI

Yrd. Doç. Dr. Hasan Aydın'ın makalesi:

4

Bilim ve felsefe karşıtı bir İslam düşünürü GAZZÂLÎ VE GAZZÂLÎCİLİK

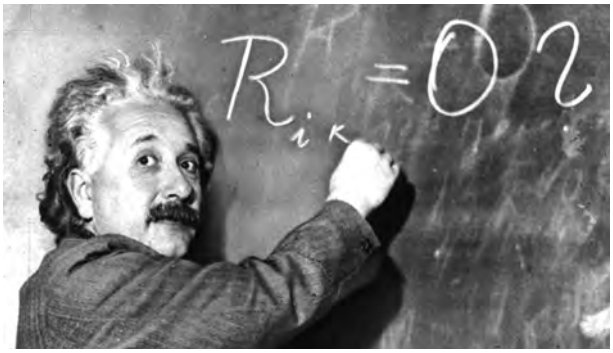

"İnsanın kurtuluşu, gelip geçici olan dünyadan el etek çekmesi, içe yönelmesi, ahlaksal bir yaşam sürmesi ve şeriata itaat etmesiyle olasıdır. Sıradan insanların bu kurtuluşu kendiliklerinden başarmaları olanaksızdır; bu yüzden onlar, peygamberlere ve onların yolunu takip eden velilere tâbi olmalıdırlar". Bu temel düşünceleriyle bilim ve felsefeye savaş açan Gazzâlî hakkında, derinlemesine bir araştırma...

Prof. Dr. Rennan Pekünlü yazdı:

42

Einstein'a "göre"...

Kendine özgü "ilk ilkeleri", "varsayımları", "formalizmi" ve "öngörüleri" olan Genel Görelilik Kuramı gözlemler karşısında tutarlı görünüyor. Ancak diğer yandan en büyük ölçeklerde evrene uygulandığında sağduyudan uzak sonuçların türetilmesine neden oluyor: Karanlık madde, vb. Evrenbilim gözlemleri, Görelilik Kuramı'nın yanlışlanmasına, bu kuramın bağrından veya dışından yükselecek olan yeni bir kurama zemin hazırlıyor...

KAZI KAZI ANADOLU

Dr. İsmail Karamut, Doç. Dr. Cemal Pulak, Prof. Dr. Sait Başaran ile İstanbul Kurtarma Kazıları'nı konuştuk

Toprağından tarih fışkıran kent: İstanbul... 64

İstanbul gibi yoğun yapılaşma ve nüfus barındıran bir kentte büyük çaplı kazılar yürütmek pek olası değil. Marmaray Projesi, kimi tarihi merkezlerin arkeolojik kazılara açılmasına yaradı bir anlamda. Kazılar, apaçık su yüzüne çıkardı: İstanbul'un neresine kazma vursanız, tarih fışkıracak... İşte kazıların ilk meyveleri: Yenikapı'dan çıkan, şimdilik sekiz tane "kara batığı"!.. Ne de olsa kazılan, bir zamanlar İstanbul'un en büyük limanı olan Theodosios Limanı. İlk bulanan batığın, gemi yapım teknolojisinde çok önemli bir geçiş aşamasındaki eksik halkayı örneklediği düşünülüyor. Hemen altındakinin ise, şimdiye kadar hiç örneği çıkmamış, bir çektiri gemi olduğu anlaşıldı...

Seyhan Mersin:

Kyoto Protokolü yeni bir dünya sözü verebilir mi? 48

28 Kasım-9 Aralık tarihleri arasında düzenlenecek Birleşmiş Milletler İklim Değişiklikleri Konferansı'nda tartışılacak Kyoto Protokolü gerçekten de göründüğü kadar masum mu? Protokole işlerlik kazandırması düşünülen mekanizmalar neler getirecek?...

Prof. Dr. Cengiz Güleç'in makalesi: 52

Irwin Yalom'un düşündürdükleri...

Yalom, *Varoluşçu Psikoterapi* adlı kitabında, varoluşun yüzleşmesi gereken gerçeklerin, kişisel gelişme ve değişmeyi nasıl ortaya çıkardığının önemi üzerinde duruyor.

Ünlü antropolog Richard Leakey ile söyleşi

İnsanlığın 7 milyon yıllık tarihi yazılmaya devam ediyor... 56

Prof. Dr. A. Muhibbe Darga anlatıyor: 59

Hocaların Hocası Değerli Arkeolog Tahsin Özgüç'ü kaybettik...

Bu satırları yazacağım hiç mi hiç aklıma gelmezdi. Düşünüyorum yarım yüzyıldan fazla zaman geçmiş... Onları ilk gördüğüm günü, dün gibi anımsıyorum. "Onları" diyorum, ilk gördüğüm gün gibi, hiç ayrılmadılar Nimet Hanım'la Tahsin Bey; Platon'un kalpleri misali, ebedi ayrılık gelinceye kadar...

Bilim ve felsefe karşıtı bir İslam düşünürü

Gazzâlî ve Gazzâlîcilik

Gazzâlî'nin ulaşmaya çalıştığı sentezin ana ilgisi, İslam dünyasında sık sık yinelenen, "Kuran'a dönüş" ve "İslamileştirme" kavramıyla ifade edilebilir. Gazzâlî'ye göre insanın kurtuluşu, gelip geçici olan dünyadan el etek çekmesi, içe yönelmesi, ahlaksal bir yaşam sürmesi ve şeriata itaat etmesiyle olasıdır. Sıradan insanların bu kurtuluşu kendiliklerinden başarmaları olanaksızdır; bu yüzden onlar, peygamberlere ve onların yolunu takip eden velilere tâbi olmalıdırlar.

Yrd. Doç. Dr. Hasan Aydın
OMÜ Sinop Eğitim Fakültesi

Okuyacağınız dosya, "Gazzâlî ve İslam Modernizmine Etkileri" adını taşıyan geniş tez çalışmamızdan alınmıştır. Çalışma, birbiriyle ilintili üç temel amacı gerçekleştirmeyi hedeflemektedir. Bunlardan ilki, Ebû Hâmid el-Gazzâlî'nin düşün sistemini, bir diğer deyişle, Tanrıya, Tanrı-evren ilişkisine, insana ve topluma yönelik düşüncelerini geliştirirken kullandığı argümanlarını, bilgikuramsal (epistemolojik) ve varlıkbilimsel (ontolojik) temelleri ışığında ortaya koymaktır.

İkincisi, ilk amaçla iç içedir ve klasik dönem (ortaçağ) İslam düşüncesine nüfuz ederek, onun yapılanma koşullarını ve bu koşullar çerçevesinde ortaya konan Tanrıya ve insana, topluma ve bir bütün olarak evrene ilişkin temel düşünsel çerçevenin (paradigma) görülmesine, analitik bir katkı sağlamaktır. Bu açıdan, kanımızca Gazzâlî, bir İslam düşünürü olarak, oldukça önemli bir isimdir; zira o, bir yandan, İslam'ın klasik yapılanma döneminde, İslam dünyasında oluşturulmuş, kelâm, İslam felsefesi, tasavvuf ve İslam hukuku (fıkıh) gibi tüm düşünsel ekoller ve alt dallarıyla ilgilenmiş ve bu konularda, eleştirel bir tutumla oluşturulan eserler vermiş; diğer yandan da, kendisinden önce, anılan ekollerce oluşturulmuş kuramsal çabaları, eleştirel tutumuna dayanarak, ustaca birleştirmeyi başarmış bir düşünürdür. Öte yandan, onun düşünceleri ve Tanrıya, insana, topluma ve evrene ilişkin ortaya koyduğu tasarım, klasik İslam düşüncesinin evriminin zirvesini ve klasik biçiminin en yalın ifadesini temsil etmektedir. Bu ifade, ayakları yere basmayan, boşlukta söylenmiş bir ifade değildir; çünkü tarihçilerin tanıklığı, klasik İslam düşüncesinin ondan sonra, geçmiş yapılanmayı, döneminin bilgi birikimiyle destekleyerek açık, yalın ve sistemli bir biçimde ifade etmede onu aşan katkılar ortaya koymadığını göstermektedir. Bu olguyu, belli ölçülerde, İslam düşüncesinin, "Gazzâlî öncesi ve Gazzâlî sonrası" diye ayrımlanması geleneğinden de çıkarsamak olasıdır. Bu haliyle Gazzâlî, hem geçmişin hem de kendisinden sonraki dönemin düşünsel çerçevesine nüfuz etme, onları anlama ve anlamlandırmaya yönelik her çabanın hareket noktası olabilecek niteliktedir.

Çalışmamızın üçüncü amacı ise, ilk iki amacın üzerinde yapılanmaktadır ve Gazzâlî'de en sistematik ifadesini bulan, klasik İslam düşüncesinin günümüze yansıyan yönlerinin izlerini sürmektir. Bu çaba, İslam düşüncesinin tarihsel evrimine yönelme ve modern düşünce ile diyalektik içerisinde olan İslam düşünürlerinin, moderne yönelirken takındıkları tavrın tarihsel kökenlerini görme açısından oldukça hayatidir. Aynı zamanda, böylesi bir girişim, İslam düşüncesinde sürekliliği olan, İslam kültür ve uygarlığına damgasını vuran temel düşünsel çerçeveyi (paradigma), kuşbakışı görmemize katkı sağlayacaktır. Böylece, İslam kültür ve uygarlığının Tanrıya, insana, topluma ve bir bütün olarak evrene bakışının, kısmen de olsa, tarihin imbiğinden, dirençle süzülerek gelen, anatomik yapısı belirginleşecek; bundan hareketle, çağımız İslam düşünürlerinin, modernle olan diyalektiklerindeki bunalımların tarihsel kökenleri görülecektir. Bu olgu, dolaylı olarak bizi, gerek klasik gerekse modern İslam düşüncesinin olgular ve değerler alanına bakışları hakkında eleştirel değerlendirmeler yapabilme olanağı sağlayacaktır.

GAZZÂLÎ'NİN İÇİNDE DOĞDUĞU SOSYO-KÜLTÜREL ORTAM

Gazzâlî (1058-1111), 11. yüzyılın ikinci yarısıyla, 12. yüzyılın başlangıç yıllarını kapsayan bir zaman diliminde yaşadı. Onun yaşadığı dönemin, sosyo-kültürel koşullarını sağlıklı değerlendirebilmek için, İslam toplumunun anılan zaman dilimine gelinceye değin geçirdiği evrime ana hatlarıyla bakmak gerekir. Çünkü sosyokültürel olgular, belli bir süreklilik arz eder ve sonraki aşamalar, önceki aşamalarda meydana gelmiş kilit olaylarla etkileşim içerisindedirler. Öte yandan, düşünürler, çağlarının sorunlarına eğilirken, sorunların geçmiş sosyo-kültürel tutamaklarına da, sık sık gönderme yaparlar ve onlarla hesaplaşırlar. Bu nedenle, W. M. Watt'ın da belirttiği gibi, "bir anlamda, herhangi bir düşünürün yaşamının öncesi, onun içinde doğduğu uygarlığın geçmiş bütün tarihidir" (1). Bu yüzden, bu tarihi, ana hatlarıyla ele almak gerekiyor.

İslam toplumunun ilk yılları

Bilindiği gibi İslam, 7. yüzyılda, göçebe yaşam biçiminin yeni terk edildiği ve ticaret aristokrasisinin henüz kökleşmeye başladığı Mekke'de, toplumsal sorunlara bir tepki olarak doğdu. Bu durum, İslam dinsel bildirilerinin, gelenekte iniş nedeni (sebeb-i nüzûl) diye bilinen, olgu-kültür diyalektiği içerisinde, 23 yıl gibi uzun bir zaman diliminde oluşmasına neden oldu (2). Öyle anlaşılıyor ki, uzun bir süreçte olaylarla ilinti içerisinde ortaya çıkma, İslam dinsel bildirilerinin kuramsal çatısını etkilemiş; onu, önemli ölçüde sistemsel bütünlükten yoksun kılmıştır.

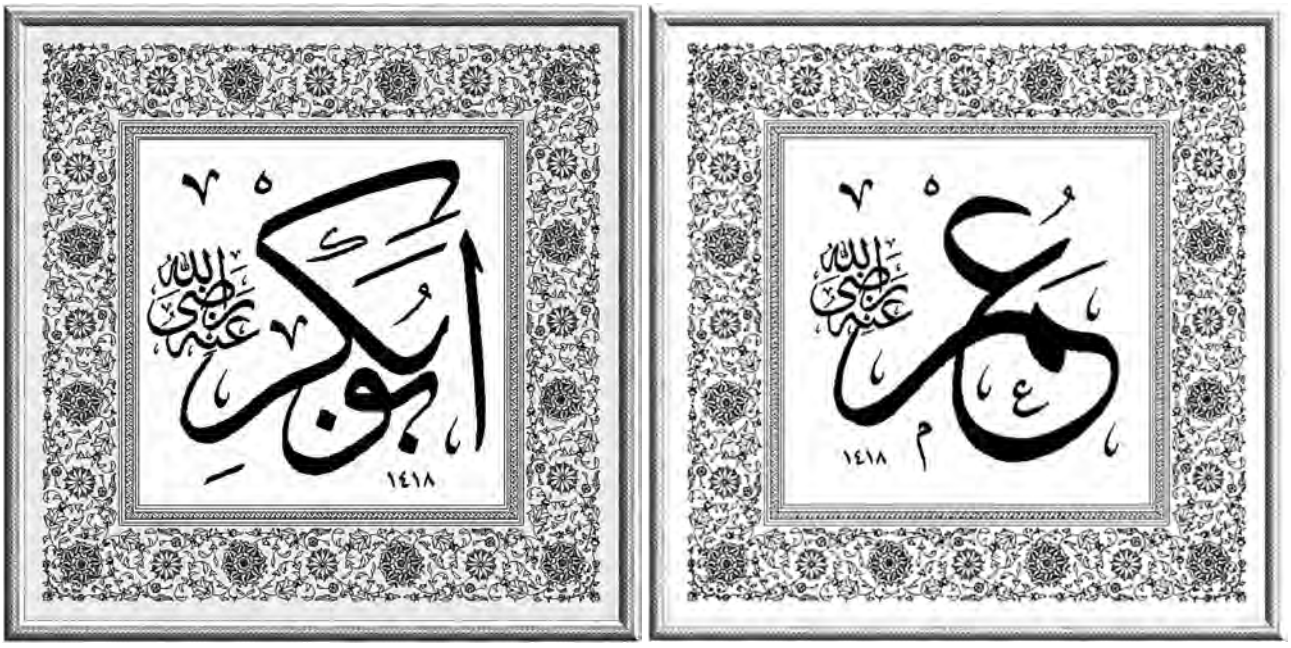
İslam dinsel bildirileri, başlangıçta, toplumun genel sorunlarıyla

Siyer-i Nebi'den bir çizim. Hz Muhammed, yanındakiler ve arkasındaki melekler ile birlikte Mekke'ye giriyor.

iç içe olan, ahlaksal ve dinsel sorunlara yönelmiş gibi görünmektedir. Nitekim *Kuran*'ın Mekke dönemine ait ayetleri, Tanrının birliği, ona ortak koşmanın yanlışlığı, geçmişe körü körüne bağlılığın yersizliği, ahlaksal öğütler vermeyi erekleyen peygamber öyküleri, kıyamet, hesap günü, öldükten sonra yaşam, ticari yaşamda yapılan yolsuzluklar, köle, cariye, yetim ve yoksul gibi sınıfların talepleri ve peygambere karşı yöneltilen itirazlar ve yanıtlarını içermektedir. Bu durumlar, oldukça çarpıcı, edebî gücü yüksek, şiirsel ve özlü bir dille ifadelendirilmiştir (3). İslam peygamberi Hz. Muhammed'in, tarımla geçinen Medine'ye göç etmesi ve orada önce hakem, sonra da devlet başkanı olması sonucu, *Kuran*'ın ayetleri, dinsel ve ahlaksal içeriğe ek olarak, siyasal ve hukuksal bir içerik de kazanmıştır. Nitekim, *Kuran*'ın Medine dönemine ait ayetleri, şeriatın ortaya konulması ve uygulanması, toplu ibadetler, insanlar arası ilişkiler (mu'âmelât) ve bunlardan doğan yasal sorunlar, savaş (cihâd), bireye ve devlete karşı işlenen suçlar ve cezaları (hudûd), miras taksimi (ferâ'iz), inanmadıkları halde inanmış gibi görünenler, Yahudiler ve onların İslam toplumuna ve devletine yönelik entrikaları üzerinde yoğunlaşır (4). Medine sözleşmesinde de görebileceğimiz bu siyasal ilgi (5), kısa sürede, kabile düzeni içinde yaşayan Arapları, Tanrısal eksenli bir metafizik düşünce ve bu metafizik düşünceden esin alan, ortak ekonomik, siyasal ve düşünsel ideal etrafında birleştirmiştir. Bu birleşme, hukuksal-siyasal bir yapılanmayı beraberinde getirdiği için, önceleri, Hz. Muhammed'e karşı duran tüccar aristokrasisi, ticaret hayatını ve ticarî seferleri garanti altına alabileceği ve ticari seferleri olumsuz yönde etkileyen kabile talancılığına son verebileceği düşüncesiyle, İslami idealle uzlaşmıştır. Böylece, Hz. Muhammed, Medine'ye yerleşince kurduğu Medine İslam Devlet'i, göç etmeye zorlandığı, Mekke'yi ve oradakilerin zihinlerini fethedince, bütün Arap kabilelerinin sempatisini kazanmış ve Arap kabileler birliğini kurmayı başarmıştır.

Tarihçilere bakılırsa, Hz. Muhammed'in, Üsâme komutasında hazırladığı ordu aracılığıyla, Suriye'ye, yani dışa açılmayı tasarladığı bir zamanda ölümü (6), oluşturduğu kabileler birliğini dağılma tehlikesiyle karşı karşıya bırakmıştır. İslam'ın anılan kuruluş aşamasından sonraki en ilerici hamlelerinden birisi, bu birliği korumak için, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in bulduğu çözümde

Hz Ebubekir ve Hz. Ömer'in adları hat sanatıyla yazılmış.

yatmaktadır. Birlikten kopmak isteyenlerin anlaşma yapan taraflardan birisi, yani Hz. Muhammed öldüğü için, eski gelenekleri uyarınca, anlaşmanın bittiğini ileri sürüp, zekat vermeyi reddetmeleri, sorunun temelde ekonomik olduğunu göstermektedir (7). Aynı zamanda, birlikten kopmak isteyenlerin, kabile düzenine geri dönmeyi arzuladıkları ve Hz. Muhammed'in kurduğu siyasal yapıyı iyi kavrayamadıkları anlaşılmaktadır. Bu arada, birlikten kopmak isteyen kabilelerin içinde, bunu meşrulaştırmak için peygamberlik iddiasında bulunanların da çıktığını anımsatmalıyız (8).

İlk halifeler, ekonomik nedenler yüzünden birlikten kopma girişimlerini engellemek amacıyla, Hz. Muhammed'in hazırlattığı Üsâme ordusu ile isyancıları ve birlikten kopmak isteyenleri, Bizans ve Sasaniler'in topraklarına yönlendirmişlerdir. Böylece İslam'ı, Arabistan ve çöl ortamından çıkartıp, Müslümanlara zenginlikler ve engin bir kültürel miras bahşeden fetih hareketleri başlamıştır (9). Bizans ve Sasaniler arasındaki asırlık çekişmelerin bu iki devleti yıpratmış olması, söz konusu devletlerde yaşayan halkların, savaş ve siyasal karmaşadan duydukları yılgınlıklar Müslüman fatihlerin işini kolaylaştırmış; kısa zamanda onları, ticaret yollarının egemeni yapmıştır. Bu suretle Arap fatihler, Hz. Muhammed'in ölümünden yaklaşık bir asır sonra, "Pireneler'in kuzeyinden, Kuzey Afrika'ya, Irak'ın tamamından Orta Asya'ya ve Pencap'a" (10) değin uzanan, uçsuz bucaksız toprakların sahibi olmuşlardır.

Fetih hareketleri, henüz örgütlenme ve yapılanma içerisinde olan İslam devletini, iki önemli sorunla karşı karşıya bırakmıştır. Bunlardan ilki, ele geçirilen bölgelerdeki farklı kültürlerle ilişki ve o kültürlere gösterilen tepkiler ile oralarda yaşayan farklı din mensuplarının İslam'a yönelttikleri eleştirilerdir. İkincisi ise, İslam devletinin, fetih hareketlerine bağlı olarak imparatorluklaşma sürecine girmesi; toplumsal, siyasal ve kültürel gereksinimlerinin çeşitlenmesidir. Bu iki olgu, anlaşıldığı kadarıyla, İslam dünyasındaki her türden siyasal ve düşünsel gelişmenin itici gücü olmuştur. Fetih hareketlerinin İslam kültür ve uygarlığındaki etkisini kavrayabilmek için Macit Fahri'nin şu deyişlerine kulak vermek yeterlidir:

"(Fetih hareketleri ve) Arap aydınlarının ele geçirilen bölgelerin eski bilimlerine ilgisi olmasaydı, herhangi bir düşünsel gelişmenin olması ya da devam etmesi çok zor veya imkansız olurdu" (11).

Daha dört halife döneminde ele geçirilen, Mısır, İran, Irak ve Suriye gibi bölgelerin, gelişmiş bir kültürel birikimleri vardı ve bu birikimler, bilindiği kadarıyla, Eski Yunan, Hint, İran vb. düşün gelenekleriyle iç içeydi; fakat dinsel bir çerçeveye oturtulmuşlardı. Bu olgunun altını çizen İra M. Lapidus, anılan bölgelerde yaygın olan dinsel-düşünsel akımlarla ilgili şu saptamayı yapar:

"Irak'ın bir kısmı ve İran'ın tamamı, Manicilik ve Mazdekcilik gibi mezhepleri de kapsayan Zerdüştlük dinine bağlıydı. Irak'ın diğer parçalarıyla Bizans'ın batı bölgelerinin tamamı, Hıristiyanlığın birkaç değişik şeklinden birine bağlıydı. İslam'ın gelişiminin arifesinde, Kıpti Kilisesi Mısır kilisesiydi; Monofizit Kilisesi Suriye kilisesiydi; Nasturi Kilisesi ise, Irak'ta yaygınlaşmıştı" (12).

Dört halife devrinde, anılan dinsel içerik yüzünden farklı kültürlere ilginin, *Kuran*'ın ve peygamberin uygulamalarının

yeterli olduğuna inanan ve peygamberin kurduğu düzeni bozmak istemeyen kimi sahabelerin dinsel kaygıları yüzünden, olumsuz olduğu görülmektedir. Bu anlayış daha sonraları gelişerek Selefiye adını alacak ve düşünsel alanda her yeniliğe bid'at tanımlamasıyla karşı koyan bir hareket dönüşecektir. Öyle anlaşılıyor ki, o dönemlerde Arap fatihlerini ilgilendiren, sadece ganimet ve fethedilen bölgelerin zenginlikleriydi. Farklı kültürlere ve onların taşıyıcısı olan kitaplara Araplar'ın ilgisizliğini, Mısır'ın fethiyle, Amr İbn el-Âs'ın ele geçirilen kitapların, ganimet olarak dağıtılıp dağıtılmayacağını Hz. Ömer'e sorduğunda, aldığı yanıt, çok yalın bir biçimde örneklendirmektedir. Rivayete göre, Hz. Ömer şöyle der:

"Eğer kitaplardaki bilgiler, *Kuran*'da varsa gereksizdirler; *Kuran*'da yoksa geçersizdirler" (13).

Emevî dönemi

Hz. Ömer'in dilinden söyletilen ve fethedilen bölgelerin dinsel-kültürel mirasına kuşkuyla bakan Hicaz bölgesi insanlarının zihniyetine karşın (14), Hz. Muhammed'in ölümünden sonra, halifelik ekseninde ortaya çıkan, Emevî-Haşimî çekişmeleri ile Hz. Ali'nin halifeliği ekseninde yapılan tartışmalar İslam'a yeni giren kuzeylilerin görüşlerini temellendirmek için İslam öncesi sahip oldukları eski kültürlerine başvurmalarına zemin hazırlamıştır. Tarihsel verilerden anlaşıldığı kadarıyla, İslam toplumundaki ilk muhalefetlerden birini simgeleyen Şî'a'nın temel görüşlerini (15) dillendiren ve Yahudi asıllı olduğu ileri sürülen Abd el-Allah İbn Sebe'nin bunda güçlü bir rolü olmuştur (16). Hz. Osman'ın intikamını alma bahanesiyle maskelenmiş iktidar kavgaları olduğu anlaşılan Cemel ve Sıffin Savaşları (17), Şî'a hareketinin pekişmesine yol açtığı gibi, aynı zamanda, kendileri gibi düşünmeyenleri günahkar ve kafir sayan, bu nedenle de, öldürülmesini isteyen Hâricîlik hareketinin doğmasına da zemin hazırlamıştır (18). Anılan akım, Emevîler ve Abbasîler döneminde, sürekli isyan eden, suikastlar düzenleyen ve her gelişmeye karşı çıkan bir eyleme dönüşmüştür. Dört halife döneminde, anılan siyasal karşıtlıklar ve fetih hareketleri ile *Kuran* ayetlerinin, önce Hz. Ebû Bekir, ardından da, Hz. Osman döneminde saptanmasının dışında, Hz. Muhammed'in uygulamalarını aşan bir düşünsel etkinliğe rastlanmaz. Öyle anlaşılıyor ki, bu dönemde, salt sözel bir kültür yeterli görülmüş; sahabelerin muhayyilelerini Hz. Muhammed ile yaşadıkları anılar ve bunların yeni yetişenlerle paylaşımı süslemiştir.

Emevîler'in, 661'de İslam devletinin yönetimine el koymasıyla birlikte, İslam devletinin merkezi Medine'den Suriye'ye taşınmış; böylelikle eski kültürlere tepki duyan peygamberin ve onun kurduğu karizmatik toplumun büyüsünü bozmak istemeyen Selefiyenin, devlet ve toplum üzerindeki baskıları, tümüyle yok olmasa da, bir ölçüde kırılmış ve Kuzeylilerin ağırlığı hissedilmeye başlamıştır. Ancak Selefiye halk inancını temsil ettiği için ana tez olarak varlığını geliştirerek sürdürmüştür. Buna rağmen, Emevîlerle birlikte yönetsel sorunların artması, devletin muhalefet karşısında kendisini koruyabilmek için resmî bir dinsel ideolojiye gereksinim duyması, Müslümanlar'la İslam'a direnen diğer din mensupları arasında ortaya çıkan tartışmalar, İslam dinsel bildirilerinin olgu-kültür diyalektiğinde, yirmi üç yılda oluşması sonucu analitik bütünlükten yoksun oluşu ve sistemleştirmeye gereksinim duyması gibi nedenler, sonradan Müslüman olan kuzeylileri ister istemez kendi eski ve gelişmiş kültürlerini bir araç olarak kullanmaya yönlendirmiştir. Çünkü anılan sorunları çözmek için, sözlü kültürün sunduğu materyal ve selefiyeci argümanlar artık yeterli olmamaktadır. Kuzeylilerin eli ve İslam devletinin güdülemesi ile yavaş yavaş yazılı ve eklektik bir kültür belirmeye başlamıştır. Ancak anlaşıldığı kadarıyla erken dönemlerde bu kültürün temelini, Hz. Muhammed'in uygulamaları, *Kuran* ayetleri ve bunların basit dilsel zemine dayanan yorumlar ve analojilerle kapsamlarının genişletilmesi oluşturmuştur. *Kuran* ayetlerinin yorumlanması ve analojilerle kapsamının genişletilmesi, henüz hayatta olan kimi sahabeler tarafından bid'at olarak algılanmış ve kuzeylilerin girişimi kimi tepkilerle karşılaşmıştır (19). Başlangıçta, fıkıh, kelâm, tasavvuf, tefsîr, hadis gibi dalların henüz ayrışmadığı, hemen her olgunun fıkıh kapsamında değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Ancak Emevîler'in son dönemlerine doğru bu bilimlerde belli ayrışmaların başladığı gözlenmektedir. Tarihi verilere bakılırsa, bu ayrışma ile birlikte, ileriki dönemlerde, söz konusu dallardan en etkili olanı, fıkıh ve kelâm olmuştur (20). Bu nedensiz değildir; devleti dinsel bir eksende örgütlemek için, dini bir hukuka, farklı grupların ve İslam karşıtlarının eleştirilmesi için

Halife Hz. Ebubekir.

de savunmacı, sistemli bir teolojiye gereksinim vardı.

Modern araştırmacılara bakılırsa, Emevî iktidarının dinsel temellere oturtulmaya çalışılan ideolojileri, Arap kavmiyetçiliğini aşıp, yönetimleri altındaki farklı etnik ve dinsel kökenden olan insanlara eşit uzaklıkta durmayı gerektiren imparatorluk bilincini yerleştirememeleri, onları inançsal açıdan horlamaları ve cizye vergisi gibi durumlar, toplumda güçlü bir eşitsizlik yaratmıştır (21). Bu durum, Arap olmayanları, İslam toplumunda, halifelik ve Hz. Osman'ın öldürülmesi zemininde ortaya çıkan farklı gruplarla devlet aleyhine sürekli dirsek temasına sokmuştur (22). Emevîler aleyhine gelişen söz konusu muhalefet Abbasoğulları ve yandaşlarının körüklemesiyle Kerbelâ, Muhtâr es-Sakafî ve Zeydiye Ayaklanması olaylarıyla doruk noktasına ulaşmıştır (23). Abd el-Melik'in muhalefeti durdurmak ve güçlü bir imparatorluk bilinci oluşturmak için, İslam parası basması, Arapça'yı resmi yazışma dili haline getirmesi gibi önlemler yeterli olmadığı gibi (24), II. Ömer'in eşitsizlikleri gidermek için yaptığı vergi reformları da, kısa bir dönem hariç kalıcı bir sonuç vermemiştir (25).

Emevî iktidarlarının, halkı mutlu etmeyen uygulamalarını, kaderciliği savunan, özde bedevi Arap zihniyetini temsil eden Cebriye ekolünün argümanlarıyla yasallaştırma çabaları (26), istenç özgürlüğünü savunan ve büyük ölçüde, Hıristiyan Tanrıbiliminden etkiler gösteren Kaderiye ekolünü doğurmuştur (27). Kaderiye ile birlikte, farklı kültürlerle etkileşim, ideolojik ve teolojik anlamda ilk ciddi sentezlerini vermeye başlamıştır. Bu ekolün öncülerinden Ma'bed el-Cuhenî, Gaylân ed-Dimeşkî ve Ca'd b. Dirhem gibi insanların, özgür istenci savunan öğretilerinin Hıristiyan kaynaklı olarak görülmesi (28) ve anılan kişilerin, devlet karşıtı olarak algılanıp idam edilmeleri oldukça anlamlıdır. Onların öğretilerinin Hıristiyan kaynaklı olarak görülmesi nedensiz değildir; çünkü Kaderîler'in önemli bir bölümü Hıristiyan kültüründen gelen insanlardı ve anlaşıldığı kadarıyla, Hıristiyan kiliselerinde ya da okullarında eğitim almışlardı (29). Kanımızca istenç özgürlüğünü benimseyip kaderciliği inkâr eden Kaderîler'in düşüncelerinin, haklı olarak Hıristiyanlıkla ilişkilendirilmesi, selefî argümanlardan beslenen farklı kültürlere tepkinin hâlâ sürdüğünü gösterdiği gibi, söz konusu düşüncenin yandaşlarının öldürülmeleri, kaderciliğin reddinin, resmî devlet ideolojisine karşı bir başkaldırı olarak algılandığını da ifade etmektedir. Kaderciliğin resmî devlet ideolojisi olarak algılandığının en önemli göstergesi olarak, bir yönetici olarak Ömer b. Abd el-Azîz'in kaderci anlayışı savunan *er-Redd alâ el-Kaderiyye* adlı risalesi (30) ile, yine bir yönetici olan II. Mervân'ın, bir mektubundan alıntılanan, "Kendimi Kaderiye'ye karşı güçlendirip onları kılıcımla ezeceğim" (31) ifadeleri gösterilebilir. Bu bağlamda, hem tasavvuf hem de Mu'tezilî ve Sünnî kelâm geleneğinin öncüleri arasında gösterilen kuzey kökenli el-Hasan el-Basrî gibi saygın bir dindarın bu konuda bir risale kaleme alması (32) ve kaderciliği benimseyenleri ve bunu dinsel bir zeminde savunmaları yüzünden, halifeleri, Tanrının düşmanı ilan etmesi, iktidarın uygulamalarından hoşnutsuzluğu göstermesi açısından önem taşımaktadır. Nitekim şöyle bir olay aktarılmaktadır:

"Atâ b. Yessâr ve Ma'bed el-Cuhenî, Ebû Sa'îd'e (el-Hasan el-Basrî) gidip, bu yöneticiler, Müslümanlar'ın kanını akıtıyor, mallarını gasp ediyor ve daha pek çok olumsuz şey yapıyor; sonra da, eylemlerimiz, yalnızca Tanrının iradesine göre meydana gelmektedir, diyorlar; bu konuda ne düşünüyorsun, diye sorarlar. Ebû Sa'îd şu yanıtı verir: Tanrının düşmanları yalan söylüyorlar" (33).

Bu gelişin seyri içersinde bedevi zihniyetini simgeleyen Hâricîler'in, büyük günah işleyen kimsenin kâfir olduğu ve İslam toplumundan dışlanması ya da öldürülmesi düşüncesine karşı Mürci'e'nin imanın neliği kapsamında yürüttüğü tartışmalar sırasında geliştirdiği büyük günah işleyenin kâfir olmadığı (34) anlayışının, Emevî iktidarlarınca sempatiyle karşılanması, İslam toplumunda doğmuş farklı akımları, özellikle Şi'îleri devlete bağlama politikası olarak görülebilir. Fakat bu ideolojik önlemlere karşı, tarihçilere göre, Emevîler'in sürekli savaş halinde olmaları, iç ayaklanmalar, halkın ağır vergi yükü altında ezilmesi, İslam'ı benimsemelerine rağmen Arap olmayanlara, ikinci sınıf insan muamelesi yapılması vb. nedenler Şî'anın ve mevalinin desteğini alan Abbasoğulları'nın,

750'de bir devrimle, yönetimi ele geçirmelerine neden olmuştur (35). Böylelikle İslam'da, çeviri etkinlikleri aracılığıyla, klasik İslam kültür ve uygarlığının gerçek temellerinin atıldığı Abbasîler dönemi başlamıştır. Abbasîler'in ihtilali, Şam Emevî devletine son vermekle birlikte, I. Abd er-Rahmân'nın önderliğinde Kurtuba'da Endülüs Emevî Devleti'nin kurulmasını engelleyememiş; böylece İslam dünyasında farklı bölgelerde iki halifelik kurulmuştur.

Abbasî dönemi

Abbasîler dönemi, İslam devletinin imparatorluklaşma sürecinin doruğa ulaştığı bir dönemdir. Halife el-Mansûr'la birlikte İran örnekliğinde kurulan saray yaşamının geliştiği mevalilere, Arap kökenliler gibi, eşit uzaklıkta durmaya çalışan imparatorluk ideolojisinin, hukuksal yapının, toplumsal güvenliği sağlayan kurumların, merkezi yönetimin ve buna bağlı olarak da haberleşme örgütünün güçlendiği görülür (36). El-Mansûr döneminde, ticaret yollarının kavşağındaki Bağdat'ın kurulması ve imparatorluk erkinin oraya taşınması, bir yandan merkezi yönetimi etkin kılarken, diğer yandan da ticaret gelirinin ekonomik refaha yol açması, düşünsel alanda önemli bir gelişme yaratmıştır. Bu refah ortamı, Ebû Hanîfe, Mâlik, Şâfi'î, Ahmed b. Hanbel gibi insanlar aracılığı ile fıkhın sistemleşmesine (37); el-Mensûr'un direktifleriyle, Mâlik'in fıkhî hadisleri topladığı Muvatta örneğinden hareketle, Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud, Tirmizî ve Nese'î gibi düşünürler aracılığıyla geçerli (sahîh) hadislerin kitaplaştırılmasına (38); Halîl b. Ahmed, Sibeveyh gibi düşünürler aracılığı ile Arap dilbiliminin gelişimine (39); Fuday b. İyâd, Şekik Belhî, Abd el-Alah et-Tüsterî gibi düşünürler aracılığı ile de, eylemsel olan tasavvufun (40) kuramsal ve yazınsal hale gelmesine neden olmuştur (41). Bu arada, İslam düşüncesinin, en ciddiye alınan Mu'tezile ekolünün, Vâsıl b. Atâ', Nazzâm, Cubbâ'î gibi düşünürler aracılığı ile kurulduğuna; onlar tarafından, hem Tanrı ve nitelikleri konusunda hem de evren hakkında metafizik kuramlar geliştirildiğine tanık olmaktayız (42). Onların ortaya koyduğu anlayış, yorumcu bir anlayıştır ve *Kuran* ayetlerinde bu yorumcu tutumla ele geçirilen bölgelerin kültürünü okumayı ve elit bir teoloji oluşturmayı ereklemektedir. Onlar bunu yaparken Selefiyenin ve bedevi Arap zihniyetini temsil eden Müşebbihe ve Mücessime gibi grupların insanbiçimci Tanrı anlayışını (43) aşmaya; soyut bir Tanrı temelinde tutarlı, felsefi içerikli bir teoloji oluşturmaya; farklı din mensuplarınca İslam'a yönelen eleştirilere karşı durmaya çalışmışlardır. Kuşkusuz bu, koşulları içinde önemli bir cabadır ve şehirleşmiş ve kültürel düzeyi gelişmiş insanların dinsel gereksinimlerini gidermeye dönüktür. Ancak Mu'tezilenin tutarlılık ve Tanrıyı aşkınlaştırma tutumları yüzünden *Kuran* ayetlerini ussal yoruma tâbi tutmaları ve bunu yaparken felsefî birikimi kullanmaları Selefiye'nin tepkileriyle karşılaşmıştır. Buna rağmen Hârûn er-Reşîd, el-Mansûr ve el-Me'mûn gibi halifelerin, Emevî ideolojisine karşı olan Kaderiye ekolünün bir devamı izlenimini veren Mu'tezilî teolojiyi, resmî

dinsel ideoloji olarak benimsedikleri görülmektedir (44). Bunun temelinde, şehirlileşen ve buna bağlı olarak bir parça karmaşıklaşan toplumda birleştirici bir imparatorluk bilinci oluşturma çabasının yattığı düşünülebilir. Çünkü Mu'tezile ekolünün en azından başlangıçlarda, Şi'î düşünceyle dirsek teması, eski kültürlere ve ön-Socratesci felsefeye ilgisi ve imparatorluğu parçalamaya dönük, farklı dinsel ideolojik akımları eleştirmesi, iyi gerekçelendiremese de, akla, istenç özgürlüğüne, Tanrının birliğine ve adaletine vurgu yapması ve ussal yorumlarla *Kuran* ayetlerinin kapsamını genişletmeye çalışması (45) bu açıdan oldukça anlamlıdır. Mu'tezilenin teolojik bir zeminde tartıştığı, birlik, adalet, özgürlük, akıl gibi kavramlar, birleştirici bir siyasal ideolojinin olmazsa olmazlarıdır. Fakat Mu'tezilenin, kısa bir süre hariç, tutunamadığı görülür. Bu nedensiz değildir; çünkü geçmiş Emevî iktidarıyla dirsek teması alan Ahmed b. Hanbel gibi sindirilemeyen Selefîliğin ilk temsilcilerine *Kuran*'ın önceli olup olmadığı sorunu ekseninde, baskının uygulanması (mihne olayı) (46), Mu'tezilî düşünürlerin farklı kültürlerle ilişki içinde olan düşüncelerinin, felsefî içeriği yüzünden geniş halk kitleleri tarafından benimsenmemesi, selefî eğilimli hukukçuların Mu'tezilî düşünürleri, dinden uzaklaşma ya da kafirlikle suçlamaları, hatta kimi düşünürlerin onları, Hz Muhammed'e mal edilen bir hadise dayanarak ümmetin Mecûsîleri olarak nitelendirmeleri (47), Mu'tezilenin fiilî etkisinin sonunu hazırlamıştır. Özellikle eğitimsiz halk üzerinde önemli etki yaratan ve onların inançlarına yakın kimselerin cezalandırılmasına yol açan mihne olayı, halife el-Mütevekkil ile birlikte iktidarı daha önce Mu'tezilî iken, onlardan ayrılan ve İslam düşünce tarihinde orta yolu simgeleyen Eş'arîliği kuran Ebû el-Hasan el-Eş'arî'nin Sünnî

teolojisini benimsemeye itmiştir. Ebû el-Hasan el-Eş'arî'nin özellikle el-İbâne'deki düşüncelerinin selefî düşüncelere yakınlığı ve Ahmed b. Hanbel'in yoluna girdiği söylemi (48) dikkate alınırsa, Mu'tezile'nin gözden düşmesinde Selefiye'nin etkisi daha iyi anlaşılabilir. Fakat Ebû el-Hasan el-Eş'arî'nin selefî ağırlıklı tutumu, daha sonraki Eş'arî düşünürlerce yavaş yavaş terk edilmeye başlanmış; Mu'tezilî pek çok düşünce Eş'arî kelâm geleneğine dahil edilmiştir.

Kuşkusuz bu durum Mu'tezilenin İslam kültüründeki en önemli işlevlerinden birisi olmuştur. Mu'tezilî ideoloji, Müslüman halkın çoğunu mutlu edemediği gibi, farklı kültüre ve inançlara mensup insanları da memnun edememiştir. Bu olguda, Abbasîlerin iktidara gelirken kullandıkları farklı grupları ve özellikle Şi'îleri iktidarı ele geçirdikten sonra yavaş yavaş dışlamalarının önemli bir etkisi olmuştur. Bu durum, Şi'î muhalefetine dayanarak farklı çıkar gruplarının ve özellikle mevalilerin ekonomik taleplerini dile getiren Bâbek ve Şu'ûbiye isyanlarına neden olmuştur (49). İslam devletinde Endülüs Emevîler'den sonra, üçüncü bir halifeliği simgeleyen Şi'î Fâtımî devletinin kuruluşuna giden ve Abbasî imparatorluğunun yıkılıp bağımsız devletçiklerin oluşumuna yol açan hareketlerin temellerini bu isyanlarda dile getirilen taleplerde aramak gerekir (50).

Çeviri etkinliği ve sonuçları

Siyasal durum her ne olursa olsun Hârûn er-Reşîd, el-Mansûr, el-Me'mûn gibi halifelerin, farklı kültürlere ilgisi, imparatorluk bilinci oluşturma girişimleri, ticaretin sağladığı ekonomik olanaklar, imparatorluğun pratik gereksinimleriyle birleşerek geçmiş bilimsel kazanımların Arapça'ya aktarılmasına ve İslamileştirilmesine ön ayak olmuştur. Anılan halifeler döneminde, resmî dinsel ideoloji olduğu anlaşılan Mu'tezile ekolünün, "akıl, istenç özgürlüğü, birlik ve adalete vurgu yapan" ve farklı kültürlerle ve özellikle ön-socratesci felsefeyle dirsek teması olan anlayışlarının, çeviri etkinliklerinde bir payı varmış gibi gözükmektedir. Ama bunu, abartmamak gerekir; çünkü farklı inançları eleştiren ilk eserler, Mu'tezilî düşünürlere ait olduğu gibi, görüşlerini devlet desteği ile baskı yoluyla dayatmaya çalışmaları (mihne olayı), sanılanın aksine özgürlüklerden yana olmadıklarını gösterir (51). Kanımızca çeviri etkinliğinin gerçek güdüleyicileri şunlardır:

"a) Gittikçe genişleyen imparatorluğun, pratik gereksinimlerinin artması.

b) Hârûn er-Reşîd ve el-Me'mûn gibi Helenistik kültürün yaygın olduğu bölgelerde yetişen ve İran asıllı annelerden doğma halifelerin farklı kültürlere, özellikle bilim ve felsefeye ilgileri.

c) Vezirlerin yabancı kökenli, felsefi-bilimsel kültürü olan Bermekî ailesinden oluşu.

d) Mevalilerin içerisinde yer alan aydınların kendi kültürel miraslarının kaybolmasını engelleme ve egemenliği gittikçe artan Arapça'da yaşatma istekleri" (52).

Anılan çeviri etkinliği, halife el-Me'mûn'un Bağdat'ta kurduğu Beyt el-Hikme'de sistemli hale getirilmiş ve orası çeviri bürosu olarak, İslam düşün ve kültür tarihinde önemli bir işlev görmüştür (53). Her ne kadar Emevîler döneminde Hâlid b. Yezîd'in halife olmaktan ümidi kesince, simya, astroloji ve tıbba merak salması sonucu, bu konulara ilişkin kimi eserleri Arapça'ya çevirttiği söylense de (54), sistemli çeviri etkinliği Abbasîler dönemindedir ve Hârûn er-Reşîd, el-Mansûr ve el-Me'mûn gibi halifelerin desteği ile gerçekleşmiştir. Beyt el-Hikme'de, çevirmen olarak görev yapan insanların çoğunun, Arap asıllı olmayışı ya da kuzeyli olmaları, hatta farklı dinlere bağlı bulunmaları (55) oldukça anlamlıdır. Arap kökenli insanlar içerisinde, Sanskritçe, Farsça, Süryanca, Pehlevice ve Yunanca bilenlerin hemen hiç olmaması, bu durumun nedeni olabileceği gibi, yabancı kökenlilerin çevirmenlikte arzulu davranmaları, kendilerini kanıtlama ve kendi kültürlerini en yaygın dil alan Arapça'ya taşıma ve onda yaşatma isteği olarak görülebilir.

İbn el-Mukaffâ, Huneyn b. İshâk, Sâbit b. Kurrâ, Ebû Bişr Matta b. Yûnus, Yahyâ b. Adî, Ebû Osmân ed-Dimeşkî söz konusu çevirmenlerin en şöhretlileridir (56). Bu insanlar Hint, İran, Süryani, Eski Yunan kültürlerinin temel yapıtlarını Arapça'ya ve İslam düşüncesine kazandırmışlar; çevirdikleri eserlere şerhler yazmışlar; hatta aynı geleneği izleyen eserler kaleme almışlardır (57). Böylece, onlar aracılığıyla Arapça, bilim ve felsefe kavramlarına sahip bir dil haline gelmiştir. Bu süreç, Beydaba'nın, Galen'in, Hipokrates'in, Öklid'in, Aristoteles'in ve Yeni Platoncu yorumcularının (Simplikios, Arfrodisiaslı İskender vb.), Platon'un, Plotinus'un, Proclus'un, Porphrius'un vb. temel eserlerini Arapça'ya kazandırmıştır (58). Bu çeviriler kanalıyla Bağdat şehri, Urfa ve Nusaybin, Cundişapur, Harran, Antakya, İskenderiye ve Atina okullarının temel düşünsel mirasını bünyesinde toplamış ve

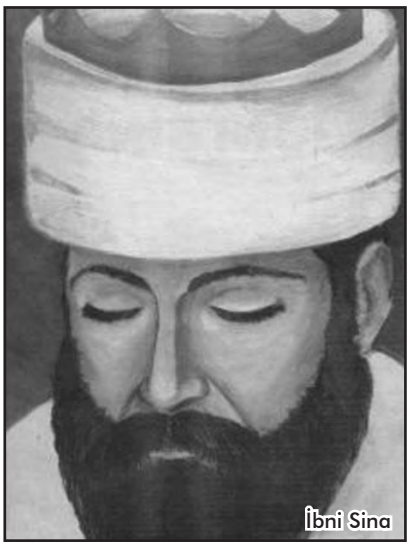

Farabi

seçkin bir bilim ve felsefe merkezi haline gelmiştir (59). Böylece, tıp, astronomi, astroloji, fizik, simya, felsefe, matematik, metafizik, ahlak, siyaset vb. alanlarda geçmiş birikimler elde edilmiştir. Bu birikimler Abbasîler'in dışında Fâtımîler, Tolunoğulları, Karmatîler, Samanîler, Gazneliler, Endülüs Emevîler ve Selçuklular'da yetişen bilim ve düşünce insanlarının beslendiği temel damar olmuş; Latin düşünürleri bile bu kazanımları, 12. yüzyıl ve sonrasında, kendi dillerine aktarmışlardır.

İslam dünyasında çeviriler aracılığı ile aktarılan birikimi işleyen, onlar üzerinde düşünen, onları yorumlayan, onlara kendi deneyimlerini ve İslam'ın genel dünya görüşünü katan, yeni aktarılan mirası İslamileştiren, bir dizi düşünür yetişmiştir. Felâsife diye adlandırılan bu düşünürlerin, Gazzâlî öncesi yaşamış olanlarının en önemlileri, Kindî, İbn er-Râvendî, Ebû Bekr Zekeriyyâ er-Râzî, Fârâbî, İbn Sînâ, Ebû Hayyân et-Tevhîdî, İbn Miskeveyh, Yahya b. Adî ve Ihvân es-Safâ topluluğudur (60). Bu düşünürlerden, özellikle Kindî, Fârâbî ve İbn Sînâ, Aristoteles'e ve onun Yeni-Platoncu yorumuna meyletmişler; bu eksende, Meşşâ'î ekolünü kurmuşlardır (61). Bu ekolün, Gazzâlî sonrası en temel savunucusu, onunla polemiğe giren İbn Rüşd olmuştur. İbn er-Râvendî ve Ebû Bekr Zekeriyyâ er-Râzî kurulu dinleri yadsımaları bir kenara bırakılırsa (62), bazı kayıtlarla aynı metafizik düşünceyi izlemişlerdir. Ihvân es-Safâ topluluğu ise Yeni-Pisagorcu bir anlayışın etkisini yansıtmaktadır. Bu düşünürler aracılığı ile İslam toplumunda, Ebû el-Hasan el-Eş'arî, Bâkıllânî, Bağdâdî gibi düşünürlerin çabaları ile halk arasında yaygınlık kazanan Eş'arî düşün geleneğine ve 9. yüzyılda kısa bir süre parlayıp sönen Mu'tezile'ye ve Mekkî, Tüsterî, Şiblî ve Cüneyd gibi önderlerle yaygınlaşan ve Hallac-ı Mansûr'un devlet tarafından öldürülmesiyle sorunlu hale gelen tasavvufa ek olarak, bir de elit kesime, yani saray çevresine seslenen bir felsefe geleneği ortaya çıkmıştır. Tüm bunlara Eş'arî'nin çağdaşı olan Ebû Mansûr el-Mâturîdî'nin kurduğu ve Horasan civarında yaygın olan Mâturîdî kelâm ekolünü de dahil etmek gerekir.

Bâtınîlik

Özellikle sözünü ettiğimiz felsefe ekolleri, İslam dünyasında önemli bir ayrılığı simgeleyen Şi'î-Bâtinî düşünceye yakınlığı ve İslam dünyasındaki her muhalefet hareketinin beslendiği kaynak olması nedeniyle, gerek Eş'arîlerce gerekse Şâfi'î, Hanbelî hukukçularca, ortaya çıktıkları ilk günden beri tepkiyle karşılanmış; bu yüzden halk düzeyinde güçlü bir yansıma yapmamıştır. Felsefecilerin ortaya koyduğu yabancı kültürlerin İslamileştirilmesi ekseninde yapılanan dünya görüşü, Gazzâlî'nin yaşadığı döneme değin ciddi bir eleştiriye tâbi tutulmadan varlığını sürdürmüş; Gazzâlî'nin en önemli sorularından birisi olmuştur. Aynı durum, Hint ve Yeni-Platoncu kaynaklardan beslenen, halk arasında yayılmakla birlikte kimi unsurlarıyla tevhit inancına aykırı bulunan tasavvuf düşüncesi için de geçerlidir. O da, kelâm ve fıkıh çevrelerinde eleştiriyle karşılanmış, ama bütünüyle dışlanmış bir anlayışı yansıtmaktadır ve Gazzâlî'nin uğraşmak zorunda kaldığı halledilememiş sorular arasında kalmıştır. Şi'î-Bâtinî hareket, felsefi ve tasavvufi kültürden etkilenerek siyasal bir temelde yapılanmış Fâtimî ve Büveyhîler eliyle Abbasî devletini yıpratmıştır. Gazzâlî doğduğunda, Abbasî devleti, neredeyse varlığını yitirmiş; İslam devletinin merkezi iktidarını Selçuklular almış durumdadır. Selçukluların en önemli sorunu, Hasan Sabbâh'ın kurduğu Bâtınî haşhaşîn örgütü ve dâ'îleriyle uğraşmak olmuş (63); bu nedenle, Nizâm el-Mülk, Sünnîliği yaygınlaştırmak ve halkı Bâtınî tehlikesinden korumak için Nizâmiye Medresesi'ni kurmuştur. Bâtinî hareketin terörizme yönelen eylemleri ve dâ'îlik sistemiyle Sünnî halk, Bâtınî tehdidi altında tedirgin bir halde kalmıştır. Gazzâlî doğduğunda, Bâtınî hareket iyice güçlenmiş durumdaydı ve Selçuklu devletini ve Sünnî halkı tehdit eden en önemli sorunlardan birisiydi. Bu sorunlara Sünnî halk arasındaki, farklı Sünnî ekollerin yarattığı parçalanmaları ve mezhep çatışmalarını da dahil etmek gerekir.

İbni Sina

DİPNOTLAR

1) W. Montgomery Watt, Müslüman Aydın (Gazâlî Hakkında Bir Araştırma), çeviren: Hanefi Özcan, DEÜ Yayınları, İzmir 1989, s.5.

2) Bkz. el-Vahidî, Esbâb-ı Nüzûl, çeviren: Necati Tetik ve Necdet Çağıl, İhtar Yayıncılık, Erzurum 1994, ss.9 vdd.; Abdulfettah el-Kâdî, Esbâb-ı Nüzûl, çeviren: Salih Akdemir, Fecr Yayınları, Ankara 1996, ss. 13 vdd..
3) Bkz. Nasr Hâmid Ebû Zeyd, İlahi Hitabın Tabiatı (Metin Anlayışımız ve Kur'an İlimleri Üzerine), çeviren: M. Emin Maşalı, Kitâbiyât, Ankara, 2001, ss.102 vdd..
4) Bkz. Celâleddîn es-Suyûtî, Muhtasar el-İtkân fî Ulûm'il-Kur'ân (Kur'an İlimleri), çeviren: Ömer Kara, Ravza Yayınları, İstanbul 1993, s.60; İsmail Cerrahoğlu, Tefsir Usûlü, TDV Yayınları, Ankara 1989, ss.60-61.
5) Sözleşme metni için bkz. Ali Himmet Berki ve Osman Keskioğlu, Hatemü'l Enbiyâ Hazreti Muhammed ve Hayatı, DİB Yayınları, Ankara 1991, ss.207-210.
6) Bkz. Taberî, Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, cilt: V, çeviren: Z. Kadirî Ugan ve Ahmet Temir, MEB Yayınları, İstanbul 1992, ss.869 vdd..
7) Bkz. Ira M. Lapidus, İslâm Toplumları Tarihi, cilt I, çeviren: Yasin Aktay, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, ss.78-798.
8) Bkz. Carl Brockelmann, İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi, çeviren: Neşet Çağatay, TTK Yayınları, Ankara 1992, ss.37 vdd..
9) Bkz. Ira M. Lapidus, age., ss.77 vdd..
10) W. Montgomery Watt, Gazâlî Hakkında Bir Araştırma, s.5.
11) Macit Fahri, İslâm Felsefesi Tarihi, çeviren: Kasın Turhan, İklim Yayınları, İstanbul 1992, s.1.
12) Ira M. Lapidus, age., s.34.
13) İbn el-Kıftî, Târîh el-Hukemâ, ed.: Lippert, Leipzig 1903, s.350. Anılan söz, İskenderiye kütüphanesinin yakılması olayı ile ilintili olarak aktarılır. İbn el-Kıftî'ye göre, bu söz, Yahya en-Nahvî olarak da bilinen Johannos Philoponus ile Amr İbn el-Âs arasında geçen konuşmanın bir bölümüdür. Amr, Hz. Ömer'e kitapların ne yapılacağını bir mektupla sorunca, o da anılan sözü içeren bir emir gönderir. İskenderiye kütüphanesinin Müslümanlarca yakılması tartışmalı bir konudur ve üzerinde pek çok spekülasyon yapılmıştır. Örneğin bkz. A. Adnan Adıvar, Tarih Boyunca İlim ve Din, Remzi Kitabevi, İstanbul 1994, ss. 74-75. Biz burada kütüphanenin yakılmasıyla değil, bir zihniyetle ilgileniyoruz ve bu zihniyet, Kur'an'a uymayan düşüncelerin kuşkuyla karşılanması ve tek başına her sorunu halletmek için onun yeterli olduğu inancıdır ve bu inancın ilk dönemlerde yaygın olduğu ve selefî hareket içinde pekişerek geliştiği görülür.
14) Hicaz bölgesi insanlarının yeni düşüncelere ve tartışmalara karşı çıkmaları konusunda rivayet edilen pek çok belgeyi A. S. Tritton yorumsuz olarak aktarmaktadır. Bunların en dikkat çekenleri, 'insanların sahabenin otoritesine dayanarak söyledikleri kabul edilmeli, akla dayanarak söyledikleri hela çukuruna atılmalıdır', 'ben bir tâbiyim bid'atci değil','tartışmayınız, tartışma Kur'an'a küfre götürür', 'kim dini tartışmaya açık tutarsa, fırkaları çoğaltır' sözleridir. Bkz. A. S. Tritton, İslâm Kelâmı, çeviren: Mehmet Dağ, AÜİF Yayınları, Ankara 1983, ss.14-17.
15) Şî'a hareketinin doğuşu ve temel düşünceleri için bkz. Marshal G. Hodgson, How did the Early Shî'a Become Sectarian, Journal of the Oriental Socirty, t. 75, 1950, ss.1 vdd.; W. Ivanow, Early Shî'ite Movements, Journal of the Bombay Branch of the Royal Asiatic Society, vol. 17, 1941, ss.1 vdd..
16) Bkz. A. S. Tritton, age., s.24; Ahmet Turan,

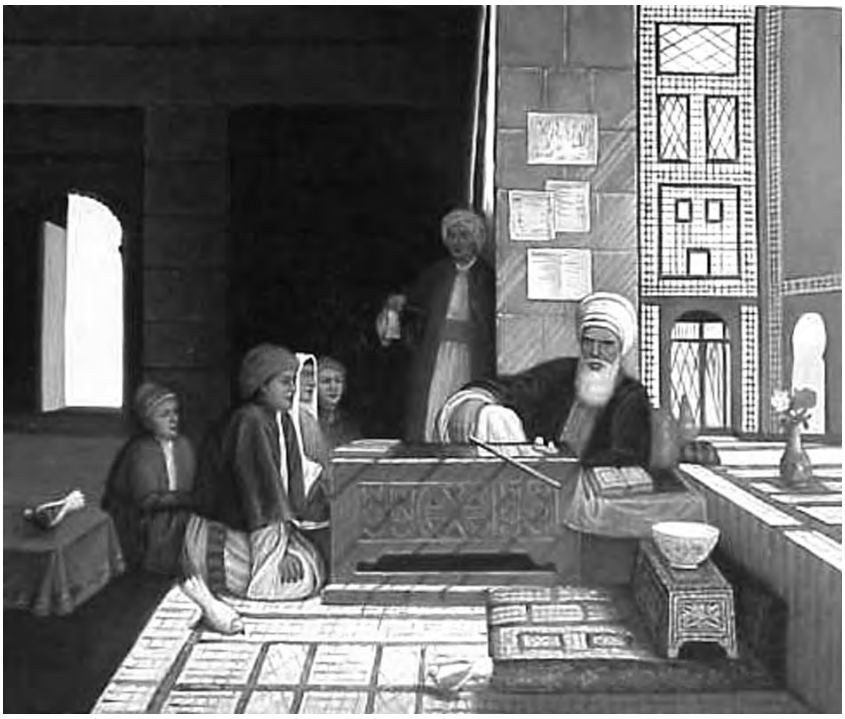

İslâm Mezhepleri Tarihi, Eser Matbaası, Samsun 1993, ss.18-19; W. Montgomery Watt, Shî'ism Under the Umayyads, Journal of the Royal Asiatic Society, 1960, s.159.
17) Bkz. Carl Brockelmann, age., ss.55-56.
18) Bkz. W. Thomson, Khârijitism and Khârijîtes, Macdonald Presentation Volume, Chicago 1933, ss.373 vdd.; A. S. Tritton, age., ss.20 ve 39 vd.; W. Montgomery Watt, İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri, çeviren: E. Ruhi Fığlalı, Umran Yayınları, Ankara 1981, ss.14 vdd..
19) Kuzeylilerin *Kuran*'ın kapsamını yorumla genişletme girişimi, selefîlerce, onların İslamın saf ve temiz yapısını bozmak, fırkalar ortaya çıkartmakla suçlanmalarına neden olmuştur. Hatta kimileri sonradan Müslüman olan bu kimselerin anılan girişimini, kasıtlı olarak İslamı yıkmaya çalışmak ve savaşla yapamadıklarını içten yapmaya çalışmak olarak görmüştür. Bkz. A. S. Tritton, age., ss.21-22.
20) Bkz. Zerrin Kurtoğlu, İslam Düşüncesinin Siyasal Ufku, İletişim Yayınları, İstanbul 1999, ss.27-28.
21) Bkz. Bernard Lewis, Tarihte Araplar, çeviren: H. Dursun Yıldız, İÜEF Yayınları, İstanbul 1979, s.82.
22) Bkz. Bernard Lewis, age., ss.83 vd..
23) Bkz. Carl Brockelmann, age., ss.61 vdd..
24) Bkz. Carl Brockelmann, age., s.66.
25) Bkz. Carl Brockelmann, age., ss.72-73.
26) Bkz. İlhami Güler, Allah'ın Ahlâkîliği Sorunu (Ehl-i Sünnet'in Allah Tasavvuruna Ahlâkî Açıdan Eleştirel Bir Yaklaşım), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002, ss.78 vdd.
27) Bkz. W. Montgomery Watt, İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri, s.103.
28) Ma'bed el-Cühenî'nin özgür irade konusundaki görüşü, Yûnus Sansaveyh adlı bir Hıristiyandan öğrendiği ileri sürülür. A. S. Tritton, ege., s.21; W. Montgomery Watt, İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri., s.103. Şehristânî ise, kader konusunda ilk söz söyleyenin Yûnus el-Esvârî olduğunu belirtmektedir. Bkz. eş-Şehristânî, el-Milel ve en-Nihal, cilt: I, Beyrût 1948, s.31.
29) Bkz. W. Montgomery Watt, İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri., ss.104 vdd..
30) Bkz. İlhami Güler, age., ss.81-84.
31) A. S. Tritton, age., s.58.
32) Bkz. İlhami Güler, age., ss.84-88.
33) Alî Sâmî en-Neşşâr, Neş'e el-Fikr el-Felsefî fî el-İslâm, cilt: I, Kahire 1990, s.318.
34) Bkz. Ebû el-Hasan el-Eş'arî, Makâlât el-İslâmiyyîn ve İhtilâf el-Musallîn, tahkik: Hellmut Ritter, Wiesbaden 1980, ss.132 vdd.; A. S. Tritton, age., ss.46 vd..
35) Bkz. Carl Brockelmann, age., ss.81-86.
36) Bkz. Carl Brockelmann, age., ss.87 vdd.; Bernard Lewis, age., ss.95 vdd..
37) Bkz. İbn Haldun, Mukaddime, cilt: II, çeviren: Z. Kadiri Ugan, MEB Yayınları, İstanbul 1991, ss.483 vdd..
38) Bkz. İbn Haldun, age., cilt: II, ss.470 vdd..
39) Bkz. İbn Haldun, age., cilt: III, ss.173 vdd..
40) Bkz. İbn Haldun, age., cilt: II, ss.540 vdd..
41) Bkz. Carl Brockelmann, age., ss.102-106; Bernard Lewis, age., ss.167 vdd..
42) Bkz. A. S. Tritton, age., ss.82 vdd..
43) Bkz. A. S. Tritton, age., ss.51 vdd..
44) Bkz. Carl Brockelmann, age., s.105.
45) Bkz. W. Montgomery Watt, İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri, ss.288 vdd..
46) Bkz. Carl Brockelmann, İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri, ss.105-106.
47) Bkz. Ebû el-Hasan el-Eş'arî, el-İbâne an Usûl ed-Diyâne, tahkik: M. el-Hazar el-Hüseyin, Beyrût 1991, ss.22-23; A. J. Wensinck, The Muslim Creed, London 1965, s.62.
48) Bkz. el-Eş'arî, el-İbâne., s.21. Tritton Sünniliğin Selefiyeden doğduğunu söyler ve şöyle der: "... bazıları da *Kuran*'a, bütün Kur'an'a, yalnız ve yalnız *Kuran*'a, çocukların ve yaşlı kadınların dinine başvuruyor ve her düşünceyi bid'at diye reddediyorlardı. Bu çeşit unsurlardan İslam Sünniliği doğdu." A. S. Tritton, age, s.21.
49) Bkz. Carl Brockelmann, age., ss.96 vdd..
50) Krş. Ira M. Lapidus, age., cilt: I, ss.191 vdd.; Carl Brockelmann, age., ss.108 vdd..
51) Bkz. Ignaz Goldziher, age., s.101.
52) Y. Kumeyr çeviriyi güdüleyen nedenleri şöyle sıralamaktadır: "a-Halife ve zenginlerin himayesi, b-Arapça'nın yayılması ve Süryanilerin gayretleri, c-Abbasîlerin yarattığı medeniyet havası ve İran etkisi, d-bilime olan gereksinim, d- aklın bilme merakı." Y. Kumeyr, İslâm Felsefesinin Kaynakları, çeviren: Fahrettin Olguner, Dergah Yayınları, İstanbul 1992, ss.141-147. Benzer argümanlar için krş. M. Şemsettin Günaltay, Antik Felsefenin İslam Dünyasına Girişi, sadeleştiren: İrfan Bayın, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2001, ss.61 vdd.; Ahmed Emîn, Duhâ el-İslâm, cilt: I, Kâhire, tarihsiz, ss.229 vdd.; H. Ziya Ülken, Uyanış Devirlerinde Tercümelerin Rolü, Ülken Yayınları, İstanbul 1997, ss.1 vdd..
53) Bkz. Mustafa Demirci, Beytü'l Hikme, İnsan Yayınları, İstanbul 1996, ss.7 vdd..
54) Bkz. Y. Kumeyr, age., ss.141-142; Macit Fahri, age., s.4; M, Şemsettin Günaltay, age., s.62.
55) Bkz. Philip K. Hitti, History of the Arabs, Macmillan St Martin's Press, London 1970, ss.311 vdd..
56) Bkz. İbn Ebi Usaybi'a, Uyûn el-Enbâ fî Tabakât el-Etıbbâ', tahkik: N. Rızâ, cilt: I, Beyrût, tarihsiz, s.116.
57) Krş. Y. Kumeyr, age., ss.47 vdd..
58) Bkz. Y. Kumeyr, age., ss.134-138; Macit Fahri, age., ss.11 vdd..
59) Bkz. Y. Kumeyr, age., ss.122-133.
60) Bkz. Macit Fahri, age., ss.67 vdd..
61) Bu ekolün görüşleri ve görüşlerinin kökenleri için bkz. Mehmet Dağ, İslam Felsefesinin Bazı Temel Sorunları Üzerinde Düşünceler, OMÜİF Dergisi, sayı: 5, Samsun 1991, ss.3 vdd..
62) Bkz. Macit Fahri, age., ss.87 vd.; Mehmet Dağ, İslam Felsefesinin Bazı Temel Sorunları Üzerinde Düşünceler, ss.8 vd..
63) Bkz. Carl Brockelmann, age., ss.147-149.

GAZZÂLÎ'NİN HAYATI VE YAPITLARI

Hüccet el-İslâm, Zeyn ed-Dîn, el-İmâm, Ebû Hâmid gibi künyelerle anılan Gazzâlî'nin gerçek adı, Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed'dir (1) ve Bağdat'ta Selçuklu idaresinin kurulmasından üç yıl sonra, 1058 yılında doğmuştur. Doğduğu yer, kuzeydoğu İran'da bugünkü Meşhed'in yanındaki Tûs Kasabası'dır (2). Bu nedenle kimi zaman doğduğu kasabaya nispetle et-Tûsî künyesiyle de anılmaktadır. Fıkıhta Şâfiî mezhebine mensuptur, bu yüzden isminin sonuna bazen eş-Şâfiî künyesi de eklenir. En yaygın olarak kullanılan künyesi Ebû Hâmid, yani "Hâmid'in Babası" olsa da, tarihçiler oğlunun bulunduğundan söz etmezler; sadece kızlarının olduğu aktarılan bilgiler arasındadır (3). Ebû Hâmid künyesinin yanında en yaygın olarak "Gazalî" ya da "Gazzâlî" olarak bilinir. Gazzâlî'yi benimseyenlere göre, bu ad baba mesleği olan "gazzâl", yani iplik eğirmekten türetilmiştir. Diğerini, yani Gazzâlî'yi benimseyenlere göre ise, Tûs civarında "Gazâl" adlı köye nispeti ifade etmektedir ve bu onun doğduğu köye işaret etmektedir (4).

Gazzâlî'nin ailesiyle ilgili fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Bilinen sadece bilgin ve sufi alan Ahmed el-Gazzâlî adında bir erkek ve birkaç tane kız kardeşinin bulunduğudur. Buna, bir de, Tûs Kasabasının bilginlerinden birisi olan ve 1043 tarihinde vefat eden Ebû Hâmid el-Gazzâlî diye anılan büyük bir amcası ya da dayısının bulunduğu bilgisini eklemek gerekir (5). Gazzâlî, erken yaşlarda babasını yitirmiş ve öksüz yetişmiştir. Aktarılan bilgilere göre, babası onu ve kardeşi Ahmed el-Gazzâlî'yi ölmeden önce sufi bir dostuna biraz parayla emanet etmiştir (6). Çocukları yetiştirmek için bırakılan para bittiğinde, sufi dost onları, parasız eğitim verilen medreseye yerleştirmiştir. Çocukluğunun ilk yıllarında sufi eğilimli bir ortamda bulunması, onu derinden etkilemiştir. Gazzâlî'nin daha sonra sözünü edeceğimiz şüphe krizi, ardından yaşadığı bunalım ve bu bunalımın fizyolojik yansımaları, daha sonra yaklaşık 11 yıl inziva hayatı sürmesi ve tasavvufa yönelmesi, sufilikle yoğrulmuş erken dönem yaşantılarının su üstüne çıkmasının doğurduğu sonuçları ifade etmektedir.

Gazzâlî'nin eğitimi

Gazzâlî'nin eğitiminin ilk aşaması konusunda kesin kayıtlar bulunmamakla birlikte, muhtemelen, İslam eğitim geleneği uyarınca, "*Kuran*, hadis, tefsîr, fıkıh" gibi alanlarda belli bir eğitim almış olmalıdır (7). Bu döneme ilişkin olarak, Tûs'ta Ahmed er-Rezkânî'den fıkıh dersleri aldığını biliyoruz (8). Bundan sonra, Cürcan'da bulunan Ebû Nasr el-İsmâ'ilî'nin yanına gitmiş, bütün fıkıh eserlerini şerhleri ve haşiyeleriyle birlikte öğreninceye değin, onun yanında kalmıştır (9). Curcan'dan Tûs'a dönerken yaşadığı ilginç bir olay, öğrenme anlayışında köklü bir değişime neden olmuştur. Olay, kuşkulu bir rivayet olmakla birlikte oldukça şöhretlidir ve Gazzâlî'nin yaşadığı dönemin ezberci eğitim anlayışını yansıtmaktadır. Özetle şöyledir:

Gazzâlî, Curcan'dan dönerken, birlikte hareket ettiği kervanın yolunu eşkıyalar keser, kervanda ne varsa alırlar. Gazzâlî'nin doğal olarak malı mülkü bulunmamak-

ta, sadece ders esnasında tuttuğu notları içine doldurduğu bir çantası bulunmaktadır; eşkıyalar o çantayı da alırlar. Gazzâlî eşkıyaların reisine giderek, çantada maddi değeri bulunan bir şey olmadığı, sadece birtakım ders notlarının bulunduğunu söyleyerek, onu geri ister. Eşkıyaların reisi ona şöyle der: "Öğrendiğini nasıl iddia ediyorsun ki, ders notların elinden alınınca bildiklerinden de oluyorsun" (10).

Gazzâlî, bu olaydan sonra, notlardaki bilgileri ezberlemek için üç yılını harcar ve bundan böyle elde ettiği tüm bilgileri ezberlemeye yönelir. Onun, Tûs ve Cürcan'da aldığı temel eğitimini artırmak için, 1077 yılında Nişabur'a gittiği kaydedilir (11). Nişabur'daki Nizâmiye Medresesi'nde, o zaman, ünlü Eş'arî kelâm bilgini İmâm el-Haremeyn el-Cüveynî bulunmaktadır. Cüveynî bilgin bir aileden geliyordu; çünkü babası Rukn el-İslâm lakabıyla anılan, ünlü bir bilgindi (12). Gazzâlî, Cüveynî ile birlikte, kelâm bilimine yönelmiş; bu konuda, öğretmeninin katkılarıyla büyük bir ilerleme kaydetmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla, öğretmeni Cüveynî'ye çok şey borçludur; çünkü İslam filozoflarını reddederken kullandığı argümanların büyük bir bölümünü ondan öğrenmiştir (13). Öte yandan, öğretmeninin son yıllarında, "ben öncekilerin (selef) söylediklerine aykırı her ne söylemiş isem hepsinden döndüm, okuma-yazma bilmeyenlerin (ümmîlerin) inancına, Nişaburlu yaşlı kadınların itikadına bağlı olarak ölüyorum" (14) sözleri de, onun kelâm bilimine ilişkin yargılarını önemli ölçüde etkilemiştir. Bu arada, Gazzâlî'nin Nişabur'da el-Farmadî diye bilen birisinden de dersler aldığını kaydetmeliyiz. el-Farmadî ünlü mutasavvıf Kuşeyrî'ye öğrencilik yapmış, tasavvufa eğilimli birisiydi (15). Bu olgu, Gazzâlî'nin çocukluğundan gelen sufi eğiliminin, Nişabur'daki eğitim yıllarında da sürdüğünü göstermekte; onun tasavvufi bilgisinin kaynaklarını görmemize katkı sağlamaktadır.

Gazzâlî siyasetin içinde

Gazzâlî, 1085 yılında öğretmeni Cüveynî ölünceye değin Nişabur'da kalmış ve öğretmeninin son zamanlarında eğitim öğretime yardım etmiştir. Onun bu sıralarda, *el-Menfûl fî Usûl* adlı eserini yazdığı kaydedilmektedir (16). Gazzâlî'nin Cüveynî'nin ölümünden sonra, başkasından ders almadığı kaydedilir. Öğretmeni vefat edince Nişabur'dan ayrılan Gazzâlî, ordu karargahının bulunduğu "el-Asker" denilen yere gitmiş, orada vezir Nizâm el-Mülk ile karşılaşmıştır (17). Gazzâlî, o sıralarda yaklaşık 27 yaşlarındadır ve bilgisi ve maharetiyle vezir tarafından hürmetle karşılanmıştır. Bağdat Nizâmiye Medresesi'ne müderris olarak atanıncaya değin, Nizâm el-Mülk'ün yanında kalmış; düzenlenen tartışmalara ve münazaralara katılmıştır (18). Nihayet 1091'de, yani 33 yaşlarında, Bâtınîlikle ideolojik anlamda mücadele etmek ve halkı onlardan korumak için kurulan Bağdat Nizâmiye Medresesi'ne müderris olarak atanmıştır (19). Böylelikle, öğretmeni Cüveynî'nin yaptığı görevi üstlenmiştir.

Siyasal erki arkasına alıp medreseye müderris olarak atandığında, Bağdat'a girişini, bir çağdaşı, "şehre girerken, onun üzerindeki elbiselerle bineği 500 dinarı buluyordu" (20) sözleriyle anlatır. Bu sözler, Gazzâlî'nin öksüz olarak, yokluklar içerisinde yetiştiği olgusuyla birlikte düşünüldüğünde, belli bir anlam bulmaktadır. Bağdat Nizâmiye Medresesi'nde, 300 öğrenciye ders vermeye başlayınca (21), ünü kısa zamanda yayılmıştır. Kuşkusuz bu olguda, siyasilerden gördüğü teveccüh, halka dönük vaazları, münazaralardaki başarıları, fetvaları ve kendisine Hanbelî bilginlerce yöneltilen eleştirilerin, polemiklerinin, keskin zekası ve engin bilgisinin büyük bir rolü olmuştur. Bunlara bir de, o zamana değin güçlü bir eleştiriyle karşılaşmamış İslam filozofları ile etkin bir propaganda yürüten Bâtınîleri köklü bir eleş-

Melik Şah

Nizâm el-Mülk

Gazzâlî'nin *Makâsıd el-Felâsife* adlı eserinin ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, nr. 1737).

tiriye tâbi tutmasını da eklemek gerekir.

Bağdat Nizâmiye Medresesi'nde ders vermeye başladıktan bir yıl gibi kısa bir zaman sonra, yani 1092'de, en büyük koruyucusu Nizâm el-Mülk bir Bâtinî fedaisince suikastla öldürülmüştür. Bir ay gibi bir süre sonra da, kimi rivayetlere göre, aynı grup, Melik Şah'ı zehirleyerek hayatına son vermiştir (22). Bu olaylar üzerine, Selçuklu devleti ciddi bir taht kavgasına sahne olmuş ve Gazzâlî, bu taht kavgaları sırasında, kendisini siyasal çekişmelerin içinde bulmuştur. Melik Şah'ın ölümü üzerine, eşi Terken Hâtun, beş yaşındaki Mahmud'u, veliahd Berk Yaruk yerine sultan yapmak isteyince, Gazzâlî, siyasal güdülerle, yaşının küçüklüğü nedeniyle, Mahmud'un sultan olamayacağına ilişkin bir fetva vermiş; Terken Hâtun da, aksi yönde fetva çıkartmıştır (23). Terken Hâtun, oğlunun sultanlığını ilan ettikten sonra, Abbasî halifesi el-Muktedir bi Emrillah'tan hutbeyi kendi adına okutmasını istemiştir. El-Muktedir bunu kabul etmeyince, Terken Hâtun'un ısrarı, işleri krize sokmuş; bunun üzerine Gazzâlî, Terken Hâtun'a elçi olarak gönderilmiş ve onu ikna etmiştir (24). Onun siyasal olaylarla ne denli ilintili olduğunu gösteren bir diğer olay da, 1094'te el-Muhtazhirî'nin sultanlık yemin töreninde hazır bulunması (25) ve onun isteğiyle el-Muhtazhirî diye de bilinen, *Fedâ'ih el-Bâtiniyye* adlı eserini kaleme almasıdır (26). Siyasal olaylarla iç içe olan hayatı, devrin bilginlerinin dilinde önemli bir eleştiri malzemesi olmuş; bu durum, Gazzâlî'yi de etkilemiş olmalı ki, hem daha sonra sözünü edeceğimiz şüphe krizine ve bir müddet sonra da bunalıma girmiş, hem de *İhyâ' Ulûm ed-Dîn*, *Eyyühâ el-Veled*, *Hulâsa et-Tasânîf* gibi eserlerinde, bilginlerin siyasal olaylardan uzak durmasını salık vermiştir.

Eserleri

Gazzâlî'nin Bağdat Nizâmiye Medresesi'nde baş müderrislik yaptığı yıllar, siyasal olaylarla iç içe olsa da, onun en verimli yıllarıdır. Otobiyografik eseri *el-Munkiz*'da anlattığına göre, eğitim öğretimden arta kalan zamanı, kendi bilgisini geniş letmeye ayıran Gazzâlî, iki yıl felsefeyi incelemiş (27), yaklaşık 1094'lü yıllarda önce filozofların görüşlerini özetleyen *Makâsıd el-Felâsife*'yi, ardından da onların görüşlerinin eleştirisini içeren *Tehâfüt el-Felâsife*'yi yazmıştır (28). Kelâma ilişkin olan, *el-İktisâd fi el-İ'tikâd* adlı eseri de aynı yılların ürünüdür ve *Tehâfüt el-Felâsife*'den sonra kaleme alınmıştır. Çünkü *İktisâd*'da yer yer *Tehâfüt*'e göndermeler yapmaktadır (29). *Tehâfüt*'te vaat ettiği *Mi'yâr el-İlm* adlı eseri (30), büyük bir olasılıkla, 1095-1096 yıllarının ürünüdür. *Mi'yâr el-İlm*'de, *Mîzân el-Amel*'i yazmayı düşündüğünü söylediğine göre (31), *Mîzân el-Amel* ondan sonra kaleme alınmıştır. Yine, Bâtinîlikle ilgili yazdığı, *Hüccet el-Hakk* da, bu dönemin ürünüdür (32).

Gazzâlî'nin yaşadığı bunalım

1091'li yıllardan itibaren felsefeyi incelemeye ve filozofları eleştirmeye yönelirken felsefe ve mantıkla yakın temasa geçmesi, Gazzâlî'yi bir şüphe krizine itmiştir. *El-Munkiz*'in ilk sayfaları bu krizi anlatmaktadır. Ancak oradaki anlatım, çok ussal ve sistematik bir tarzda ifade edildiği ve Gazzâlî'nin amaçlarına hizmet eder bir görünümde sunulduğu için yapıntısal bir durumu ifade ediyor izlenimi doğurur. Gazzâlî'nin hayatının bir döneminde bir kriz yaşadığı kabul edilebilir; ancak bunun *el-Munkiz*'da dillendirildiği biçimde olduğu konusunda kuşku duyulabilir. Kuşkusuz, yaşadığını söylediği krizde, az önce sözünü ettiğimiz siyasi ortamın kırılganlığı, kendisine yöneltilen eleştiriler, kuşkucu mizacı ve erken dönem yaşantılarının etkisiyle beliren tasavvufi eğilimlerinin de güçlü bir rolü olduğu söylenebilir. W. Montgomery Watt, Gazzâlî'nin yaşadığını ifade ettiği krizi, özde olası ama şematik açıdan ifade edilişini kuşkulu bulur ve yaşanan krizin felsefe ile ilk temas ettiği yıllarda olmuş olabileceğini söyler. Nitekim Watt, hem

Gazzâlî'nin *el-Munkiz* adlı eserinin ilk sayfası (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1712).

el-Munkiz hem de şüphe kriziyle ilgili şu değerlendirmeyi yapar:

"…*Dalâletten Kurtarıcı* adlı yapıtın, otobiyografik olduğu halde, tam manasıyla bir otobiyografi olduğu söylenemez. Bilhassa o, olayların tam bir kronolojik kaydı olarak kabul edilemez… Gazâlî…gerçeği arayanları kelâmcılar, Bâtıniler, filozoflar ve sufiler olmak üzere dört gruba ayrılmış olarak kabul ettiğini söyler ve kendisi için gerçeğe ulaşmak amacıyla her grubun görüşlerini iyice tetkik etmeye başlar. Bu edebi bir hayal, onun ulaştığı sonuçlarla ilgili şematik bir anlatış için uygun bir taslak olmalıdır. Şüphecilik devresinin, Gazâlî'nin kelâm çalışmalarının ilk safhasında vuku bulması ihtimal dışı görünüyor. Gazâlî'nin tanımladığı gibi, şüphecilik nöbetinin, biraz felsefe tetkikiyle mutlaka öne alınmış olması kesin gözüküyor. Gazâlî'nin nispeten erken bir dönemde tasavvufla temas haline gelmiş olduğu da açıktır. Bu bakımdan, *el-Munkiz* adlı yapıtın planı kronolojik olarak değil, şematik olarak kabul edilmelidir. Bununla beraber, Gazâlî'nin kendisinin ifade ettiği gibi, hakiki bir tecrübeye sahip olduğundan şüphe etmek için bir sebep yoktur. Şüphenin Gazâlî'nin ömründe erken geldiğini söyleyemeyiz. Pekala o, yaklaşık olarak Gazâlî'nin 1091'de Bağdat'a hareket zamanı olmuş olabilir; zira Gazâlî'nin yoğun felsefe çalışmasıyla meşgul olmasının bundan hemen sonra olduğunu biliyoruz. Tecrübesinin, Gazâlî'yi bilgisinin bütün kısımlarını yeniden tam bir değerlendirmeye sevketmesi de muhtemeldir" (33).

Gazzâlî'nin, anılan şüphe krizinin dışında *el-Munkiz*'da dile getirdiği diğer bir olgu da, eğitim-öğretim faaliyetini yürütürken yaşadığı bunalımdır. Bu, yaşlılık ve ölüm korkusunun doğurduğu bir bunalım gibi görünür. Ancak kimi ipuçları, bunun ardında yatan önemli nedenlerden birisinin, verdiği derslerle kafasındaki tasavvufa eğilimli yapının çeliştiğini, bu çelişkinin onu çok etkilediğini düşündürmektedir. Gazzâlî bu bunalımı 1095'li yıllarda yaşar (34), bunalım sonrası görevinden ayrılır ve tasavvufî bir yaşam içerisine girer. Bu kararı, nasıl ve niçin aldığını kendi sözlerinden dinleyelim:

"Eğitim ile ilgili niyetimi düşündüm. Gördüm ki Tanrı rızası için değil, makam ve şöhret endişesiyle hareket etmişim. Bu durum karşısında uçurumun kenarında bulunduğuma, eğer durumumu düzeltmezsem ateşe yuvarlanacağıma kanaat getirdim. Bir gün Bağdat'tan çıkmaya ve bu durumu terk etmeye karar veriyor, ertesi gün bu kararı bozuyordum; sabahleyin ahirete meyil ve arzu beliriyor akşamüzeri dünya arzuları onun üzerine saldırıyor ve onu dağıtıyordu. Dünya arzuları zincirleriyle beni makama ve mevkiye doğru çekiyor, iman çağrıcısı ise, göç zamanı gelmiştir, ömründen çok az kaldı, önünde uzun yolculuk var, elde ettiğin bütün eylem ve bilgi bir riya ve gösterişti; ahirete şimdi hazırlanmazsan ne zaman hazırlanırsın, dünyevi alakalarını şimdi kesmezsen ne zaman kesersin, diye sesleniyordu. Bunun üzerine, içimdeki arzu yayılıyor kaçmak ve firar etmek isteği yerleşiyordu. Sonra şeytan geliyor ve bu geçici bir haldir, ona uymaktan sakın, zira o, çabuk kaybolur; ona uyar ve bu yüksek makamı, kimsenin bozamayacağı düzenli hayatı ve düşmanların hücumlarından kurtulup sükunet bulmuş işi bırakırsan, bir gün nefsin arzu eder de, dönüş kolay olmaz, diyordu. Altı ay kadar bir zaman dünya arzularının çekiciliği ile ahiret düşünceleri arasında kararsız kaldım. Bu son ayda, durum seçimli olmaktan çıkmış zorunlu bir hale gelmişti. Zira Tanrı, dilimi eğitim-öğretim yapamayacak denli kilitlemişti. Kendimi bir gün olsun, gelen öğrencilerin hatırı için ders vermeye zorluyor; fakat dilim, bir kelime söylemiyor, buna güç yetiremiyordum. Dilimdeki bu tutukluk sonra kalbimde bir hüzün doğurdu. Bunun etkisiyle hazım kuvveti kalmadı, yemek ve içmek iştahım kesildi. Bedensel kuvvetlerim zayıf düşmüştü. Nihayet doktorlar ilaçtan ümitlerini kestiler ve bu kalbe ilişmiş olan bir haldir, buradan mizaca sirayet etmiştir; kalbe ilişmiş olan hüzün gitmedikçe, ilaçla tedavisine imkan yoktur, dediler" (35).

Bunalım sonrası eserleri

Gazzâlî, yaşadığı bu hal nedeniyle, 1095 yılında, kendi deyişiyle mal ve mülkü reddederek Bağdat'tan ayrılmıştır. Bağdat'tan ayrılırken sufiliğin en doğru yol olduğuna karar vermiş bulunmaktadır (36). Söylediklerine bakılırsa, *İhyâ' Ulûm ed-Dîn* adlı eserini bu anılan olaydan sonra kaleme almaya başlamıştır (37). Eser ansiklopedik nitelikte olduğu için yazımı oldukça uzun

sürmüş olmalıdır. *Faysal et-Tefrika*, *Cevâhir el-Kur'ân*, *Maksad el-Esnâ*, *el-Erba'în fî Usûl ed-Dîn*, *Mi'râc es-Sâlikîn*, *Eyyuhâ el-Veled*, *el-Hikme fî Mahlûkât*, *Mişkât el-Envâr*, *Ravda et-Tâlibîn Umde es-Sâlikîn*, *er-Risâle el-Ledünniyye*, *Kimyâ' es-Sa'âde*, *Me'âric el-Kuds*, *Hulâsa et-Tasânîf*, *Mednûn el-Kebîr*, *Mednûn es-Sâğîr*, *Mîzân el-Amel* gibi eserlerin (38) ne zaman yazıldıkları tam olarak bilinmese de tasavvufi döneminin ürünüdürler ve büyük bir olasılıkla 1095'deki bunalımdan sonra kaleme alınmışlardır.

Gazzâlî'nin Bağdat'tan ayrılma isteğini Bâtinî terörü korkusuna bağlayanlar da olmuştur (39). Çünkü o, Bâtinîliğe açıkça cephe almış; bu konularda *Hüccet el-Hakk*, *Mufassal el-Hilâf*, *Fedâ'ih el-Bâtiniyye*, *el-Kıstâs el-Müstakîm* gibi eleştirel eserler kaleme almıştır. Ayrıca Bâtinîler, daha önce de söz ettiğimiz gibi, Nizâm el-Mülk ve Melik Şah'ı öldürmüşlerdir. Eleştirel tutumu, doğal olarak onu, Bâtinîler'in hedefi haline getirmiştir. Bunun dışında, Bağdat'tan ayrılış nedenini, Selçuklu sultanı Berk Yaruk'la iyi ilişkilerinin olmamasına bağlayanlar da vardır (40). Gazzâlî'nin kendi ifadesine bakılırsa, ayrılış nedeni içsel bunalımlarıdır ve bu bunalımlar, daha çok öznel dini endişelerinden kaynaklanmaktadır. Ancak bu endişelerde, ölüm vaktinin yaklaştığı düşüncesi önemli yer tutmaktadır (41).

Gazzâlî, halifenin ve arkadaşlarının, Şam'da kalma kararında olduğunu öğrenmelerinden sakınarak, hac için Mekke'ye gitme kararında olduğunu söyleyerek Bağdat'tan ayrılmıştır (42). Bağdat'tan Şam'a geçmiş; Dımeşk camiinde inzivaya çekilip, orada iki yıl kalmıştır (43). 1096'nın sonlarına doğru Kudüs'e geçmiş, orada da Sahra adlı makama çekilip uzlet hayatı sürmüştür (44). Bu sırada, yani 1096 yılının sonlarında, *Risâle el-Kudsiyye* adlı eseri kaleme almıştır (45). 1096 yılının sonunda hac için, muhtemelen, İskenderiye üzerinden Hicaz'a geçen Gazzâlî, oradan tekrar Şam'a dönmüştür; en sonunda, Bağdat'a gelmiş; oradan Hamedan'a ve Tûs'a, yani doğduğu yere ulaşmıştır (46). *Kitâb ed-Durc*'u Hamedan'da yazdığını kaydetmektedir (47). Böylece Gazzâlî'nin, Bağdat'tan ayrılıp geri dönene değin, uzlette geçirdiği süre, yaklaşık 11 yılı bulmuştur.

Gazzâlî'nin *Hulaşatü'l Muhtaşar* ve *nikâvetü'l-mu'taşar* adlı eserinin ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp., Yenicami nr 442).

Gazzâlî'nin kendine atfettiği yeni misyon

Gazzâlî'nin uzletten çıkma nedeni, Fahr el-Mülk'ün isteği üzerine, öğrencilik yaptığı Nişabur Nizâmiye Medresesi'nde yeniden eğitim-öğretim faaliyetine dönme çağrısı ve dostlarının ısrarlarıdır (48). Fakat Gazzâlî, hem uzletten çıkışını hem de eğitim-öğretim faaliyetine tekrar dönüşünü gerekçelendirmeyi deneyerek, kendisine yeni bir misyon çizmeye çalışır. Büyük bir olasılıkla, bu, terk ettiği şeye geri dönmesini meşrulaştırma ve kendisine yöneltilebilecek eleştirileri engellemeye dönüktür. Bu meşrulaştırma işini, toplumsal yozlaşmaya başvurarak yapmayı dener ve zamanının fetret zamanı olduğunun altını çizer (49). Bu toplumsal eleştiriye, erdemli insanların, Tanrının bu yüzyılın başında, dinini ihya edecek bir müceddit göndereceği düşüncesi ve buna işaret eden rüyaları da eklenince (50) Gazzâlî, müceddidin kendisi olduğu zannına kapılarak işe koyulur. Böylece, uzletten ayrılıp eğitim-öğretim hayatına geri döner; ancak Gazzâlî, yeni misyonuna bağlı olarak, verdiği eğitimin öncekinden farklı olduğunu da vurgulamayı ihmal etmez. Bu bağlamda şöyle der:

"Fakat şimdi makam ve rütbeyi terk ettiren bilgiye davet ediyorum. Şimdiki niyet, amaç ve arzum budur. Tanrı bu halimi bilir. Ben nefsimi ve diğerlerini ıslah etmek istiyorum; amacıma erişir mi, yoksa mahrum mu kalırım bilmem; fakat ben, kesin (yakîn) ve içsel aydınlanmaya (müşâhede) dayalı bir imanla bir halin değişmesinin, bir işi yapma gücünün, ancak Tanrı sayesinde olabileceğine inanıyorum. Ben hareket etmedim, O beni hareket ettirdi, ben bir şey yapmadım, O bana yaptırdı" (51).

Gazzâlî'nin 1106'da başladığı, Nişabur Nizâmiye Medresesi'ndeki görevi, 1109'da biter; çünkü onu oraya davet eden

Gazzâlî'nin *Tehâfüt el-Felâsife* adlı eserinin ilk iki sayfası (Râgıb Paşa Ktp., Esad Efendi, nr. 927).

Fahr el-Mülk, bir Bâtinî suikastıyla, kısa süre sonra öldürülür. Gazzâlî de doğduğu yer olan Tûs'a döner; evinin yanı başına bilgi öğrenmek isteyenler için bir tekke kurar ve orada ihya misyonunu sürdürür (52). Bu arada, bir süre sonra vezir olan, Nizâm el-Mülk'ün oğlu, Ziyâ el-Mülk, 1110 yılında Gazzâlî'yi, Bağdat Nizâmiye Medresesi'ne eğitim-öğretime dönmesi için çağırır. Gazzâlî bir mektupla görevden affını ister ve teklifi nazikçe reddeder (53).

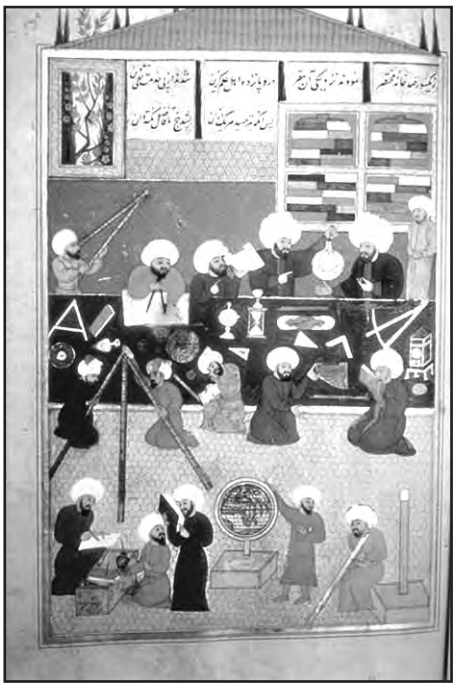
Gazzâlî, Nizâmiye Medresesinden ayrıldıktan sonra, geri kalan ömrünü, öğrendiklerini paylaşmaya, eksik hissettiği hadis alanındaki bilgisini (54) artırmaya ve yazmaya ayırır. Hayatının sonlarına doğru, *Sahîh-i Buharî*'yi ezberlemeye ve *Sünen-i Ebû Dâvud*'u incelemeye çalışması (55), çalışkanlığının önemli belgeleridir. Anılan süreçte, 1108'de *el-Munkiz*, 1109'da *el-Mustasfâ* (56), 1110'da da *Minhâc el-Âbidîn* adlı eserleri kaleme alır (57). Kaleme aldığı son eser, 1111 yılında, ölümünden kısa bir süre önce bitirdiği *İlcâm el-Avâmm an İlm el-Kelâm* adlı yapıttır (58). Gazzâlî, 18 Aralık 1111'de ardında geniş bir kitap koleksiyonu bırakarak, genç sayılabilecek bir yaşta hayata gözlerini yummuştur. Memleketi Tûs'ta ünlü İranlı şair Firdevsî'nin yakınına gömülen Gazzâlî'nin son anlarını, kardeşi Ahmed el-Gazzâlî şöyle anlatır:

"Pazartesi günün sabah vakti olunca, kardeşim Ebû Hâmid, abdest alıp namaz kıldı. Sonra kefeninin getirilmesini istedi; onu aldı, öptü ve alnı üzerine koyarak, 'mülk sahibinin huzuruna çıkmak başım ve gözüm üstüne' dedi. Sonra ayaklarını uzattı, kıbleye döndü ve şafak sökmeden vefat etti" (59).

DİPNOTLAR

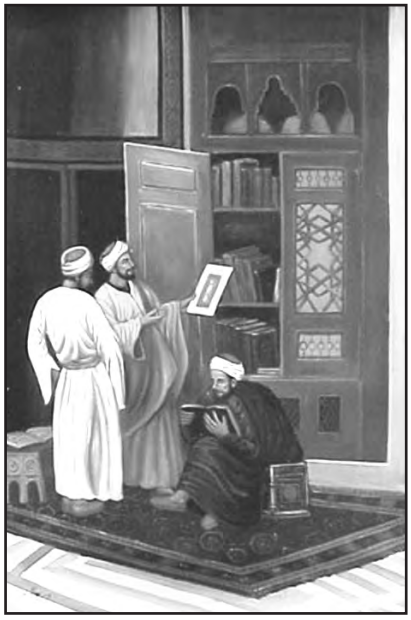
1) Bkz. İbn el-İmâd, Şezerât ez-Zeheb, cilt: IV, Kâhire 1350, s. 10; Sabri Orman, Gazâlî (Hakikat Araştırması, Felsefe Eleştirisi, Etkisi), İnsan Yayınları, İstanbul 1986, s.31.
2) Bkz. Şiblî Nûmânî, Bütün Cepheleriyle Gazâlî, çeviren: Yusuf Karaca, Baytan Kitabevi, İstanbul 1972, s.12.
3) Bkz.W. Montgomery Watt, Müslüman Aydın (Gazâlî Hakkında Bir Araştırma), çeviren: Hanefi Özcan, DEÜ Yayınları, İzmir 1989, s.15.
4) Bkz. ez-Zebîdî, İthâf es-Sâde el-Muttekîn bi Şerh Esrâr İhyâ' Ulûm ed-Dîn, Mısır 1311, s.18; W. Montgomery Watt, Gazâlî Hakkında Bir Araştırma, ss.136-137.
5) Bkz. W. Montgomery Watt, Gazâlî Hakkında Bir Araştırma, s.15.
6) Bkz. eë-Êebîdî, age., s.7; W. Montgomery Watt, Gazâlî Hakkında Bir Araştırma, s.15-16.
7) Bkz. W. Montgomery Watt, Gazâlî Hakkında Bir Araştırma, s.16.
8) Bkz. İbn Hallikân, Vefeyât el-A'yân, tahkik: M. A. Hâmid, cilt: IV, Kâhire 1367, s.217; Sabri Orman, age., s.32.
9) Bkz. Mahmut Mustafa Halavî, İmam Gazâlî'nin Hayatı, Cennete Doğru Yedi Geçit içinde, çeviren: Ali Kaya, Semerkant Yayınları, İstanbul 2001, s.4.
10) ez-Zebîdî, age., s.7.
11) Bkz. İbn el-İmâd , age., cilt: IV, s.11; W. Montgomery Watt, Gazâlî Hakkında Bir Araştırma, s. 16.
12) Bkz. İbn Hallikân, age., cilt: II, s.250.
13) Bu konuda geniş bilgi için krş. Mehmet Dağ, İmâm el-Haremeyn el-Cüveynî'nin Âlem ve Allah Görüşü, Doçentlik Tezi, Ankara 1976, ss.11 vdd..
14) İbn el-İmâd, age., cilt: III, ss.361-362.
15) Bkz. Sabri Orman, age., s.32.
16) Bkz. Sabri Orman, age., ss.56-57.
17) Bkz. İbn Hallikân, age., cilt: IV, Kâhire 1367, s.217.
18) Bkz. İbn Hallikân, age., cilt: IV, s.217.
19) Bkz. İbn el-İmâd, age.,Cilt:IV, s.12.
20) Mustafâ Cevad, Asr el-İmâm el-Gazzâlî, Kâhire 1962, ss.506-507.
21) Bkz. Gazzâlî, el-Munkiz min ed-Dalâl, Hakikat Kitabevi, İstanbul 1984, s.10.
22) Bkz. Sabri Orman, age., s.20.
23) Bkz. Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, Turan Neşriyat, İstanbul 1969, s.177.
24) Bkz. Şiblî Nûmânî, age., s.21.
25) Bkz. W. Montgomery Watt, Gazâlî Hakkında Bir Araştırma, s.87.
26) Bkz. Gazzâlî, el-Munkiz., s.21.
27) Bkz. Gazzâlî, el-Munkiz., ss.11-12.
28) Bkz. W. Montgomery Watt, Gazâlî Hakkında Bir Araştırma, ss.44-45.
29) Bkz. Gazzâlî, el-İktisâd fî el-İ'tikâd, tahkik: İ. Agah Çubukçu ve Hüseyin Atay, Nur Matbaası, Ankara 1962, ss.104-105 ve 215.
30) Bkz. Gazzâlî, Tehâfüt el-Felâsife, tahkik: Maurice Bouyges, Beyrût 1927, s.45.
31) Bkz. Gazzâlî, Mi'yâr el-İlm fî Fenn el-Mantık, Beyrût , tarihsiz, s.202.
32) Bkz. Gazzâlî, el-Munkiz., s.26.
33) W. Montgomery Watt, Gazâlî Hakkında Bir Araştırma, s.39.
34) Bkz. W. Montgomery Watt, Gazâlî Hakkında Bir Araştırma, ss.100 vdd..
35) Gazzâlî, el-Munkiz., ss.29-30. Gazzâlî'nin eserlerinin hemen hepsi Türkçe'ye kazandırılmıştır. Biz, kuşkusuz ulaştığımız Gazzâlî çevirilerini dikkate almaya çalıştık ve göz ardı etmedik. Bu arada ulaşamadığımız çevirilerin de olduğunu anımsatmalıyız. Ancak ulaştığımız çevirilerde karşılaştığımız kimi sorunlar bizi, hemen her dipnota onları da verip vermeme konusunda kuşkuya itti. Burada Gazzâlî'ye ait kimi yapıtların çevirilerinin çok sağlıklı olmadığını, onların hala bilimsel bir tutumla Türkçe'ye kazandırılmaya gereksinimlerinin olduğunu belirtmemiz gerekiyor. Ancak Arapça'dan yapılan çevirilerin büyük ölçüde bize ait olduğunu göstermek ve karşılaştırma zahmetinde bulunanlara çevirilerdeki bilimsel olmayan tutumları görmelerini sağlamak için, ulaştığımız çevirileri de, en azından doğrudan aktarımlarda bulunduğumuz yerde dipnotta vermenin yararlı olduğu anlayışını benimsedik. Umudumuz yapılan çevirilerin daha sağlıklı olmasına katkı sağlamaktır. Anılan pasajın Türkçesi için bkz. Gazzâlî, Dalâletten Hidayete, çeviren: A. S. Furat, Şamil Yayınları, İstanbul 1978, ss. 71-73. Bundan böyle Türkçe çevirilere işaret etmek için Tr.; Arapça metinlere işaret için Ar. işaretleri kullanılacaktır.
36) Bkz. Gazzâlî, el-Munkiz., s.29.
37) Bkz. Gazzâlî, el-Munkiz., s.33.
38) Anılan eserlerden, Mişkât el-Envâr, Me'âric el-Kuds, Mi'râc es-Sâlikîn, Mednûn el-Kebîr ve Mednûn es-Sağîr gibi kimi yapıtların Gazzâlî'ye ait olmadığı ileri sürülmüştür. Bu savın, Gazzâlî'nin tüm eserleri okunduğunda ve biçemleri karşılaştırıldığında yersiz olduğu görülür. Bu eserler özde Tanrı'ya yükseliş motifini ele alır ve Gazzâlî'nin Kimya' es-Sa'âde ve *İhyâ*'nın Acâ'ib el-Kulûb adlı bölümlerindeki bilgilerin bazen ayrıntılı bazen de özlü bir tekrarı niteliğindedir. Öte yandan bu eserlerden kimilerine Gazzâlî kendisinin olduğundan kuşku duyulmayan kimi eserlerinde gönderme de yapmaktadır. Örneğin bkz. Gazzâlî, Hulâsa et-Tasânîf, Mecmu'a Resâ'il el-İmâm el-Gazzâlî, cilt: IV, Beyrût 1986, s.131.
39) Bkz. Sabri Orman, age., s.35-36
40) Bkz. Sabri Orman, age., s.36.
41) Bkz. Gazzâlî, el-Munkiz., s.30.
42) Bkz. Gazzâlî, el-Munkiz., s.31.
43) Bkz. Gazzâlî, el-Munkiz., s.31.
44) Bkz. Gazzâlî, el-Munkiz., s.32.
45) Bkz. Sabri Orman, age., s.57.
46) Bkz. Gazzâlî, el-Munkiz., s.32.
47) Bkz. Gazzâlî, el-Munkiz., s.27.
48) Bkz. Gazzâlî, el-Munkiz., ss.42-43.
49) Bkz. Gazzâlî, el-Munkiz., s.42.
50) Bkz. Gazzâlî, el-Munkiz., s.43.
51) Gazzâlî, el-Munkiz., ss. Ar., 43-44; Tr., s.88.
52) Bkz. Sabri Orman, age., ss.46 vd..
53) Bkz. Hüseyin Emîn, el-Gazzâlî: Fâkihen ve Feylesûfen ve Mutasavvufen, Bağdâd 1963, s.81.
54) Gazzâlî hadis alanındaki bilgisinin eksikliğinin farkındadır ve şöyle der: "Benim hadis sahasındaki bilgim az ve kabule şayan değildir." Gazzâlî, el-Kanûn el-Küllî fî et-Te'vîl, İslâmda Müsâmaha içinde, hazırlayan: Süleyman Uludağ, Marifet Yayınları, İstanbul 1990, s.96.
55) Bkz. ez-Zehebî, age., cilt: IV, s.12
56) Bkz. Sabri Orman, age., s.47.
57) Bkz. Sabri Orman, age., s.58.
58) Bkz. Sabri Orman, age., s.58.
59) Zekî el-Mubârek, el-Ahlâk İnde'l-Gazzâlî, Kâhire 1971, s.66.

GAZZÂLÎ'NİN FELSEFE VE BİLİME KARŞI TAVRI

Gazzâlî'nin gerek *el-Munkiz*'da gerekse "şüphe krizi"nden sonra kaleme aldığı *İhyâ* adlı yapıtında, en sık gündeme gelen ve toplumsal yönü ağır basan olgulardan birisi, içinde yaşadığı toplumu, dinsel inanç ve eylem açısından eleştiriye tâbi tutmasıdır. Bu eleştiri, hem bilginlere hem de sıradan insanlara yöneliktir (1). Sıradan insanlara yönelik eleştirisini, "zaman fetret zamanıdır; devir bâtıl devridir; eğer halkı kendi yollarından hakka davetle meşgul olursan, zamanın insanlarının hepsi sana düşman olurlar; onlara nasıl karşı koyarsın ve onlarla nasıl geçinirsin" (2) ifadesiyle özetler. Ona göre, halkta meydana gelen bozulma ve dinden uzaklaşma, sıradan insanların etkinliklerinden değil, aksine, belli grupların etkisinden ileri gelmiştir. Bu bağlamda, şu saptamayı ve çözümlemeyi yapar:

"Halkın inancının gevşeme ve imanlarının zayıflığının nedenlerini araştırdım, karşıma dört neden çıktı. İlki, felsefe ile meşgul olanlardan; ikincisi, tasavvuf yoluna girenlerden;

üçüncüsü, ta'lim davasına bağlananlardan; dördüncüsü de, halk arasında bilgileriyle tanınmış kimselerin davranışlarından gelmekteydi. Bir müddet, halktan teker teker şeriatın emirlerine uymakta, neden gevşek davrandıklarını, niye şüphe ettiklerini sorarak, düşüncelerini araştırdım… Birisi, 'bu korunması gereken bir durum olsaydı, bunu yerine getirmeye en layık olanlar bilginler olurdu; erdemli kimseler arasında, filan kimse namaz kılmıyor; filan şarap içiyor; filan vakıfların ve yetimlerin mallarını yiyor; filan padişahın ihsanlarıyla geçiniyor, haramdan sakınmıyor; filan hakimlikte ve şahitlikte rüşvet alıyor' diyor; diğeri, tasavvuf bilimine vakıf olduğunu iddia ediyor ve ibadete ihtiyaç göstermeyen bir dereceye kadar yükseldiğini ileri sürüyordu. Bir üçüncüsü, Ehli İbâha'nın şüphelerinden biriyle şüpheye düştüğünü zikrediyordu. Ehli İbâha, tasavvuf yolundan sapanlardır. Ehli Ta'lîm ile görüşmüş dördüncüsü, 'hakkı bulmak güçtür, ona giden yol kapalıdır; bu hususta ihtilaf pek çoktur, mezheplerden bazısı, diğer bazısından daha iyi değildir; akılların ileri sürdükleri kanıtlar birbirlerine karşıttır; bireysel görüş (rey) sahiplerinin düşüncelerine güvenilmez; Ta'lîm mezhebine davet eden daha sağlamdır; … şu halde, şüphe uğruna, kesin bilgiyi (yakîn) nasıl bırakabilirsin' diyordu. Bir beşincisi de, 'bunu taklit ederek yapıyorsun; ben felsefe okudum ve peygamberliğin hakikatini anladım; bunun sonu, hikmet ve kamu yararına (maslahat) dayanır; ibadetlerden maksat, halkın cahil kısmını zaptetmek; onları, birbirlerini öldürmekten, çekişmekten ve nefsânî arzulara dalmaktan alıkoymaktır; ben cahil halktan biri değilim ki, dinsel hükümlerin altına gireyim; ben filozoflardanım ve hikmete uyarım; hakikati bununla görürüm; bu hususta taklide ihtiyacım yoktur' (diyordu). Bu ilahiyatçıların felsefesini okuyanların varacağı son inançtır. O, bunu, İbn Sînâ, Ebû Nasr el-Fârâbî'nin kitaplarından öğrenmiştir" (3).

Gazzâlî, toplumdaki sıradan insanları dinden uzaklaştıran anılan gruplarla, hesaplaşmak gereğine inanır ve kendi deyişiyle "sufilerin, filozofların, Ta'lîmiye mezhebi mensuplarının ve bilgin geçinen kimselerin bilimleriyle pek fazla meşgul olduğum için onların görüşlerini çürütmek benim için bir yudum su içmekten daha kolaydır" (4) diyerek işe koyulur.

Hakikat araştırması

Gazzâlî, araştırmasına öznel deneyimlerin ifadesi gibi görünen bilgikuramsal bir şüpheyle başlar (5); bu bilgikuramsal şüphe, onun tartışmasız kabul edilme-

sini istediği hareket noktalarını göstermeye dönüktür. Ardından, hakikati arayanları dört sınıfta toplar. Bunlar kelâm bilginleri, Bâtınîler (Ta'limiye), filozoflar ve sufilerdir (6). Gazzâlî, bir önsel kabulle, "hakikatin bu dört zümrenin dışında olamayacağı; eğer hakikat bunların dışında ise, ona ulaşılamayacağı" (7) gerekçesiyle, anılan zümreleri teker teker irdelemeye geçer. Ona göre bu araştırma, taklit bağından kurtulmak için de zorunludur (8).

İrdelemeye yöneldiği ilk grup, kelâm bilginleri ve kelâm bilimidir (9). Ona göre kelâm bilimi, sünnete uyanların (ehl es-sünne) inançlarını savunma ve onu, yenilikler ortaya atanların (ehl el-bid'a) tehlikesinden korumayı amaçlamıştır. Ancak, kelâm bilginlerinden bir grup bu amacı gerçekleştirmeyi bir süre başarmış; sonra kelâm bozulmaya yüz tutmuştur. Çünkü kelâm, eytişime (cedel) dayandığı için, kelâmcılar karşıtlarından aldıkları öncülleri hareket noktası seçmişler ve sonunda bunları kabul etmek zorunda kalmışlardır (10). Dolayısıyla, kelâmın doğrudan hakikati aramak gibi bir kaygısı yoktur; o sadece, karşıtların çelişkilerini bulup çıkartmakla, kabul ettikleri ilkelerin doğurduğu yanlış sonuçları göstermekle yetinir (11). Kelâm tarihinin gelişim süreci, kelâm bilginlerini de hakikati araştırmaya itmiş; Ehli Sünnet'in inançlarını savunmanın yanı sıra nesnelerin hakikatini anlamak için töz, ilinek, cisim ve bunların özellikleri vb. araştırmışlardır. Fakat kelâmın amacı bu olmadığı için, Gazzâlî'ye göre buna ulaşamamışlardır (12). O, kelâm ve kelâm bilginleriyle ilgili yargısını, "kendi amacını ifadeye yeter ve fakat benim amacım için yetersiz buldum" (13) şeklinde belirler; ancak bu yargısına rağmen, onu, tümden mahkûm etmez. Çünkü onca, şifa ilaçları, hastalığın çeşidine göre değişir; nice ilaçlar vardır ki, bir hastaya fayda, diğerine zarar verir (14). Ancak araladığı

Gazâlî'ye göre halife, sultan ve ulema

Erwin I. J. Rosenthal

Her ne kadar Gazâlî *Kitâbu'l-Mustazhirî*'de halifenin nitelikleri konusunda daha az titizse de, imametin gerekliliği ve imam ya da halifenin nitelik ve görevleri her iki kitapta da hemen hemen aynı terimlerle haklı gösterilir. İmamet gereklidir, çünkü yararlıdır ve bu dünyada zararı uzakta tutar (1). Hz. Muhammed'in ölümünden sonra, dini ve siyasi düzenin devamı derhal bir imam seçilmesini mecbur kıldı ve böylece imamet cemaatin icmâının talep ettiği Müslüman hayatının vazgeçilmez bir kurumu oldu (2). Fakat ümmetin icmâı yeterli değildir, çünkü "dinin nizamı" (3) yalnızca "itaat edilen bir imam" tarafından elde edilebilir. Aslında "dinin nizamı sadece dünyanın nizamıyla mümkündür" ve dünya nizamı da "itaat edilen bir imama" bağlıdır. Birkaç satır aşağıda "imam" kelimesinin yerini "sultan" alır. Sultan'la "iktidardaki kişiyi, yönetici"yi değil de "otorite"yi kastettiği kendisine delil olarak aldığı aşağıdaki hadisten bellidir: "Din ve (dünyevi) iktidar ikiz kardeştir" (4). Gazâlî devam eder: "Bundan dolayı denir ki, din temeldir ve sultan koruyucudur" (5). Bu, İslam'ın dinisiyasi birliğini savunan Sünni doktrinidir. Ancak yalnızca amaca götüren bir araç olmasına rağmen iktidar/otorite üzerindeki vurgu önemlidir. Amaç ise en yüce hedef olarak gerçek mutluluğa (ahiret saadetine) (6) götüren dinin nizamıdır "ve bu da kuşkusuz peygamberlerin gayesidir" (7).

Halife ve sultanda olması gereken meziyetler

İmametin gerekliliğinin ispatını bitiren Gazâlî, "şeriat"ın belirlediği amaca halkını götürmesi için imamda olması gereken meziyetleri sıralamaya koyulur. Burada Mâverdî'nin öne sürdürdüğü şartlara rastlasak da, bunlar genel siyasi durumla ve el-Mustazhir'in özel durumuyla ilgili olarak kısmen değiştirilmişlerdir.

Cihad yapma gücünü, yiğitlik ve cesarete (necdet ve şecaate) sahip olmak belirler. Bu her zaman halifenin en önde gelen görevlerinden birisi sayılmıştır. Fakat genç bir halife ve güçlü bir Selçuklu hükümdarla karşı karşıya olan Gazâlî, Selçuklular'ın halifede aranan "necdet"i garanti eden güç ve otoritesi olan "şevket"e işaret ederek el-Mustazhir'in durumunu izâh eder. Selçuklular'ı bağımsız yöneticiler olarak değil de halifenin sadık yardımcıları olarak düşünmek ister.

Aynı şekilde, hükümet ve idare görevlerinin hakkıyla yerine getirilmesi anlamındaki "kifayet" şartını da ortadan kaldırır. Halife uzmanlarca ve vicdanlı bir vezirce desteklendiği sürece kanunun gereği sağlanmış olur.

Ulemaya danışılmalı

"İlim"e de aynı muameleyi yapar. Gazâlî "ilim" şartının asli bir öğesi olan ictihad gücünden yoksun olan halife için ustaca ve şevkli bir savunma yapar. Ona göre

bu kapı, hakikate açılan bir kapı olmaktan uzaktır ve işlevseldir. Bu yüzden Gazzâlî, gerek *İhyâ* ve gerekse *İlcâm el-Avâmm*'da, normal koşullarda, halkı kelâmdan ve kelâm bilginlerinden uzak tutmaya çalışır; çünkü kelâm onların taklidi inançlarında şüphe uyandırabilir; inançlarını yıkabilir (15). Buna rağmen Gazzâlî, paradoksal bir biçimde, inancında şüphe uyanmış biri varsa, o zaman kelâmın şifa olabileceğini de söylemektedir (16). Ona göre kelâmın ana görevi dışsaldır; İslam'a yönelen ve ona bulaştırılan bid'atleri yok etmek; bunların halka sirayet etmesini engellemektir. O bu görevi, hac yolundaki muhafızların görevine benzetir (17). Bu yüzden Gazzâlî, her şehirde anılan görevi yerine getirmek için, bir kelâm bilgininin bulunmasını yeterli sayar ve şöyle der:

"Bil ki, her memlekette, o civardaki bid'atçilerin ortaya attıkları bid'atleri önleyecek bir kelâmcının bulunması zorunludur. Şüphesiz bu, okutmakla devam eder. Ancak fıkıh ve tefsîr gibi bu bilimi herkese okutmak doğru olmaz. Çünkü kelâm, ilaç gibidir ve her ilacı herkes kullanamaz. Ona herkesin ihtiyacı yoktur; o belli zaman ve miktarda belli hastalıklar için kullanılır" (18).

Böylece Gazzâlî, kelâma işlevsel bir rol vererek kelâmla ilgili yazmış olduğu eserlere de belli bir meşruluk zemini kazandırır (19). Fakat onun temel çabası, kelâmı son tahlilde, akaid haline dönüştürmektir.

Gazzâlî'nin hakikat araştırmasında irdelediği ikinci grup, felsefe ve felsefecilerdir (20). Ona göre, felsefe ve felsefeciler, halkın inançlarına ve dinsel edimlere zarar vermişlerdir. Bu yüzden tartışılmayı hak etmektedirler. Ayrıca, daha önce bu konu ciddi bir biçimde ele de alınmamıştır. Nitekim, bu saptamayı yaparak söyle der:

"Ben, İslam bilginleri içinde dikkat ve çabasını buna yönlendirmiş olan birini görmedim. Kelâm bilginlerinin kitaplarında, sadece filozofları yadsımaya

ilim dinde otorite anlamına gelmez. Kanun koyucunun bununla ilgili bir buyruğu yoktur ve bu kamu yararına aranan bir şart da değildir. Fiili iktidarla ilgili konularda halife en güçlü olana, Selçuklular'a dayanır; devlet yönetimindeyse vezirinin bilgeliğine. O halde ilimle ilgili konularda zamanının uzman ulemasına neden dayanmasın? İşte bu sebepledir ki, ehil kimselerin otoritesine bağlı kalan bir mukallid olan halifeye, ulemasına danışıp ona göre hareket etmesi tavsiye edilmiştir (8).

Gazâlî içtihad gücünden yoksun bir halifenin görevden uzaklaştırılarak yerine bu şartı haiz birisinin getirilmesiyle devlet düzeninin bozulup karmaşaya uğradığını görmektense, taklidi (önceki otoriteye bağlı kalmayı) tercih eder. Şeriat'ın böyle gevşek bir yorumunun Gazâlî'nin sık sık vurguladığı "din nizamı"na katkıda bulunduğu pek de söylenemez. Bu durumda din, sultan ya da mülkün ikiz kardeşinden çok, bir üvey kardeşine benzer.

Şeriat'ın bu gevşek uygulamasını telafi için Gazâlî aşağıdaki anlamlara gelen "verâ"yı ileri sürer: Allah korkusu, dindar bir hayat ve (imamda aranan dördüncü ahlaki meziyet olan) şüpheli uygulamalardan kaçınma. Diğer üçü kamu yararıyla ilgili ve hem din hem de siyaset için önemli olduğu, dindarlık (takvâ) bütünüyle kişisel bir meseledir (9). Gazâlî'nin bunu vurgulaması yalnızca kendi dindarlığını vurgulaması değildir, aynı zamanda halifenin sadece kendisine tevdî edilen otoriteyle yönettiği dönemdeki durumun bir yansımasıdır.

Halife, karşılığında kendisine bağlılık yemini eden

şevket sahibi birisine otoriteyi tevdî etmelidir. Gazâlî'nin zihnindekiler Selçuklulardı. Fakat nihai sorumluluğun, ülkenin büyük adamlarıyla ehlü'l-akd ve'l-hal'in bağlılık ve itaatlerine sahip olan halifede bulunduğu hikâyesi ise hâlâ savunuluyordu. Fiili iktidarı elinde tutan, kendisine otoritenin tevdî edildiği, fakat kan dökülmesini önleyen ve insanların bu dünyada ve gelecek hayatında iyiliğini sağlayan halifedir. Halife ulemaya danışıp ona göre hareket etmelidir (10). Gazâlî hiçbir zaman buna işaret etmekten yorulmaz.

Yalnızca şeriatın kurallarına göre yaşar ve yönetirse tebaasını itaatini kazanabileceği düşüncesiyle el-Mustazhir'e fıkıh çalışma mecburiyetini hatırlatmak Müslüman bir dini liderden beklenen bir şeydir. Böyle bir tavsiye siyasetnamelerin ve ahlak risalelerinin alışılmış içeriğindendir. Müslüman edipler her iki türde de çok sayıda eser vermiştir. Gazâlî de bunlara dahildir. Din

yönelik, çelişkili ve önemsiz ifadeler vardır. Bunlarla, bilimlerin inceliklerini bildiklerini iddia edenler şöyle dursun, sıradan (avâm) birinin bile ikna edilmesi düşünülemez. Nihayet anladım ki, bir mezhebi anlamadan ve inceliklerini bilmeden reddetmek, karanlığa taş atmaktır" (21).

Gazzâlî bu gerekçelerle, Bağdat Nizâmiye Medresesi'nde eğitim-öğretim faaliyetini yürütürken, iki yılını felsefeye ayırır (22); önce *Makâsıd*'ı ardından da *Tehâfüt*'ü yazar. Onun, felsefeye ve felsefecilere yönelik eleştirisi (23), kendi deyişiyle, önsel kabulleri ve dinsel endişelerle yüklü, şu sorularla güdümlenmiştir:

"Felsefenin kötü olan ve olmayan kısımları hangileridir; filozoflar hangi sözlerinde dinsizlikle suçlanırlar, hangisinde suçlanmazlar; hangi hususlarda bid'at ehlinden sayılırlar, hangilerinde sayılmazlar; hakikat ehlinin sözlerinden çalıp geçersiz iddialarını kabul ettirmek için kendi sözlerinin arasına kattıkları nedir; halk onların hakikat diye iddia ettikleri şeyden nasıl nefret etmiştir; hakikat sarrafı olanlar, onların sözlerinden saf hakikati, sahtesinden nasıl ayırt etmişlerdir?" (24).

Gazzâlî'ye göre "zındık" kime denir?

Gazzâlî, bu sorulara yanıt bulmak için, gelenekteki sınıflamaları dikkate alarak, filozofları üç grup olarak ele alır. Bunlar, Dehriler (Dehriyyûn), Tabiatçılar (Tabi'iyyûn) ve İlahiyatçılar'dır (İlâhiyyûn) (25). Üç grubun görüşlerini de ayrı ayrı ele alır ve görüşlerini bir parça bağlamından koparark eleştirilecek bir formda aktarır. Dehriler, filozofların en eski grubudur ve evreni idare eden ve her şeye kadir olan bir yaratıcının bulunduğunu yadsımışlardır. Evrenin bir yaratıcı tarafından var edilmediğini, öteden beri kendiliğinden mevcut olduğunu, canlının spermden, spermin canlıdan meydana geldiğini; bu sürecin, öncesiz olduğunu ve ebedi olarak devam edeceğini iddia etmişlerdir (26). Gazzâlî, bu grubu, zındıklıkla suçlar (27). Onun zındıklık suçlaması, gelişi güzel bir suçlamadır ve kendi görüşlerine uymayan her gruba yöneltilmiştir.

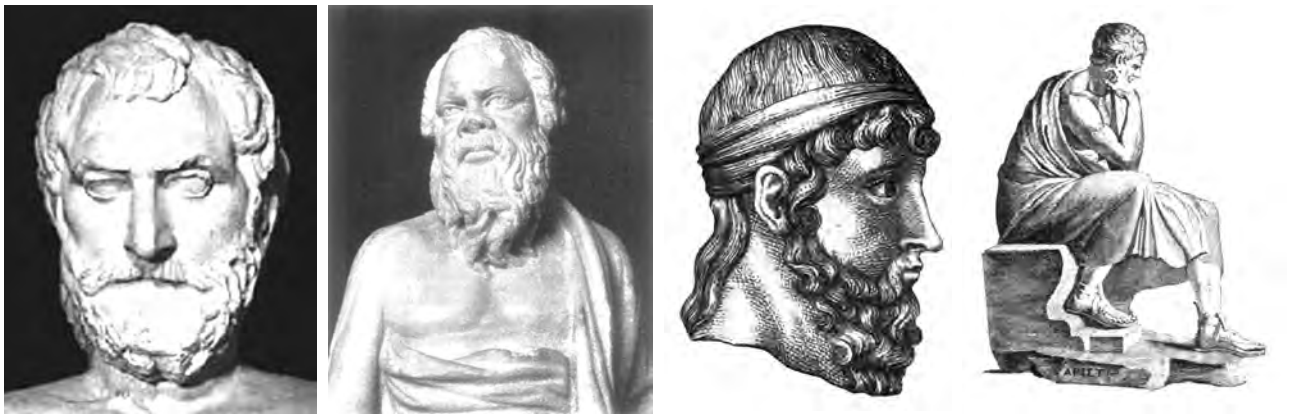
İkinci grubu oluşturan Tabiatçılar, doğayı, hayvan ve bitkilerin dikkate değer taraflarını araştıran filozoflardır. Onların en çok uğraştıkları iş, hayvan anatomisidir (teşrîh). Bu çalışmaları sırasında, canlılarda Tanrının hikmetini, düzenini ve ereğini görmüşler; hayvan ve bilhassa insan vücudunu yaratan

ve dünya konusunda söylediğinden, adalet üzerine kurulan imametin en yüce ibadet biçimi olduğu sonucu çıkar. Şeriat bilgisi ve uygulaması halifenin yüce makamdaki en emin rehberleridir. Marifet ve ibadet din nizamını garanti eder.

Halife tam anlamıyla "dini" görevlerle sınırlandırılmıştır. Allah'ın halifesi (11) olarak şeriat çalışmasına ağırlık vermeli; takvâ, alçak gönüllülük, hayırseverlik ve merhamet erdemlerine sahip olmalıdır. Bu sebeple Gazâlî *Kitabu'l-Mustazhirî*'de, tıpkı siyasetnamelerde olduğu gibi, halifeden önceki din üstatlarının yöneticilere verdiği tavsiyeleri dinlemesi ve geçmişin adil imamlarının hikmetli sözlerine göre davranması istenir.

Halifenin otoritesi

Ancak Gazâlî daha da ileri gider. Büyük bir cesaretle (belki de Kinikçe bir tavırla) zaten mevcut olan bir uygulamayı, fiili iktidarı elinde tutan sultanın halifeyi atamasını meşru görerek yeni bir atama biçimini ileri sürer (12). Tam bir açık yüreklilikle, zayıf, etkisiz, bir halifeyle hükümet ve idarenin fiili denetimini elinde bulunduran güçlü bir sultanın varlığından çıkan mantıki sonuca işaret etmiş olur. *Kitâbu'l-Mustazhirî*'de üç kısımda incelediği imamet bahsinin ikinci kısmının sonundaki bir ifadesinden anlaşılıyor ki, tam bir halife için gereken şartların yokluğunun ve imametin artık gerçek bir aldatmaca olduğunun tümüyle farkındaydı. Bu *İhyâ*'da da kabul edilir, zira Gazâlî Abbasi halifesinin sözleşmeyle imamet makamının meşru sahibi olduğunu ve böylece bunun sorumluluğunu taşıdığını söyler. Fakat hükümet işleri kendisine bağlılık borcu olan sultanlarca yürütülür. Hükümet, askeri gücün desteklediği kimselerin elindedir. Gazâlî'nin tanımına göre halife, fiili iktidar sahibinin kendisine bağlılığını sunduğu kimsedir. Halifenin otoritesi bu şekilde tanındığı müddetçe hükümet meşrudur. Aksi takdirde, yani kaba askeri güç üzerine kurulan bir hükümet gayri meşru sayılırsa, kaos ve anarşi ortaya çıkardı. Kamu yararı ve onun hukuk (şeriatın belirlediği vergileri toplamaktan da sorumlu olan) maliye ve polis gibi kurumları da tümüyle ihmal edilirdi. Hatta despot bir sultanı bile görevden uzaklaştırma söz konusu olamaz. Çünkü arkasında ordu olduğu müddetçe onu görevden uzaklaştırmak çok zor olurdu; tersine düzensizlik ve kargaşa tek sonuç olurdu. Halbuki devletin düzeni ve iyiliği sağlanmak zorundadır. Burada Gazâlî daha önce söylemiş olduğunu kısaca tekrarlıyor: İçtihad niteliğinden yoksun bir halifeyi görevden uzaklaştırmak tavsiye edilmez; bu nitelik, sonuçta otoriteye sahip olup kendisine boyun eğilen sultana aktarılır. Aslında Gazâlî kendisine destek olarak *Kuran* (4:62)'yi iktibas etmez., fakat halifeye ve iktidarı zorla ele geçirip fiilen hükümeti denetim altında bulunduran dünyevi liderlere itaati salık veren eski hadislere başvurmakla yetinir. Sultanı tanımlaması da aynı ölçüde açıklayıcıdır: Sultan imama bağlı kalan ve onun ayrıcalıklarını sağlayan, yani

Thales, Socrates, Platon ve Aristoteles Gazzâlî'ye göre "zındık" filozoflardı.

Tanrının, varlığına ve yüceliğine kani olmuşlardır. Ancak bunlar, doğayı çok fazla incelediklerinden, mizaç dengesinin, hayvansal yetilerin oluşumu üzerinde büyük bir etkisinin olduğunu düşünmüşlerdir. Sonra da, insanın ussal yetisinin mizacına bağlı olduğunu; mizacın bozulmasıyla bozulduğunu; yok olunca, tekrar var olmayacağını ileri sürmüşlerdir. Bu iddia, onları, ahireti reddetmeye götürmüştür. Onlarca, ibadet için sevap; günah için ceza yoktur. Gazzâlî'ye göre, bunlar, hayvanlar gibi şehevî arzularına dalmışlardır ve Tanrıyı onaylamalarına rağmen, ahireti yadsıdıkları için, zındıktırlar (28).

Filozofların üçüncü grubuna gelince, Gazzâlî'ye göre bunlar, sonraki filozoflardır. Aralarında Socrates, Platon ve Aristoteles yer almaktadır. Bu filozoflar, Dehriler'in ve Tabiatçılar'ın görüşlerini reddetmişler ve çelişkilerini ve yetersizliklerini başkalarına söz bırakmayacak biçimde ortaya koymuşlardır. Gazzâlî, anılan filozofların da, birbirini yadsıdığını ifade ettikten sonra, bunun Tanrının bir hikmeti olduğunu söyler; çünkü Tanrı, düşmanı düşmanla savmıştır (29). Onların felsefeleri-

cuma hutbesinde halifenin adını anan ve halifenin adını taşıyan sikkeler bastıran ve idari işleri kontrol eden adamdır. Emir ve hükümleri hakim olduğu her yerde geçerlidir (13).

(E. I. J. Rosenthal, Ortaçağ'da İslam Siyaset Düşüncesi, İz Yayıncılık, İstanbul, 1996, s.57-62.)

DİPNOTLAR

1) Bkz. Kitabu'l-İktisad, s.95.
2) Bkz. Goldziher, age, s.81.
3) L. Binder, "Al-Ghazali's Theory of İslamic Government" [The Muslim World, c. XLV, 3 (Temmuz 1995), s.229-41] başlıklı yazısında Gazâlî'nin "en önemli bidat" olarak icmada ısrar etmesinden bahseder. Birincisi, bu yeni bir şey olmayıp fıkıh usulünün bir parçasıdır; ikincisi, kendisine itaat edilen bir imam olmaksızın icmanın yetersiz olduğunu Gazâlî açıkça belirtir.
4) Bununla birlikte "sultan" kelimesini her iki anlamıyla da kullanmış olabilir. Gazâlî'nin siyasetnamesi konumundaki Tibr el-Mesbuk'ta (s.48, satır 7) "sultan"ın yerine "mülk" geçer ve Kitâbu'l-Mustazhirî adlı eserinde ise "İslam" ve "mülk" çifti kullanılmıştır. Gazâlî'nin "siyasetname"sinin bir tahlili için bkz. Prof. Lambton, İslamic Quarterly'de (c. I, i) çıkan "The Theory of Kingship in the Nasihat ul Mulûk of Ghazali" adlı makalesi.
5) Bkz. Kitabu'l-İktisad, s.95. L. Binder (age) halife ve sultan arasındaki işbirliğini vurgular; "sultan"ın açıkça "işbaşındaki yönetici" anlamında kullanıldığı İhya'yı (c. II, s.124) göz önünde bulundurmuş olması muhtemeldir.
6) Bkz. Kitabu'l-Mustazhirî, Goldziher, age, s.91.
7) Bkz. Kitabu'l-İktisad, s.95 krş. Bkz. Kitabu'l-Mustazhirî, Goldziher'in alıntısı (age), s.93): "İlahi din ve Peygamber'in kanunu her şeyin amacıdır".
8) Cüveynî (age, s.240-358) imamın içtihad ehlinden biri olmasında ısrar eder. Ayrıca krş. Bu bölümün Mâverdî'yle ilgili kısmı, s.44 (dipnot 14'le birlikte). İmamın görevden uzaklaştırılması konusuna gelince, Cüveynî buna karşıdır, fakat günahkâr imama istifa etme hakkını verir (age).
9) Bkz. Goldziher'deki Kitabu'l-Mustazhirî, age, s.83, vd. Cüveynî'de (age, s.240-358) "vera" imamın taşıması gereken şartlardan biri olarak yer alır. Cüveynî'ye göre, Kureyş neslinden olma gerekli değildir, fakat "kifayet" ümmetin icmâı tarafından talep edilir.
10) Bkz. Kitabu'l-İktisad, s.97.
11) Gazâlî'nin peygamberin halifesi için bu unvanı kullanması şaşırtıcıdır ("Allah'ın bütün insanların üzerindeki halifesi", bkz. Goldziher, age, s.58, vd.). Bkz. Kitabu'l-İktisad (s.95) ve Kitâbu'l Mustazhirî'deki (s.92) benzeri bir ifade için, Goldziher, age.
12) Bkz. Goldzier, age, s.88 ve özellikle İhyâ, c. II, s.124; ayrıca krş. Kitabu'l-İktisad, s.96. L. Binder şöyle der: Gazâlî'ye göre, eğer ehil bir Kureyşli fiilen iktidara hakimse kendisini imam olarak atayabilir. Benim bildiğim kadarıyla Gazâlî hiçbir yerde açıkça böyle bir şey söylemez. Fakat İbn Cemâ'a zorla iktidar gaspını meşru sayar.
13) İhyâ, c.II, s.124. Ayrıca krş. H. A. R. Gibb, "Some Considerations on the Sunni Theory of the Caliphate", Archives d'Histoire du Droit Oriental, c. III (1948), s.401-10; A. H. Sıddiqi, Caliphate and Kingship in Medieval Persia (Lahore, 1942), s.126 vd. ve L. Binder, age, s.232 ve 240. Binder çok yanlı bir hilafet kavramından ve üniter değil de çok yanlı bir hükümet kavramından bahseder. Ne var ki her ne kadar pratikte hükümet otoritesinin fonksiyonları halife, sultan ve ulema tarafından yürütülse de hükümet için "çok yanlı" teriminin kullanılması haklı görülmez. Ayrıca eğer "siyasi" terimi dini de içeren İslami manada değil de, bizim kullandığımız anlamıyla kullanırsa Binder'in bu halife, sultan ve ulema üçlüsünden her birinin "Sünnî cemaatteki siyasi iktidarın başlıca bir öğesini temsil ettiği" biçimindeki bir başka ifadesi de yanlış anlaşılmaya müsaittir. Hilafet bir birliktir ve birleştirici bir kurumdur. Bizans ve Sasaniler'in mutlak monarşi taraftarı görüşleri kadar, Arabistan'daki Cahiliye dönemi kabile örgütlenmesi de onun biçimlenmesinde etkili olmuştur. Bu yüzden teoride, hatta Gazâlî'de bile hilafet otoritesi son tahlilde yalnızca imama verilmiştir. Modern anayasa terimlerini (ve onların anlamlarını) İslam kurumlarına, özellikle de hilafet kavramının kendisine uygularken dikkatli olmalıyız. Ulemanın siyasi yönetimde (hem Şeriat ve onun doğru yorumu konusundaki uzmanlıkları dolayısıyla danışmanlar olarak, hem de kanunları uygulayan kadılar olarak) oynadığı rol biraz abartılmış olabilir. Hiç kuşkusuz böyle önemli bir rol almak isterlerdi. Fakat alimlerin tavsiyesini sorup, dinleyip ona göre hareket etmesi hususunda halifeye -daha sonra gelen fıkıhçılarca ve siyasetname yazarlarınca serbestçe- ve tekrar tekrar verilen öğütler İslam devletinin günlük yönetiminde fiili etkide bulunmanın sonucunda çok, kişisel çıkar ve arzulardan doğmuş olabilir.

ni, en doğru şekilde İbn Sînâ ve Fârâbî aktarmıştır. İbn Sînâ ve Fârâbî'nin aktardığı biçimiyle, bu felsefenin bir kısmı küfrü, bir kısmı bid'ati içerir, bir kısmı da özde inkârı gerektirmez (30).

Gazzâlî, filozofların bilimlerini, matematiksel bilimler (riyâziyye), mantıksal bilimler (mantıkıyye), doğa bilimleri (tabi'iyye), Tanrısal bilimler (ilâhiyye), siyasal bilimler (siyâsiyye) ve ahlaksal bilimler (ahlâkiyye) olarak altı kısma ayırarak, onların küfür ve bid'at içeren yönlerini ve reddi gerektirmeyen kısımlarını belirlemeye çalışır (31). Matematiksel ve mantıksal bilimleri, ihtiyatla, fazla öğrenmemeyi öneren ve dinsel yaşam için gerekli olanı aşmayacak kadarını onaylayan (32) Gazzâlî, doğa bilimlerini, doğal nedenselliği savunduğu ve Tanrıyı doğrudan neden kabul etmediği için eleştirir (33). Ahlaksal ve siyasal bilimlerin, velilerin kitaplarından ve peygamberlerin sözlerinden devşirildiğini ve onlara bid'atlerin karıştırıldığını söyler (34). Ona göre, bu filozofların en büyük hatası, Tanrısal bilimlerdedir. Çünkü onlar, mantıkta şart koştukları kesinlik içeren hususlara, bu bilimde sadık kalamamışlardır (35). Bu bilimde, yirmi temel hata yapmışlardır; bu hatalardan, üçü dinsizliği, on yedisi de bid'ati içerir. Dinsizliği gerektiren üç mesele, "cesetler dirilemez; ceza ve sevap görecek olan ruhlardır; azap ruhsal olup bedensel değildir; Tanrı tümelleri bilir, tikelleri bilmez ve evren öncesiz ve ezelidir" sözlerinde ifadesini bulur (36). Gazzâlî, halkı onların etkisinden korumak için filozoflarla ilgili sonul yargısını şu şekilde verir:

"Onlara, çokluklarına ve eskileri ile yenileri arasında hakka yakınlık ve uzaklık farkına rağmen, küfür ve dinsizlik damgasını vurmak lazımdır" (37).

Gazzâlî felsefeyi eleştirdikten ve onların küfrü gerektiren görüşlerini ortaya koyduktan sonra, aklın bütün sorunları kavramada müstakil ve bütün problemleri halledecek durumda olmadığını anladığını belirterek (38), hakikat araştırmasını Ta'limiye mezhebinin görüşlerini irdeleyerek sürdürür (39). Ta'lîmiye (Bâtınîlik) onun yaşadığı dönemde etkin bir propaganda yürütmekte ve halkı etkilemektedir. Öte yandan, Mısır'da egemen olan Şi'î Fâtımîler ve onlar adına çalışan, Hasan Sabbâh tarafından desteklenen, Ta'limilik görüşü, insanları etkilemenin yanında terör eylemlerine de bulaşmıştır (40). Ta'limiliğin bu siyasal yönü, el-Mustazhirî'yi, Gazzâlî'den bu konuda yapıtlar yazmasını istemesine de neden olmuştur (41). Bu konuda yapıtlar kaleme olan Gazzâlî, onların görüşlerinin özünün, masum imama inanmak; aklı ve bireysel görüşü (rey) reddetmek olduğunu öğrenmiş; bunun ise, Hz. Muhammed'in ortaya koyduğu bildirilere, yani *Kuran* ve sünnete ters olduğunu göstermeye girişmiştir (42). Gazzâlî'ye göre, onların masum imamdan öğrendiklerini iddia ettikleri bilgiler Pythagoras'ın zayıf felsefesinin kalıntılarından başka bir şey değildir. Filozofların en eskilerinden olan bu kişinin görüşlerini Aristoteles bile çok zayıf bulmuş ve reddetmiştir (43). Gazzâlî, onların masum imamın saptanması hususunda da kanıt göstermekten aciz olduklarını; her sorunlu durumla karşılaşınca, onu masum imama havale ettiklerini belirtir; ömürlerini, masum öğretici aramak ve onu bularak kurtuluşa ermek uğruna ziyan etmelerini garip bulur (44). Aslında Ta'lîmiye'nin hakikati aramak ve bulmak gibi halisane bir amacı bulunmamaktadır; asıl amacı, halkı ve düşünemeyenleri masum öğreticiye ihtiyaç olduğuna inandırmak ve bunu yaparken de *Kuran* ayetlerini çevirtilerle (te'vîl) tahrif etmek (45); buna gereksinim olmadığını söyleyenleri, kuvvetle ve susturucu sözlerle ikna etmeye çalışmaktır; siyasal propaganda yapmak ve Bâtınîlik'in nüfuzunu artırmaktır (46).

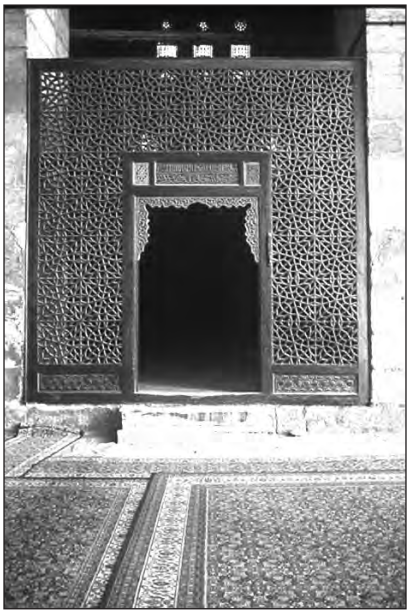
Gazzâlî, hakikat araştırmasını tasavvuf ve sufilerle noktalar. Bilindiği gibi o, çocukluğunda sufi bir ortamda bulunmuş, el-Farmadî'den tasavvuf dersleri almıştır. Bunlara ek olarak, tasavvufla ilgili Ebû Tâlib el-Mekkî'nin *Kût el-Kulûb*'unu, el-Hâris el-Muhâsibî'nin kitaplarını, Cüneyd, Şiblî, Ebû Yezîd el-Bistâmî'nin ve diğer sufilerin sözlerini okuduğunu kaydeder (47); Hallac-ı Mansûr'da ortaya çıkan, "ene'l-hakk" (ben Tanrıyım) anlayışını, hulûl (Tanrıya girip yerleşme), ittisâl (Tanrı ile birlenme) gibi tasavvufî görüşleri ve şathiyeleri (kendinden geçme halinde söylenen şeriata aykırı sözler) eleştirir (48); gerçek tasavvufun dışına çıktıklarını söylediği, Ehl el-İbâha'yı reddeder (49). Onu, Sünnîlikle; özellikle Eş'arîlikle uyumlu hale getirerek (50) yeniden yapılandırır ve sufilerin yolunun en doğru yol olduğunu belirtir. Çünkü onlar Gazzâlî'ye göre, söz değil hal sahibidirler ve hakikati içsel bir deneyimle

bizzat aracısız elde ederler (51). Dolayısıyla hakikat, ne kelâmda ne felsefede ne de Ta'lîmiye'dedir. Hakikat sufilerin yolundadır.

Yığılan bilgi karşısında eleştirel söylem

Gazzâlî'nin düşüncelerinde billurlaşan ve toplumsal yönü ağır basan bir diğer olgu da, onun *el-Munkiz*, *İhyâ*, *Eyyuhâ el-Veled* ve *Hulâsa et-Tasânîf*'te görülen, yığılmış bilgi birikimi karşısındaki eleştirel söylemdir. Onun gibi çok fazla yapıt ortaya koymuş; hayatını bilgi öğrenmekle geçirmiş ve *İhyâ*'nın ilk bölümünü, bilginin faziletini anlatmaya ayırmış birisi (52), niçin böylesi bir söylem içerisine girmiştir? Aslında, bu sorunun yanıtı, onun bilgiden ne anladığı ile ilintilidir ve bilgi sınıflamasında açığa çıkar.

Gazzâlî, bilimleri genelde, önce dinsel (şer'î-naklî) ve dinsel olmayan (aklî-felsefî) diye ikiye ayırır (53). Dinsel bilimler, akıl ve tecrübeyle bilinmeyen, sadece ya peygamberden ya da onunla aynı kaynaktan beslenen velilerden öğrenilen bilgilerlerdir (54). Dinsel olmayan bilimler ise, ilk bakışta akıl, deneyim gibi diğer vasıtalarla elde edilen bilimler olarak nitelenir ve övülen (mahmûd), yerilen (mezmûm) ve sakıncası olmayan (mübah) olmak üzere üçe ayrılır (55). O, övülen bilimlere, dine yönelik dünya işlerini düzene koyacak, insanların sıhhatini koruyacak ve gereksinimlerini karşılayacak, tıp, hesap ve doğa bilgisi gibi bilimleri dahil eder (56). Yerilen bilimlere, dinde hiç yeri olmadığını söylediği, hiçbir yarar sağlamayan sihir, tılsım gibi bilimleri örnek verir (57). Sakıncasız bilimlere ise, çok ileri gitmemek koşuluyla, eğlence olmayan şiirleri öğrenmeyi ve eski tarihlerle meşgul olmayı örnek gösterir (58). Böylece Gazzâlî, bilgiye belli bir sınır koyar ve

dinsel gereksinimlerin ötesinde araştırmayı gerektiren bilgiye karşı durur; gerçek bilgiyi, ahiret bilgisi olarak nitelendirdiği, Tanrıya götüren ve okumakla değil mistik deneyimle elde edilen bilgi olarak görür (59). O, bu anlayışını, "faydasız bilgiden Tanrıya sığınırız; az başarı çok bilgiden iyidir; amelsiz bilgi fayda vermez" (60) gibi Hz. Muhammed'e mal edilen sözlere dayandırır. Gazzâlî'nin yığılmış bilgiye karşı yönelen eleştirel söylemini, nesnel olarak ortaya koymak ve gerekçelerini ayrıntılarıyla görebilmek için, onun kimi bilimlere ilişkin yargısını ele almak gerekiyor. Önce dinsel bilimlere, ardından akli ya da felsefi bilimlere, son olarak da yerilen bilimlere bakışını, örnekleriyle görelim.

1) Dinsel bilimler:

Gazzâlî, bu bilimleri, azı da çoğu da makbul olup, çoğaldıkça daha güzel ve faziletli olan ve yetecek kadarı makbul, fakat fazlası makbul olmayan şeklinde bir sınıflamaya tâbi tutar (61). Bu sınıflamasını, bedene ilişen hallerle karşılaştırarak, azı da çoğu da makbul olanı, sıhhat ve güzelliğe; yetecek kadarı makbul, fazlası makbul olmayanı ise, mal infak etmeye (malından birisi lehine harcama yapmak) ve cesarete benzetir. Malın azını, iyi yerlere vermek makbul; hepsini harcamak ya da kötü yerlere israf etmek ise kötüdür. Yine, kendini koruyacak kadar cesaret iyi; fakat haksız yere ona buna saldırmak kötüdür. İşte dini bilimlerde de durum tıpkı bunun gibidir (62). Ona göre, azı da çoğu da makbul olan dini bilimler, hem özü bakımından hem de ahiret saadetine yol açması bakımından arzulanan bilgilerdir ve Tanrının özünü, niteliklerini, eylemlerini ve yaratıklar üzerindeki adaletini bilmeye dayanır. Bu bilgi, insanı, dünyanın geçiciliğini, buna karşın ahiretin ebediliğini kavramaya götürür. Bu bilim, kitapların sınırlarına girmeyen bir bilgidir ve okumakla değil, dünyadan uzaklaşıp içe yönelmek ve peygamber ve velilerin yolunu tutmakla elde edilir (63). Peygamberin, "bilgi Çin'de de olsa gidip alınız" ya da "bilgi Müslüman'ın yitiğidir, onu nerede bulursa almalıdır" sözleriyle anlatmak istediği bilgi de bu bilgidir (64). Yalnızca belli bir miktarı övülen ve fazlası gerekli olmayan bilimlere gelince, bu bilimler, herkesin bilmesi gerekmeyen (farz-ı kifâye) bilimlerdir (65). Bu bilimlerin, her birinin azı, ortası ve uzunu vardır. Gazzâlî, bu bilimlerle ilgili yargısını şöyle ifade etmektedir:

"Önce *Kuran*'ı, ardından hadisi, tefsîri ve sonra da, *Kuran*'a yönelik… bilimleri öğren. Hadis biliminde de aynı yolu takip et. Daha sonra da, fürû (dallar) ile uğraş, hilâf ve cedel bilimiyle (tartışma sanatı, diyalektik, kelâm) uğraşma. Sonra fıkıh usulü ile ve bunun gibi zamanın ve ömrünün izin verdiği ölçüde, diğer bilimlerle meşgul ol. Bütün inceliklerini ve derinliklerini anlayacağım diye, bir bilimle uğraşma. Çünkü bilimler çok, ömür kısadır. Bu anlattığımız bilimler araç ve giriş bilimleri

olup, özü gereği amaç değil, sadece araçtırlar. Araç ile uğraşırken amacı unutmamak gerekir. Dilbilimden de, Arap dilini anlayıp konuşacak ve *Kuran* ve hadisin yabancı kelimelerini bilecek kadarla yetin... İyi bil ki, her bilimin, kısa, orta ve uzun olan tarafları vardır. Diğerlerini karşılaştırabilmen için, biz, hadis, tefsîr, fıkıh ve kelâmda bu derecelere işaret etmekle yetineceğiz. Tefsîrde kısa olan, *Kuran*'ın iki misli büyüklüğünde olandır. Buna, Alî el-Vâhidî en-Nîsâbûrî'nin tefsîri örnek olarak gösterilebilir. Orta olan, *Kuran*'ın üç misli büyüklüğünde olandır. Yine aynı yazarın, *el-Vasît* adlı yapıtı buna örnektir. Bundan fazlası da, ömür boyu gerekli olmayacak uzatmalar içerir. Hadiste kısa olan, Buhârî ve Müslim (sâhîheyn) olup, onları bilen birinin yanında, metinleri düzgün okuyacak kadar öğrenmek yeterlidir. Orta olan, hadis kitaplarındaki hadislere ihtiyaç halinde baş vuracak düzeyde öğrenmendir. Bunun dışında kalan, mevzu, zayıf, isnat tarihi gibi durumları derinliğine bilmektir ki, bu uzun olanıdır. Fıkıhta kısa olan, Müzennî'nin eserinin özeti (muhtasar) niteliğindeki benim *Muhtasar* adlı yapıtımdır. Orta olan, bunun üç misli büyüklüğünde bir fıkıh kitabı okumaktır. Bu da, benim *el-Vasît min el-Mezheb* adlı yapıtım hacminde bir eserdir. Uzunu ise, benim *el-Basît* adlı yapıtım ve bunun gibi diğer hacimli eserlerdir. Kelâm öğrenmenin amacı, Ehli Sünnet'in, öncekilerden (selef) naklettiği inançları koruyacak kadarını bilmektir. Buna, bu kitabın (*İhyâ*) *kavâ'id el-Akâ'id* kitabında yazdıklarım örnektir. Orta olan, iki yüz sayfa civarında bir kitaptır; bunun için de *el-İktisâd fî el-İ'tikâd* adlı eseri kaleme aldım" (66).

2) Akli ya da felsefi bilimler:

Gazzâlî'nin, akli ya da felsefi bilimlere bakışı, dini bilimlere bakışına belli ölçülerde benzemekle birlikte, eleştirileri daha katıdır. Bu katılık onun felsefeye bakışından kaynaklanır. *el-Munkiz* ve *İhyâ*'da, önce matematiksel bilimleri (riyaziyât) ele alır. Bu bilimler, hesap, geometri ve astronomiyle ilgilidir; dinsel sorunlara ilişkin olumlu ya da olumsuz tarafları yoktur (67). Ona göre, bu bilimler, anlaşılıp öğrenildikten sonra, inkâra olanak bırakmayan, kesin bilimlerdir (68). Ancak bu bilimlerin, iki sakıncası vardır. İlki, bunları inceleyen, inceliklerine ve kesinliğine hayret eder. Bu nedenle, filozoflara karşı inancı güçlenir ve böylece onların tüm bilgilerinin, bu bilimler gibi olduğunu sanır ve onların inkârcı olduklarını, Tanrıyı yadsıdıklarını ve şeriata dair dillerde dolaşan bazı konuları hor gördüklerini işitir ve sadece onları taklitle kafir olur. Din hak olsaydı, matematiksel bilimlerde araştırma sahibi olan bu kimselere gizli kalmazdı diye düşünür. Gazzâlî, başka hiçbir dayanağı olmadan, bu düşünce ile nice insanın haktan saptığını gördüğünü belirtir.

Ona göre ikinci tehlike, dine, felsefi bilimleri inkârla yardım edileceğini zanneden cahil dindar kimseden gelmiştir. Bu nedenle Gazzâlî, filozofların her dediğini yadsımanın, İslam'ın cehalete ve kesin kanıtları redde dayandığı izlenimi doğuracağını belirtir (69). Bu ihtiyatlı tavrına rağmen, yine de, matematiksel bilimlerle ilgili şu sonuca varır:

"Bu bilimlerle çok fazla uğraşanları engellemek gerekir. Çünkü bunların, din ile ilintileri yoksa da, felsefeye ait bilimlerin başlangıcı olduğundan, felsefenin kötülükleri onlara da geçer. Bu bilimlerle çok fazla uğraşıp da, dinden çıkmayan ve takvadan uzaklaşmayan kimseler azdır." (70)

İhyâ'da ve *el-Munkiz*'da Gazzâlî, bu bilimlerin sakıncasını anlatırken, ilginç benzetmelere başvurur. Onca, "İnancı zayıf olanları, bu bilimlerden korumak, ırmak kenarında dolaşan çocuğu, suya düşmekten sakınmak, İslam'a yeni girenleri, inançsızlarla karşılaşmaktan korumak, sahte parayla gerçek parayı ayıramayanları kalpazandan veya çocuğu yılandan uzak tutmak gibidir." (71)

Felsefi bilimlerin bir diğeri olan mantığa gelince, özde bu bilimin de dinle ilgili olumsuz bir tarafı bulunmamaktadır (72). Bu nedenle, *İhyâ*'da bu bilimi kelâma dahil eder (73). Ancak bu bilimin de, özde felsefeyle ilgili olması, Gazzâlî'nin onun da sakıncala-

rının bulunduğunu söylemesine neden olur. Bu sakınca filozoflara olan güveni artırmasından kaynaklanmaktadır. Şöyle der:

"Beğenen çoğu kez mantığı da inceler; onu görür ve anlaşılır bulur. Ve sanır ki, filozoflardan nakledilen dinsizliğe ileten sorunlar, mantıktaki gibi kesindir. Böylece tanrısal bilimlerin hakikatini öğrenmeden sapıtır. Bu tehlike de mantığa ilişmektedir" (74).

Filozofların üzerinde durduğu doğa bilimleri (tabi'iyyât) Gazzâlî'ye göre, evrendeki nesneleri, yani gökleri, yıldızları, su, hava, toprak ve ateş gibi kökleri; hayvan, bitki, insanlar ve madenler gibi dört kökün karışımından meydana gelen bileşikleri; bunların birleşme, değişme ve hareketlerini inceler (75). O, bu bilimleri, tıbbın insan bedenini incelemesine benzetir ve nasıl tıbbı inkâra olanak yoksa, onları inkâr da mümkün değildir, der (76). Ancak, doğa bilimleriyle uğraşanları, ikinci yaşamın ruhsal olduğunu ve zorunlu doğal neden-sonuç ilişkisini onayladıkları için eleştirir (77). Bu nedenle, filozofların doğa bilimlerinin, bir kısmının doğru bir kısmının ise dinsel acıdan cahilane şeyler olduğunu belirtir ve tıp bilimini öğrenmek zorunlu olmasına rağmen, doğa bilimlerinin öğrenilmesinin zorunlu olmadığını kaydeder (78). Eleştirisinin ardından meşru doğa bilimlerinin amacını şöyle belirler:

"Doğa bilimlerinin (tabi'iyyât) amacı (asl), doğanın, Tanrının emri altında olduğunun, bizzat kendisinin bir şey yapmayıp, bilakis yaratan tarafından, yaptırıldığının; güneş, ay, yıldızlar ve diğer nesnelerin, onun emrine tâbi olduğunun ve bunların kendiliğinden bir eylemlerinin olmadığının bilinmesidir." (79)

Gazzâlî, ahlak (ahlâkiye) ve siyaset (siyâsiyye) biliminde de filozofları, Hıristiyan ilahiyatçı Clement ve Origen'in düşüncelerinden hareketle (80), velilerin ve peygamberlerin kitaplarından aldıkları şeylere bâtıl düşünceler eklemekle suçlar (81). Onların tanrıbilim (ilâhiyât) alanındaki bilgilerini zanla niteler ve hatalarla dolu olduğunu ekler (82).

3) Yerilen bilimler:

Gazzâlî bu bilimlere sihir, tılsım, ilm en-nücûm (yıldızlar bilimi) vb. bilimleri dahil eder (83). Ona göre bu bilimler özü bakımından kötü değildir; çünkü hiçbir bilim, özü gereği kötü değildir. Onların kötülüğü, insanlara zarar vermek amacıyla kullanımından kaynaklanır (84). Biz, yerilen bilimlerden sadece ilm en-nücûm üzerinde duracağız; çünkü onun astronomiyle kimi bağları vardır. Gazzâlî'ye göre bu bilimin de, diğer yerilen bilimler gibi, özü bakımından bir kötülüğü yoktur. Bu bilimi ikiye ayırır. İlk kısmı, hesapla ilgilidir; ikincisi ise, ahkamı içermektedir. Gazzâlî ahkamla, olaylara, nedenlerle kanıt bulmayı kasteder ve bunu, doktorun nabız yoklamasından, hastalığa kanıt bulmasına benzetir. Ona göre, bu bilim Tanrının yaratıkları üzerindeki adetini bilmek demektir (85). Ancak Gazzâlî, *Kimyâ' es-Sa'âde*'de, ilm en-nücûmla uğraşanları, Tanrının adetini yadsıyıp, olayları, doğaya bağlamakla suçlar (86). Ayrıca, şeriat da bu bilime karşı çıkar; çünkü peygamber, "yıldızlardan bahsedilince susun" (87) demiştir. Hz. Ömer de, ilm en-nücûmdan, kara ve denizde şaşmayacak ve yolu bulacak kadarını öğrenin, fazlasını terk edin (88), demiştir. Gazzâlî'ye göre, Hz. Ömer'in bu bilimden menetmesinin en temel nedeni, bu bilimin dinsel açıdan zararlı olmasıdır. Bu zarar, yıldızların hareketi sonucu, birtakım işler oluyor denildiğinde, yıldızların gerçek neden olduğunun sanılmasıdır (89). Gazzâlî bu sanıyı karınca örneği ile dillendirir:

"Karınca, kağıt üzerindeki yazıları görünce, bunları kalem yazıyor, der; çünkü başını kaldırıp yukarıdaki parmakları, eli ve bunları harekete geçiren iradeyi, insanı, sonra insanda irade, kudret yaratanı görmez. İnsanların çoğu da, en aşağı, en yakın sebebi görür" (90).

Gazzâlî, yığılmış bilgi birikimine karşı eleştirel söylemini, çocuğa nasihat niteliği taşıyan *Eyyühâ el-Veled* ve *Hulâsa et-Tasânîf*'te de sürdürür. Bu iki eserinde de aynen yinelenen şu deyişler oldukça çarpıcıdır:

"Ey oğul, gramer, aruz, şiir, astronomi, belâgat, tıp, mantık, kelâm gibi bilimleri okumakla, Tanrının rızasının aksi yönde ömrünü kaybetmekten başka ne kazandın!" (91).

Bilginlerin eleştirisi ve tarihle hesaplaşma

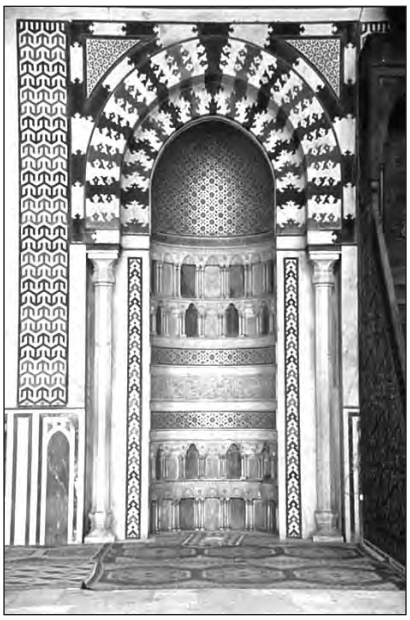
Gazzâlî'nin bilgi karşısındaki eleştirel söylemi, bilginlerin eleştirisini de beraberinde getirmiştir (92). Bilginlere yönelik eleştirisini, *İhyâ*'da tarihsel bir bağlama oturtmayı dener ve İslam tarihinde, peygamber ve dört halife döneminden sonra, iktidarların yozlaşmasıyla, bilginlerin yozlaşması arasında bir bağ kurar (93). Bilginlere yönelik bu eleştiriler, yeni değildir; özellikle tasavvuf

geleneği, iktidarla iç içe olan bilginlere yönelik eleştirel bakışlarla doludur (94).

Gazzâlî, İslam'ın ilk dönemini simgeleyen, Hz. Muhammed dönemiyle, dört halife dönemini ve sahabeleri İslami ideal prototip olarak sunar ve aşkınlaştırır (95). Bu aşkınlaştırma, o dönemi geleceğin önüne yerleştirmek içindir. Gazzâlî'ye göre peygamber hayatta iken en bilge kişiydi; çünkü bilgisi doğrudan Tanrıya dayanıyordu. Onun ölümünden sonra, yani dört halife devrinde, sahabeler egemendi ve onların eğiticisi Tanrı elçisiydi. Aynı zamanda halifeler de, peygamberin eğitiminden geçmişlerdi ve Tanrısal hükümlere vakıflardı. Onlar, danışmayı gerektiren kimi durumlar hariç, hüküm ve fetvalarında, kimseye gereksinim duymamışlardı (96). Anılan nedenle, bu dönemin bilginleri, bütünüyle tevhit ve ahiret bilgisine yönelmişlerdir. Gazzâlî, tıpkı yöneticileri gibi, o dönemin bilginlerini de ideal örnek olarak sunar (97). Bu bilginler, dünya işlerinden, insanları ilgilendiren konularda fetva vermekten sakınırlardı; çünkü onların her şeyi Tanrıya dönüktü ve tüm çabaları nefislerini aydınlatıp Tanrısal deneyimler yaşamaktı (98). Gazzâlî, hilafetin fetvaya gücü yetmeyen, ehliyetsiz insanlara geçmesi sonucu, bilginlerde bozulmaların başladığını belirtir. Bu bozulmaların ana nedeni, halife olmaktan çıkıp sultanlaşan yöneticilerin, bilginlerin fetvalarına başvurmalarıdır (99). Fetva konularında maharetli olanlar insanların, yöneticilerce görevlendirilmesi, mevki ve dünyalık peşinde koşan pek çok kimsenin, bilgi öğrenmesine neden olmuştur. Gazzâlî, bu insanların, sultanlar tarafından verilen mal ve mevkileri elde etmek için, kendilerini padişahlara sunduklarını, onlarla bir araya gelmek için aracılar aradıklarını ve onlardan hediyeler ve vazifeler istediklerini belirtir (100).

Ona göre, İslam'ın gelişim tarihi, İslam inançlarına ilişkin sözler dinlemeyi seven sultanların iktidara gelmesine neden olunca, bu sefer bilginler kelâma yönelmişlerdir (101). Kelâm bilginlerinin inançsal konular üzerine pek çok eser kaleme aldıklarını söyleyen Gazzâlî, onların kimilerinin, özellikle Ehli Sünnet dışındakilerin dini, bid'atten korumak adına, yozlaştırdıklarını söyler (102). En sonunda, kelâmi tartışmaların, açık düşmanlıklara ve kanlı mücadelelere yol açtığını gören yöneticiler, kelâm konularını tartışmayı yasaklamışlardır (103). Fakat bu sefer de fikhî tartışmalar, bilhassa, Şâfi'î ve

Hanefî mezheplerinden hangisinin daha üstün olduğu tartışmaları ortaya çıkmıştır. Gazzâlî, bu tartışmaları yapan bilginlerin gayelerinin, şeriatın inceliklerini ve mezheplerin dayanaklarını araştırmak olmadığına kanidir. Nitekim ona göre, bu bilginler, birçok garip sorunlar ortaya atmışlar, bunlarla ilgili kitaplar yazmışlar ve çeşitli eytişim (cedel) yöntemleri geliştirmişler ve halkın kafasını karıştırmışlardır (104). Gazzâlî, onların başlattığı tartışmaların ve ortaya koydukları eytişim (cedel) yöntemlerinin, kendi döneminde de sürdüğünü belirtir ve bunların kin, hased, düşmanlık ve parçalanmalara neden olduğunu söyler (105).

Gazzâlî, bu eleştirilerinin ardından, ahiret bilginleri diye nitelendirdiği gerçek bilginlerin nasıl olması gerektiği ile ilgili bir çerçeve çizmeye çalışır (106). Bu eleştirdiği bilgin modelinin yerine koymayı tasarladığı bilgin tipini imler ve en özgün örneklerini sahabeler ve ilk dönem bilginleri arasında bulur (107). Bu ahiret bilginleri, bilgisiyle dünyalık istemez; çünkü gerçek yaşamın ahiret olduğunu bilir (108); şüpheli olan şeylerden uzak durur (109); sultanla düşüp kalkmaktan kaçınır (110); fetva vermekten sakınır (111); gerçek bilgiyi, toplumdan soyutlanarak içsel-öznel deneyimlerinde arar (112). Çizdiği bu bilgin tipini, *Eyyuhâ el-Veled* ve *Hulâsa et-Tasânîf*'te gençlerin önüne örnek olarak sunar (113).

Gazzâlî, tarihsel bir perspektifte bilginleri eleştirirken, çoğu kez toplumsal gelişim ve değişimi hiçe sayar gibi gözükür. Bu nedensiz değildir; çünkü *İhyâ*'nın girişiyle, *Faysal et-Tefrika*'ya bakılırsa, eleştirmeyi hedeflediği kitle, döneminin bilginleridir (114). Ayrıca eleştirisinin hedefi olmuş bilginler, onu katı bir dille itham etmiş; hatta onu dinden çıkmak, felsefeyi ve Bâtınîliği, bu konularda kitap yazmak suretiyle yaymakla suçlamışlardır (115). O, kendisini dinsizlikle suçlayanların, katı mezhepçilik yapanların tutumlarını kırmak için, *Faysal et-Tefrika*'da bir tekfir kuramı geliştirmeyi de ihmal etmez. Tekfiri, dinsel bildirilere açık muhalefet ve onların gerçek anlamını çarpıtmakla sınırlar. Bu koşullarda, ona göre, tekfiri gereken tek İslami grup, filozoflardır (116). Bilginleri, dünyaperestlik,

tutuculuk, mezhepçilik, halkın kafasını karıştırma, hasedçilik, ahiret bilimini terk etme, sultanlara yaranmaya çalışma vb. argümanlarla eleştiren Gazzâlî, benmerkezci bir tutumla, bilgini dinbilgini, bilimi de dinbilimle özdeşleştirir ve her dönemde gerçek bilginlerin bulunduğunu söyler; çünkü ona göre Tanrı, her yüzyılda bir müceddit gönderir. Bu bilginler, diğerlerinin aksine dünya bilimini değil, ahiret ve tevhit bilimini öğretirler; hiçbir yarar gözetmeden Tanrının dinini yayarlar (117). Eleştirdiği bilgin tipinden, gelecekteki insanları korumak için o, *Eyyuhâ el-Veled*'de şöyle der:

"Ey oğul, bilgi edinmek için okuyarak, kitapları inceleyerek, nice geceler uykusuz kaldın, uykuyu kendine haram ettin. Bunun nedeninin ne olduğunu bilemem. Eğer amacın, dünyalık elde etmek, onun nimetlerini toplamak, mevki ve makam kazanmak ve arkadaşların arasında üstünlük sağlamaksa, yazıklar olsun sana. Yok eğer amacın, peygamberin şeriatını yaymak, ahlakını düzeltmek, kötülüğü emreden nefsine hakim olmak ise, müjdeler olsun sana." (118)

Gazzâlî, çocuğa hangi öğüdü verirse versin, onun, 1091'den 1095'e kadar, Bağdat'taki müderrisliği sırasında, daha sonra eleştirdiği, bilginlerin dünyaperestliğine ve hem de iktidara bağlılığına iyice karışmış bulunduğuna dikkat edilmelidir. Nizâm el-Mülk'ün yanına kendini göstermek için o gitmişti. Yine onun kendisine en çok minnet borçlu olduğu öğretmeni Cüveynî, Eş'arî kelâmcılarına cesaret verme ve destek alma siyasetinin bir uzantısı olarak, bizzat vezir Nizâm el-Mülk tarafından, Nişabur'daki Nizâmiye Medresesi'ne tayin edilmişti. 1085 yılında, Cüveynî`nin ölümü üzerine Gazzâlî, vezirin maiyetine girmiş ve ondan sonraki altı yılını onun korumasında geçirmiştir. Onun Bağdat'taki müderrisliğe tayin edilmesinden sorumlu olan kişi, Nizâm el-Mülk'tü. O, 1094'te, yani Halife el-Mustazhirî'nin resmi yemin töreninde Bağdat'ta hazır bulunmuş ve halife tarafından kendisinden Bâtınîleri eleştiren bir kitap yazmasını istemişti. Terken Hâtun'un oğlunun yaşının küçüklüğü yüzünden veliahd olamayacağına ilişkin verdiği fetva, onun siyasal olaylarla ne denli içli dışlı olduğunu gösterir. Aynı zamanda Gazzâlî'nin, *İhyâ*'yı yazdıktan sonra da halifenin çağrısıyla, Nişabur Nizâmiye Medresesi'ne döndüğü de anımsanmalıdır (119). Öyle anlaşılıyor ki, onun siyasilerle iç içe olan hayatı, idarecilerin himayesinin iç yüzünü görmesine neden olmuştur. Bilginlerin siyasilerle içli dışlı olmalarını eleştiren eserlerinin, 1096'dan sonraya ait olması bu açıdan oldukça anlamlıdır.

İslamileştirme

Gazzâlî, eski Yunan felsefe geleneğinden beslenen İslam filozoflarını eleştirirken felsefe geleneğinde yer etmiş pek çok olguyu İslamileştirmiştir (120). Daha önce de sözünü ettiğimiz gibi o, felsefeyi "reddi gereken, bid'at içeren ve reddi gerektirmeyen" şekilde üçlü bir tasnifle ele almış; reddi gerektiren kısmın küfrü içerdiğini; bunun ise, "evren öncesizdir, Tanrı tikelleri tümel bir biçimde bilir ve maddi diriliş yoktur" gibi üç önermeye özgü olduğunu söylemiştir (121). Geriye kalan kısımdan, Gazzâlî tasavvufa yöneldiği dönemden itibaren bid'at içeren unsurları ayırdıktan sonra, etkin bir biçimde yararlanmıştır (122). Özellikle filozofların ahlak, siyaset, psikoloji ve mantık alanındaki tüm bilgilerini neredeyse aynen benimsemiştir (123).

Geliştirdiği çeviri (te'vîl) yöntemiyle *Kuran* ayetlerinin ve hadislerin sosyokültürel altyapısını ve bağlamlarını göz ardı ederek (124), onlarda belli bir anlam genişlemesi yaratmıştır. Bunu yaparken de dinsel bildirilerdeki kavramların içeriğini boşaltmış ve anılan konulara ilişkin felsefi mirası dinsel bildirilerde okuyarak meşrulaştırmıştır (125). Bu olgu, daha Gazzâlî hayattayken eleştiri konusu olmuştur (126). Eleştirilere verdiği yanıt, üç öncüle dayanmaktadır. İlki, felsefeciler bilgilerini, zaten peygamberlerin sözlerinden, kutsal kitaplardan ve velilerin sözlerinden almışlardır. Bu nedenle, onları, filozoflar kitaplarında bunlardan söz ettiler diye reddetmek, *Kuran* ayetlerinden, peygamberin sözlerinden, geçmişlerin hikâyelerinden, veli ve hakimlerin sözlerinden birçoğunu bırakmak demektir. İkincisi, bir hayvanın evvelce geçen bir hayvanın izine basması imkânsız değildir, benzetmesinde saklıdır. Üçüncüsü ise, bilginlerin hakikati nerede bulurlarsa almaları gerektiğidir (127). Gazzâlî bu bağlamda şu çarpıcı benzetmeyi yapar:

"Bilgin baldan, içine pislik konan şişede bile bulsa tiksinmez. Bilir ki, şişe balın kendisini bozmaz ve nefsin bundan iğrenmesi, körü körüne bir cehalettir" (128).

Gazzâlî, felsefecilerin kitaplarındaki hakikatleri bulup çıkar-

ma işini, bilginlere yükler; halk, onların kitaplarındaki hakikatler, desise ve tehlikelerle kuşatıldığı için, uzak tutulmalıdır. O, bunu iyi yüzemeyeni nehir kıyısında dolaşmaktan men etmeye, çocukları yılanlardan uzak tutmaya benzetir (129).

Gazzâlî'nin felsefi mirası İslamileştirmesi ve *Kuran*'da çevirtilerle okuması olgusunu psikoloji ve mantık alanından birer örnekle daha nesnel hale getirebiliriz.

Gazzâlî, *Me'âric el-Kuds*, *el-Meznûn el-Kebîr*, *el-Meznûn es-Sağîr*, *Kimyâ' es-Sa'âde*, *İhyâ* gibi yapıtlarında Aristoteles ve onun Yeni-Platoncu yorumcuları aracılığıyla İslam filozoflarına ulaşan nefs öğretisini aynen benimser (130); onu, dinsel bir zeminde meşrulaştırır. Bu meşrulaştırmayı nasıl yaptığını görmek için, onların psikolojisinin bir uzantısı olan akıllar kuramını, *Kuran* ayetlerinde nasıl okuduğunu kendi söyleminden dinleyelim:

"Aklın derecelerini, *Kuran*, 'Tanrı göklerin ve yerin nurudur; onun nuru içinde çerağ (misbâh) bulunan bir kandil yuvası (mişkât) gibidir; çerağ (misbâh) bir cam (zücâce) içindedir; bu cam (zücâce), sanki inci gibi bir yıldızdır; o, doğuya da batıya da ait olmayan kutsal bir zeytin ağacının (şecera) yağından (zeyt) yakılır; onun yağı neredeseyse kendisine ateş dokunmadan ışık verir; o nur üstüne nurdur; Tanrı dilediğini nuruna erdirir; işte Tanrı böyle örnekler verir; kuşkusuz Tanrı her şeyi bilir' ayetiyle zikretmiştir. Bu ayette geçen kandil (mişkât) sözü, maddesel akıl (el-akl el-heyûlânî) için bir benzetme olup, nasıl kandil (mişkât) ışıklanmaya yetenekli ise, aynı şekilde ruh da, kendisine aklın ışığının akmasına (feyz), doğuştan (fıtrat) yeteneklidir. Akıl biraz güçlenir ve kendisinde birincil ussallar (ma'kûlât el-ûlâ) ortaya çıkarsa, cam (zücâce) adını alır.

Bu ussalların elde edilmesinden sonra, onlardan sonuç çıkarma (fikr sâ'ib) derecesine ulaşırsa ağaç (şecere) adını alır. Nitekim ağacın, birçok dalı olduğu gibi sonuç çıkarmanın da bir sürü dalları vardır. Akıl biraz daha güçlenip, meleke derecesine ulaşır ve sezgi ile ussalları elde ederse o, artık yağ (zeyt) gibidir. Akıl, daha güçlenirse, onun yağı neredeyse ateş değdirilmeden tutuşur ve aydınlatır. Eğer ussalları, doğrudan deneyimleyip (müşâhede) inceleyebilecek bir şekilde elde etme aşamasına ulaşırsa lamba (misbâh) gibi olur. Daha sonra kazanılmış aklın (el-akl el-müstefâd) ışığına doğuştan aklın ışığının eklenmesiyle, kendinde ussallar ortaya çıkınca, ışık üstüne ışık olur. Kazanılmış aklın ışıkları lamba (sirâc) gibidir ki, yerin içindeki büyük ateş tabakasına benzer. Bu ateş, etkin akıl (el-akl el-fa'âl) olup, ussalların ışıklarını insansal (beşeri) akıllara akıtır. Her ne kadar ayette geçen bu benzetme, peygamber aklı (el-akl en-nebevî) için olsa da, bunun bu şekilde yorumlanması da mümkündür. Zira peygamber aklı (el-akl en-nebevî) öyle bir lambadır (misbâh) ki, onun ateşi, okuma yazma bilmeyen (ümmî) peygamberi (nebevî), emri olan kutsal bir zeytin ağacından yakılır. Onun ateşi, ne doğulu ve batılı ne de insani ve tabiidir. Onun yağı, düşünce (tefekkür) ateşi değmese bile, neredeyse doğuştan bir ışık ile aydınlanır. O, Tanrısal emrin ışığının, peygamber aklının üzerindeki ışığıdır. Tanrı dilediğini ışığına kavuşturur" (131).

Gazzâlî'nin, eski Yunan felsefe geleneğini İslamileştirmesine yönelik diğer örneği mantıktan vermeyi uygun buluyoruz. Zira onun, *Kıstâs el-Müstakîm* adlı yapıtı, Aristoteles'in tasım biçimlerinin tümünü, *Kuran* ayetlerinden çıkarmayı ve onunla meşrulaştırmayı dener (132). Aşağıdaki alıntı bunu, yalın bir biçimde göstermektedir:

"Yüksek ölçüt (mîzân) İbrâhîm'in Nemrud'a karşı kullandığı ölçüttür. Biz bu ölçütü, *Kuran* sayesinde, ondan öğreniyoruz. Nemrud, ilahlık iddia etti ve herkesçe kabul edildiği gibi, onun için ilahlık, her şeyin üstünde bir güce sahip olmanın bir ifadesiydi. İbrâhîm, 'ilahım Tanrıdır; çünkü o, yaşatır ve öldürür; buna gücü yeter ve sen bu konuda, bir güce sahip değilsin' dedi. Nemrud, sperm vasıtasıyla yaşatmaya ve öldürme vasıtasıyla ölüme neden olduğunu ifade ederek, 'ben de yaşatmaya ve öldürmeye mutlaka neden olabilirim' diye yanıt verdi. İbrâhîm, ona, bu delilin hükümsüzlüğünü anlatmanın zor olduğunu anladı ve onun için, kolay anlaşılır olana başvurdu. İbrâhîm, 'Tanrı, güneşi doğudan getirir; öyleyse haydi, sen de, batıdan getir' dedi. Nemrud, şaşırdı kaldı. O zaman Tanrı, İbrâhîm'i övdü ve 'bu kavmine karşı İbrâhîm'e verdiğimiz delilimizdir' dedi. Bundan ben, kanıtın ve ispatın İbrâhîm'in söylediğinde ve ölçütünde olduğu sonucuna ulaştım. Sizin altın ve gümüşün ölçeği üzerinde iyice düşündüğünüz gibi, ben de İbrâhîm'in onu kullanma tarzı üzerinde düşündüm. Bu kanıtın, birbiriyle birleştirilmiş iki öncüle sahip olduğunu gördüm. Bu öncüllerin birleşmesinden bir sonuç çıkarılır; yani, bir bilgi elde edilir. Ancak, *Kuran* onu, özlü olarak

ifade etmiştir. Bu mizanın tam şekli şöyle olmalıdır: İlk öncül, 'güneşin doğmasına güç yetiren herkes Tanrıdır'. İkinci öncül, 'benim ilahım güneşin doğmasına neden olmaya güç yetirir'. Bu iki öncülün birleşiminden, 'benim ilahım Tanrıdır ve Nemrut sen Tanrı değilsin' sonucu çıkar" (133).

Müceddidlik iddiası

Gazzâlî, daha önce kaydettiğimiz gibi, Bağdat Nizâmiye Medresesi'nde görevli iken, 1095'de, içsel bunalıma girmiş; oradaki görevinden ayrılarak, uzun bir uzlet hayatı (toplum yaşamından kaçıp tek başına yaşama) sürdürmüştü. Bu uzlet hayatının başlangıcı, kökleri eskiye dayanmakla birlikte, onun eylemsel tasavvufi hayatının başlangıcıdır. Bağdat'tan ayrıldıktan sonra, *İhyâ'el-Ulûm ed-Dîn* adlı yapıtı kaleme almaya başlamıştır. *İhyâ* (yeniden canlandırma), İslam düşünce geleneğinde, genellikle, yeniden yapılanmaya gönderme yapar ve müceddidlik (yenileştirme) iddiasıyla iç içedir. Bu olgu, Gazzâlî'nin yaşamında da yansımasını bulmuştur. Onun, müceddit olduğu zannına kapılıp, eyleme geçmesi, *el-Munkiz*'a bakılırsa, *İhyâ*'yı yazmaya başlamasından, görünüşte yaklaşık on yıl sonradır ve uzlet hayatından çıkmaya kalkıştığı dönemdir (134). Ancak bu sanısının temelinin, *İhyâ*'yı yazmaya başladığında, atılmış olduğunu söylemek için, hiçbir engel yoktur; zira ihya hareketi müceddidlikle iç içedir. Gazzâlî'nin müceddidlik zannına nasıl kapıldığını, olayların nasıl geliştiğini, kendi ağzından dinleyelim:

"Kalp ve içsel deneyim (müşâhede) sahibi bir grupla görüş alışverişinde bulundum. Onlar, uzleti terk ve zaviyeden çıkmam konusunda görüş birliğine vardılar. Buna, temiz (sâlih) insanların, bu hareketin Tanrının, bu yüzyılın başında takdir ettiği bir hayır ve rüştün başlangıcı olduğunu gösteren birçok mütevatir rüyaları da eklendi. Gerçekten Tanrı, her yüzyılın başında, dinini ihya edeceğine söz vermiştir (va'ad). Bu tanıklıklar nedeniyle, içimde ümit kuvvetlendi ve hüsnü zan hakim oldu. Tanrı, bu önemli görevi, yerine getirmek için, 499 yılının zilkadesinde Nişabur'a hareketimi, sağladı... Bu Tanrının takdir ettiği bir harekettir (135).

Gazzâlî, inzivadan çıkmayı düşündüğü sırada, zamanın sultanından, Nişabur'a gitmek için emir alır. O bu olayı, 'Tanrının dışarıdan bir etki olmaksızın, sultanın arzusunu kamçılaması ve halkın dinsel konulardaki vurdum duymazlığını (fetret) kaldırmak için, onun aracılığıyla, Nişabur'a, gitmesini emretmesi' (136) şeklinde yorumlar. Nişabur'a dönüp, öğretime başlayınca, mal, mevki ve rütbeyi reddeden bilgiye davet ettiğini söyler ve hareketini şu sözleriyle Tanrıya bağlar:

"Bir halin değişmesinin, bir işi yapma gücünün, ancak ulu Tanrı sayesinde olabileceğine inanıyorum. Ben hareket etmedim, fakat o beni hareket ettirdi; ben bir şey yapmadım, fakat o bana yaptırdı. Ondan önce beni düzeltmesini, sonra benim aracılığımla başkalarını düzeltmesini… isterim" (137).

DİPNOTLAR

1) Bkz. Gazzâlî, İhyâ'Ulûm ed-Dîn, cilt:I, Beyrût, tarihsiz, ss.1-12 ve 44-45; el-Munkiz min ed-Dalâl, Hakikat Kitabevi, İstanbul 1984, ss.40-42.
2) Gazzâlî, el-Munkiz., s.42.
3) Gazzâlî, el-Munkiz., ss.40-41.
4) Gazzâlî, el-Munkiz., s.42.
5) Bkz. Gazzâlî, el-Munkiz., ss.5-7.
6) Bkz. Gazzâlî, el-Munkiz., s.8.
7) Bkz. Gazzâlî, el-Munkiz., Ar., s.8; Tr., s.44.
8) Bkz. Gazzâlî, el-Munkiz., s.8.
9) Gazzâlî'nin kelâmcılar ve kelâm bilimine yönelik en kapsamlı değerlendirmesi İlcâm el-'Avâmm an 'İlm el-Kelâm, İhyâ ve el-Munkiz'da yer alır. İlcâm, İhyâ'da ve el-Munkiz'daki değerlendirmelerin bir araya getirilip yeniden örgütlenmesidir. Bu eserlerin dışında diğer eserlerde de yer yer kelâm bilimine değinilir, ancak oralarda dile getirilen görüşler İlcâm adlı yapıttaki değerlendirmelerin basit bir tekrarıdır. Bkz. İlcâm el-'Avâmm an 'İlm el-Kelâm, Mecmu'a Resâ'il el-İmâm el-Gazzâlî içinde, cilt: II, Beyrût 1986, ss. 61-119. İlcâm adlı yapıtın özeti ve özgün bir çözümlemesi için bkz. W. Montgomery Watt, Gazâlî Hakkında Bir Araştırma, ss. 112-114. Gazzâlî, İhyâ'da kelâmın gerekliliğini ve gereksizliğini savunan bilginlerin görüşlerini aktarır ve bir orta yol bulmaya çalışır. Onca, Süfyân es-Sevrî, Ahmed bin Hanbel, Mâlik ve Şâfi'î bu bilimi haram saymıştır. Selefiyenin öncüleri arasında sayılan bu kimselerden Şafi'î, "insanın şirkten başka her günahla Tanrının karşısına çıkması, kelâmcı olarak çıkmasından iyidir" ve "insanlar kelâmdaki kötülüğü bilselerdi aslandan kaçar gibi ondan kaçarlardı" derken, Ahmed bin Hanbel, "kelâmcı asla iflah olmaz; kelâm ile uğraşanın kalbi daima kuşku içindedir" demiştir. İmâm-ı Yûsuf , "bilgiyi kelâmda arayanlar zındıklaşır, dinden çıkar" demiştir. Yine onca, el-Hasan el-Basrî, "kelâmcılarla tartışmayın, onlarla düşüp kalkmayın, sözlerine kıymet vermeyin" demiştir. Gazzâlî bunların karşısında kelâm bilimini savunanların ise, "bid'at tehlikesini ve İslam'a yapılan saldırıları örnek göstermişlerdir" demektedir. O bu iki görüşün ikisinin de haklı yanlarının olduğunu; kelâmın asal görevinin "bid'at ve İslam düşmanlarıyla savaşmak ve gerekli olunca da, kuşkuya düşenin kuşkusunu gidermek" olduğunu söyler ve onu bir ilaca benzetir. İlaç gerekince kullanılmalıdır ve her ilaç her hastalığa iyi gelmez. Bu nedenle, onun yaygınlık kazanmasına karşı çıkar; her şehirde bid'at ve İslam düşmanlarıyla savaşacak bir kelâmcının yeterli olduğu sonucuna varır. Bkz. Gazzâlî, İhyâ., cilt: I, ss.90 vd..
10) Bkz. Gazzâlî, el-Munkiz., ss.8-9.
11) Bkz. Gazzâlî, el-Munkiz., s.9. Gazzâlî kelâmın hakikati elde etme amacını gerçekleştirmekten çok uzak olduğunu İhyâ'da da yineler ve şöyle der: "Kelâmın amacının, gerçekleri açığa çıkarmak ve hakikati olduğu gibi bilmek olduğu zannedilirse de, o aranılan hakikati elde etmekten çok uzaktır… İnsanlar bilmediklerinin düşmanıdır diyebilirsin. Fakat bu sözü, kelâmı didik didik edip, onu tepeden tırnağa inceleyen ve onu kullanarak Tanrının bulunamayacağını deneyimleyen bir insan (yani, ben) söylüyorum" (İhyâ, cilt: I, s.91).
12) Bkz. Gazzâlî, el-Munkiz, s.9; İhyâ., cilt: I, s. 91.
13) Gazzâlî, el-Munkiz, s.8.
14) Bkz. Gazzâlî, el-Munkiz, ss.9-10; İhyâ, cilt: I, s.93.
15) Bkz. Gazzâlî, İhyâ, cilt: I, ss.91 vdd.; İlcâm el-'Avâmm., ss.60 vdd..
16) Bkz. Gazzâlî, el-Munkiz., ss.9-10; İhyâ., cilt: I, s.92; İlcâm el-'Avâmm., s.88.
17) Bkz. Gazzâlî, İhyâ., cilt: I, s.27.
18) Gazzâlî, İhyâ., cilt: I, s.93.
19) Bkz. Gazzâlî, İhyâ., cilt: I, s.92.
20) Gazzâlî'nin filozoflara yönelik en kapsamlı eleştirisi Tehâfüt el-Felâsife adlı yapıtında göze çarpar. el-Munkiz, el-İktisâd, Faysal et-Tefrika ve Mi'râc es-Sâlikîn gibi eserlerinde aynı eleştiriler özlü olarak yinelenir. Krş. Tehâfüt el-Felâsife, Tahkik: Maurice Bouyges, Beyrût 1927 , ss.36 vdd..
21) Gazzâlî, el-Munkiz., s.10. Gazzâlî'nin anılan deyişini, kendisinden önce filozofların hiç eleştirilmediği anlamına almamak gerekir; çünkü gerek Mu'tezilî gerekse Eş'arî kelâm geleneği içinde, filozofların düşünceleri daima eleştiri konusu olmuştur. Kimi erken dönem Mu'tezilî düşünürün İbn er-Ravendî, Kindî, Ebû Beker Zekeriyyâ er-Râzî gibi düşünürlerin kimi görüşlerini eleştiren yapıtları bir kenara bırakılırsa, filozofların görüşlerinin bütünsel eleştirisine ayrılmış ciddi müstakil eserler, bilebildiğimiz kadarıyla Gazzâlî'den önce yoktur. O, filozofların görüşlerini bütünsel olarak eleştiren müstakil eser yazan ilk kişi olsa da, eleştirileri, Eş'arî geleneği ve özellikle öğretmeni Cüveynî'nin düşüncelerinden güçlü etkiler taşır; bir başka deyişle filozoflara yönelttiği eleştiriler özgün değildir.

22) Bkz. Gazzâlî, el-Munkiz., s.10.
23) Bkz. Gazzâlî, Tehâfüt., ss.37 vd.. Gazzâlî'nin felsefecilere karşı tutumu çok katıdır. Bu katılık, Faysal et-Tefrika'da iyice belirginleşir. Çünkü orada dinsizlik suçlamasını hak eden tek grubun onlar olduğunu kaydeder; dinsizlik suçlamasına muhatap olanın canının ve malının helal olduğunu ekler (Faysal et-Tefrika, Mecmu'a Resâ'il el-İmâm el-Gazzâlî içinde, cilt:I, Beyrût 1986, s.136). Gazzâlî, niçin bu denli katı bir tutum içerisine girmiştir? Filozofların, Gazzâlî'nin dediği gibi halkı inanç yönünden olumsuz etkiledikleri söylense bile, bu durum bu kadar katı bir tutum benimsemek için yeterli midir? Çünkü filozoflar Tanrı'yı yadsıdıklarını ve dini tümden rafa kaldırdıklarını söylememektedirler. Kaldı ki, kültürel düzeyi düşük insanlara felsefenin sirayet ettiğini söylemek de çok zor gibi görünmektedir. Gazzâlî'nin yaşadığı bölgede felsefenin yaygınlaştığı; İslam dünyasında felsefe dışlandığında bile İşrakî ekolün o civarda varlığını koruduğu bilinmektedir. Ancak felsefenin varlığını koruması, halkın ona meyletmesinden çok seçkinlerin onu benimsemeleridir. Seçkinlerin felsefeye yönelmeleri ve dini simgesel olarak görüp halka özgü saymaları ve saray çevresinde bu görüşün kabul görmesi Gazzâlî'yi oldukça etkilemiş olmalıdır. Onun kimi söylemleri, bu etkinin kimi kez onu duygusal açıdan ateşlendiği izlenimi uyandırmaktadır. Onca filozoflar, sıradan insanları küçük görmekte, kelâmcıların ve fıkıhçıların din imgesini sanıya indirgemektedir. Ayrıca, felsefi bilimleri bilmekle övünmekte; bu bilimleri bilmeden ilahiyat konuları üzerinde konuşulamayacağını savunmaktadırlar. Onlar bu tutumlarıyla adeta kendilerini ayrıcalıklı bir konuma oturtmaktadırlar (Tehâfüt., ss.37 vd.). Kelâm ve fıkıh geleneği ile yetişmiş ve bilgi hırsıyla dolu olan Gazzâlî'nin onların bilgiçliğini yerle bir etme isteği, onu tetiklemiş olmalıdır. Filozofların bilgiçliğini kırmak için aynı bilgiçlikle hareket eden Gazzâlî, 'onları mat etmek benim için su içmek kadar kolaydır' demekte (el-Munkiz., s.42); onların bildiği her şeyi öğrenecek ve bundan hareketle onları eleştirecek kadar kıvrak zekalı olduğunu göstermeye kalkışmaktadır. Bu bilgiçlik onu, filozofları, 'tutarsız, çelişkili görüşlere sahip olma, görüşlerinin zan ve tahminin ötesinde olmadığını, onların taklitçi ve kıt akıllı olduklarını' söylemeye itmiş ve onları 'azgınlık ve dinsizlikle' suçlamasına neden olmuştur (Tehâfüt., ss.40 vd.; Felsefenin Temel İlkeleri (Makâsıd el-Felâsife), çeviren: Cemaleddin Erdemci, Ankara 2001, ss.35-36). Öte yandan o, 'ilahiyat sahasında konuşmak için, felsefî bilimlerin, mantık dışındakilerin, bilinmesinin gerekli dahi olmadığını' göstermeyi denemiştir (Tehâfüt., s.44 vd.). Ancak hayatının ileriki safhalarında filozoflar gibi seçkinci bir anlayışa kaymış; onların pek çok düşüncesini, eserlerinde kaynağının filozoflar olduğunu söylemeden aynen yinelemiştir.
24) Gazzâlî, el-Munkiz., s.10.
25) Bkz. Gazzâlî, el-Munkiz., ss.11-12.
26) Bkz. Gazzâlî, el-Munkiz., s.11.
27) Bkz. Gazzâlî, el-Munkiz., s.11.
28) Bkz. Gazzâlî, el-Munkiz., ss.11-12.
29) Bkz. Gazzâlî, el-Munkiz., s.12; Tehâfüt., s.40.
30) Bkz. Gazzâlî, el-Munkiz., ss.12-13; Tehâfüt., s.40.
31) Bkz. Gazzâlî, el-Munkiz., ss.13 vd..
32) Bkz. Gazzâlî, el-Munkiz., ss.13-15.
33) Bkz. Gazzâlî, el-Munkiz., ss.15-16; Tehâfüt., ss.190 vdd...
34) Bkz. Gazzâlî, el-Munkiz., ss.17-18.
35) Bkz. Gazzâlî, el-Munkiz., s.16.
36) Bkz. Gazzâlî, el-Munkiz., ss. 16-17; Tehâfüt., ss.46 vdd.; el-İktisâd fî el-I'tikâd, tahkik: İ. Agah Çubukçu ve Hüseyin Atay, Nûr Matbaası, Ankara 1962, ss.249-250; Faysal et- Tefrika, ss.132-133.
37) Gazzâlî, el-Munkiz., s.11. Aynı yargı için bkz. el-İktisâd., s.249; Faysal et- Tefrika., s.133.
38) Bkz. Gazzâlî, el-Munkiz., s.21.
39) Gâzzâlî'nin, filozoflardan sonra görüşlerini eleştirmek için en çok eser kaleme aldığı bir diğer grup da budur. Bunun temel nedeni, anılan grubun, siyasal bir güç olması ve İslam dünyasının siyasal gücünü elinde toplamak için mücadele etmesidir. Bu durum Gazzâlî'yi onların temel görüşlerini öğrenmeye, onların yöntemlerini halka anlatıp uyarmaya itmiştir. Bu konuda Sünnî siyasal yapı onu desteklemiş, yapıtlar kaleme almaya teşvik etmiştir. Gazzâlî anılan grupla ilgili olarak, el-Mustazhirî, Huccet el-Hakk, Mufassal el-Hilâf, Kitâb ed-Durc, el-Kıstâs el-Müstakîm adlı yapıtları kaleme aldığını söylemektedir. Bkz. Gazzâlî, el-Munkiz., ss.26-27.
40) Bkz. Sabri Orman, Gazâlî (Hakikat Araştırması, Felsefe Eleştirisi, Etkisi), İnsan Yayınları, İstanbul 1986 , ss.18 vdd..
41) Bkz. Gazzâlî, el-Munkiz., ss.21 ve 27. Gazzâlî, sultandan aldığı emri şu sözleriyle aktarır: "Bâtınîlerin reddine dair bir kitap yazarak hizmet etmeme işaret eden, şerefli, kutsal, peygamberî… emirler çıktı." Gazâlî, Bâtınîliğin İçyüzü (Fedâihu'l Bâtıniyye/el-Mustazhirî), çeviren: Avni İlhan, TDV Yayınları, Ankara 1993, s.2.
42) Bkz. Gazzâlî, el-Munkiz., ss.22-23; Fedâihu'l Bâtıniye., s.23 vdd..
43) Bkz. Gazzâlî, el-Munkiz., s.27.
44) Bkz. Gazzâlî, el-Munkiz., s.27; Fedâihu'l Bâtıniye., ss.45 vdd..
45) Gazzâlî, Bâtinîlerin yorum anlayışını eleştirir ve onların sözcüklerin dilsel anlamını hiçe saydıklarını söyler. Sözgelimi onlar, 'beyt (ev) sözcüğünü kalp, kelb (köpek) sözcüğünü öfke ve diğer kötü nitelikler, oruç sözcüğünü sırrı tutmak, kabeyi peygamber, bâbı (kapı) Alî, beş vakit namazı imamlara delalet olarak' vb. yorumlamışlardır. Aynı zamanda onlar çeşitli cifir hesaplarıyla halkı yanıltmışlardır. O bu konuda şöyle der: "Bunlar dediler ki, 'insanoğlunun başındaki oyuk yedidir; gökler de yedi kattır, yerler de; yıldızlar, yani gezegenler de yedidir; haftanın günleri de yedidir; işte tüm bunlar imamlar zincirinin yedide tamamlanacağına delildir…' 'Ademoğlu Muhammed kelimesinin harflerine benzer. Çünkü başı mim gibidir; uzatılmış kolları ha harfine, gövdesi mim harfine; bacakları dal harfine benzer." Bkz. İhyâ, cilt: I, s.50; Fedâihu'l Bâtıniye., ss.35-36. Gazzâlî Bâtınîleri anılan yorum anlayışından dolayı suçlasa da hayatının son döneminde kaleme aldığı eserlerde onlardan geri kalmaz. Söz gelimi Minhâc el-'Ârifîn adlı yapıtında, 'kıyâmı (ayakta durmak) nefsi cehalet uykusundan uyandırmak; tahâreti (temizlik) kalbi ve zihni Tanrı'dan başka düşünceden arındırmak; savmı (oruç) nefsin kötü arzularının yok olması; zekâtı tüm organların kötülüklerden arınması' vb. biçimde yorumlar. Bkz. Gazzâlî, Minhâc el-'Ârifîn, Mecmu'a Resâ'il el-İmâm el-Gazzâlî, cilt: I, Beyrût 1986, ss.72 vdd..
46) Bkz. Gazzâlî, el-Munkiz., ss.27-28; Fedâihu'l Bâtıniye., ss.10 vdd..
47) Bkz. Gazzâlî, el-Munkiz., s.28.
48) Gazzâlî, ittihadın (birlenme) imkansız olduğunu söyler; çünkü bu 'Amr'ın Zeyd olduğunu' söylemeye benzer. Onca, biri kalkar da kendisinin Tanrı olduğunu (ene'l-hakk) söylerse bu dinsizliktir. Bu nedenle sufilerin birlenme sözleri mecazi olarak yorumlanmalıdır. Onlar, Gazzâlî'nin kanısına göre, sadece anlatımlarını süslemek için edebiyat yapmışlar ve 'sevdiğim kişi ben, ben de sevdiğim kişiyim' sözünde olduğu gibi birlenmeyi değil, sevgiliye bağlılığı ifade etmişlerdir. Nitekim Beyazıt Bistâmî'nin, 'ben kendi varlığımdan yılanın derisinden soyunması gibi soyundum, bir de ne göreyim, ben O'yum' sözü Tanrı'ya bağlılığa işaret eder. Gazzâlî'ye göre, kim nefsinin arzularından arınırsa, Tanrı'dan başkasını görmez ve mecazi anlamda anılan türden sözler söyler. Bu bağlamda o, 'o, O'dur' sözüyle 'o, sanki O'dur' sözlerini birbirinden ayırır. Onca, 'o, tıpa tıp O'dur' demek insanı dinden çıkarır ve 'ben Tanrı'yım' demesine neden olur. Bu söz, Hıristiyanların sözüne benzer; çünkü onlar İsâ'ya Tanrı derler. Gazzâlî'ye göre, 'ben Tanrı'yım diyen, aynaya bakıp, oradaki kendi suretini başkası sanan gafil gibidir.' Ben Tanrı'yım sözü ya 'ben sevdiğim, sevdiğim de ben' sözü gibi yorumlanabilir ki, bu yorum kabul edilebilir; ya da Hıristiyanların, 'Lâhût Nâsût'la birleşti' sözü gibi anlaşılabilir ki, bu bir yanılgıdır ve asla kabul edilemez. Bu yüzden, Gazzâlî Müslüman mistiklerin sözünü Hıristiyan anlayışından ayırmaya çalışır ve onları mecazî deyişler olarak alır. Söz gelimi onca, Ebû Yezîd'in 'şanım ne büyüktür', Hallâc'ın 'ene'l-hakk' deyişi vb. mecazi olarak yorumlanmalıdır. Hulûl da tıpkı birlenme iddiası gibi saçmadır; çünkü bu bir nesnenin içine girip yerleşmeyi ifade eder; bu ise Tanrı için olanaksızdır. Bkz. Gazzâlî, el-Maksad el-Esnâ fî Şerh Esmâ' el-Husnâ, tahkik: Ahmed Kabbânî, Beyrût, tarihsiz, ss.120-124.
49) Gazzâlî, sufiliği topluma bir yaşam biçimi olarak önerir ve hakikatin onların yöntemiyle elde edileceğini söyler; bu tutumuyla insanları tarikatlara ve mürşitlere yönlendirir. Onun halkı mürşitlere yönlendirmesiyle, Bâûnîlerin halkı masum imama yönlendirmesi arasında, aslında en azından mantıksal açıdan bir fark yoktur. Mürşidi onaylayan Gazzâlî'nin mantıksal olarak masum imam düşüncesine de karşı çıkmaması gerekirdi. Ancak o mantıksal çelişkiye düşme pahasına mürşidi onaylar, ama masum imama karşı çıkar. O, halkı mürşitlere ve tarikatlara yönlendirirken, daha önce belirttiğimiz gibi sufiliğin Sünniliğin dışına çıkan unsurlarını eleştirmeyi de ihmal etmez. Kimi yerlerde sufilerin görüşlerini çevirti yöntemiyle Sünnî bir kılığa sokar, kimi yerde de Sünniliğin kapsamını genişletmeye ve onun mantıksal sonuçlarının Sünniliğin onayladığını göstermeye çalışır. Gazzâlî'nin süfiliği çevirtiyle Sünnileştirmesini ve onun Sünniliğin dışına çıkan öğelerini nasıl reddettiğini görmek için bkz. Gazzâlî, el-Munkiz., ss.40-41; Kimya-yı Saâdet, çeviren: A. Faruk Meyan, Bedir Yayınevi, İstanbul 1979, ss.47 vdd.; İhyâ., cilt: I, s.39; Ravda et-Tâlibîn., Mecmu'a er-Resâ'il el-İmâm el-Gazzâlî içinde, cilt: IV, Beyrût 1986, ss.25-27; Mişkât el-Envâr, Mecmu'a er-Resâ'il el-İmâm el-Gazzâlî içinde, cilt: IV, Beyrût 1986, ss.18 vd.; el-Maksad., ss.120-124.
50) Nasr Hâmid Ebû Zeyd bu olguya işaret ederek şöyle der: " (Gazzâlî) bir Eş'arî kelâmcısı, ikincisi de gnostik bir sufidir. Onun Eş'arî yönü, Kur'an metnini, Eş'arîlerin Zât-ı İlahi'nin bir sıfatı olarak algılanmasında kendini gösterirken; sufi yönü, insanın yeryüzünde varoluş sebebinin ahiret mutluluğu ve kurtuluşuna hasredilmesinde ortaya çıkar." Nasr Hâmid Ebû Zeyd, İlahi Hitabın Tabiatı (Metin Anlayışımız ve Kur'an İlimleri Üzerine), çeviren: M. Emin Maşalı, Kitâbiyât, Ankara, 2001, s.294.
51) Bkz. Gazzâlî, el-Munkiz., s.28.
52) Bkz. Gazzâlî, İhyâ., cilt: I, ss.12 vdd..
53) Bkz. Gazzâlî, İhyâ., cilt: I, s.22; Fâtihat'ül-Ulûm (İlimlere Giriş), çeviren: Abdulkadir Akçiçek, Gonca Yayınevi, İstanbul 1984, ss.179 vd.; er-Risâle el-Ledünniyye, Mecmu'a er-Resâ'il el-İmâm el-Gazzâlî içinde, cilt: I, Beyrût 1986, ss.96; el-Mustesfâ min 'İlm el-Usûl, cilt: I, Mısır 1322, s.5. Gazzâli'nin hemen her eserinde farklı bir bilim tasnifiyle karşılaşılır. Ancak ana çatı pek değişmez. O yer yer aklî ve şer'î olarak bilgi tasnifi yapsa da, onun yapay bir ayrım olduğunu ima eder ve her aklî bilimin bir yönüyle şer'î, her şer'î bilimin de bir yönüyle aklî olduğunu söyler. Gazzâlî'nin her eserinde farklılaşan bilgi tasnifleri için bkz. Necip Taylan, Gazzali'nin Düşünce Sisteminin Temelleri (Bilgi, İman, Mantık), MÜİFV Yayınları, İstanbul 1989, ss. 31-42. Gazzâlî'nin bilgi sınıflaması özgün değildir; benzer ayrımlar pek çok İslam düşünüründe bulunur. Bkz. İ. Agah Çubukçu, İslâm Düşünürlerine Göre İlimlerin Taksimi ve Bunlar Arasında Gazzâlî'nin Yeri, İslam Düşüncesi Hakkında Araştırmalar içinde, AÜİF Yayınları, Ankara 1972, ss.99 vdd..
54) Bkz. Gazzâlî, İhyâ., cilt: I, s.22.
55) Bkz. Gazzâlî, İhyâ., cilt: I, ss.22-23.
56) Bkz. Gazzâlî, İhyâ., cilt: I, s.22.
57) Bkz. Gazzâlî, İhyâ., cilt: I, s.22
58) Bkz. Gazzâlî, İhyâ., cilt: I, s.22.
59) Bkz. Gazzâlî, İhyâ., cilt: I, ss.25 vd..

60) Bkz. Gazzâlî, İhyâ., cilt: I, ss.35 vd..
61) Bkz. Gazzâlî, İhyâ., cilt: I, s.41
62) Bkz. Gazzâlî, İhyâ., cilt: I, s.41.
63) Bkz. Gazzâlî, İhyâ., cilt: I, ss.42-43.
64) Bkz. Gazzâlî, er-Risâle el-Ledünniyye, Mecmu'a er-Resâ'il el-İmâm el-Gazzâlî içinde, cilt: IV, Beyrût 1986, ss89-90.
65) Bkz. Gazzâlî, İhyâ., cilt: I, ss. 42-43.
66) Gazzâlî, İhyâ., cilt: I, ss.42-43. Gazzâlî'nin fıkıh ve kelâm'da insanları kendi kitaplarına yönlendirmesi ve onlarla yetinmeyi salık vermesi, onun tecdit ve ihya misyonun bir uzantısı olarak düşünülebilir. Çünkü bu bilimlerden ilki, hukuk ve ibadet, ikincisi ise inanç üzerinde durmaktadır ve bunlar en çok ayrılık yaşanan konular arasındadır. O fıkıh alanında, dinsel metinlerin amaçsalcı yorumuna meyleder bir tutum sergiler ve şeriatın amacının 'malın, canın, aklın, nefsin ve ırzın' korunması olduğunu söyler. Onca, fıkıh, tasım yöntemlerinin kullanılmasıyla, anılan amaçlar doğrultusunda şeriatın genişletilmesini erekler. Kelâm ise, son çözümlemede inanılması gereken ana akideleri içerir. Öyle anlaşılıyor ki Gazzâlî, bu iki alanda toplumsal ve düşünsel birlik sağlamak amacıyla kendini otorite olarak sunma çabası içine girmektedir.
67) Gazzâlî'nin Tehâfüt'te filozoflara cephe alırken takındığı olumsuz tutum nedeniyle, geometri (hendese) gibi bilimleri, ilahiyatla uğraşanların bilmesinin gerekli olmadığını söylemesi oldukça ilginçtir. Onca filozofların geometriye ilişkin bilimlerin zorunlu olduğunu söylemeleri şuna benzer: "Şu evin hayat sahibi, kudretli, irade sahibi ve bilgin bir ustanın eseri olduğunu bilmek, adı geçen evin altıgen veya sekizgen olmasını bilmeye ve tuğlaları ile tavan tahtalarının sayısını bilmeye muhtaçtır demesine benzer ki, bunun gerçekle ilgisi bulunmayan saçma bir görüş olduğu ortadadır. Bir de, şu soğanın ya da narın yoktan var edilmiş olduğunu bilmek için, önceden katlarının sayısını ve tanelerinin sayısını bilmek gerekir, demek gibidir. Bu da her akıl sahibinin anlamsız sayacağı bir sözdür." Gazzâlî, Tehâfüt., s.44.
68) Bkz. Gazzâlî, İhyâ., cilt: I, s.27; el-Munkiz., s.13.
69) Bkz. Gazzâlî, el-Munkiz., ss.13-14.
70) Gazzâlî, el-Munkiz., s. 14. Benzer deyişler İhyâ'da da yinelenir. Bkz. Gazzâlî, İhyâ, cilt: I, s.27.
71) Bkz. Gazzâlî, İhyâ., cilt: I, s.27; el-Munkiz., ss.20-21.
72) Bkz. Gazzâlî, el-Munkiz., ss.14-15.
73) Bkz. Gazzâlî, İhyâ., cilt: I, s.27.
74) Gazzâlî, el-Munkiz., s.15.
75) Bkz. Gazzâlî, el-Munkiz., ss.15-16.
76) Bkz. Gazzâlî, el-Munkiz., ss.15-16.
77) Bkz. Gazzâlî, Tehâfüt., ss.195 vdd..
78) Bkz. Gazzâlî, İhyâ., cilt: I, s.27.
79) Gazzâlî, el-Munkiz., s.16.
80) Bu düşünürlerin görüşleri için bkz. Mehmet Dağ, İslam Felsefesinin Bazı Temel Sorunları Üzerinde Düşünceler, OMÜİF Dergisi, sayı: 5, Samsun 1991, ss.6-7.
81) Bkz. Gazzâlî, el-Munkiz., s.17.
82) Bkz. Gazzâlî, el-Munkiz., ss.16-17; Tehâfüt., s.40; Makasıd, s.36.
83) Bkz. Gazzâlî, İhyâ., cilt: I, s.33.
84) Bkz. Gazzâlî, İhyâ., cilt: I, s.33; er-Risâle el-Ledünniyye, s.90.
85) Bkz. Gazzâlî, İhyâ., cilt: I, s.33.
86) Bkz. Gazâlî, Kimya-yı Saâdet, ss.42-45.
87) Gazzâlî, İhyâ., cilt: I, s.33.
88) Gazzâlî, İhyâ, cilt: I, s.33.
89) Bkz. Gazzâlî, İhyâ., cilt: I, s.34.
90) Gazzâlî, İhyâ., cilt: I, s.34. Aynı örnek için bkz. Gazâlî, Kimya-yı Saâdet, s.42.
91) Gazzâlî, Eyyuhâ el-Veled, Mecmu'a er-Resâ'il el-İmâm el-Gazzâlî içinde, cilt: I, Beyrût 1986, s.155; Hulâsa et-Tasânîf fî et-Tasavvuf, Mecmu'a er-Resâ'il el-İmâm el-Gazzâlî içinde, cilt: IV, Beyrût 1986, s.136. Gazzâlî'nin yığılan bilgi karşısındaki eleştirel söylemi ve bilgi karşıtı tutumu halka dönük olarak algılanabilir, onun bilginleri değil, çok fazla bir şey bilmesi gerekmeyen halkı inançlarında kuşku doğuracak, onların dünyevi uğraşlarla ilgilenmesini engelleyecek bir çaba içine girmekten uzak tutmaya çalıştığı söylenebilir; çünkü bu tutum halka dönük olduğu ileri sürülen eserlerde belirginleşir. Ancak burada üzerinde durulması gereken üç önemli olgu vardır. Bunların ilki, Gazzâlî'nin anılan tutumunu yeni yetişen nesillere aşılamak için çaba sarf etmesidir. Gerek Eyyuhâ el-Veled gerekse Hulâûa et-Tasânîf çocuklara ve gençlere dönüktür ve bunlardan en azından kimileri geleceğin bilim insanları olacaktır. Gazzâlî, bunlara, bilgiyle uğraşmamayı, dünyalık bilgiden uzak durmayı, içsel deneyimle elde edilen bilgiyi önemsemeyi, ibadet ve ahiret ile meşgul olmayı salık vermektedir. Böylelikle bilimle uğraşmak isteyen gençlerin önünü kesmektedir. İkincisi, Gazzâlî, seçkinci tutumunda da dünyalık ve tecrübî bilgiye karşı durur; en gerçek bilginin içsel aydınlanmayla, mistik deneyimle elde edilen bilgi olduğunu söyler ve bu dünyanın sanal olduğunu ima eder. Üçüncüsü, halka dönük olduğu söylenen eserlerde Gazzâlî, halkın inancının hakikatin sûreti olduğunu söyler ve gerçek inancın ve gerçek bilginin peygamberlerin ve velilerin bilgisi olduğunu kaydeder. Bu, onun her eserinde savunduğu düşüncedir. Bu koşullar altında, Gazzâlî'nin halkı seçkinci anlayışa yönlendirmeye çalıştığı söylenebilir. Aksi halde, halka dönük olduğu söylenen İhyâ ve Kimyâ' es-Sa'âde gibi eserlerde halkın elde ettiği bilginin kuruntu olduğunu, inançlarının sanıya dayandığını; gerçek inancın içsel aydınlanmayla elde edileceğini savunmanın ne anlamı vardır? Kuşkusuz bu durum, onun eserlerini halka ve seçkinlere dönük diye kesin çizgilerle ayrımlamayı da tartışmalı hale getirir.
92) Gazzâlî'nin bilginlere yönelik eleştirisinin kapsamlı bir çözümlemesi için bkz. W. Montgomery Watt, Gazâlî Hakkında Bir Araştırma, ss.82-88.
93) Bkz. Gazzâlî, İhyâ., cilt: I, ss.44-45.
94) Bkz. A. S. Triton, İslâm Kelâmı, çeviren: Mehmet Dağ, AÜİF Yayınları, Ankara 1983, s.13 vd. ; W. Montgomery Watt, Gazâlî Hakkında Bir Araştırma, ss. 82-83.
95) Bkz. Gazzâlî, İhyâ., cilt: I, ss.44 ve 76.
96) Bkz. Gazzâlî, İhyâ., cilt: I, s 44.
97) Bkz. Gazzâlî, İhyâ., cilt: I, ss.60 vd..
98) Bkz. Gazzâlî, İhyâ., cilt: I, ss.44 ve 68-69.
99) Bkz. Gazzâlî, İhyâ., cilt: I, s.44.
100) Bkz. Gazzâlî, İhyâ., cilt: I, ss.44-45.
101) Bkz. Gazzâlî, İhyâ., cilt: I, s.44.
102) Bkz. Gazzâlî, İhyâ., cilt: I, ss.44 ve 76.
103) Bkz. Gazzâlî, İhyâ., cilt: I, ss.45 vd..
104) Bkz. Gazzâlî, İhyâ., cilt: I, ss.44-45.
105) Bkz. Gazzâlî, İhyâ., cilt: I, s.44.
106) Bkz. Gazzâlî, İhyâ., cilt:I, ss.60 vd.
107) Bkz. Gazzâlî, İhyâ., cilt:I, ss.60-70.
108) Bkz. Gazzâlî, İhyâ., cilt:I, ss.60-61.
109) Bkz. Gazzâlî, İhyâ., cilt:I, s.67.
110) Bkz. Gazzâlî, İhyâ., cilt:I, ss.67-68.
111) Bkz. Gazzâlî, İhyâ., cilt:I, ss.68-69.
112) Bkz. Gazzâlî, İhyâ., cilt:I, ss.72 vd..
113) Gazzâlî bu iki eserde İhyâ'da eleştirdiği bilgin tipini olumsuz örnek; övdüğü bilgin tipini de ideal örnek olarak sunar ve zamanın en büyük bilgininin Tanrı'ya en yakın olan, her haliyle sahabelere ve selefe benzeyen, bilgiyi onlardan alan olarak niteler. Bkz. Gazzâlî, Eyyuhâ el-Veled, ss.152 vdd.; Hulâsa et-Tasânîf., ss.132 vdd..
114) Bkz. Gazzâlî, İhyâ., cilt: I, ss.1-2 vd.; Faysal et-Tefrika., ss.115 vdd..
115) Bkz. Gazzâlî, el-Munkiz., ss.18-19 ve21-22; Faysal et-Tefrika., ss.115-120.
116) Bkz. Gazzâlî, Faysal et-Tefrika., ss.120 vdd..
117) Bkz. Gazzâlî, İhyâ., cilt: I, ss.60-70
118) Gazzâlî, Eyyuhâ el-Veled, ss.154-155. Aynı deyişler Hulâsa et-Tasânîf'te de yinelenir. Bkz. Hulâsa et-Tasânîf., s.136.
119) Bkz. W. Montgomery Watt, Gazâlî Hakkında Bir Araştırma, ss.87-88.
120) Ebû Bekr b. el-'Arabî, 'önderimiz Ebû Hâmid, felsefecilerin arasına girdi, ardından çıkmak istedi ama çıkamadı' demiştir. İbn Teymiye, Nakz el-Mantık, Kâhire 1951, s.56. 'Abd er-Rahmân el-Bedevî ise, Gazzâlî'nin çabalarına rağmen felsefeden kurtulamadığını, daha da önemlisi 'felsefeyi dinsel bir kimliğe bürüdüğünü' söylemektedir. Bkz. 'Abd er-Rahmân el-Bedevî, el-Gazzâlî ve Masâdiruhu el-Yunâniyye, Mihricân el-Gazzâlî fî Dımeşk, Kâhire 1962, s. 236.
121) Bkz. Gazzâlî, el-Munkiz., ss.12-13 ve 16-17.
122) Bkz. Nasr Hâmid Ebû Zeyd, age., s.294.
123) Bu olguyu görmek için Gazzâlî'nin , Mi'râc es-Sâlikîn, el-Meznûn es-Sagîr, el-Meznûn el-Kebîr, er-Risâle el-Ledünniyye, Risâle et-Tayr, Me'âric el-Kuds, el-Maksad el-Esnâ, Mihekk en-Nazar, Mîzân el-'Amel, Mi'yâr el-'İlm adlı yapıtlarını İbn Sînâ, Fârâbî ve İhvân es-Safâ'nın yapıtlarıyla yüzeysel bir karşılaştırma yeterlidir. Onun anılan yapıtlarındaki çoğu argümanı hemen aynı ifadelerle filozofların görüşlerini özetlemek için kaleme aldığı Makâsıd'ta görmek olasıdır. Öyle anlaşılıyor ki, Gazzâlî, filozofları eleştirmek için ezberlediği felsefi bilgileri dine aykırı gördüğü hususları ayıkladıktan sonra eserlerinde kendine mal etmede bir sakınca görmemiştir. Filozofları her fırsatta dinsizlikle suçlayan Gazzâlî'nin, aslında onlara çok şey borçlu olduğunu söylemek yerinde olacaktır.
124) Nasr Hâmid Ebû Zeyd, Gazzâlî'nin Kur'an'ı nasıl sosyo-kültürel bağlamından koparıdığını, onun Cevâhir el-Kur'ân adlı yapıtını tahlil ederek ayrıntılı bir biçimde gözler önüne serer. Bkz. Nasr Hâmid Ebû Zeyd, age., ss.52 ve 293 vdd..
125) Gazzâlî, te'vîl konusunda el-Kanûn el-Küllî fî et-Te'vîl adlı bir risâle kaleme almış, akıl ve döneminin kesin bilgisiyle nakli uzlaştırmak gerektiğini savunmuştur. Onca din, kesin bilgi ile çelişmez; böyle bir çelişki sanısı ortaya çıkarsa din mevcut kesin bilgiye göre yorumlanmalıdır. Bkz. Gazzâlî, el-Kanûn el-Küllî fî et-Te'vîl, İslâmda Müsâmaha, hazırlayan: Süleyman Uludağ, Marifet Yayınları, İstanbul 1990, ss.85-96. O, Faysal et-Tefrika'da te'vîl anlayışına ontolojik bir zemin hazırlayarak varlıkları özünlü (êâtî), duyusal, hayalî, ussal, benzeşimli (şibhî) olmak üzere beşe ayırmış; özünlü varlığın yoruma kapalı olduğunu, duyusal, hayalî, ussal ve benzeşimli varlığın te'vîle açık olduğunu göstermeye çalışmıştır. O, te'vîle açık olan varlıkları örneklerle açıklarken duyusal varlığa, ölümün koça benzetilmesi ve duvarın içinde cennet ve cehennemin gösterilmesini; hayalî varlığa, rüyada görülen biçimleri, el, kalem gibi dinsel bildirilerde geçen lafızları; benzeşimli varlığa ise, kızma, sevinme, sabır gibi Tanrı'ya iliştirilen sözleri örnek göstermiştir. Onca bu varlıklar te'vîle açıktır; ancak te'vîlin ussal hakikatlere uygun olması ve dilsel anlamı tümden yok etmemesi gerekir. Bkz. Gazzâlî, Faysal et-Tefrika., ss.123 vdd.
126) Bkz. Gazzâlî, el-Munkiz., ss.19-20.
127) Bkz. Gazzâlî, el-Munkiz., s.19-20.
128) Gazzâlî, el-Munkiz., s.19.
129) Gazzâlî, el-Munkiz., s.20.
130) Bu nefs öğretisi için bkz. Mehmet Dağ, İbn Sînâ'nın Psikolojisi, İbn Sînâ, Ölümünün Bininci yılı Armağanı 1984, TTK Basımevi, Ankara 1984, ss.319 vdd.. Gazzâlî'nin nefs öğretisiyle İbn Sînâ'nın nefs öğretisi neredeyse tıpa tıp aynıdır; bunu görmek için Mehmet Dağ'ın İbn Sînâ'nın Psikolojisi adlı yapıtıyla Gazzâlî'nin Me'âric, Ravda et-Tâlibîn, Mîzân el-'Amel gibi yapıtlarındaki nefs öğretisinin yüzeysel bir karşılaştırılması yeterlidir.
131) Gazzâlî, Me'âric el-Kuds fî Medâric Ma'rife en-Nefs, Beyrût 1988, s.82.
132) Krş. Gazzâlî, el-Kıstâs el-Müstakîm, Mecmu'a Resâ'il el-İmâm el-Gazzâlî içinde, cilt:I, Beyrût 1986, ss.5 vdd..
133) Gazzâlî, el-Kıstâs el-Müstakîm, ss.14-15
134) Bkz. Gazzâlî, el-Munkiz., ss.42-43.
135) Gazzâlî, el-Munkiz., s.43.
136) Gazzâlî, el-Munkiz., s.42.
137) Gazzâlî, el-Munkiz., s.44.

GAZZÂLÎ'DEN GÜNÜMÜZE İSLAM DÜŞÜNCESİ VE GAZZÂLÎCİ KALIT

Gazzâlî'den günümüze İslam düşüncesinin tarihsel gelişimine kabaca bakıldığında, üç ana dönemin karşımıza çıktığı görülmektedir. Bunların ilki, duraklama, ikincisi, duraklamaları kırmak için iç dinamiklerin etkisiyle ortaya çıkan ıslahat hareketleri ve üçüncüsü ise, modern döneme özgü Batı kültürünün etkisiyle ortaya çıkmış modernist yeniden yapılanma teşebbüsleridir. Bu dönemlerin üçünde de gerek tepkisel gerekse doğrudan Gazzâlîci kalıtın ve düşünsel mirasın izleri bulunmaktadır. Bu kalıtı görmek için bu dönemleri ana hatlarıyla ele almak gerekmektedir.

Çoğu araştırmacıya göre, Gazzâlî gerilemenin nedeni

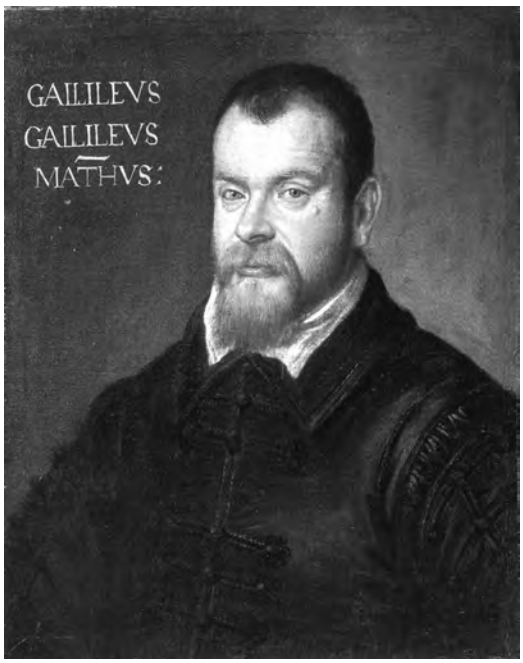
İslam düşüncesi tarihi üzerinde araştırma yapan E. C. Sachau, G. Bauthol, Ernest Renan, Pervez Hoodbhoy, Ahmed Emîn, Hüseyin Atay, Süleyman Uludağ, Cemil Sena, Cemal Yıldırım gibi Doğulu ve Batılı düşünürlere bakılırsa, Gazzâlî'den sonra İslam dünyası düşünsel açıdan ciddi bir duraklama ve gerileme süreci içerisine girmiştir (1). Bu duraklama, İslam düşüncesindeki 8-11. yüzyıllar arasındaki düşünsel dinamizmi yok etmiş, hem felsefeyi hem de pozitif ve dinsel bilimleri saf dışı etmiştir. Bu araştırıcılara bakılırsa, Gazzâlî sonrası tam bir taklit dönemidir ve şerhler ve haşiyelerle geçmişin bir tekrarıdır; bu nedenle geçmişi aşıp yeni ürünler ortaya konulamamıştır. Onlarca bunda, Gazzâlî'nin felsefeyi reddinin güçlü bir rolü olmuştur. Öte yandan bu dönem, pratik ve kuramsal düzeydeki tasavvufun tarikatlaşma dönemidir ve Gazzâlî bu hareketi pekiştirmiştir. Bu hareketler de, insanları bu dünyadan uzaklaştırıp, ahirete yöneltmiş; bilgiyi bu dünyanın araştırılmasında değil, tıpkı Gazzâlî gibi içe yönelmeyle elde edilen ilhama indirgemiş ve seçkinlerin ayrıcalığı olarak görmüşlerdir. Yine onlarca Gazzâlî, doğal süreçlerde gözlemlenen ve bilimin hareket noktası olan neden-sonuç ilişkisini yadsımış, bu yadsımaya koşut olarak, toplumda, insanı etkisiz kılan ve onun üretimini engelleyen kaderci ve tevekkülcü bir anlayış egemen olmuştur (2). Modern araştırıcılara bakılırsa, bu olumsuz sonuçların hemen hepsi Gazzâlîci düşünsel kalıtın bir sonucudur; bu nedenle Gazzâlî ne denli büyük bir düşünür olursa olsun, İslam dünyasının gerileyişinin temel nedenlerinden birisidir. Söz gelimi, E. C. Sachau'ya bakılırsa, Gazzâlî, İslam dünyasının Galileo, Kepler ve Newton'ları yetiştirmesini engelleyecek kadar derin ve olumsuz bir etki bırakmıştır. Nitekim o şöyle demektedir:

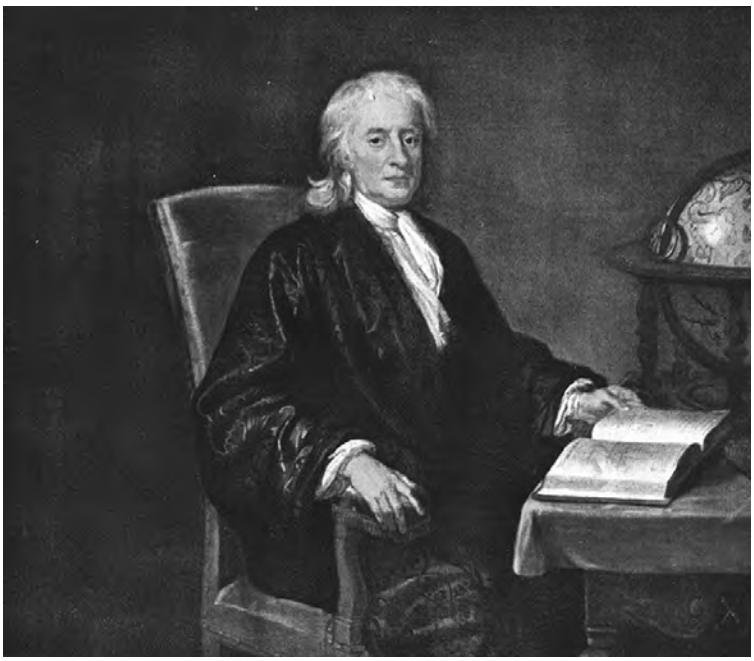
"Dördüncü yüzyıl (Milâdî onuncu yüzyıl) İslam Dünyasında hüküm süren zihniyetin tarihi bakımından bir dönüm noktası teşkil eder… el-Eş'arî ile el-Gazâlî bu zihniyete yeni bir istikamet vermemiş olmasalardı, Araplar Galileleri, Keplerleri ve Newtonları yetiştiren bir millet olmuş olabilirlerdi" (3).

Gazzâlî'den sonra İslam düşüncesinde bir duraklama ve gerilemenin yaşandığı doğrudur; ama bu duraklama ve gerilemede, söz konusu ettiğimiz düşünürlerin yaptığı gibi, Gazzâlî'yi temel nedenlerden birisi olarak görmek ne ölçüde doğrudur? Kanımızca bu soru, Gazzâlîci düşünsel kalıtı nesnel olarak değerlendirmek için yanıtlanması gereken önemli bir sorudur. Öncelikle belirtmemiz gerekir ki, Gazzâlî bir düşünür olarak, İslam dünyasında etkisi en yaygın olan düşünürlerden birisi olmuştur; çünkü İslam araştırıcılarının da kaydettiği gibi İslam düşüncesi Gazzâlî öncesi ve sonrası diye ikiye ayrılmaktadır (4). Hatta kimi düşünürlere göre, Gazzâlî sonrası İslam düşüncesi, Eş'arî kelâmı ile Gazzâlî'nin Eş'arî ve sufi düşünceyi birleştiren eklektik düşüncesinin bir bireşimidir (5). Durumun böyle olması duraklamanın ve donuklaşmanın temel nedenlerinden birisi olarak Gazzâlî'yi görmeyi haklılaştırabilir mi? Bu soruya nesnel bir yanıt bulmak için Gazzâlî'nin düşüncelerinin kökenleri nelerdir sorusu ile Gazzâlî'de ifadesini bulan düşüncelerin özgün olup olmadığı sorusu yanıtlanmalıdır.

Tek suçlu Gazzâlî mi?

Gazzâlî'nin düşüncesi eklektik ve bireşimci bir düşüncedir ve en azından içeriği bakımından hiç

Çoğu araştırmacıya göre İslam toplumunda Galile ve Newton'ların yetişmemesinin başlıca nedeni Gazzâlî'dir.

de özgün değildir. Başka bir deyişle, Gazzâlî kendisinden önceki düşünsel çerçeveden köklü bir kopuşu ifade eden devrimci bir düşünür değil, Watt'ın da ifade ettiği gibi bireşimci bir düşünürdür (6) ve düşüncelerinin hemen hepsinin izleri, Eş'arî kelâm geleneği, tasavvuf, İslam felsefesi ve fıkıh ekolleri içerisinde sürülebilir. Onun özgünlüğü, bir toplum projesi etrafında farklı akımların görüşlerinin eleştirisinden hareketle yeni bir senteze ulaşması, toplumsal ve düşünsel bölünmüşlüğü aşmak için İslam'ı, birleştirici bir düşünsel anlayışla döneminin koşullarına uyarlamasıdır. Bu birleştirici düşünsel anlayışın bir uzantısı olarak onun felsefeye yönelttiği eleştiriler, büyük ölçüde Eş'arî kelâm geleneği ve öğretmeni Cüveynî'nin düşüncelerine dayanmaktadır (7). Bu yüzden İslam dünyasında felsefenin kaderini Gazzâlî'ye bağlamaktan çok, kelâm ve felsefe arasındaki mücadelede, fıkıhçıların felsefeye hücumlarında ve felsefecilerin benimsediği düşünsel çerçevede aramak gerekir.

Gazzâlî'nin önceki kelâmcılardan ayrılan tek yönü, Aristotelesçi ve Yeni-Platoncu felsefeyi bir bütün olarak incelemesi, onu şeriat ekseninde eleştiri süzgecinden geçirmesi ve dinsizliği gerektirdiğini söylediği üç hususun dışında felsefeyi kelâm geleneğine dahil etmesi; bir başka deyişle, yabancı kökenli olarak görüldüğü için daha başından beri tepki gören felsefeyi (8) İslamileştirmesidir. Aslında bu İslamileştirme hareketi Ihvân es-Safâ, Kindî, Fârâbî ve İbn Sînâ'da da vardır; Gazzâlî'nin yaptığı, bu hareketi daha köktenci bir anlayışla *Kuran*'a iyice uygun bir hale getirmektir. Nitekim onun türümcü (sudûr) evren kurgusu, yetiler psikolojisi, bilgiyi ilhama indirgemesi, mantık, siyaset ve ahlak anlayışı vb. neredeyse bütünüyle Yeni-Platoncu İbn Sînâ ve Fârâbî'nin düşüncelerinin bir uzantısı gibidir. Bu yüzden ondan sonraki kelâmcılar -söz gelimi Fahr ed-Dîn er-Râzî- İslam dünyasında felsefi-kelâmın öncülüğünü üstlenmişlerdir ve bu konuda kendilerine dayanak noktası olarak Gazzâlî'yi almışlardır (9). Felsefe, ilk bakışta dine aykırı gibi görünen birkaç unsuru ayıklandıktan sonra kolayca kelâma dahil edilebildiğine göre, bu durumda felsefenin savunduğu düşünsel çerçevenin özde kelâm geleneğinden çok da farklı olmadığı düşünülebilir. Gazzâlî'nin bilime büyük bir darbe vurduğu söylenen, neden-sonuç ilişkisini yadsıyıp yerine aranedenci bir anlayış ikame etmesi de, büyük ölçüde Eş'arî geleneğin bir uzantısıdır ve önyargısız bir araştırma, bunun bütün İslam düşünürlerinin kabul ettiği "Tanrının her şeye gücü yeter" ve "Tanrı için aklen olurlu olan her şey olasıdır" anlayışının bir uzantısı olduğunu gösterebilir. Bu nedenle Gazzâlî'nin nedenselliğe yönelttiği eleştiriler, kimi öğeleriyle Mu'tezilî düşünce geleneği içerisinde de bulunmaktadır (10). Hatta, kimi araştırıcılara göre Fârâbî ve İbn Sînâ gibi düşünürlerin neden-sonuç ilişkisine bakışı da Gazzâlî'den çok farklı değildir; çünkü onlar da, bir bütün olarak, tıpkı Gazzâlî gibi, ortaçağın genel kabulü olan, "cansız nesnelerin bir etkinliğinin olamayacağı" önermesine inanmışlar; ay-altı evrendeki tözsel dönüşümü canlı ve etkin saydıkları göksel varlıklara bağlamışlardır (11). Böylelikle onlar da, tıpkı Gazzâlî gibi neden-sonuç ilişkisini bir yan yanalık ilişkisine indirgemişler ve görünür nedenlerin sonucu üzerinde etkisinin olmadığını savunmuşlardır (12).

İbni Rüşd'ün İspanya Cordoba'daki heykeli.

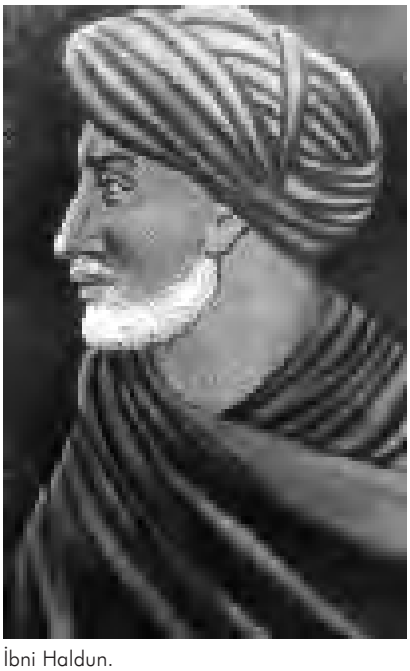
Gazzâlî'nin bireysel aydınlanmayı ön plana çıkaran, bu aydınlanmayı gerçekleştirmek için, içe yönelmeyi ve dünyadan uzaklaşmayı savunan anlayışı da İslam felsefesinde ve tasavvufta yaygındır (13); bu yüzden dünyayı ve maddeyi kötüleme anlayışını da salt Gazzâlî'ye bağlamak doğru görünmemektedir. Onun bilgiye sınır koyan ve dünyalık bilgiyi kötüleyen görüşleri ise tasavvuf çevrelerinde yaygındır ve ondan önce belli bir yansıma bulmuştur. Aynı şekilde, öncesiz tasarımcılığın kabulü ve neden-sonuç ilişkisinin yadsınmasının bir sonucu olarak karşımıza çıkan kaderci anlayış da salt Gazzâlî'ye ait değildir ve istisnaları bulunmakla birlikte, neredeyse tüm İslam düşünürlerinin paylaştığı bir düşüncedir (14). Bu durumda, Gazzâlî'nin düşüncelerinin kaynakları görmezden gelinerek, ondan sonraki düşünsel duraklamayı ve gerilemeyi büyük ölçüde ona bağlamak çok doğru olmasa gerektir.

Duraklamanın nedenleri

Şu halde duraklamanın ve gerilemenin nedenini başka bir kaynakta aramak gerekmektedir. Bize öyle geliyor ki, İslam düşüncesindeki duraklamanın nedenleri öncelikle alt yapı kurumlarında aranmalıdır; ardından da bu alt yapının yansıması durumunda olan üst yapı irdelenmelidir. Bu bağlamda, İslam düşüncesinin gelişimindeki fetih hareketlerinin katkısı ve rolü anımsanmalı; bu fetihlerin devletin sınırlarını genişletmesi ve buna bağlı olan toplumsal gereksinimlerin çeşitlenmesinin, fethedilen bölgelerdeki farklı dinlere mensup düşünürlerin, kendi kazanımlarını nüfuzu gittikçe artan Arapça'ya taşıma isteklerinin düşünsel ve toplumsal gelişimdeki rolü ortaya konmalıdır. Bu bakış açısı, duraklamanın nedenlerine de ışık tutabilir; çünkü, Aydın Sayılı'nın da belirttiği gibi, "sosyolojik olarak gereksinimleri karşılayan bir düşünsel ve toplumsal yapı kurulunca, yani sistemler ortaya çıkınca duraklama kaçınılmazdır" (15). Bu duraklamada, merkeziyetçi siyasal yapı, toplumdaki yaygın üretim biçimi, iktidar eksenli bilim anlayışı, fetihçi ekonomi gibi içsel nedenlerin yanı sıra Moğol istilası ve Haçlı Seferleri gibi dışsal etkiler de ciddiye alınmalıdır (16).

Konuya üstyapı kurumları açısından yaklaşıldığında, erekselcilik, göstergecilik, hoşgörüsüzlük ve dinsizlikle suçlama, bilginin Tanrısal aydınlanmaya indirgenmesi ve ezberci eğitim, doğal nedenselliğin yadsınması, maddenin ve dünyanın kötülenmesi, insanın gözünün Tanrıya ve öte dünyaya odaklanması, dünyevi olan her şeyin dinselleştirilmesi ve birer inanç öğesi haline getirilmesi gibi temel düşünsel çerçevelerin duraklama ve gerilemedeki rolü hesaba katılmalıdır (17). Söz konusu ettiğimiz bu olgular dikkate alındığında, en azından üst yapı kurumları açısından İslam dünyasındaki düşünsel duraklamada ve gerilemede hem kelâmcılar ve fıkıhçıların hem de filozoflar ve tasavvufçuların savundukları düşünsel çerçevenin bir bütün olarak sorumlu oldukları daha açık bir biçimde gözler önüne serilebilir.

Bu koşullar altında, Gazzâlî'yi, İslam düşüncesindeki duraklamanın ve gerilemenin en önemli nedenlerinden birisi olarak görmenin ve donuklaşmayı ona bağlamanın doğru olmadığı sonucuna varabiliriz; bu duraklama ve gerileme kolektif bir harekettir ve İslam düşünürlerinin hemen hepsi tarafından paylaşılan ortak düşünsel çerçevenin bir ürünüdür. Burada belki Gazzâlî'nin katkısının diğer düşünürlerden biraz daha fazla olduğu ileri sürülebilir; çünkü Gazzâlî, ihya ve tecdit hareketiyle, Eş'arî anlayışla sufî anlayışı birleştirmiş (18), bu bireşimin bilgi kuramsal alt yapısını filozoflardan devşirdiği Tanrısal aydınlanmacı bir bilgi anlayışla beslemiş, felsefecilerin Aristotelesçi, Yeni-Platoncu kaynaklı çoğu görüşünü İslamileştirmekle birlikte, o dönemde bilimleri de içeren felsefenin adını dinsizlikle özdeşleştirmiş, dünyalık ve gereğinden fazla bilgi peşinde koşmayı yermiştir (19). Onun bu hareketi, bilimleri de içeren felsefenin medrese programlarına alınmasını engellemiş, İslam dünyasında felsefe karşıtı hareketleri besle-

İbni Haldun.

miş, Sünniler arasında sufiliğin ve tarikatların yaygınlaşmasını kolaylaştırmıştır.

Ancak unutulmamalıdır ki, Gazzâlî'nin bu projesi siyasal odaklarca da desteklenmiştir. Bu nedensiz değildir; çünkü Gazzâlî'nin hareketi, içerdiği dinsel motifler bir yana bırakılırsa, oldukça hümanisttir. Nitekim o, bireysel aydınlanmayı ön plana çıkarmakta, toplumdaki siyasal ve düşünsel parçalanmaları birleştirmeyi denemekte; döneminin olanaklarını kullanarak bir senteze ulaşmaya çalışmaktadır. Bu tam anlamıyla, İslam'ı kendi yaşadığı koşullara uyarlamadır. Eğer Gazzâlî aşılamamışsa, bu, Gazzâlî'nin sorumlu olduğu bir durum değil, aksine ondan sonra kendi döneminin koşullarını kavrayamayan ve bu koşullar ekseninde yeni düşünceler geliştiremeyen düşünürlerin ve düşün insanlarını bu konuda desteklemeyen siyasal erklerin sorumlu olduğu bir durum olsa gerektir.

Gazzâlî sonrası önemli İslam düşünürleri

Söz konusu ettiğimiz duraklama ve gerilemelere bakarak Gazzâlî'den sonra önemli sayılabilecek bir düşünürün yetişmediği söylenemez. Gazzâlî'den sonra İslam düşüncesi, elbette başka önemli düşünürler yetiştirmiştir. Sözgelimi, İbn Sînâ ve Gazzâlî'nin düşüncelerinden önemli esinler alan İşrâkî hareketin öncülerinden Şihâb ed-Dîn es-Suhreverdî (20), tasavvuf geleneğine bağlı olan ve Gazzâlî'ye çok şey borçlu olduğu anlaşılan İbn Arabi (21), İslam'ın batısında yetişmiş ve Gazzâlî'ye cephe almış, ona karşı felsefeyi savunmuş ve kimi kayıtlarla Meşşa'î düşünceye bağlı olan İbn Rüşd (22) ve tarih felsefesi alanındaki çalışmalarıyla İslam düşüncesine önemli katkılar sağlamış İbn Haldûn (23), İşrâkî geleneğe mensup Sadr ed-Dîn eş-Şirâzî (Molla Sadrâ) (24) bunlardan kimileridir. Bu düşünürlerin hemen hiçbiri kendisinden önceki düşünsel çerçeveden köklü bir kopuş yaratamamış; hepsi Gazzâlî'de doruğuna ulaşan Tanrı merkezli düşünsel çerçeveyi devam ettirmişler ve toplum üzerinde yenileştirici bir etki de yaratamamışlardır. Bunlardan özellikle İbn Haldûn, farklı bir tutum izleyerek deneysel bir anlayış benimsiyormuş izlenimini vermekle birlikte, eserleri bütüncül bir bakışla ele alındığında onun da dogmatik ve Tanrı merkezli düşünsel çerçeveden kopamadığı görülür. Bunun en ilginç örneğini, onun bir yandan tarihe nesnel bir yöntem kazandırmaya çalışmasına karşın, bu yöntemini sonuçlarına götürmemesinde ve hiç de makul olamayan rivayetleri onaylamasında, öte yandan felsefî bir yöntem benimsiyor gözükmesine karşın, Gazzâlî'yi örnek alarak, ona oldukça yakın argümanlarla felsefeyi mahkûm etmesinde ve sufiliğe yönelmesinde yakalamak olasıdır (25).

DİPNOTLAR

1) Bkz. Gaston Bouthoul, Zihniyetler, çeviren: Selmin Evrim, İÜEF Yayınları, İstanbul 1975, ss.93 vd.; Pervez Hoodbhoy, İslam ve Bilim, çeviren: Eser Birey, Cep/Düşün Yayınları, İstanbul 1992, ss.157 vd.; Cemal Yıldırım, Bilim Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul 1994, ss.67 vd.; Ahmet Emin, İslam'ın Bugünü, çeviren: Abdulvehhab Öztürk, Gaziantep 1977, ss.122 vd.; Süleyman Uludağ, İslam Düşüncesinin Yapısı, Dergah Yayınları, İstanbul 1979, ss.253 vd.; Hüseyin Atay, Önsöz, Fahreddin Razî'nin Kelâm'a Giriş'i (el-Muhassal) içinde, KB Yayınları, Ankara 2002, ss.32 vd.; Cemil Sena, Hazreti Muhammed'in Felsefesi, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993, ss.327 ve 333 vd..

2) Bkz. Pervez Hoodbhoy, age., ss.157 vdd.; Süleyman Uludağ, age., ss.253 vdd.; Cemil Sena, age., ss.333-334.

3) Anılan pasajı, Aydın Sayılı, Sachau'nun Alberuni's India (cilt: I, 1879, s.x) adlı yapıtından aktarmakta ve aynı anlayışı onaylar bir tutum takınmaktadır. Bkz. Aydın Sayılı, Ortaçağ İslam Dünyasında İlmî Çalışma Temposundaki Ağırlaşmanın Bazı Temel Sebepleri, DTCFFAE Araştırma Dergisi içinde, cilt:I, Ankara 1963, s.10.

4) Gazzâlî öncesi ve sonrası ayrımı daha çok kelam düşünce geleneği açısından yapılır. Ancak kimi düşünürler bu ayrımı, Gazzâlî'nin felsefeye yöneldiği eleştirilere dayanarak, İslam düşüncesinin bütününe uyarlarlar. Çünkü onlarca felsefenin dışlanması, İslam düşüncesinde pozitif bilimlerin de dışlanması demektir. Dolayısıyla Gazzâlî'nin etkisi salt kelâmla sınırlı kalmamıştır. Örneğin bkz. Pervez Hoodbhoy, age., ss.157-158; Hüseyin Atay, age., s.33-34; A. Adnan Adıvar, Tarih Boyunca Bilim ve Din, Remzi Kitabevi, İstanbul 1994, ss.89-90.

5) Ahmet Emin, İslam'ın Bugünü, s.122.

6) W. Montgomery Watt, Müslüman Aydın (Gazâlî Hakkında Bir Araştırma), çeviren: Hanefi Özcan, DEÜ Yayınları, İzmir 1989, s.2.

7) Krş. Mehmet Dağ, İmâm el-Haremeyn el-Cüveynî'nin Âlem ve Allah Görüşü, Doçentlik Tezi, Ankara 1976, ss.11 vdd.

8) Bkz. Zerrin Kurtoğlu, İslâm Düşüncesinin Siyasal Ufku, İletişim Yayınları, İstanbul 1999, ss.25 vd..

9) Bkz. Seyyid Hüseyin Nasr, Fahrettin Râzî, çeviren: Burhan Köroğlu, İslâm Düşüncesi Tarihi içinde, cilt: II; İnsan Yayınları, İstanbul 1990, s.268.

10) Bkz. Majid Fakhry, Islamic Occasionalism and Its Critique by Averroes and Aquinas, London 1958, ss.22 vdd.; Mehmet Dağ, İmam el-Haremeyn el-Cüveynî'de Nedensellik Kuramı, OMÜİF Dergisi, sayı: 2, Samsun 1987, ss.35 vdd.; Hasan Aydın, Ortaçağ İslam Düşüncesinde Neden Kavramı ve Nedensellik, İnsancıl Dergisi içinde, İstanbul, Nisan 2002, ss.30 vdd..

11) Bkz. Mehmet Dağ, Fârâbî'nin İki Yapıtı, OMÜİF Dergisi, sayı: 14-15, Samsun 2003, ss.79 vd.; Mehmet Dağ, Sanal ve Gerçek Üzerine Düşünceler, OMÜİF Dergisi, sayı: 16, Samsun 2003, s.33.

12) Mehmet Dağ, Sanal ve Gerçek Üzerine Düşünceler, s.33 vd.

13) Bu konuda yeterli veriyi bir arada görmek için Henri Corbin'in İslâm Felsefesi Tarihi adlı yapıtını incelemek yeterlidir. Bkz. Henri Corbin, İslâm Felsefesi Tarihi (Başlangıçtan İbn Rüşd'ün Ölümüne), çeviren: Hüseyin Hatemi, İletişim Yayınları, İstanbul 1994, ss.21 vdd..

14) Bu konuda bkz. Hasan Aydın, Ortaçağ İslam Düşüncesinde İnsan İmgesi ve Özgürlük Sorunu, İnsancıl Dergisi içinde, İstanbul, Eylül 2000, ss.18 vdd.; İlhami Güler, Allah'ın Ahlâkîliği Sorunu (Ehl-i Sünnet'in Allah Tasavvuruna Ahlâkî Açıdan Eleştirel Bir Yaklaşım), Ankara Okulu, Ankara 2002, ss.77 vdd..

15) Bkz. Aydın Sayılı, agm., s.22.

16) Anılan nedenleri göz önüne alarak yapılan irdelemeler için bkz. Aydın Sayılı, agm., ss.5 vdd.; Pervez Hoodbhoy, age., ss.175 vdd.; Hasan Aydın, Ortaçağ İslam Dünyasında Bilim ve Felsefe Neden Geriledi? (Alt-Yapı Kurumlarından Kaynaklanan Nedenler), Bilim ve Ütopya Dergisi içinde, sayı: 94, İstanbul 2002, ss.52 vdd..

17) Bu nedenleri önemseyen çözümlemeler için bkz. Aydın Sayılı, agm., ss.5 vdd.; Pervez Hoodbhoy, age., ss.175 vdd.; Hasan Aydın, Ortaçağ İslam Dünyasında Bilim ve Felsefe Neden Geriledi? (Üst-Yapı Kurumlarından Kaynaklanan Nedenler), Bilim ve Ütopya Dergisi içinde, sayı: 95, İstanbul 2002, ss.44 vdd..

18) Bkz. Nasr Hâmid Ebû Zeyd, İlahi Hitabın Tabiatı (Metin Anlayışımız ve Kur'an İlimleri Üzerine), çeviren: M. Emin Maşalı, Kitâbiyât, Ankara, 2001, ss.294-295.

19) Gazzâlî, İhyâ' Ulûm ed-Dîn, cilt: I, Beyrût, tarihsiz, ss.42-43.

20) Bkz. Seyyid Hüseyin Nasr, Şihabeddin Suhreverdî Maktûl, çeviren: M. Alper Tuğsuz, İslam Düşüncesi Tarihi İçinde, cilt: I, İnsan Yayınları, İstanbul 1990, ss.411 vd..

21) Bkz. A. E. Afifî, İbn Arabi, çeviren: Mustafa Armağan, İslam Düşüncesi Tarihi İçinde, cilt: II, İnsan Yayınları, İstanbul 1990, ss.11 vd..

22) Bkz. Ahmed Fuat el-Ehvâni, İbn Rüşd, çeviren: İlhan Kutluer, İslam Düşüncesi Tarihi İçinde, cilt: II, İnsan Yayınları, İstanbul 1990, ss.163 vd..

23) Bkz. Muhsin Mehdi, İbn Haldun, çeviren: Mustafa Armağan, İslam Düşüncesi Tarihi içinde, cilt: III, İnsan Yayınları, İstanbul 1990, ss.109 vd..

24) Bkz. Seyyid Hüseyin Nasr, Sadruddin Şirazî (Molla Sadrâ), çeviren: Mustafa Armağan, İslam Düşüncesi Tarihi içinde, cilt: II, İnsan Yayınları, İstanbul 1990, ss.153 vd..

25) Bkz. Hasan Aydın, Bastığı Dalı Kesen Adam: İbn Haldun, Bilim ve Ütopya Dergisi içinde, sayı: 58, İstanbul 1999, ss.80 vd..

GENEL DEĞERLENDİRME
GAZZÂLÎ VE GAZZÂLÎCİLİK

Klasik İslam düşüncesinin ana sorunu, Tanrı-evren ilişkisinde odaklanır. Bu olgu, hem kelâm hem İslam felsefesi hem de tasavvuf ekolleri için geçerlidir. Gazzâlî, eleştirel de olsa, anılan ekollerin hepsine ilgi duyan birisi olarak, aynı soruna odaklanmıştır; ancak onu, kendisinden önceki düşünürlerden ayıran önemli bir yön vardır; bu yön, onun ortaya koyduğu ihya ve tecdit hareketinde belirginleşmektedir. Bu haliyle Gazzâlî, toplumsal bir misyon üstlenmiş ve kendisinden önceki düşünsel kalıtı ve içinde yaşadığı toplumu eleştirerek, bir toplum projesi etrafında yeni bir senteze ulaşmayı denemiştir. Sentezin ana ilgisi, İslam dünyasında sık sık yinelenen, "*Kuran*'a dönüş" ve "İslamileştirme" kavramıyla ifade edilebilir. *Kuran*'a dönüş, düşüncenin tek meşru kaynağı olarak *Kuran*'ı sunmayı ereklerken, İslamileştirme kavramı, fetih hareketleri ve çeviri kanalıyla İslam dünyasına aktarılan Kuzey kültürünü İslam düşüncesine taşımayı ve *Kuran* ekseninde meşrulaştırmayı hedeflemektedir. Aslında İslamileştirme hareketi, Gazzâlî'den çok önce başlamıştır, ama son şeklini henüz almamıştır. Gazzâlî kendisinden önce başlamış İslamileştirme etkinliğine daha köktenci bir tutumla yönelmiş, *Kuran*'a aykırı gördüğü düşünceleri saf dışı etmeye çalışarak, toplumda yayılmaya yüz tutan kuzey kökenli düşünceleri, İslami bir metafizik doğrultusunda yeniden örgütlemiştir. O bunu yaparken Yeni-Platoncu kaynaktan beslenen İslam felsefesini ve kimi öğeleriyle aynı geleneği sürdüren İslam tasavvufunu, hatta kimi unsurlarıyla Hint ve Yunan düşüncesinden izler taşıyan klasik kelâm geleneğini, *Kuran* ekseninde eleştiri süzgecinden geçirmiş ve İslam dışı olarak gördüğü anlayışları ayıkladıktan sonra onları kendi sistemine, bir başka deyişle İslami anlayışa dahil etmiştir.

Gazzâlî anılan toplum projesini ve sentezini, Yeni-Platoncu ve onların izleyicisi olan İslam filozoflarının felsefi kültürden devşirdiği tanrısal aydınlanmacı bir bilgikuramsal temele oturtmuş ve tüm bilgiyi, vahiy, Tanrısal yaratma ve ilhama indirgemiştir. Anılan bilgikuramsal temelden yola çıkarak bir Tanrı ve evren tasarımı ortaya koyan Gazzâlî, tasarımın hareket noktası olarak "Tanrı vardır" önermesini seçmiş; bu haliyle tasarımını daha başlangıcında dogmatik bir kabulden hareketle yapılandırmıştır. O, bu kabulü doğrulamak için, geleneğe uyarak, sentezci tutumuyla ikili bir yaklaşım benimsemiştir. İlk tutum, kelâm geleneğine ve nispeten İslam felsefesine aittir ve evren ve evrendeki varlık ve nesnelerden hareketle, Tanrı vardır öncülünü uslamlama yoluyla kanıtlamayı ereklemektedir. Bu bağlamda, yaratılmışlık, düzen, gözetim ve olurluk kanıtlarını kullanmış; ama bu yolu, sıradan halka özgü kılmaya çalışmıştır.

Gazzâlî'nin tercih ettiği ikinci yol, İslam felsefesi ve tasavvufunda karşılaştığımız seçkinci yoldur ve Tanrının varlığını, ussal kanıtlarla değil, içsel deneyimlerle doğrulamaya yöneliktir. Gazzâlî'ye bakılırsa, anılan iki yolla Tanrının varlığı kuşkuya yer bırakmayacak bir açıklıkla ortaya konulabilir. Tanrının varlığını ortaya koyduktan sonra, onun neliği sorununa eğilmiş ve sorunu, hem bilgikuramsal hem de varlıkbilimsel düzlemde irdelemeye çalışmıştır. O, bilgikuramsal açıdan soruna yöneldiğinde, insan bilgisinin sınırlılığına gönderme yaparak, bilinemezci bir tutum sergilemektedir ve Tanrının özünün ve niteliklerinin tam bir kavrayışla bilinemeyeceğini göstermeye çalışmaktadır. Varlıkbilimsel açıdan ise, paradoksal bir biçimde bilgikuramsal açıdan bilinemediğini savunduğu tanrısal özün ve niteliklerin dışsal bir gerçekliğinin olduğunu söylemeye yönelmiştir. Savunduğu, bilinmeyen ama buna rağmen dışsal gerçekliği olduğu savlanan Tanrısal öz, saltık ve aşkındır. Bu anlayışı, "Tanrısal öz bu evrendeki hiçbir şeye benzemez" anlayışıyla temellendirmektedir ve anlayışını *Kuran*'a dayandırmaktadır. Tanrısal nitelikler ise, saltık ve aşkın olmanın yanında, özle ilişkisi açısından ele alındığında ilintililik, içsellik ve görecelik özelliklerine sahiptir. Gazzâlî'ye göre, Tanrısal öz, ne niteliklerin aynıdır ne de gayrıdır; fakat bu öz, niteliklerle bir şekilde ilişkilidir ve onlar aracılığı ile dışsallaşmaktadır. Onun bu anlayışı da özgün değildir ve aslında bu anlayışıyla selefi Eş'arî kelâm geleneğini aynen yinelemektedir. Gazzâlî'ye göre, özellikle her şeyin öncesiz bilgisini ve tasarımını içeren Tanrısal bilgi, dışsallaşan; irade kudret, kelâm gibi nitelikler ise, dışsallaştıran konumundadır. Tanrısal bilginin, irade, kudret ve kelâmla dışsallaşması, evren ve evrendeki varlık ve nesnelerin varlık nedenidir. Bilginin dışsallaşma araçları arasında yer alan kelâmın, yaratmanın yanında diğer bir görevi ise, kutsal kitaplara ve onlar aracılığı ile ortaya konan toplumsal düzene ilişkin

değerlere yöneliktir. Gazzâlî'ye göre, Tanrısal bilginin dışsallaşması ne öncesiz ne de zorunlu bir süreçtir. Bu bağlamda, *Kuran*'a gönderme yaparak, tanrısal iradenin keyfiliği öğretisini savunmakta ve onun hiçbir kurala uyma zorunluluğunun olmadığını kaydetmektedir. Bunu ortaya koyarken, Tanrıya kimi şeylerin zorunlu olduğunu, en azından onun kendi koyduğu kurallara uyma gerekliliği bulunduğunu savunan Mu'tezile ve filozoflarla sık sık tartışmaya girmektedir.

Gazzâlî, Tanrısal öz ve niteliklerinin açılımı olarak gördüğü evreni ele aldığında, bireşimci tutumuna bağlı olarak, ikili bir evren kurgusu ile ortaya çıkmaktadır. İlk kurgu, Hint ve Yunan düşüncesinden etkiler taşıyan kelâm geleneğine ait töz-ilinek metafiziği temelinde yapılanırken, ikincisi, Yeni-Platoncu gelenekten beslenen İslam felsefesi ve tasavvufundan esinlenen türümcü (sudûrcu) bir anlayış temelinde yapılanır. O, iki anlayışı ile de, *Kuran*'ın etkisiyle tanrısal merkezli bir evren tasarımına yönelmekte ve nesnelerin kendiliğinden bir etkinliğinin olabileceği anlayışını yadsımaktadır. Bu haliyle, Tanrının anlık yaratımına olanak sağlamak ve mucizeyi temellendirmek için doğal neden-sonuç ilişkisini varlıkbilimsel olarak reddetmekte; bilgikuramsal açıdan ise ilişkiyi bilinemezci bir temele çekmeye çalışmaktadır. Böylece dış dünyadan, bir başka deyişle nesneler dünyasından neden-sonuç ilişkisini kaldırmakta ve onu mantıksal alandaki zorunlu ilişkilere özgü kılmaktadır. Bunu yaparken Mu'tezile ve İslam filozofları ile tekrar polemiğe giren ve bu polemik sırasında nesnelerin özünlü niteliklerini yadsıyan Gazzâlî, her türden eylemi doğrudan ya da aracılar (melekler) yoluyla Tanrının eylemi olarak nitelemekte ve aranedenci bir anlayışa yönelmektedir. Evrendeki her şey doğrudan ya da dolaylı olarak tanrısal eylemlerin ürünü ise, evrenin kendinde bir gerçekliği yok demektir. Nitekim Gazzâlî de aynı anlayışı savunmakta; buna rağmen paradoksal bir biçimde, kendinde gerçekliği olmadığını söylediği evrendeki her türden olguyu ve her türden etkinliği *Kuran*'a dayanarak Tanrının göstergesi saymaktadır. Göstergeci anlayışı savunurken, Helenistik felsefeden izler taşıyan döneminin biliminden yararlanan Gazzâlî, evrendeki düzen ve evrenin insana göreliği olgusuna sıkı sık gönderme yaparak evrene bakışı, erekselci bir boyuta taşımaktadır.

> *Modern İslam düşünürleri de, Gazzâlî'nin, fetih hareketleri ve çeviri faaliyetleri ile gelen kuzey kültürünü İslamileştirmesi gibi, Batı'nın kültürünü İslamileştirme çabası içine girmişler ya da onu İslamileştirmenin gereğini vurgulamışlar; bu açıdan en azından oluşturdukları model açısından Gazzâlî'yi tekrar etmişlerdir.*

Bu bakış ortaçağın genel bakışıdır ve Gazzâlî'nin doğduğu kültürel ortamda yaygındır. Bu anlayışa göre, nesnelerden, olaylardan ve ilişkilerden çok, onların ardındaki erek önemlidir; çünkü nesneler, olgular ve olaylar gelip geçici, onların işaret ettiği erek ise daimidir. İnsanın kurtuluşu sürekliliği olan anılan ereğe odaklanması, gelip geçici olan dünyadan el etek çekmesi, içe yönelmesi, ahlaksal bir yaşam sürmesi ve şeriata itaat etmesiyle olasıdır. Kişi bu yola girerse, kendisini kurtuluşa erdiren kutsal bilgiyi, diğer bir deyişle, korunmuş levhadaki (levh-i mahfuz) bilgiyi, melekler aracılığı ile kalbine akıtmayı başarabilir ve böylece melekleşebilir. Kurtuluşa giderken Gazzâlî, tıpkı İslam filozofları gibi, seçkinci ve sıradancı bir tutumu savunmakta; seçkinci anlayışının odağına peygamberleri ve velileri oturtmaktadır. Nitekim onca, sıradan insanların Tanrıya ve öte dünyaya odaklanan kurtuluşu, kendiliklerinden başarmaları ve korunmuş levhaya uzanıp öncesiz ve sonrasız hakikatleri almaları olanaksızdır; bu yüzden onlar, peygamberlere ve onların yolunu takip eden velilere tâbi olmalıdırlar. Başka bir deyişle, sıradan insanın kurtuluşu, bir seçkine, yani bir mürşide bağlanmakla olasıdır.

Gazzâlî'nin anılan eklektik Tanrı ve evren tasarımı, İslam dünyasında belli bir yankı uyandırmış; hem erekselci, göstergeci, dünyayı dışlayıcı tutumuyla insanların gözünü Tanrıya ve öte dünyaya döndürmüş hem de tanrısal aydınlanmayı ve seçkinciliği ön plana çıkartmasıyla tasavvuf ve tarikat hareketlerini beslemiştir. Bu durum, İslam düşüncesinin Gazzâlî sonrası uzun bir süre duraklamasına ve gerilemesine neden olmuştur. Kuşkusuz duraklamanın ve gerilemenin tek nedeni Gazzâlî değildir; çünkü onun metafizik düşünceleri ve savunduğu düşünsel anlayışlar kendisinden önce oluşmuş akımlarca zaten savunulmuştur. Diğer bir deyişle onun savunduğu anlayışlar özgün değildir; gerek İslam filozofları, gerek kelâmcılar, gerekse tasavvufçular tarafından dillendirilmiş ve toplumda belli bir yankı uyandırmıştır. Bu açıdan duraklamayı ve gerilemeyi, salt Gazzâlî'ye bağlamaktan çok, kolektif bir hareket olarak algılamak; en azından üst-

ROMAN >

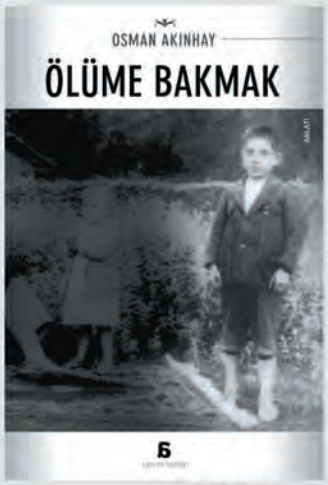
Semra Topal'ın, bir anlamı da hıçkırık olan erotik gülüşe adanmış bu romanı, ana rahminde birbirine bağlanan bebekler gibi Gecenin Şamarı barına kök salmış, gecelerin melek yüzlü şeytanlarını anlatır. Acı, gülüşün içinde çekilecek ve ölüm döşeğinde bile zevkten titrenebilecektir...

GECE GÜLÜŞÜ
Semra Topal

ANLATI >

"Gün Ağarmasa"yla 78 kuşağının tarihteki ve hayattaki yerini sorgulayan Osman Akınhay, "Ölüme Bakmak" adını verdiği ikinci kitabında, ölümüyle karşılaşınca babayla gecikmiş bir muhasebeye girişen bir erkek evladın hayata, ölüme, gömülmeye ve kendi kökleriyle geleceğine bakışını anlatıyor...

ÖLÜME BAKMAK
Osman Akınhay

TARİH >

Tarihçi Roderic Davison "Osmanlı İmparatorluğu"nda Reform' adlı bu önemli kitabında, 1839 Gülhane Hattı Şerifi'nin ilan edilmesiyle başlayıp, 1856 Hattı Hümayunu ve 1876 Anayasası'na kadar uzanan dönemde gerçekleştirilen Tanzimat reformlarını ayrıntılarıyla inceliyor.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA REFORM
Roderic H. Davison
Türkçesi: Osman Akınhay

www.agorakitapligi.com
tel: 0212 243 96 26-27
faks: 0212 243 96 28

agorakitaplığı

yapı kurumları açısından duraklama ve gerilemenin ana nedenini, İslam düşünürlerinin tümü tarafından savunulan erekselci, göstergeci, aranedenci, seçkinci ve sıradancı, Tanrısal merkezli metafizik düşünsel çerçevede aramak gerekir.

Gazzâlî'den sonraki düşünsel gelişim izlendiğinde, düşünsel duraklama ve gerilemeleri kırmak için iki önemli hareketin ortaya çıktığı görülür. İlki, modern öncesi ıslahat hareketleri; ikincisi ise, modern yeniden yapılanma hareketleridir. Geleneği ve geleneğin en önemli temsilcisi sayılan Gazzâlî'yi aşmayı deneyen bu iki hareket de, tıpkı Gazzâlî gibi, *Kuran*'a dönüşü savunmuş, bu dönüşü temellendirmek için yöntem olarak tecdit ve ihya hareketine bağlı kalmıştır. Özellikle, Batı kültürünün İslam ülkelerine sızması ile ortaya çıkan modern yeniden yapılanma hareketleri, geleneksel düşünceyle polemik içerisinde, yeni bir *Kuran* yorumbilim modeli geliştirmiş; bu modelle *Kuran*'ın kavramlarının Hz. Muhammed'in yorumunda nesnelleşen tarihsel içeriğini boşaltmaya girişmiştir. Onlar, içeriği boşaltılan kavramların içerisine ise, Gazzâlici bir yöntemle, Rönesans'tan beri gelişen ve İslam ülkelerine sızan Batı'nın bilimsel bulgularını ve değerler alanında elde ettikleri kazanımları doldurmayı denemişlerdir. Bunu yaparken Batılı değerlerin seküler temelini dışlamaya ve onu dinsel bir zemine oturtmaya ayrı bir önem vermişler; hareketlerine siyasal bir misyon yüklemişlerdir. Günümüz gelenekçi düşünürleri, modern yeniden yapılanmacıların *Kuran*'ın kavramlarının tarihsel içeriğini boşaltmaya yönelik tutumlarını eleştirmelerine rağmen, İslamileştirme etkinliğinden onlar da tümden uzak duramamışlardır. Bu olguda, insan eksenli düşünsel çerçevenin, bir başka deyişle, sekülerizmin yaygınlaşması ve bunun ortaçağın Tanrısal merkezli düşünsel çerçevesini dışlamasına duyulan tepki önemli bir işlev görmüştür. Bilginin ve değerlerin İslamileştirilmesi hareketinde, Gazzâlî'nin Tanrısal merkezli evren tasarımının ana modeline neredeyse hiç dokunulmamış; bu modelin geçmişte İslam düşüncesindeki dinamizmi yok ettiği olgusu hiç hesaba katılmamıştır. Bu yüzden, öncesiz tasarımcılık, aranedencilik, göstergecilik, ereksellik, seçkincilik, Tanrı merkezlilik gibi Gazzâlîci metafizik kalıt aynen benimsenmiş, ama o metafizik temelinde örgütlenen kavramların içeriği, Batının bilimsel bulguları ve değerler alanındaki kazanımları ile bütünleştirilmiştir. Bir başka deyişle, modern İslam düşünürleri de, Gazzâlî'nin, fetih hareketleri ve çeviri faaliyetleri ile gelen kuzey kültürünü İslamileştirmesi gibi, Batının kültürünü İslamileştirme çabası içine girmişler; ya da onu İslamileştirmenin gereğini vurgulamışlar; bu açıdan en azından oluşturdukları model açısından Gazzâlî'yi tekrar etmişlerdir.

Bilim ve Gelecek

İlk üç cilt çıktı
4. cilt yolda!

Sakızağacı Cad. Nane Sokak No: 15/4 Beyoğlu-İSTANBUL
Tel: 0212.244 97 95 • e-posta: bilgi@bilimvegelecek.com

Einstein'a "göre"...

Genel Görelilik ve onun özel bir çözümü olan Özel Görelilik, varlığı gözlemlerle gösterilemeyeceğine inanılan "mutlak uzay" kavramının bırakılması amacıyla geliştirildi. Kendine özgü "ilk ilkeleri", "varsayımları", "formalizmi" ve "öngörüleri" olan Genel Görelilik Kuramı gözlemler karşısında tutarlı görünüyor. Ancak diğer yandan en büyük ölçeklerde evrene uygulandığında sağduyudan uzak sonuçların türetilmesine neden oluyor: karanlık madde, vb. Evrenbilim gözlemleri, Görelilik Kuramının yanlışlanmasına, bu kuramın bağrından veya dışından yükselecek olan yeni bir kurama zemin hazırlıyor.

Prof. Dr. Rennan Pekünlü
Ege Üniversitesi Astronomi ve Uzay Bilimleri Bölümü

Genel Görelilik Kuramı ve onun özel bir çözümü olan Özel Görelilik, varlığı gözlemlerle gösterilemeyeceğine inanılan "mutlak uzay" kavramının bırakılması amacıyla geliştirilmiştir. Kendine özgü "ilk ilkeleri", "varsayımları", "formalizmi" ve "öngörüleri" olan Genel Görelilik Kuramı gözlemler karşısında tutarlı görünüyor. Ancak diğer yandan en büyük ölçeklerde evrene uygulandığında sağduyudan uzak sonuçların türetilmesine neden oluyor: karanlık madde, vb. Evrenbilim gözlemleri, (Gökadaların Dağılım Haritası, Kozmik Mikrodalga Ardalan Işınımı, Gökada Dönme Eğrileri, yüksek kırmızıya kayma gösteren kuazarlarla düşük kırmızıya kayma gösteren gökadaların fiziksel ilişkisi, kuazar kırmızıya kaymalarında gözlenen kuantlaşma durumu, vb.) Görelilik Kuramının yanlışlanmasına (falsifiability), bu kuramın bağrından veya dışından yükselecek olan yeni bir kurama zemin hazırlıyor.

4 boyutlu evren ve uzay-zaman süredurumu

"Görelilik kuramının Lorentz'in ve Einstein'ın oluşturduğu iki 'çeşitlemesi' (version) vardır. Böylesi bir kurama olan gereksinim, devingen cisim ve alanları ilgilendiren bir dizi olguya açıklama getirme gereksiniminden doğmuştur. Lorentz'in elektron alan kuramı, Fitzgerald büzülmesi dikkate alındığında bile deneysel sonuçları açıklayamıyordu. Lorentz, kuramın deneyle tutarlı olabilmesi için, uzayla zaman arasında devrimci nitelikte bir postula ileri sürmek durumunda kaldı. Ortaya çıkan ilişkiler, Lorentz dönüşümleriyle betimleniyor ve Fitzgerald büzülmesini özdevimli olarak (automatically) içeriyordu. Lorentz, bu yeni ilişkilerin temelindeki uzay-zamanın gerçek fiziksel uzay-zaman olduğunun ayırdına varamadı; eğer varabilseydi görelilik kuramını kendisi geliştirebilirdi.

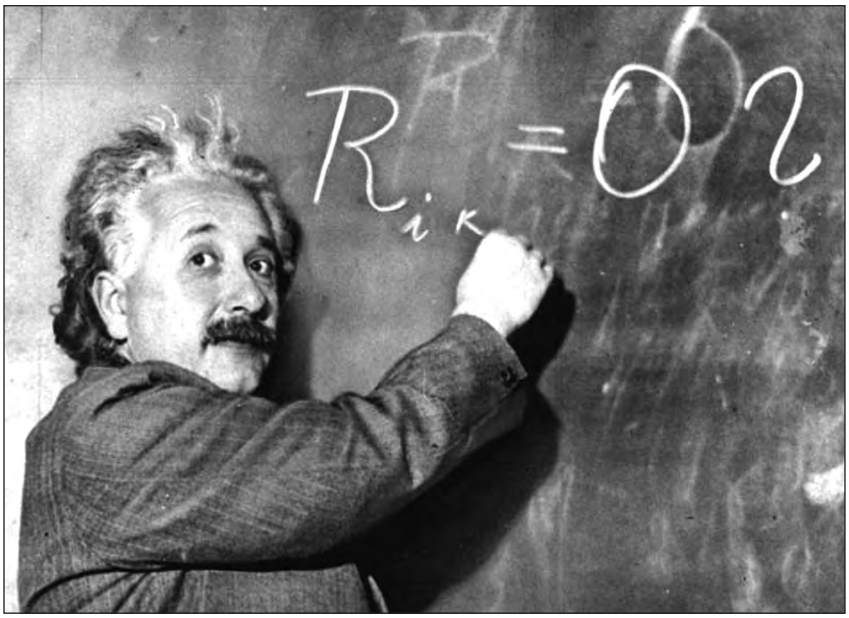
"Özel Görelilik kuramında Minkowski'nin uzay-zaman'ı düz (eğrilik içermeyen), katı ve bozulmaya uğramamış bir olgudur; diğer bir deyişle, Newton'un mutlak uzayının 4 boyutlu çeşitlemesidir. Ancak, tekdüze devinimin niçin algılanamayacağını açıkça sergilediği için Newton'un uzayından bir adım öndedir.

"Bilim ağır bir tempoyla ilerlediğinden böylesi devrimci değişimlerin onanması zaman alıyor. Çoğu durumu yeterince açıklayabildiği için klasik bilime sarılmadan edemiyoruz. Lorentz de dönüşüm formüllerinin tamamen formal olduğunu, fiziğin uzay ve zaman kavramlarıyla bir ilişkisinin olmadığını düşündü.

"Bir yıl sonra Einstein Lorentz'den daha devrimci bir yaklaşımla, Lorentz dönüşümlerinin fiziksel uzay ve zaman ilişkilerini betimlediğini bildirdi. Einstein'ın bu çıkışı, Özel Görelilik Kuramının başlangıcını belirledi. Zaten Lorentz tarafından tüm mekanik özellikleri elinden alınan 'ether', bir başvuru dizgesi olma özelliğini ve hızın ölçülebileceği bir başvuru dizgesi olma özelliğini tamamen yitirdi.

"Bu yeni bakış açıları Minkowski'nin bulgularıyla büyük bir itici güç kazandı. Minkowski Einstein'ın yaklaşımının doğru olduğunu gösterdi: İçinde yaşadığımız evrenin 'aşina' olduğumuz evren olamayacağını, uzay ve zamanın birbirinden ayrı olamayacağını, Euclid türü olmayan tuhaf bir 4 boyutlu evren olması gerektiğini gösterdi. O günden sonra, ayrı olarak ele alınan uzay ve zaman yerine artık uzay-zaman süredurumu kavramı yerleşti.

"Uzay-zaman süredurumunun yerleşmesinden sonra, klasik bilim dönemlerinde üç boyutlu

uzayda ve ondan ayrı olan zamanda temsil edilen tüm fiziksel genlikler (magnitudes) yeni evrende artık dört boyutlu genlikler olarak betimlenmeliydi. Yeni anlatım biçiminde üç boyutlu genliklere yeni bir boyut ekleniyordu. Bu ek boyutlarla elde edilen genlikler, aslında zaten bildiğimiz genlikler olarak karşımıza çıktı. Uzay-zaman süredurumuyla temsil edilen 'yenilik' kendisini özellikle önceden ayrı olduğuna inandığımız fiziksel genliklerin füzyonu olarak gösterdi. Ortaya çıkan net sonuç şuydu: Çoğu fiziksel genlikler, 4 boyutlu olguların bileşenleri olarak vardı. Bu yeniliğin en basiti uzay ile zamanın füzyonuydu, ancak benzerleri de var: Momentum ile erke birleşti ve momentumun ve erkenin korunumuna ilişkin iki ayrı yasa, 4 boyutlu evrende bir tek korunum yasası altında birleşti. Kuvvet ile iş, elektrik akımıyla elektrik yükü de füzyona uğradı.

"Belli bir zaman diliminde bir parçacığın uzaydaki konumunu belirleyen ve ardı ardına gelen noktalar, 4 boyutlu uzay-zaman süredurumunda parçacığın 'dünya yörüngesi'ni (world-line) tanımladı. Bu noktanın daha iyi anlaşılması için şu anımsatmayı yapalım: Uzay-zaman süredurumunda bir parçacığın tarihçesi, parçacık ister durgun (rest) isterse tekdüze (uniform) bir devinim içinde bulunsun, düz, eğriliği olmayan bir dünya yörüngesi ile temsil edilir ve bir dünya yörüngesinin diğerinden hiçbir farkı yoktur. Böylece ivmeli devinimin durgun veya tekdüze devinimden olan farkını söyleyebiliyoruz; ivmeli devinimde uzay-zaman noktaları bir eğri ile betimlenir, dünya yörüngesi bir doğru değildir.

Deneyden kurama mı, düşünceden aşağıya mı?

"Einstein'ın Genel Görelilik Kuramı'nda sunduğu yeniliklerden biri de bu dünya yörüngesine ilişkin olanıdır. Başlangıçta kabul ettiği tamamen katı, düz uzay-zaman süredurumu yerine, normal olarak düz olan ancak kütlenin yakın komşuluğunda bükülecek olan bir uzay-zaman yapısı varsayımını kullandı. Genel olarak çekim alanı dediğimiz şeyden sorumlu olan etmen işte bu uzay eğriliğidir. Elektromanyetik alanın tersine çekim alanı böylece geometrik bir yorum kazanmış oldu.

"Kütlenin uzay-zaman süredurumuna kazandırdığı eğriliği düşsel bir gösterimle, düşünce deneyiyle açıklayabiliriz: Güneş'in ansızın oluştuğunu varsayalım. Ortaya çıkan kütleyle birlikte oluşan uzay eğriliği, tüm yönlere doğru ışık hızıyla yayılacak ve kütleden uzaklaştıkça eğriliğin genliği de azalacaktır. Işık hızıyla yayılan bu eğrilik bir gezegene ulaştığında gezegen sanki Güneş'e doğru çekiliyormuş gibi davranacaktır. Oysa ki, gezegene dolaysız olarak uygulanan kuvvet, gezegenin yakın komşuluğundaki uzay-zaman süredurumu eğriliğidir. Çekim alanına ilişkin tüm kuramlarda Güneş bu etkiden dolaylı olarak sorumludur.

"Genel Görelilik Kuramı, Einstein'ın 4 boyutlu çekim alanı eşitlikleri çerçevesinde oluşmuştur. Diğer bir deyişle, kuram, uzay-zamanın yapısı (structure) veya alanıyla ilgili bir kuramdır. Bu açıdan bakıldığında Genel Görelilik bir alan kuramıdır. Ancak bu 'saf' (pure) bir alan kuramı değildir, çünkü bu kuram alana ek olarak, elektron, proton ve benzeri korpüsküler maddeyi de dikkate almalıdır.

"Genel Görelilik Kuramı'nda maddenin atom yapısı deneysel bir gerçek olarak onanmıştır; bu atom yapısına ilişkin kuramsal bir neden önerilmemiştir. 'Saf' alan kuramının maddenin atom yapısına alan genlikleri cinsinden bir açıklama getirmesi gerekir, ancak bu amaca ulaşmaktan oldukça uzak görünüyoruz" (1).

Bu bağlamda Fizik dalında Nobel ödülü almış olan Sheldon Glashow'un bu konudaki saptamalarına değinelim:

"Bir yanda mütevazı bir kişi, diğer yanda mükemmelliyetçi birisi: Salt deneylerden kurama doğru ilerleyen yol, ve 'saf' pozitif düşünceden aşağıya doğru olan yol: Bohr'un izlediği yol ve Einstein'ın izlediği yol. Geçmişten almamız gereken bir ders var. Bohr'un izlediği yol, beklentilerin de ötesinde başarılı bir yol olduğunu kanıtladı. Einstein'ın izlediği yolunsa -tamamlanmış ve birleşik kuram, şimdilik- berbat bir başarısızlık olduğuna tanık olduk. Bir gün, eğer insanlık yeterince uzun yaşama şansını yakalarsa, Einstein'ın düşü gerçek olabilir. Kuşkusuz, çekim ile doğanın diğer kuvvetleri arasında bir ilişki var. Michael Farady da Einstein gibi, bizler gibi, böylesi bir ilişkinin varlığına inanıyordu. Einstein'ın tersine Faraday yukarı doğru

İki ünlü fizikçi: Einstein ve Bohr.

giden yolda ilerliyordu. Yaşamının sonuna doğru, 19 Temmuz 1850'de, kuvvetler arasında deneysel olarak kanıtlanabilecek ilişkinin araştırmasının başarısızlığa uğramasından sonra şunları yazdı: 'Çabalarım sona erdi. Sonuçlar olumsuz. Bu sonuçlar, çekim ile elektriksel kuvvetler arasında bir ilişkinin varlığını kanıtlamıyor olmasına karşın, varlığına ilişkin inancımı sarsamaz'" (2).

"Mie ve diğer bilim insanları 'saf' alan kuramı oluşturma yönünde çaba harcadılar, ancak kısmen başarılı olabildiler. Bu çabaları izleyen Einstein rotayı değiştirdi ve alanı, tüm uzayda aşağı yukarı tekdüze dağılım gösteren madde cinsinden açıklamaya çalıştı. Bu nedenle 'küresel evren' hipotezini kullanmak zorunda kaldı. Bu zorunluluk da, evrendeki maddenin ortalama yoğunluğuyla orantılı olan kozmolojik sabiti sunmasına neden oldu. Yarışma içinde olan bir dizi kozmolojik kuramların varlığı ve son zamanlarda yapılan gökbilim bulguları dikkate alındığında bu son söylediklerimizin oldukça spekülatif olduğu hemen anlaşılacaktır.

"Saf" alan kuramları bir düş mü?

"Genel Göreliliğin hemen hemen kesin bir biçimde belirlenen yanlarına dönecek olursak, bu kuramın, Lorentz çeşitlemesi gibi 'dualistik' olduğunu söyleyebiliriz. Kuramın ana amacı alan, ancak deneysel nedenlerden dolayı, elektronlar ve atomik çerçevede oluşmuş olan madde de işin içine karışmak zorunda.

"Genel Görelilik iki ayrı alanla ilgilenir: Elektromanyetik alan ve metrik (veya çekimsel) alan. Elektromanyetik alan elektrik yüklü parçacıklar üzerine etkir ve kendisi de bu tür parçacıkların varlığından etkilenir. Benzer biçimde, metrik alan da kütleler üzerine etkir ve onlardan etkilenir. Çekim alanının geometrik yorumu vardır, çünkü bu alan uzay-zaman süredurumunun geometrik yapısının bir anlatımıdır. Diğer yandan, elektromanyetik alan uzay-zaman yapısıyla açıklanamaz.

"Elektromanyetik alanın varlığı uzay-zaman süredurumunun yapısını bozar (modifies), ancak bu bozulmayı tamamen elektromanyetik alanın varlığıyla açıklayamayız. Kısacası, elektromanyetik alanın, uzay-zamandaki bir diğer fiziksel durumun varlığından, elektromanyetik tensörden kaynaklandığını düşünmeliyiz. Sonuç olarak, metrik alanı uzay-zamanın özelliklerinden sayarken, elektromanyetik alanı da bu yapıya sızmış bir yabancı gözüyle görmeliyiz.

"Uzay-zamanda herhangi bir yapı (structure) yoksa, görelilik kuramının da çökeceğine dikkat etmeliyiz. Yapının yokluğunda uzay ve zaman arasındaki fark ortadan kalkacak, ne geometri ne de jeodesikler, yani parçacıkların yörüngeleri ve devinimlerini belirleyen etmenler olmayacaktır. Görelilik kuramının 'olmazsa olmaz'ı uzay-zaman yapısıdır. Bu kuramda metrik alan bir zorunluluktur ve yokluğu düşünülemez. Ancak, yapıyı terk etmiş olan elektromanyetik alan olmasa da kuram tehlikeye girmez. Böylece bir düalizm daha ortaya çıkıyor: Metrik alan 'olmazsa olmaz' iken elektromanyetik alan 'olmazsa olur'dur. Bu düalizm Görelilik Kuramının bütünlüğünü (unity) bozuyor.

"Metrik alanın başrol doğası yanında elektromanyetik alanın yardımcı rolü önemli sonuçlar doğuruyor. Örneğin, bir gezegenin yörüngesini ve devinimini saptamak istediğimizde, önce Güneş'in yakın komşuluğundaki uzay-zaman süredurumunun eğriliğini belirliyoruz ve jeodeziklerin haritasını çıkarıyoruz. Gezegenin dünya yörüngesi, gezegenin ilk hızı ve konumuna uyan jeodezik üzerinde yer alır. Bir kez jeodezik belirlendi mi gezegenin yörüngesi ve devinimi elde edilmiş olur. 'Uzay-zaman yapısı gezegeni güder' dediğimizde anlatılmak istenen şey budur.

"Ancak, çekim alanında devinen ağır bir kütle yerine elektromanyetik alanda devinen bir elektrik yüklü parçacık söz konusu olduğunda durum farklıdır: Yüklü parçacığın dünya yörüngesi jeodezikle çakışmaz ve bu yörünge uzay-zaman yapısıyla herhangi bir ilişki sergilemez. Bu birlik (unity) sağlandığında büyük kazanımlarımız olacak; yüklü parçacığın dünya yörüngesinin uzay-zaman yapısıyla ilişkisi kurulduğunda hem ağır kütlenin hem de yüklü parçacığın dünya yörüngeleri aynı uzay-zaman yapısına bağlı olacaktır. Eğer çekim alanıyla elektromanyetik alanı birleştirebilirsek, her ikisine de uzay-zaman yapısının özellikleriyle tanı kazandırabilirsek, o za-

man elimizde 'birleşik alan kuramı' olacak. Elektromanyetik ve metrik alanları birleştirme çabası büyük bir olasılıkla 4 boyutlu uzay-zaman süredurumunun bir 'uzantısı' olacak. Kaluza'nın kuramında ek bir beşinci boyutla 'uzantı' sağlandı; Weyl'in kuramında ek bir boyut kullanılmadı, ancak buna karşılık uzay-zaman süredurumu daha zengin çeşitliliğe sahip yapıları içerdi.

"Eğer başarılı olabilirse, bu tür çabalar hem elektromanyetik hem de metrik alanları içeren bir birleşik alan kuramı oluşturacak. Sonraki aşamada, madde ve elektronların alan genlikleri cinsinden yorumunun yapılması gerçekleşecek. Ancak kuramsal fiziğin önde gelen isimleri 'saf' alan kuramının olanaksız olduğunu söyledikleri gibi, bu tür kuramların yalnızca büyük ölçekli (macroscopic) dünyaya ilişkin bilgi sunabileceğini savundular.

"Gerçek olan şudur ki, tüm alan kuramları deterministiktir veya en azından öyle oldukları varsayılır. Ancak kuantum kuramı determinizmin bir mit (myth) olduğunu ve klasik bilimin (ve Görelilik Kuramının) onadığı determinizmin tek tek süreçlere değil yalnızca ortalama sonuçlara gönderi yaptığını savunur. Eğer bu savlar doğruysa alan kuramları olguların büyük ölçekteki özelliklerini açıklar.

"Heisenberg'in belirsizlik ilkeleri, sürekli alan ile ışınımın ayrık, korpüsküler yapısı arasındaki çatışma, olayın yeni bir yanını ortaya çıkarmıştır. Alanın sürekliliği ile kuramsal belirsizliğin ilişkisi kurulduğunda bu ilişki parçacıkların konumlarının tam olarak belirlenmesini engelliyor. Ayrık parçacıklar yerine, uzay, sürekliymiş izlenimi veren bulanık alanlar olarak tanı kazanıyor. Bu konu da son derece belirsiz olarak duruyor" (1).

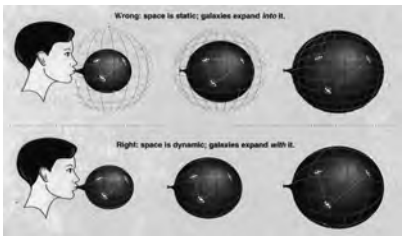
Determinizm tartışması

Einstein 4 boyutlu uzay-zaman süredurumunu ileri sürerken, uzay ile zamanın füzyonunu gerçekleştirirken kendisini güden felsefi ilkeler neydi? "Zaman illüzyondur" saptamasıyla ne anlatmak istiyordu? Parmenides, Spinoza, Gödel gibi düşünürlerden nasıl etkilenmişti? Karl R. Popper, Einstein'ın tasarlamış olduğu 4 boyutlu blok evrenin tıpkı Parmenides'in 3 boyutlu evreni gibi değişmez olduğunu kendisine söylediğinde, Einstein Popper'ın görüşüyle hemfikir olduğunu belirtmiş. Popper görüşünü bir de film benzetmesiyle desteklemiş: "... Tanrı açısından bakıldığında film ortada, geçmiş de gelecek de belli: Bu dünyada hiçbir şey olmuyor ve değişiklik ve geçmişle gelecek arasındaki fark, insanın gördüğü bir illüzyondan başka bir şey değil. Böylesi bir determinizmi hemen hemen tüm fizikçiler 1927 yılına, Einstein ise 1955 yılına dek savundu. Determinizmi Spinoza, Hobbes, Hume, Kant, Schopenhauer, J. S. Mill ve (en azından 1927 yılına dek) M. Schlick de savunuyordu" (3).

Einstein, *Die Grundlage der allgemeinen Relativitätstheorie* (1916) başlıklı en temel makalesinde, Mach'ın Newton'un mutlak mekaniğine getirdiği eleştirisinden yararlanarak, Kepler'in unutulmuş olan nedenselik ve fiziksel realizmini Genel Görelilik'te yeniden canlandırmayı amaçlıyor: Gözlenen gerçekler, nedenler olarak ortaya çıkmalıdır. Böylece Einstein, "Eğer gözlenen bir gerçeği neden olarak sunmuyorsa, ilgili yanıtın epistemolojik olarak doyurucu olduğunu onayamayız" saptamasını yapıyor. Ve devam ediyor: "Eğer gözlenen gerçekleri neden ve sonuç olarak ileri süremiyorsak, nedenselik yasasının deneyimler dünyasında hiçbir önemi yoktur. Newton mekaniği bu soruya doyurucu bir yanıt veremiyor" (3).

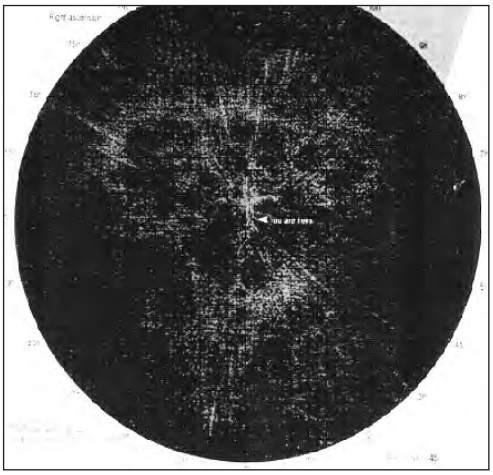
Aslında Newton'un kendisi de "uzaktan etki" düşüncesinden rahatsızdı. Çalışmalarının bir döneminde, çevre basıncını, çekim etkisini taşıyan etmen olarak düşündü. O dönemin matematiksel bilgisi, Newton'un bir alan kuramı geliştirmesine yardımcı olabilecek düzeyde değildi. Ayrıca, böylesi bir alan kuramını geliştirirken yapması gereken varsayımların hipotetik doğası Newton'un doğa felsefesi anlayışına ters olacaktı. Onun çok beğenilen özdeyişi, "Hypotheses non fingo" D'abro tarafından şu şekilde yorumlanmıştır: "Eğer bir dizi gerçekle uyuşan bir yorum getiremiyorsak, hiç yorum yapmamak daha iyidir" (1).

"Newton'un kütleden etkilenmeyen mutlak uzayı yerine Mach'ın 'ilişkilendiren' ilkesi geçiyor. Mach ilkesi, yerel eylemsiz etkilerin, üzerinde çalışılan dizgeyle evrendeki tüm kütlenin etkileşimi sonucu olduğunu savunur. Bilimsel yöntemde, herhangi bir cismin, olgunun (uzay-zaman süredurumunun) etkide bulunacağını ancak kendisine etki edilemeyeceğini düşünmek onanamaz. Bu nedenle Mach, mekanikte, uzayın etkin bir neden olduğu varsayımını ortadan kaldırmayı denedi. Evrenin uzak köşelerindeki kütleler ve onların üzerinde çalıştığımız dizgeye göre devinimleri, Einstein'a göre, 'dizgenin değişik davranışlarının nedeni olan ve gözlemlerle sınanabilecek nedenlerdir'. Mach'ı izleyen Einstein'ın Genel Görelilik Kuramı, çekimin olmadığı yerde uzayın da ortadan kalkması gerektiğini savunur: Çekimsel potansiyelin olmadığı yerde ne uzay ne de uzay parçası olabilir; çünkü çekimsel potansiyel uzayın metrik niteliklerini belirler ve bu nitelikler olmazsa uzayı düşlemek olanaklı değildir" (1).

Şekil 1. Genişleyen uzay kavramına ilişkin "doğru" ve "yanlış" görüşlerin karşılaştırması.

Şekil 1, Büyük Patlama ile yaşam bulduğu savunulan evrenin, önceden varolan bir uzaya genişlediğini betimliyor. Bu görüşün yanlış olduğu, yukarıdaki tartışmalardan anlaşılıyor. "Doğru" olarak sunulan alttaki şekil de, yapıların (gökadalar)

Şekil 2. Görünürdeki evrenimiz içinde bulunan gökadaların dağılımı. Samanyolu gökadası "You are here" yazılı olan özektedir. Her bir nokta bir gökadayı simgeler. Hangi ölçeklerde alınırsa alınsın maddenin eşdağılımlı olmadığı görülüyor.

bulunduğu bölgelerde uzaydan söz edilebileceğini, yapılardan yoksun bölgelerde de uzayın tanımlanmadığını anlatıyor.

"Einstein'ı düş kırıklığına uğratan durumlardan biri şudur: Mach ilkesi, veya en azından bu ilkenin yorumlarından bazıları, Genel Görelilik kuramıyla uyumsuzluk içindedir. Çünkü, yapıdan yoksun durumlarda Genel Görelilik, Özel Görelilik kuramına indirgenmiş olur; ve Özel Görelilik kuramında eylemsizlik yasası, Mach ilkesinin tersine geçerliliğini korur" (1)

Çekim alanıyla ilgili önemli bağıntılardan biri Poisson eşitliğidir. Bir cismin dinamiğini belirleyen devinim eşitliğiyle birlikte Newton'un uzaktan etki kuramını oluşturur. Ancak belirlenmesi gereken bir koşul vardır: Uzaysal sonsuzlukta ϕ çekim potansiyeli sabit bir değere eşit olmalıdır. Gezegen sorununu incelerken Einstein, konsayı düzeneğinin uygun seçimi ile çekimsel potansiyelin uzay sonsuzluğunda sabit bir değere ulaşacağı varsayımını kullanıyor. Ancak fiziksel evrenin daha büyük boyutlarda incelemesini yaparken aynı varsayımın geçerli olacağını varsaymanın doğru olmayacağını düşünüyor. Newton'un uzaysal sonsuzlukta ϕ çekim potansiyeli için seçtiği sabit değer, madde yoğunluğunu sonsuzda sıfır yapıyor. Bunun üzerine Einstein, "Evrensel uzayda, maddenin çekim alanının, büyük ölçeklerde gözlendiğinde, küresel bakışıklık sergileyen bir bölgesi olduğunu imgeleyebiliriz (düşünebiliriz). Bu durumda, Poisson eşitliğinden çıkan sonuç şudur: ϕ çekim potansiyelinin sonsuzda belli bir değere ulaşabilmesi için ortalama yoğunluk ρ, r uzaklığıyla sıfıra doğru azalmasını $1/r^2$ den daha hızlı gerçekleştirmelidir. Bu açıdan bakıldığında Newton'a göre evren, sonsuz kütleye de sahip olsa sonludur." (4) saptamasını yapıyor.

Poisson eşitliğinin gerektirdiği sınır koşullarının belirlenmesine gelince Einstein bir itirafta bulunuyor: "Sonsuz uzay için gerekli olan sınır koşullarını formüle etmeyi beceremedim. Ancak, yine de bir çıkış yolu var... Eğer evreni uzaysal boyutlarına göre sonlu (kapalı) bir süredurum (continuum) olarak düşünmek olasıysa böylesi sınır koşullarına gereksinmemiz olmayacak" (4). Maddenin uzayda eşit dağılmaması durumunda da durumun çok karışacağını şöyle anlatıyor: "Genel Görelilik Kuramına göre 4 boyutlu uzay-zaman süredurumunun her bir noktadaki metrik karakteri (eğriliği) o noktadaki madde ve maddenin durumuyla tanımlanır. Bu nedenle, madde dağılımının tekdüzelikten sapmış olması süredurumun metrik yapısını son derece karmaşık yapacaktır. Ancak en büyük ölçeklerdeki yapıyla ilgilenecek olursak, maddeyi çok büyük uzay bölgelerinde tekdüze olarak dağılmış ve yoğunluğu son derece yavaş değişen bir fonksiyon olarak temsil edebiliriz. Evrenin uzayda sonlu olduğunu varsayarsak ρ yoğunluğunun yerelden bağımsız olduğu hipotezini kullanabiliriz" (4).

Bugünkü bilgilerimiz ışığında yerel evrenimizdeki madde dağılımı Şekil 2'de verilmiştir. Bu şekilde gözlemci, haritanın özeğinde yer alır. Her bir nokta bir gökadayı simgeler. Herhangi bir noktanın özeğe olan uzaklığı o gökadanın z kırmızıya kayma değerini verir. Konvansiyonel kozmolojiye göre kırmızıya kaymaların uzaklıkla ilişkili olduğu anımsanırsa, gözlenebilir evren ölçeklerinde veya daha küçük ölçeklerde evrendeki madde dağılımının tekdüze olmadığı görülüyor.

Bu varsayımın sonuçlarını Einstein şöyle dile getiriyor: "Uzayın eğriliği, maddenin dağılımına göre, zamana ve bulunulan yere göre değişir. Ancak uzay eğriliğini küresel uzay biçiminde yaklaştırabiliriz. Bu bakış açısı mantıksal olarak tutarlıdır ve Genel Görelilik Kuramı açısından çözüme en yakın durumdur; günümüz astronomi bilgisi açısından bu görüşün savunulabilir olup olmadığını burada tartışmayacağım" (4).

Bu düşüncelerini oluştururken Einstein gaz moleküllerine ilişkin Boltzmann'ın dağılım yasasından esinleniyor. Kısacası, Einstein'ın uzaysal olarak kapalı bir evren hipotezi önermesinde istatistiksel mekanik önemli bir rol oynuyor. Değişik atom ve moleküllerden oluşan bir bulutsuda bileşenlerin sonsuza kaçma eğilimleri vardır. Eğer evrenin tamamındaki yıldız ve gökada kütlelerini devasa bir bulutsu olarak görürsek, evrenin de sürekli madde yitirmesi gerekir. Rahatsız edici bu sonuçtan kurtulmak için Einstein, hiçbir kütlenin kaçıp kurtulamayacağı kapalı bir evren postulasını kullanmıştır.

Genel Göreliliğin temelinde yatan bu determinist felsefe Karl Popper tarafından eleştirilmiştir. Metafiziksel determinizmi sınamanın yolu yoktur. Sınanamayan veya empirik içerikten yoksun olan bir önerme mantıksal zayıflığa (anlamsızlığa değil) işaret eder. "Bir **doktrin** mantıksal açıdan sınanılamayacak denli zayıf olabilir" (3).

Einstein da çekim alanı için **doktrin** sözcüğünü kullanıyor: "Kuramın oluşturulması sırasında, elektromanyetizm ve çekim doktrininin birlikteliğinin, elektromanyetizmin tek başına beceremediği şeyi becerip beceremeyeceğini göreceğiz." (4)

Einstein "tutarlı" olduğunu savunduğu görüşe ulaşabilmek için çekim alanı eşitliklerine bir terim ekliyor:

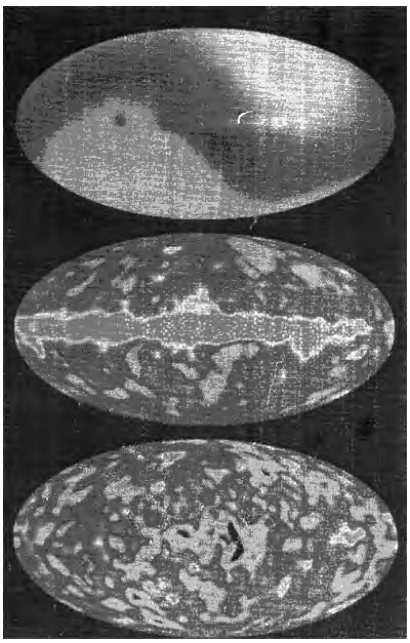
λ kozmolojik sabiti. Daha sonra bu ek terimin varlığını şöyle savunuyor: "Kuramımızın sonuçları, ek terimi sunmasak da uzaya pozitif bir eğrilik biçiyor. Bu ek terim, yıldız hızlarının çok küçük olması gerçeğinin dayattığı bir gereksinimdir; madde dağılımının zamanla hemen hemen değişmemesi (quasi-static) amacını olası kılması için sunulmuştur" (4).

Kozmik Mikrodalga Ardalan Işınımı

Einstein'ın maddenin eşdağılımı konusundaki varsayımının evrenbilim üzerinde üç olumsuz etkisi olmuştur: "Birincisi, sonlu evren düşüncesini sunmuştur ki, önceleri anlamsız ve bilimin antitezi olarak düşünülen Ortaçağ kozmoz anlayışını hortlatmıştır. İkincisi, tekdüze dağılım varsayımının estetik basitliği Einstein'ın saygınlığıyla birleşince bu varsayım, Einstein sonrası relativistik kozmolojilerin tümünde kullanılmıştır. Üçüncüsü ve belki de en önemlisi, ileride yapılacak gözlemlerin varsayımı doğrulayacağı beklentisinden yola çıkarak, gözlemlerle çelişen varsayımların kullanılmasına izin veren bir örnek oluşturmuştur. Einstein'ın kozmolojisi durumunda beklenti, gökada kümeleri ve süperkümelerinden daha büyük ölçeklerde evrendeki madde dağılımının tekdüze olacağı yönündeydi" (5).

Genel Göreliliği varsayımlarında tutarsız kılabilecek bir başka bulgu Kozmik Mikrodalga Ardalan Işınımı'dır. Einstein, Genel Göreliliğin tutarlı olabilmesi için "uzay"a **göre** eylemsizliğin olamayacağını, ancak kütlelerin birbirlerine göre eylemsizliğinden söz edilebileceğini savunuyor. "Eğer evrende, tüm kütlelerden yeterince uzakta bir kütle varsa bu uzaktaki kütlenin eylemsizliği sıfır olmalıdır" (4).

Ancak, Kozmik Mikrodalga Ardalan Işınımı'nın (KMAI) çiftuçay (dipole) yönbağımlılığı (anisotropy) (bkz. Şekil 3) Güneş'in, Samanyolu gökadasının Yerel Gökada Grubu'nun bir bütün olarak 600 km/s'lik hızla Hydra-Centaurus süper kümesine doğru devindiğini söylüyor. Bu konuda kendisine internet aracılığıyla, "KMAI 'mutlak' başvuru dizgesi oluşturmuyor mu?" biçiminde yöneltilen soruyu Steven Levin şöyle yanıtlıyor:

Şekil 3. COBE uydusunun çıkardığı KMAI haritası. **Üst**: çiftuçay yönbağımlılığı. Bu yönbağımlılığın yorumu, Samanyolu'nun 600 km/s hızla Hydra-Centaurus süper kümesine doğru devindiği biçiminde yorumlanır. **Orta**: çiftuçay yönbağımlılık etkisi haritalardan çıkarıldıktan sonra, ortadaki kırmızı şerit, Gökadamızdaki mikrodalga kaynaklarının katkısını gösteriyor. **Alt:** KMAI'yı "kirleten" tüm etkiler arındırıldıktan sonra KMAI haritası.

"KMAI bir başvuru dizgesi olarak kullanılabilir. Gözlenen ışınımın tekdüze olduğu varsayımını kullanırsak, Yer'in bu başvuru dizgesine göre devinimini belirleyebiliriz. Aslında bu ölçüm yapıldı; KMAI bir yöne doğru, ortalamadan yüzde 0.1 denli daha parlak, tam ters yöne doğru da yine ortalamadan yüzde 0.1 denli daha soğuk görünüyor. Bu ölçüm sonuçlarını değerlendirmenin en yaygın yolu Yer ile birlikte Güneş'in KMAI'ye göre devindiği biçimindedir; parlak yönden sönük yöne doğru. Ancak, KMAI'nin bir yönde daha parlak diğer yönde daha sönük olduğunu savunan savı çürütmek de kolay değil. Kısacası, KMAI bir başvuru dizgesi olarak kullanılabilir mi? Kesinlikle evet! Ancak bunun 'mutlak' başvuru dizgesi olduğunu savunabilir miyiz? KMAI'nın bu varsayımla kullanılması usa yatkın; böyle yaparak evreni daha basit olarak betimleyebiliyoruz; ancak unutulmamalıdır ki bu hâlâ bir varsayımdır" (6).

Yanıtının sonunda verdiği not ise çok ilginç: "JPL/NASA/Caltech'de görevli olmam, bu konuda söylediklerimin bu kurumların resmi görüşü olduğu anlamına gelmez. Bu konuda konuşan benim, JPL veya NASA veya Caltech değil!" (6)

Sonsöz

Bir "gerçeğin" insan usunda uzun süre kalıcı olmasının yolu, bana kalırsa, onu hicvetmektir. "Sahra çölünde bir aslanı nasıl avlarsınız?" sorusunun yanıtları da bana Özel ve Genel Görelilik kuramının en temel öğelerini uzun süre anımsamakta yardımcı oluyor! "**Özel Görelilik Yöntemi:** Avcı çölde ışık hızıyla yol alır. Uzunlukların relativistik etkiyle büzülmesi sonucunda aslan bir kâğıt gibi düz duruma gelir. Avcı bu kâğıt biçimine bürünmüş olan aslanı alır, rulo yapar ve bir lastik bantla tutturur. **Genel Görelilik Yöntemi:** Sirius yıldızının yoldaşı olan yıldız parçalarını aslan yeminin içine enjekte ederiz ve çölün her köşesine bu yemlerden dağıtırız. Aslan bu yemlerden yeterince yedikten sonra aslana doğru bir ışık demeti göndeririz. Işık aslanın çevresinde bükülecekinden aslanı şaşırtacaktır ve ona tehlikesizce yaklaşmamızı sağlayacaktır" (7).

DİPNOTLAR

1) A. D'abro, 1951, "The rise of the new physics", Vol. I, U.S.A., Dover Pub. Inc.
2) S. L: Glashow, 1985, in "The Lesson of Quantum Theory", Niels Bohr Centenary Symposium, October 3-7, 1985, North Holland, Elsevier Science Publishers B.V.
3) K. R. Popper, 1988, "The Open Universe", London, Hutchinson.
4) A. Einstein, 1923, "The Principle of Relativity", NY, Dover Pub. Inc.
5) E. J. Lerner, 1991, "The Big Bang Never Happened", U.S.A., Times Books, U.S.A.
6) S. Levin, Research Scientist, Astrophysics, JPL/NASA/Caltech.
7) H. Petard, 1938, "A contribution to the mathematical theory of big game hunting", American Mathematical Monthly.

Kyoto Protokolü yeni bir dünya sözü verebilir mi?

28 Kasım-9 Aralık tarihleri arasında Kanada'nın Montreal Kenti'nde hükümet temsilcileri ve 3 binden fazla sivil toplum kuruluşu Birleşmiş Milletler İklim Değişiklikleri Konferansı'na katılıyor. En önemli gündem maddesi küresel ısınma ve Kyoto Protokolü. 3 Aralık tarihi ise bütün dünyada İklim Değişikliğine Karşı Eylem günü olarak belirlenmis durumda. Peki, Kyoto Protokolü gerçekten de göründüğü kadar masum mu? Protokole işlerlik kazandırması düşünülen mekanizmalar neler getirecek? Her şeyden önemlisi, Protokol mevcut koşullar içersinde yeni bir dünya sözü verebilir mi?

Serhan Mersin

ABD'nin New Orleans Kenti'ndeki büyük kasırga felaketinden sonra, yeterli bulgu olmadığı iddia edilse de, dünya iklimindeki değişikliklerin etkisinin daha belirgin bir sekilde arttığı söylenebilir (1). Felaket sonrası, Kyoto Protokolü'nü imzalamayan ülkelerin iklim değişikliklerinin yaratacağı potansiyel sonuçları biraz daha ciddi bir şekilde düşünmesi gerektiğine dair gerek sivil toplum örgütleri ve bilimsel kuruluşlar tarafından gerek de hükümetler düzeyinde çeşitli açıklamalar yapıldı. Bunlardan en ilginci dış politikasını neredeyse ABD güdümünde yürüten İngiltere'nin başbakan yardımcısı Prescott'un Katrina ile Kyoto Protokolü arasında doğrudan bir ilişki kurarak, ABD'nin protokolü imzalamamasını eleştirmesi oldu (2). Tabii bu çıkışta iklim değişikliklerinin en büyük mustariplerinin ada devletler olacağı gerçeğinin de etkisinin büyük olduğu söylenebilir. Her şeyden önce ise sıradan halkın gözünde çevresel konulardaki duyarlılıklar, biraz da ilerde meydana gelebilecek yeni doğal felaketlerin korkusuyla, daha fazla meşruiyet kazandı. Hatta Bush yönetimi bile, küresel ısınma sorununun ulaşacağı ciddi boyutlar ekonomisini daha da zorlayacağı için, yeni "fesat kaynağı düşman"ın iklim değişiklikleri sonucunda meydana gelebilecek felaketler olabileceğini idrak etti (3).

Kyoto Protokolü ileriye doğru atılmış iyi niyetli bir adım olsa da, protokol ile hedeflenen sera gazı salınımı indirimi, duvara karşı bodoslama 150 km hızla giden bir arabanın hızını 130 km'ye düşürmesi olarak değerlendirilebilir.

Kyoto Protokolü, bilindiği üzere sera etkisi yaratan gazların salınımında belirli bir süre içerisinde belirli ölçülerde indirime gidilmesi konusunda belirli bir eylem planıdır. Bu protokolde belirsiz olan bu işin nasıl yapılacağına dair prosedürler, pek üzerinde konuşulmayan ise Kyoto Protokolü'nün mekanizmaları ve bu mekanizmaların uygulamalarıdır.

Genel kabul görmüş düşünceye göre Kyoto Protokolü geleceğimizi kurtaracak formülü içeren panzehirdir. Evet, doğrudur: Dünyada sera gazı etkisi yaratan gazların ve özellikle de karbonun (karbondioksitin) salınımı normalin kat kat üstündedir. Bu şekilde giderse bilimsel modellemelerin gösterdiği gibi iklim değişikleri yaşanması sonucunda ileride oldukca ciddi problemlerle karşılaşılacaktır. Kyoto Protokolü bu anlamda ileriye doğru atılmış iyi niyetli bir adım olsa da, protokol ile hedeflenen sera gazı salınımı indirimi, duvara karşı bodoslama 150 km hızla giden bir arabanın hızını 130 km'ye düşürmesi olarak değerlendirilebilir. Zira, iklim değişikliklerinin etkisini durdurma konusunda, en azından önümüzdeki yüzyıl için, geç kalındığı da bu modellemeler sonucunda açığa çıkmış durumda.

Söylem ve gerçek

Tüm önemli hedeflerine rağmen, protokolün yürütülmesine ilişkin uluslararası mekanizma-

lar işin boyutunu değiştirmektedir. Kyoto Protokolü'ne işlerlik kazandırması amacıyla kabul edilen mekanizmaların tek bir amacı vardır, o da protokolün maliyetini düşürmek. Bu mekanizmalardan ilki salınım (emisyon) veya karbon ticaretidir. Protokole göre, "kirletici" olarak adlandırılan bütün ülkelere 1990 yılı salınım seviyelerine binaen salınım kredisi verilmiştir ve bu krediler ülkeler içindeki çeşitli endüstrilere yaptıkları kirletim miktarlarına göre (en çok kirletene daha çok kredi şeklinde) dağıtılmıştır. Bu mekanizma sayesinde, limit salınımını geçen, yani atmosfere salınım kredisi ile belirtilen orandan daha fazla salınım yapan bir firma, gidip atıl durumda olan, yeteri kadar salınım yapmayan başka bir firmadan parasını ödeyerek yeni salınım kredileri alabilir. Yani atmosfere yapılan salınımda bir azalma yoktur ama bu mekanizma sayesinde atıl olan firma "hava"dan para kazanabilecektir. Böylece endüstri çarkı dönecek, çevresel nedenlerden ötürü üretim durmayacaktır.

İkinci mekanizma, temiz kalkınma mekanizmasıdır. Bu mekanizmaya göre, yine limitinden çok salınım yapan bir firma, salınımını düşürmek yerine gidip gelişmekte olan ülkelerin birindeki çevresel bir projeye katkıda bulunabilir. Bu katkı sayesinde, yeni salınım kredileri ve çevresel bir projeye desteğinden dolayı da prestij kazanır.

Üçüncü mekanizma, ortak uygulama mekanizmasıdır. Bu mekanizma bir önceki mekanizmanın aynısıdır, ama kirletici firma gidip de gelişmekte olan ülkeyle uğraşmasın, zengin ülkeler kendi aralarında paslaşsın, harcanacak para da birbirlerine kalsın diye (miras aile içinde kalsın misali) gelişmiş ülkelerin kendi aralarındaki projeler için uygulanacaktır.

Dünya Bankası ve projeleri

Protokolün mekanizmalarının uygulanabileceği projeler ise büyük oranda Dünya Bankası'nın sağladığı karbon fonları tarafından desteklenmektedir. Dünya Bankası'na göre bu projeler ağırlıklı olarak rüzgâr ve güneş enerjisi, biyokütle, biyogaz gibi yenilenebilir enerji ve alternatif teknolojiler üzerine yoğunlaşacaktır (4). Ama uygulama aşamasında işin rengi değişmektedir. Özellikle temiz kalkınma mekanizması projeleri ve sonuçlarına dikkat çeken bir sivil toplum kuruluşu olan CDMWatch'a göre, yürütülmekte olan temiz kalkınma mekanizması projelerinin, yoksul ülkelerin ve yoksul kesimlerin yararından çok, daha zengin addedilen gelişmekte olan ülkeler üzerinde yoğunlaştığı, sürdülebilir kalkınma veya yoksulluğu azaltacak projelerde değil; daha çok kimyasal tesislerden, kömür madenlerinden veya toprak dolguları projelerinden dolayı açığa çıkan gazların azaltılması işlerine yöneldiği iddia edilmektedir. Zira, yürütülen 226 petrol, gaz ve kömür projelerine Dünya Bankası 22 milyar dolar yatırım yaparken, 36 yenilenebilir enerji veya verimlilik projesine yapılan yatırım sadece 1 milyar dolardır. Petrol veya gaz projelerinin sonucunda ortaya çıkan 40 milyar tonluk karbondioksit salınımı ise 1999 yılındaki insan kaynaklı salınımların neredeyse iki katını oluşturmaktadır (5). Kısacası, protokolün amacının daha çok ticaret mi, yoksa daha az sera gazı salınımı mı olduğu anlaşılamamaktadır.

Dünyada sera gazı etkisi yaratan gazların ve özellikle de karbonun (karbondioksitin) salınımı normalin kat kat üstünde.

Dünya Bankası'nın desteklediği projelere bakınca da protokolün nasıl yürütüleceği konusundaki öncelikli düsüncenin çevresel değil ekonomik olduğu ve bu protokolün işlerliğinin gözüktüğü kadar masum olmadığı ortaya çıkmaktadır. Her şeyden önemlisi ise, bu mekanizmaların, kirleticiler için bir çeşit "kirletme lisansı" sağlayarak bu firmalara işi kılıfına uydurma hakkı vermesidir. Her şeyi bir kâr mekanizması olarak gören kapitalist toplumlarda, ne yazık ki, bunun tam tersini düşünmenin biraz safdillik olacağı da aşikâr.

Peki bu mekanizmaların uygulamaları nasıl yapılmaktadır ve kazanılan emisyon kredileri nasıl hesaplanmaktadir? Bu soruların yanıtını yine kirleticiler vermektedir. Kazanılan emisyon kredisi, proje olmadan önceki potansiyel emisyonun, firmanın çevresel projeye yaptığı katkıdan sonraki emisyon arasındaki farkı olarak hesaplanmaktadır. Pek tabii ki bu hesabı yapan firma, proje öncesi emisyonu olduğundan çok daha fazla gösterme olanağına ve böylelikle bir taşla üç kuş vurma hakkına sahip olmaktadır. Şöyle ki; firma, gösterdiği büyük emisyon farkıyla havadan kredi kazanabilir; sonrasında bu krediyi daha çok kirletmek icin kullanma hakkına sahiptir, ya da bu krediyi başka bir firmaya satarak para kazanabilmektedir. Sonuçta firma, olmayan bir azaltım

Kyoto Protokolü, nükleer enerji kullanımının daha da artırılmasına neden olabilir.

sayesinde daha çok kirletme veya kirlettirme hakkı bulabilmektedir. Pek tabii kasasını da doldurarak.

Bir örnek: Plantar

Kyoto mekanizmalarıyla ilişkilendirilen projelerin özellikle temiz kalkınma mekanizması sayesinde gelişmekte olan ülkelerde yeni iş sahaları ve ekonomik gelişme olanakları sağlayacağı Dünya Bankası tarafından iddia edilmektedir. Gerçekte ise, salınım ticareti sayesinde yaratılan karbon pazarı, gelişmekte olan ülkeler için yeni bir sömürü aracından başka bir şey değildir.

Karbon havuzu projelerinin ormanlar ve diğer ekosistemler üzerindeki etkisini gözlemleyen bir sivil toplum kuruluşu olan SinksWatch'e göre, Kyoto Protokolü, gelişmiş ülkelere her yıl küçük bir azgelişmiş ülke toprağı kadar alanda, temiz kalkınma mekanizması adı altında karbon kredisi kullanımı olanağı tanımakta. Yerel seviyede bu kullanımlar, yerel halkın yerinden yurdundan olmasına, topraklarının kullanımının engellenmesine veya yiyecek kaynaklarının kısıtlanmasına neden olabilecek sonuçlar doğurmaktadır (6). Büyük oranlarda karbon depolama yeteneğine sahip ormanların karbon havuzu olarak kullanılması düşüncesiyle geliştirilen ağaçlandırma projeleri ise ilk bakışta oldukça masumane ve yararlı bir aktivite olarak gözükse de, madalyonun diğer tarafında endüstriyel ağaçlandırma sonucu tek tip ağaç kültürünün baskın kılınması, toprak demografisinin değişmesi ve orman yangınları sonucunda tekrar açığa çıkacak büyük miktarlarda karbondioksit tehlikesi gibi sonuçlara neden olmaktadır.

Bu tarz bir projenin yerel halk üzerindeki etkisinin güzel bir örneği, Dünya Bankası tarafından desteklenen Plantar S. A. Reflorestamentos Şirketi'nin projesi kapsamında Brezilya'nın Minas Gerais Eyaleti kırsal kesiminde yapılan okaliptüs plantasyonudur. Bu proje ormanların karbon havuzu olarak kullanılmasının ilk örneğidir. Fakat, okaliptüsün biyolojik çesitliliğe darbe vuran tek kültürlü bir ekolojik sistem yaratacak olmasını, okaliptüsün çok su isteyen bir bitki türü olduğu için su seviyesini düşürerek halkın su kaynaklarını yok etmesini, plantasyon sırasında kullanılan tarımsal ilaçlardan doğan kirlenme ve sonucunda besin kaynaklarının yok olmasını düşünmenin, karbon pazarından gelecek dolarları düşünmekten daha yavan bir iş olarak gözüktüğü gerçeğini açığa çıkaran ilk proje olduğu için de öneme haizdir. Bir de bunların üstüne halkın plantasyon alanı olarak belirlenen topraklardan sürülmesi de cabası. Plantar'ın, "devolutas" adı verilen, sahipsiz ama yasal olarak üzerindeki köylülere ait olan toprakları devletten satın alarak gasp ettiği, köylüleri yıllardır üzerinde yaşadıkları topraklardan sürdüğü, yeni ekilen okaliptüs ağaçlarını tozdan koruma amacıyla, yerel halkı yıllardır kullandığı yol yerine daha uzun başka bir yolu kullanmaya zorladığı, plantasyon için kullandığı işçileri de kölelik koşullarında çalıştırdığı Brezilyalı sivil toplum örgütlerinin hazırladığı raporlarda mevcut (7). Balıkçılık yaparak yaşayan Brezilyalı köylülerin, tarımsal ilaç kullanımı sonucunda kirlenen su kaynaklarında yaşayan balıkların ölmesi sonucunda açlığa biraz daha mahkûm olmaları da, yine Dünya Bankası'ndaki görevlilerin ilgisini çekmemiş olmalı ki, plantasyon alanlarının büyüklüğünün daha da arttırılarak 23400 hektara çıkartılmasında sakınca görülmemiş. Aynı şekilde, bir Norveç Şirketi olan Tree Farms'ın, Uganda'daki projeleri için 13 köyde toplam 8000 kişiyi evlerinden sürdürmesi de başka bir örnek. Sonuçta Plantar'ın okaliptüs plantasyonunu destekleyen gelişmiş ülke şirketleri atmosferi biraz daha kirletmek için daha fazla hak sahibi olurken, bunun doğuracağı sonuçlara katlanmak yerel halklara kalıyor.

Nükleer bir yaşam

Bütün bunların yanı sıra protokolle birlikte son zamanlarda öne çıkan tartışmalarda nükleer enerjinin de temiz kalkınma mekanizmasına dahil edilerek, karbon ticaretiyle birlikte gelişmekte olan ülkelerin nükleer çöplük haline getirilmesi olasılığı da bulunuyor.

Zaten mevcut protokol, nükleer enerjinin emisyon ticareti mekanizması içersinde karbondioksit salınımlarının azaltılması için kullanımını engellemiyor. Tam tersine, Ekonomik İşbirliği ve Gelişme İçin Nükleer Enerji Faaliyet Örgütü'nün raporunda, yeni nükleer santalların inşasının desteklenmesi ülkelerin karbon salınım hedeflerine ulaşması için ciddi bir alternatif olarak öne sürülüyor (8). Her ne kadar protokol, şu an için nükleer eneji alternatifini diğer mekanizmalar için onlaylamasa da, ileride yeni kâr yollarını açılması durumunda neler olacağını kestirmek pek zor olmasa gerek. Zira, Uluslararası Atom E-

nerjisi Kurumu'na göre 2000 yılında mevcut 438 reaktörden 600 milyon ton karbon emisyonu engellenmiş durumda. Yeni nükleer santralların inşası durumunda da milyarlarca ton karbondioksit salınımı engellenmesi sağlanacak (9). Tüm bunların anlamı şu: Varolan üretim ve tüketim kalıplarını değiştirmeden, karbon salınımını protokolle belirlenen değerlere indirmek için her yolun mübah sayılması, işin ticarete dökülmesini sağlayacak koşulların yaratılması, nükleer enerji kullanımının sürdülebilir bir enerji politikası olarak öne sürülmesi. Bunu desteleyecek kanıt ise Bush'un sera etkisi yaratan fosil yakıtların kullanımını azaltmak yerine salınımın azaltılmasını sağlayacak alternatif teknolojilerin kullanılmasını destekleyeceğini açıklaması gösterilebilir (10). Bu alternatifler arasında pek tabii ki nükleer enerji en ön sırada.

Gelinen noktada ise, Fransa gibi, sahip olduğu nükleer teknolojiyi, protokolle belirlediği hedeflere ulaşabilmek için gelişmekte olan ülkelere transfer edip (muhtemelen de eski teknolojiyi) en azından protokolün maliyetinden kurtulmaya çalışan ülkeler mevcut. Örneğin, protokolü henüz imzalamayan Çin, enerji ihtiyacını karşılamak için 2020'ye kadar mevcut 6.5 gigawat nükleer elektrik üretim kapasitesini 36 gigawata çıkarmayı planlıyor. Nükleer enerji kullanımını parlamento kararıyla 1990 yılında durdurmuş Polonya bile yeni enerji politikalarında nükleer enerjiyi ciddi bir alternatif olarak düşünüyor (11). Pek tabii ki Türkiye de bu nükleer rüzgârdan nasibini alıyor. Uzun zamandır nükleer enerji kullanımı için fırsat kollayan hükümet, AB ile müzakere edilecek konulardan çevre başlığı altındaki zehirli gaz salınımını Kyoto protokolü ile belirlenen ölçülere çekmesi koşulunu kullanarak, ihtiyacı olan enerji miktarının bir kısmını nükleer enerjiyle karşılamayı planlıyor. *Radikal* gazetesinin 20 Mart 2005 tarihli haberine göre 2012 yılından itibaren Protokolü yürürlüğe sokacak olan Türkiye'de "2017 yılına kadar geçecek 5 yıl içinde nükleer enerji girdisi 5 bin megawat olacak. Bu miktar, Türkiye'de 2020 yılına kadar sisteme girecek elektrik enerjisinin 10'da biri" (12).

Nükleer enerji kullanımının artırılmasıyla birlikte oluşacak atık sorunu, santralların güvenlik altyapısı sistemlerinin sağlamlığı, nükleer silahlara ulaşımın kolaylaşması veya teknoloji ihracının boyutları gibi konular önümüzdeki süreçte sıkça karşılaşılacak sorunlardan.

Nükleer enerji kullanımının daha da artırılması, mevcut 438 reaktöre yüzlerce yenisinin eklenmesi, daha önce hiç nükleer enerji kullanmamış veya nükleer enerji kullanımını durdurmaya karar vermiş ülkelerin nükleer enerji kullanmaya başlamalarının teşvik edilmesinin, Kyoto Protokolü gibi çevreci olduğu iddia edilen bir anlaşmayla gerçekleşmesi ise ironiden başka bir şey değil ne yazık ki.

Çözüm?

Çözüm pek tabii ki Kyoto Protokolü'nden vazgeçmek değil. Fakat gerek mevcut hedefler, gerekse de uygulamalar Protokolün amaçlarından oldukça uzak kalındığını gösteriyor. Hatta bir Truva atı gibi daha büyük ve çeşitli sorunlara neden olabileceği de ortada. Her şeyden önemlisi, Protokolü imzalamayan esas oğlan durumundaki ABD'nin Protokolü imzalaması durumunda bile hedeflenen çevresel sonuçlara ulaşılması zor gözüküyor. Bununla birlikte protokole en başından karşı çıkan büyük petrol şirketlerinin başını çektiği grupların, Protokolün mekanizmalarını kullanarak kâr üstüne kâr elde etmeleri de mümkün.

Finansal açıdan doğacak zararın azaltılması için yaratılan yeni olanakların kolaylıkla sömürülmesinin durdurulması, yenilenebilir enerji projelerinin daha çok desteklenmesi, bu projelere destek veren gerek Dünya Bankası'nın karbon fonlarının gerekse de yerel hükümetler düzeyindeki kuruluşların denetlenmesi (bir nevi denetçilerin denetlenebilmesi) yakın gelecekte yapılabilecekler olarak gözüküyor. Protokolün yakın dönemki hedeflerine (2010 yılına kadarki dönem) tam anlamıyla ulaşılabilmesi, uygulamadaki belirsizliklerin aşılabilmesi, uzun süreçte ise (2010 yılından sonraki dönem) şu an Protokole katılmamış ama gelecekte ABD kadar kirletme oranına ulaşmaları mümkün görünen Çin ve Hindistan'ın da Protokole dahil olmasının zorlanması, daha gerçekçi ve çevreci değerlerin belirlenmesi, gelişmekte olan ülkelerdeki (özellikle Afrika'daki) sürdülebilir kalkınma projelerinin daha da artırılması Kyoto Protokolü'nü daha gercekçi bir panzehir haline getirebilir. Aksi takdirde, Protokolün "Bu ne perhiz bu ne lahana turşusu" deyimini doğrulmaktan öteye gidemeyeceği açık.

Küresel ısınmanın sonuçlarına hep beraber katlanılacağı bir dünyada zengin ülkelerin atmosferi daha da kirletmesine dur diyebilmek, küresel adaletin, kirletme hakkını eşit olarak dağıtarak değil, kirletmeme yöntemlerini bölüşerek gerçekleşebileceği fikrini vurgulayarak mümkün olur. Ancak bu şekilde Kyoto yeni bir dünya sözü verebilir.

DİPNOTLAR

1) World Science Net, "Did global warming power Katrina?", 15 Eylül 2005, http://www.world-science.net/othernews/050915_stormfrm.htm.
2) Guardian, 11 Eylül 2005, http://observer.guardian.co.uk/international/story/0,6903,1567318,00.html.
3) Guardian, 14 Şubat 2005, http://www.guardian.co.uk/bush/story/0,,650820,00.html.
4) Prototype Carbon Fund, http://carbonfinance.org/pcf/router.cfm?Page=About.
5) "The World Bank and the carbon market", Nisan 2005, http://www.cdmwatch.org.
6) Sinkswatch, http://www.sinswatch.org.
7) "Evaluation report of V&M Florestal Ltda. and Plantar S.A. Reflorestamentos, both certified by FSC - Forest Stewardship Council", Kasım 2002, http://www.wrm.org.uy/countries/Brazil/fsc.html.
8) "Nuclear Energy and the Kyoto Protocol", Ekonomik İşbirliği ve Gelişim İçin Nükleer Enerji Faaliyet Örgütü, http://www.nea.fr/html/ndd/reports/2002/nea3808-kyoto.pdf.
9) "Nuclear energy: meeting the Kyoto targets", Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu http://www.world-nuclear.org/pdf/meeting_kyoto_targets.pdf.
10) http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/4647383.stm.
11) "Kyoto goes nuclear", 28 Mart 2005, http://www.antiwar.com/prather/?articleid=5347.

Irvin Yalom'un düşündürdükleri

Irvin Yalom, Varoluşçu Psikoterapi adlı kitabında, psikoterapi açısından özellikle önem taşıyan dört değiştirilemez temel kaygıyı (ölümün kaçınılmazlığı, yaşamımızı kendi irademizle biçimlendirme özgürlüğümüz, varoluşsal yalıtım, yaşamın belirgin bir anlamdan yoksun oluşu) ele alarak, varoluşun bu gerçekleriyle yüzleşmenin kişisel gelişme ve değişmeyi nasıl gerçekleştirdiğinin önemi üzerinde durmaktadır.

Prof. Dr. Cengiz Güleç

Amerikan psikiyatrisinin önde gelen isimlerinden Irvin Yalom, Türk aydınları tarafından büyük bir beğeniyle okunan ender isimlerden birisidir. *Divan, Aşk Celladı, Nietzche Ağladığında, Bugünü Yaşama Arzusu* ve *Varoluşçu Psikoterapi* gibi kimi psikobiyografi, kimi psikoterapi öyküleri olan, kimi de psikoterapilerin kuramsal sorunlarına odaklanan kitapları, kolay okunan yalın dili sayesinde ruh sağlığı profesyonelleri dışında da büyük bir ilgi yaratmıştır.

Biz bu yazımızda ağırlıklı olarak *Varoluşçu Psikoterapi* kitabını esas alarak, ancak diğer kitaplarından da kimi zaman alıntılar yaparak,Yalom'un temsil ettiği psikoterapi sorunları üzerinde duracağız. Daha doğru bir deyişle, Yalom'un sıklıkla vurguladığı insanın ontolojik sorunları üzerine düşüncelerimizi tartışacağız.

Konuya girmeden önce içten bir itirafta bulunmak gereği duyuyorum. Psikiyatri ve psikoterapi alanında yaklaşık 40 yıla yakın mesai yapan bir meslektaşı olarak Yalom'un psikoterapileri bu denli başarıyla genel okura sevdirmesini imrenmeyle karışık bir kıskançlıkla izlemekteyim. Ülkemizde de çok değerli psikoterapistler yetişmiş ve yetişmeye devam ediyor ama, Türkçe'de mesleğimizi aydın okuyucuya ileten ve tartışma ortamına çekme becerisini gösteren ne yazık ki, çok az sayıda psikoterapist olmuştur. Bunlar arasına rahatlıkla kendimi de koyabilirim.

Yalom "insana" felsefeyle yaklaşır

Yazdıklarından anlıyoruz ki Yalom, felsefe tarihinin özgün, ama sıra dışı sayılabilecek ve "İnsan nedir?" sorunu üzerinde radikal aforizmaları olan, ama kişisel yaşamlarında hemen hepsi çok ciddi ruhsal sorunlar yaşamış filozoflara büyük bir ilgi duymaktadır. Dildeki ustalığından Yalom'un iyi bir edebiyat eğitimi aldığını anlıyoruz. Kadim bilgelere ve inançlara saygılı bu hümanist araştırmacının, özellikle Avrupa kökenli fenomenologlarla ve özellikle de egzistansiyalist düşünürlerle derinlemesine bir empati ilişkisi içinde olduğunu sezebiliyoruz.

Psikiyatri bilim dalının son yüzyıl içinde içinden yetişip özerkleştiği felsefe ile göbek bağını koparmaya çalıştığı ve biyolojik paradigmaların başat bir yaklaşım olduğu günümüzde, Yalom bize insanın değeri ve yaşamın anlamı gibi etik, ontolojik ve mistik-metafizik konuların ne denli yaşamsal bir önemi olduğunu hatırlatıyor.

Felsefe sevdalısı bir psikoterapist adayı olduğum genç asistanlık dönemlerimde, psikanalitik eğitim görmüş hocalarımın, bendeki bu felsefe düşkünlüğünü nasıl yadırgadıklarını hatırlarım. Öyle ya, psikiyatri ve psikoterapinin artık rüştünü ispat etmiş bilimsel disiplinler olarak felsefenin metafizik konularıyla nasıl bir ilişkisi olabilirdi ki? Bu sekter tutumun günümüzde giderek yumuşadığını ve psikoterapi kuramlarının, kendisini besleyen öteki insan bilimleri ve sanatla yakın ilişkiler içinde olduğunu görmek, ayrı bir sevinç konusu benim için.

Psikoterapinin ana uğraşı: Temel varoluşsal kaygılar

Otobiyografik bu genel girişten sonra Yalom'un neler söylediğine ana başlıklarla göz atalım. *Aşkın Celladı* adlı kitabında, insanların varoluşlarının dayattığı temel kaygı ile başa çıkmak için verdikleri bilinçli bilinçsiz uğraş ve savunmalarla ilgilenmenin psikoterapinin ana konusu olduğuna inandığını öğreniyoruz.

Varoluşçu Psikoterapi adlı kitabında, psikoterapi açısından özellikle önem taşıyan dört değiştirilemez temel kaygıyı (ölümün kaçınılmazlığı, yaşamımızı kendi irademizle biçimlendirme özgürlüğümüz, varoluşsal yalıtım, yaşamın belirgin bir anlamdan yoksun oluşu) ele alarak, varoluşun bu gerçekleriyle yüzleşmenin kişisel gelişme ve değişmeyi nasıl gerçekleştirdiğinin önemi üzerinde durmaktadır.

Yalom, tüm kitaplarında insanların varoluşsal temel kaygı ile baş etme deneyimlerini önemli edebiyat eserleriyle, felsefi görüşlerle ve kişisel klinik deneyimleriyle harmanlayarak, ustaca seçilmiş vaka örnekleri üzerinden okuyucu ile paylaşmaktadır.

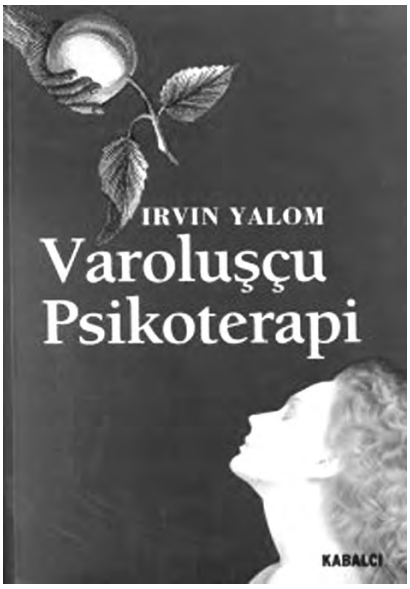
Varoluşçu Psikoterapi kitabının giriş bölümünde, yıllar önce Ermeni bir madam ve hizmetçisinin verdiği yemek kursunda gözden kaçırdığı bir ayrıntının "yemeğin lezzeti" için ne kadar önemli olduğunu nasıl fark ettiğini ifade ederken, terapistin terapi sürecinde farkında olmadan yaptığı "kayıt dışı" ilavelerle terapiye "lezzet" kattığını bildirmektedir. Klasik, formel psikoterapi kurslarında üzerinde durulmayan bu "kayıt dışı" insani-beşeri ilavelerin, aslında terapide ne denli gerçek ve yararlı olduğunu belirten Yalom, kitaptaki amacının terapideki bu pek çok ilavenin bir çatısını oluşturmak olduğunu söylemektedir.

Varoluşçu yaklaşımı dinamik psikoterapiler grubuna sokan Yalom'a göre, "Varoluşçu görüş farklı türde bir temel çatışmayı vurgulamaktadır: Ne bastırılmış cinsel ve saldırganlık dürtülerinin yol açtığı çatışmalarla ne de içselleştirilmiş ebeveynlerle ilişkili olan Ödipal çatışmaları önemsemektedir". Önemle üzerinde durduğu temel konu, bireyin varolmanın gerekleriyle yüzleşmesinden kaynaklanan çatışmadır. Ancak varoluşçu yaklaşımın diğer psikoterapi okulları gibi kendine özgü bir üstünlük iddiasında bulunmadığını da eklemektedir. Olsa olsa varoluşçu terapi anlayışı, insanın yaşadığı psikolojik sorunların kökeninde varoluşa ilişkin kaygının nasıl yer aldığını göstermeye çalışmak ve bu bağlamda yeni çalışmalara kapıyı açmak ereğini gütmektedir.

En temel kaygı: Ölüm korkusu

Yalom, ölüm korkusunun içrel ruhsal yaşantılarımızda hep bulunduğunu, bu korkunun üstesinden gelebilmek için çeşitli savunmalar geliştirildiğini, ancak bu savunmalar uyum bozukluğuna yol açtığında ruhsal bozuklukların ortaya çıkacağını iddia eder. Etkili ve verimli bir psikoterapinin tedaviye başvuran kişide zaten varolan, ancak üstü değişik savunmalarla örtülmüş olan ölüm korkusu üzerinde kurulabileceğini savunan Yalom, değişik terapi örnekleriyle bize bunun yolunu göstermek istemektedir. Çoğu terapistin tedavide ölüm temasını bilinçli yada bilinçdışı olarak nasıl görmezden geldiğini, terapistlerin kişisel ölüm korkularını inkâr eğiliminde olmalarıyla açıklar.

Varoluşa ilişkin kaygılar herkes kadar terapistin de içsel deneyimleridir. Bu korkular hiçbir şekilde psikolojik açıdan rahatsız bireylere özgü bir yaşantı değildir. Bu nedenle Yalom, özellikle ölüm kaygısının insanlık durumuna özgü bir gerçeklik olduğunu tekrar tekrar tüm yazılarında yineler ve terapistleri kendi korkularıyla yüzleşmeleri için bu yönde yüreklendirir.

Ölüm kavramı ile ilgili anlatılanların Yalom'un deyişiyle "yabancı, fakat garip bir biçimde tanıdık" olması okuyucunun da başına gelmektedir. Ardı arkası kesilmeyen cinsel deneyimler, mal mülk sahibi olmadaki önlenemez hırslar, statü ve güç için bitmez tükenmez çabalar aslında ölüm anksiyetesini örtmeye yönelik eylemler olarak okunabilir Yalom'a göre.

Yalom, sanılanın tersine ölüm kaygısının oldukça çocukluk çağlarında, erken yaşta fark edildiğine ve doğan ölüm kaygısı ile baş etmek için ölümsüzlük mitleri yaratıldığına ilişkin inandırıcı kanıtlar olduğunu ileri sürmektedir.Yetişkin yaşlarda ise ölümü yadsımanın başka yollarının bulunduğuna işaret eder. Örneğin yetişkinlerin çoğu kendilerinin "özel bir insan" olduklarına derinden inanma ihtiyacı içindedirler. Bu inancın, "dokunulmaz", "incitilmez" yani ölümsüz olma ihtiyacıyla ilişkili olduğu açıktır.

Yalom'a göre yetişkinlerin kullandığı bir başka savunma mekanizması da, yine ölümü inkâr ile ilişkili olan "kadiri mutlak bir kurtarıcıya" inançtır. "Özel olma" inancımız bize biricik ve özerk olduğumuz duygusunu verirken, aşkın ve üstün bir iradeye olan inanç da, biz insanları birleştirmeye ve kendimizi bu yolla güvenlik içinde hissetmemize hizmet eder. İnsan bir yandan biricik olmayı isterken, öte yandan da "ötekiler"le aynı yazgıyı paylaşmaktan doğan dayanışma ve benzerlik duygusuyla varoluşsal yalnızlığına bir çare aramaya yönelir; sonuçta bu iki kutup arasında sallanır durur.

Yalom, ölümle yüzleşmek için anksiyete ve depresyonun bir fırsat olabileceğine işaret eder. Bu iki ruhsal acının, bir bakıma içimizde kök salmış ama görmezden gelmeye çalıştığımız ölüm korkumuzla yüzleşmemiz için yararlı bir imkân olduğunu söyler. Ciddi bir hastalığa yakalanmak gibi yaşamsal bir krizin, değişim için olumlu bir fırsat olduğunu söylerken terapistleri de bu konuda

uyarmaktadır. "Ölüm o kadar büyük bir önem taşır ki, eğer uygun bir biçimde yüzleşilirse, insanın hayata bakışını değiştirir ve hayata gerçekten otantik (sahici) bir damar sağlar". Hayatı kıyısından seyretmekle yetinenlerin böylesi bir yaşam krizinde ne kadar büyük sıkıntılar duydukları herkesçe malumdur.

"Şimdi ve burada" ilkesine göre yaşamak, varlığımızın ve içinde yaşadığımız dünyanın farkında olmak, derinliklerimizde yaşayan acıları dindirmek ve kendimizi geliştirerek yaşamımızı zenginleştirmek için temel kaygı kaynağı olan ölümle yüzleşmek gerekmektedir. Yalom'un ölüm kavramı üzerinde söyledikleri, bizim gibi Doğulu kültürlerden gelen insanlara özellikle de İslam tasavvuf okullarında sıkça vurgulanan "rabıta-ül mevt" kavramını hatırlatmıyor mu? Anadolu sufiliğinin temel yaşam ilkesi olan ve Hz. Ali'ye atfen dile getirilen "ölmeden ölünüz" sözü de, ölümle yüzleşmenin olgun bir insan (insan-ı kâmil) olmak için ne denli zorunlu olduğunu düşündürmüyor mu?

Sorumluluğunu alabilme özgürlüğü

Yalom'a göre, ikinci varoluşsal kaygı **özgürlük**tür. Tüm varoluşçu filozofların vurguladığı gibi seçme ve seçimlerinin sorumluluğunu alabilme özgürlüğü. Kişi kendi yapıp ettiklerinin öznesidir ve tüm eylemlerinden sorumludur. Dünyayı anlamlandıran, yaşamına anlam ve değer katan bireyin bizzat kendisidir. Kişi kendi yaptıklarının yaratıcısıdır. İnsanların çoğu özgürce seçim yapmak ve seçimlerinin sorumluluğunu üstlenmekten kaçmak adına, kendilerine bir otoriteye teslim etmeyi yeğlerler. İnsanın donanımları, ilişkileri, mesleği, işi sanki ona sunulanlardır. Onun iradesi dışında başka bir dünyada olup bitmektedir tüm yaşam olayları. Zorunluluklar, koşullar sanki başka türlü olmamızı engelliyor gibi hissetmeyi yeğleriz. Oysa bunların hepsi kaygıya giden yolu kapayan emniyet siperleridir adeta.

Eric Fromm, Özgürlükten Kaçış adlı kitabında "İnsanın kurt mu, kuzu mu?" olduğu sorusuyla ilgilenirken, milyonlarca orta sınıf Alman'ın Hitler'in peşinden sürü gibi nasıl gittiklerini analiz etmektedir. Fromm bu olguya "özgürlüğü" taşımanın ve yaşamanın güçlüğü nedeniyle "otorite"ye kendini vererek adeta kendi benliklerinden kaçma eğilimi adını vermektedir.

Yalom, hastanın seçimlerinin sorumluluğunu üstlenmesi gerekliliğine vurgu yaptığı terapi sürecinde geliştirdiği teknikleri anlatmadan önce, tüm modern terapi tekniklerinin paylaştığı ortak bir nokta olarak şunu söyler. "Kişisel sorumluluğun üstlenilmesinin vurgulanması hayati önem taşır". Büyük varoluşçu filozof Sartre'ın bu "sorumluluk" tanımına kendini yakın bulan Yalom, "sorumluluk sahibi olmanın bir olay ya da şeyin tartışmasız yaratıcısı" olmak anlamına geldiğini belirtir. *Varoluşçu Psikoterapi* kitabında sürekli olarak seçimlerimizin bize ait olduğunu vurgular. Herhangi bir yaşamsal durumu sürdüren, iyileştiren, olumsuz kılan veya bitiren insanın kendisidir. Çektiğimiz acının ve başarısızlığın sorumluluğu da bize aittir. İnsan gözünü her zaman ve her durumda kendi gerçeğine çevirmelidir.

Sorumluluk almak, karar vermeyi, iradi seçimler yapmayı ve eyleme geçmeyi gerektirir; bu da varoluşsal kaygının yaşanmasını getirir. İşte bu tür bir kaygı ile yüzleşmemek için hasta terapi sürecinde de kişisel yaşamında başvurduğu türlü savunma mekanizmalarına başvurur. Türlü oyunlarla hedef saptırmaya ya da kendine dokundurmamaya çalışır. Masum ve mazlum rolü oynamak ya da denetimi kaybetme korkusu ile eyleme geçememek, sorumluluk yüklenmemenin en sık görülen yollarıdır.

Yalom'a göre sorumluluğun üstlenilmesi kişisel değişimin ön koşuludur. Terapist sürekli olarak hastanın sıkıntılarını bizzat kendisinin yarattığına dair değerlendirme çerçevesiyle hareket etmelidir. Hastanın kendi açmazlarında ve yaşam uyumsuzluklarında kendisinin rolü bulunduğunu hissettirmeli ve bu yönde bir içgörü kazanmasına teşvik etmelidir. Hasta sorumluluğu bir kez üstlendikten sonra, terapötik değişme neredeyse otomatik olarak ve çaba gösterilmeksizin meydana gelir.

Ancak Yalom, çok daha önemli bir şeyi vurgulamaktan geri durmaz. Terapist hastanın "şimdi ve burada" koşuluna uygun olarak yaşamasına terapi seansları sırasında olanak sağlamalıdır ki, hasta dışarıdaki yaşamında nasıl davrandığını görebilsin. Bunu yaparken terapistin kendisi de sorumluluk kavramıyla ilişkili inanç ve tutumlarını gözden geçirmelidir.

Sorumluluğunun farkına varma sürecinde adım atan kişinin, kendi yapıp ettiklerinin ne olduğunun ve gerçek potansiyellerinin nerede bulunduğunun kabulü gerekmektedir. Bunları inkâr etmek de bir seçimdir. Ancak bu durumda, varoluşsal suçlulukla ilgili muhteşem bir roman olan Kafka'nın *Dava* adlı romanındaki Josefh K.'nın kendi iç mahkemesinde tutuklanış öyküsünün benzerini yaşamak kaçınılmaz olur. Josefh K.'nın kendi içine bakmasını söyleyen rahibe karşı direnmesinin, varoluşsal suçlulukla yüzleşmemek için değişik yollar aramasının ve "bir köpek gibi ölene" dek bir dış etkenden yardım beklemesinin öyküsüdür bu roman. Josefh K., suçluluğu yaşadığında ve kabul ettiğinde ona kapı açılacaktır. Suçluluğu kendi içine giden bir rehber olarak kullanabilecektir.

Terapist kişinin istencini (çaba göstermenin tetiğini çeken şey) etkilemeye çalışmalı, karar vermesine yardımcı olmalı ve eylemi ortaya çıkarmaya çalışmalıdır. Tüm bu terapötik süreçte duygunun ve içgörünün ne kadar önemli olduğundan bahseder Yalom. Kısacası terapi sürecinde kişinin kendi duygularının farkına varmasının, onlara sahip çıkmasının ve bu yolla kendi içine bakabilmesinin gerekliliğine işaret eder.

Yalıtım: "Varoluş bağlamında yalnızız!"

Bir başka temel varoluşsal kaygı

ise **yalıtım**dır (izolasyon). Yalıtımın üç türü vardır. Birincisi kişilerarası ilişkilerde, ikincisi bireyin kendi içinde ve üçüncüsü de varoluş düzlemindedir.

Yalom, "Bireylerle girilen en doyurucu ilişki ve tam bir kendilik bilgisi ve bütünlüğüne rağmen süren bir yalıtım" olarak tanımladığı varoluşsal yalıtım üzerinde önemle durmaktadır.

Ölümle ve özgürlükle yüzleşmenin bireyi kaçınılmaz olarak yalıtımla yüz yüze getireceğini söylemektedir. İnsanın kendi dünyasını kendisinin oluşturma sorumluluğunu üzerine alması, kendisiyle ilgili her şeyi kendisinin yarattığı gerçeğiyle yüzleşmesi; beraberinde dış dünyadan yalıtılmışlığı da getirmektedir. Kişi "bildik olandan uzaklaştıkça" ve kendi olduğunu sandığı ve bütünleştiği rollerden ayrıldıkça, varoluşsal yalıtım yaşayacaktır. Yalom, varoluşsal yalıtıma çare olarak başka bir insanla yaşanan ilişkiler üzerinde durmaktadır. Buna rağmen Yalom'a göre "Hiçbir ilişki derindeki varoluşsal yalıtımı yok edemez. Her birimiz gerçek varoluş bağlamında yalnızız"dır.

Erich Fromm ve Abraham Maslow'un "sevgi" tanımlarına da atıfta bulunan Yalom, insanların birbirleriyle kurdukları ilişkilerin çok kez yalnızlıklarının sınırlarını yumuşatmak için kullanıldığını ve bir başkasıyla birleşerek kendi benliklerini yok etmeye çalıştıklarını ileri sürmektedir. Başkasına yönelik ilgimiz, eğer bencillik taşımadan ötekinin varlığına gerçek bir saygı temeline dayanıyorsa ve ötekinin gelişimi ile yakından ilgilenmeyi içeriyorsa, sahici bir sevgiden söz edebiliriz. İşte Yalom, bu tür bir sağlıklı sevgi ilişkisinin varoluşsal yalıtımın doğurduğu acıyı hafifletmede en önemli kaynak olduğunu vurgulamaktadır.

Rollo May'ın *Yaratma Cesareti* adlı kitabında söylediği, "Eğer kendimizi gerçekleştirmeye doğru ilerleyeceksek … kişinin sadece kendisi olmasıyla değil, diğer benliklere katılımıyla da gelişeceğinin farkında olmalıyız" tesbitine yürekten katılmaktadır Yalom. Diğerini dinleyerek, vermeyi bilerek, "sevilmeden" "sevme"ye dönerek, içtenlikle onu tanıyarak "üretken" ve "olgun" bir sevgiye ulaşmanın yollarını anlatır kitabında. Bu süreçte hastanın farkına varması gereken en önemli kazancın "bu ilişkide neleri alamayacağını anlaması" olduğunu düşünür.

Yaşamın anlamı / anlamsızlığı

Hepimiz yaşamın sıradanlığına ve belirsizliğine karşı onu anlamlandırma çabasını ve kaygısını çoğu zaman yaşarız. Sevilen bir kişinin ölümü, bir felakete maruz kalmak ya da tanıklık etmek, ciddi bir hastalık ya da her gün yaşanan rutine bir mola vermek, Yalom'un deyimiyle "hayata tutunmamıza" neden olabilir. Anlam bozulması ya da anlam boşluğu kişiyi ciddi yaşam krizleriyle yüz yüze getirir. Yalom, *Varoluşsal Psikoterapi*'de "Niçin yaşıyorum?"dan "Nasıl yaşıyorum?"a geçmek gerektiğine işaret eder.

Bireysel yaşamımıza anlam katmak için fedakârca başkalarına yardım etmek, kamu yararına çalışan dernek ve vakıflara destek vermek, dünyayı daha insanca yaşanır bir yer yapmak uğruna çabalamak, değerli bir ülküye bağlanmak, yaratıcı etkinliklere yönelmek, hedonizmden (hazcılık) uzak durmak, kısacası kendini gerçekleştirme ve kendini aşmaya çalışmak yaşama anlam katma kaynaklarıdır.

"Yaşamın anlamı nedir?" sorusu karşısında bocalayan kişilerin ruhsal bozukluklara yatkın olduğunu bilmek gerekir. Ancak kabul etmek zorundayız ki, yaşamın anlamı göreceli ve öznel bir sorudur. Her birimizin "Yaşamın benim için anlamı nedir?" sorusuyla uğraşması gerekir. Yaşamımızı anlamlandırma yolunda en önemli kaynak "bağlanma"dır (angajman). Bağlanma, anlamsızlık duygusuna karşı verilecek en etkili ve tedavi edici yanıttır. Başka kişilere, yaratma edimine, projelere bağlanmanın hayatın anlamı sorusuna verilecek en iyi çözüm olduğunu belirtir, Yalom.

İrvin Yalom'un varoluşsal dört temel kaygıyı ele alıp çözümlediği ve bizleri bu kaygılarla yüzleşmeye çağırdığı *Varoluşçu Psikoterapi* kitabı, gündelik yaşamın kurallarına, geleneksel kurumsal otoritelerin yaptırımlarına, kurmaca, sahte ve ucuz yollardan edinilmiş sözde "değer"lere karşı "kişisel öyküsünü" yaşamak isteyenlerin olduğu kadar, terapiyi bir sanat gibi gören ruh sağlığı profesyonellerinin el kitabı olacak nitelikte yetkin bir kitaptır.

Ünlü antropolog Richard Leakey ile söyleşi

İnsanlığın 7 milyon yıllık tarihi yazılmaya devam ediyor…

Leakey, insanlığın kökenine yönelik en önemli buluşların bazılarını Kenya'daki çalışma sahalarında gerçekleştirmiş. Ona göre yıllardır tartışılan, Afrika'nın insanlığın beşiği olup olmadığı konusu kanıtlarıyla açıklığa kavuşuyor: "Bu artık yerleşik bir kuram haline geliyor. Ben de atalarımızın Afrika'dan geldiği görüşündeyim, doğru yer Afrika; bu kesin. Maymunlar, arka ayakları üzerinde durup yürümeye başladığında ve insan, beyni büyümeye başladığında; buradaydı".

Söyleşi: Stefan Aust ve Thilo Thielke
Çeviren: Ayşenur Yıldırım

Sayın Leakey, siz ve eşiniz Bayan Meave yaklaşık 30 yıldır Kenya'da insanların kökeni üzerine araştırma yapıyorsunuz. Bugün, kazı alanları sığır sürülerinin tehdidi altında ve çalışmanızın sürekliliğini sağlamak için mali desteğe ihtiyacınız var. Yaşamınızı adadığınız bu çalışma şimdi tehlike altında mı?

Ne yazık ki, 12 yıl önce meydana gelen bir uçak kazasında iki ayağım da sakatlandığı için alan çalışmasında artık çok fazla yer alamıyorum. Fakat haklısınız, durum gerçekten çok ciddi. Koobi Fora yalnızca milli park değildir, aynı zamanda 1970'lerin başında UNESCO tarafından "Dünya Mirası Alanı" ilan edilmiştir. Buna rağmen gün be gün daha fazla sayıda çoban, sığır ve davar sürülerini Sibiloi Milli Parkı'na sokuyor. Burası en önemli kazılarımızın bulunduğu yer ve paha biçilmez hazineler bu yüzden yok oluyor.

Kenya Hükümeti bu "Dünya Mirası Alanı"nı korumak için yeterli çaba gösteriyor mu?

Korkarım ki, hayır. Biz, birkaç yıl içinde, benzeri dünyanın başka hiçbir yerinde bulunmayan insan fosil zenginliğiyle birlikte bu alanın tamamen tahrip edileceğini düşünüyoruz. Nüfusunun büyük bir bölümü göçmenlerden oluşan Kuzey Kenya'yı kontrol altına almak neredeyse imkânsız. Çatışmaların sürdüğü Etiyopya ve Somali sınırlarında polis ve askeri güçler geri çekilmiş. Bu bölge aslında hiç verimli değildir fakat yine de sığır sürülerinin sayısı gün geçtikçe artmakta (İnek burada önemli bir yatırım demek). Eğer Kenya Hükümeti hiçbir şey yapmamakta ısrarcı olursa, sığır çobanları Koobi Fora'nın içlerine doğru daha da ilerleyecekler, bu da yıkıcı sonuçları beraberinde getirecek. Sığırlar, eşsiz fosiller üzerindeki araştırmalara zarar verebilir.

Dünyanın en zengin fosil kaynağı

Koobi'yi böylesine eşsiz kılan ne?

Burası oldukça büyük bir bölge. Turkana Gölü'nün batısında, doğusunda veya kuzeyde olmanız bir şeyi değiştirmez. Her çeşit fosilden hayal bile edemeyeceğiniz miktarda bulabilirsiniz. Bunlardan bazısı milyonlarca yıl yaşındadır. Dünyada böylesine zengin bir başka fosil kaynağının daha bulunabileceğini düşünemiyorum.

Niye özellikle buradalar?

Bu alan, bataklıkları ve Etiyopya dağlarına ulaşan akarsularıyla milyonlarca yıldır büyük bir göl havzası. Burası, jeolojik gelişmeler sayesinde türlerin olağanüstü zengin çeşitliliğine ev sahipliği yapan Doğu Afrika hendeklerinde yer alıyor. Yerkabuğunun kırılmasıyla Kenya ve Etiyopya dağları oluşmuş ve yağmur ormanı bölgesi, ormanlık alanlardan, çalı ve fundalıklardan oluşan bir mozaiğe dönüşmüş.

Fosillerin oluşması için belirli uygun koşulların sağlanması gerekiyor. Öncelikle, tabii ki canlı kalıntılarının bulunması gerekiyor. Bu kalıntıların daha sonra en kısa sürede suyla yıkanması gereki-

yor, ki böylelikle kemikler sediment tabakasıyla örtülüyor. İyi ki bu sulak alanlar daha sonra kurumuşlar ve ardından gelen erozyon bir zamanlar burada yaşayan canlıların inanılmaz çeşitlilikteki örneğini açığa çıkarmış.

Tam olarak ne arıyorsunuz; ne bulmayı bekliyorsunuz?

İnsanın gelişim tarihini incelediğimizde en önemli bulgular, tabii ki *insansı* (*hominid*) fosilleri. İnsanın ortaya çıkış öyküsü dört ana bölüme ayrılabilir. İnsan ailesinin kökeni, yaklaşık 7 milyon yıl önce maymunların ilk kez iki ayak üzerinde yürümeye başlamasıyla ortaya çıkmıştır. İki ayak üzerinde yürüyen maymunlar iki gruba ayrılmıştır. Bunlardan biri *Australopethicus*'tu. İki ayağı üzerinde duruyor ama küçük kafası, güçlü çenesi ve büyük dişleriyle yapıca daha çok maymuna benziyordu. Diğeriyse daha insansı özellikler taşıyan *hominid*di. Bu ikinci grubun yaklaşık 2 milyon yıl kadar önceki torunlarının daha büyük beyinleri vardı ve bugün bildiğimiz şekliyle *Homo*'nun öncüleriydi. Modern insan *Homo sapiens*'in ortaya çıkışı, çok daha sonra yaklaşık 30 bin yıl önce gerçekleşmiştir.

İki ayaklı maymunlar ve insan, Afrika kökenli

Bugün bilim insanları Afrika'nın insanlığın beşiği olduğu konusunda aşağı yukarı aynı görüşteler.

Bu artık yerleşik bir kuram haline geliyor. Ben de atalarımızın Afrika'dan geldiği görüşündeyim. Bunun tümüyle Doğu Afrika'da gerçekleştiğini söyleyemem. Kuzey Afrika'da ya da daha batıda olmuş olabilir ama doğru yer Afrika; bu kesin. Maymunlar arka ayakları üzerinde durup, yürümeye başladığında ve insan beyni büyümeye başladığında buradaydı…

Öyleyse 2 ile 7 milyon yıl öncesi arasına bakıyoruz…

İki ayaklı maymun kalıntılarını sadece Afrika'da bulabiliyoruz. Avrupa'da milyonlarca yıl yaşında fosiller bulduk, fakat burada hiç iki

Leakey, Stephen Jay Gould ile birlikte.

ayaklı maymunlara rastlamadık. Bu yüzden Afrika'nın bunun başladığı yer olduğunu düşünüyoruz. Örneğin Çin'de bulunan ve Pekin Adamı olarak adlandırılan *Homo erektus* fosili, Kuzey Kenyalı bir *Homo erektus* olan Turkana Çocuğu'ndan 1 milyon yıl daha genç.

Az çok tamamlanmış neredeyse bin kadar fosilleşmiş insan örneğinin kalıntılarını Güney ve Doğu Afrika'da bulduk; buna dayanarak insanın tarihinin giriş bölümünün temel olarak burada sahnelendiğini düşünüyorum.

Bu gelişim için ne tür koşullar gerekli?

Öncelikle primatların iyi gıdaya; sadece meyve ve bitkiye değil, aynı zamanda böceklere de ihtiyacı var. Örneğin babunlar yerde olduğu kadar kuş yumurtalarını yakalayabildikleri ağaçlarda da yaşarlar. Önemli olan uygun dengeyi sağlamaktır. Bu yüzden çölde, bataklıkta veya yağmur ormanlarının derinliklerinde yaşamak çok da makul değildir. Bu bölgelerin sınırlarında oluşan ve insansı maymunların evi olan savanlar bu dengeler için uygun bileşimi sağlıyordu. Koşullar mükemmeldi: Bol miktarda yiyecek ve sürekli yaz olmasının sağladığı uygun iklimsel koşullar… 30-40 kişilik ilkel insan gruplarının bu bölgede 100'er kilometrekarelik alanlara yerleşip yaşadıklarını düşünüyoruz.

Turkana Çocuğu, en yakın meslektaşlarınızdan biri olan Kamoya Kimeu tarafından keşfedildi. Bu fosil bir buçuk milyon yıl öncesinden...

Bu, ilk insanın Asya, oradan da Avrupa'ya uzanan yolculuğuna başladığı zamana denk düşmektedir. İnsanlar, Yeni Dünya ve Avustralya'ya ise sırasıyla 20 bin ile 55 binyıl önce yerleştiler. Ortadoğu ve Gürcistan'daki buluşlar *Homo erectus*'un yaklaşık 1,5 ile 1,7 milyon yıl önce Arap Yarımadası'ndan Asya'ya, oradan da Avrupa'ya geçtiğini göstermektedir. Turkana Çocuğu'nun maymunlar ve *Australipeticine*'lere göre daha büyük bir kafası ve daha atletik bir vücudu vardı. O maymunlar ve insanlar arasındaki eksik halkadır.

İnsanlık tarihi bulmacası çözülüyor

En heyecanla karşıladığınız dönem bu dönem mi?

Evet, bu ve bundan önceki dönem. Yürüyen maymun, ilkel atalarımız ve modern insan arasındaki ilişkiye ışık tutacak bulmacanın daha fazla parçasını bulmayı umut ediyoruz. Bu dönemden geriye kalan çok az parçanın olduğu unutulmamalı; sadece birkaç kemik, diş, kafatası parçaları. Bu parçaları bölümlere ayırmak oldukça zor. Farklı alanlardan gelen birkaç bilim insanı tümüyle farklı değerlendirmelerde bulunabilir. Tartışma ve çatışmanın sonu yok. Yılda bir kez kâşifleri farklı deneyimlerini ve bilgilerini paylaşmaları için bir araya getirmeye çalışıyoruz.

"Lucy" doğduğu topraklarda kalmalı

En bilinen ve en iyi korunmuş insansı iskeletlerini; Kenya'dan Turkana Çocuğu, Etiyopya'dan Australopithecus iskeleti "Lucy"yi; Amerika ve Almanya'daki müzelerde toplama planları var…

Ben bu planları oldukça yanlış ve sorumsuz buluyorum ve engellemek için elimden gelen her şeyi yapacağım. Bunlara karşı savaşacağım. Bu fosillere zarar gelmesi ihtimali çok yüksek. Bunların çıkarıldıkları ülkelerde kalması gerekiyor. Fosiller aşırı derecede kırılganlar. Bu planların tek amacı paradır ve sonunda kaybeden bilim olacaktır.

Eğer Lucy bir Amerikan müzesinde altı yıl bir cam kavanozun içinde kalırsa -birkaç bilim insanı dışında- binlerce Amerikalı onu görecek ve o-

rijinal insansıya hayran kalacaktır...

Kopyasından farkını ayıramayacakları bir orijinal insansı! "Kavanozda" geçecek o yıllar boyunca önemli bir bilimsel çalışma yapmak mümkün olmayacak. Araştırmacılar dünyanın çeşitli yerlerinden buraya buluntu üzerinde araştırma yapmak üzere geliyorlar. Bilimsel yenilikler bizlere buluntuları incelemek için sürekli yeni yollar sunuyor. Paleoantropoloji kemiğin bulunmasıyla sona eren bir bilim değil. Çalışma yapmanız için buluntunun aslı gerekir. Bu yaşam boyu süren bir iştir.

1989'dan beri kazı yapmıyorsunuz ama, bu arada fillerin kaçak avlanmasına karşı bir mücadele sürdürüyorsunuz.

Evet. O zamanlar Nairobi'deki ulusal bir müzede yönetici olarak çalışıyordum ve bir orta yaş bunalımı yaşıyordum. Her şey iyiydi ama aynı zamanda her şey çok rutindi. Sonra dönemin Kenya Başkanı Daniel Arap Moi fil katliamıyla mücadele edecek yetkili bir kurum yaratmak için yardım edip edemeyeceğimi sordu. Geçmişte kendisini ölümleri durdurmak adına hiçbir şey yapmadığı yönünde eleştirmiştim.

O zamanlar avlanma çok tehlikeli boyutlara ulaşıyordu galiba?

Filler toplu olarak katlediliyorlardı. 20 yıl içinde Kenya, fil nüfusunun yüzde 80'ini kaybetti. Bir dönem Kenya'da sadece 20 bin fil kaldı. Yine de kimse filleri kalaşnikoflarla avlamak için Somali'den gelen grupları durdurmadı. Hatta bazı görevliler bütün bu çılgınlığı destekledi ve bu gerçekten bir trajediye dönüştü. Başlangıçta bu eşkıyalarla

baş edecek bir güç oluşturmak, büyük cesaret gerektirdi. Ama sonunda başardılar.

Fillerin yaşam mücadelesine destek

Şimdi Kenya'da 30 bin fil var. Hatta fil nüfusunu azaltmak için çağrılar var. Bir kısmı paralı avlanmanın kabul edilmesi için uğraşıyor. Diğerleri de fillerin hayvan koruculari tarafından kontrollü olarak vurulmasına izin verilmesini öneriyor…

Eskiden Kenya'da 100 bin fil yaşıyordu ve onlarla hiçbir sorunumuz yoktu. Sorun şimdi daha fazla filin olması değil. Sorun 1980'lerde, ağır avlanmanın olduğu bir on yıl, fillerin daha güvenli bölgelere çekilmesi. Şimdilerde insanlar bir zamanlar filler tarafından kullanılan koridorlara yerleştiler. Filler, kuraklığın olduğu bir alanda yollarına devam edip insanlarla rastlaşıyorlar.

Ve öç alıyorlar. Sadece Kenya'da her yıl düzinelerce insan filler tarafından öldürülüyor. Tıpkı ürünlerine zarar vermelerinden korktukları için insanların filleri öldürmesi gibi.

Bu çok doğru ve bu soruna bir çözüm bulmamız gerekmektedir. Bazı alanlarda fillerin çok olduğu doğrudur, buna şüphe yok.

Kenya, son zamanlarda kalabalık nüfuslu Milli Park'tan, Shimba Hills'den, 400 fili alıp seyrek nüfuslu Tsavo East'e yerleştirdi. Bu doğru yönde bir adım mı?

Bunun bir çözüm olduğunu düşünmüyorum. Bu oldukça pahalı ve uzun dönem için alternatif değil. Ayrıca hayvanlar bu yüzden derinden sarsılacak. Tamamıyla farklı bir habitata yerleştirilmek üzere yüzlerce kilometre taşınmadan önce bu hayvanların uyuşturulması gerekmekte, zaten oldukça ağırlar ve kamyonlara vinçlerle yükleniyorlar. Ayrıca Tsavo, savan fillerinin bulunduğu oldukça kuru bir milli parktır ve Shimba Hills daha küçük orman fillerinin bulunduğu yağmur ormanı alanıdır. Hepimizin bildiği gibi bu hayvanlar bir zaman sonra geldikleri yere geri dönmeye çalışacaklar. İki park arasındaki mesafe yalnızca 350 km ve bu bir fil için öyle uzun bir mesafe değil, bir fil rahatlıkla 400 km kadar yürüyebilir.

Çitler işe yarar mı?

Sadece küçük alanları çitle çevirebilirsiniz. Ama, mesela Masai Mara gibi bir alanı nasıl çitle çevireceksiniz? Masai Mara her zaman başka bir yerde son buluyor, çünkü bu alan ekolojik olarak sürekli bir değişim içinde. Bu sorunun tek çözümü fillerin yaşayabileceği alanları ve serbestçe dolaşabilecekleri koridorları yaratacak uzun dönemlik arazi kullanımına yönelik mantıklı bir politikanın üretilmesidir. İnsanların başka yerlere yerleştirilmesi ve hasarların ödenmesi gerekmektedir.

Bazı ülkeler farklı düşünüyor, hatta bazıları fildişi ticaretini yasallaştırma çabasında.

Ben bunun bir felaket olacağını düşünüyorum -hatta bu dizginleri koyuverecektir. Ancak fildişi ticaretine yasak konduktan sonra fillerin avlanmasında bir azalma meydana geldi. Swaziland gibi oldukça yoksul bir ülke, örneğin, yok olma tehlikesindeki beyaz gergedanların ticaretini bu hayvanların populasyonunu korumak için para sağlamak amacıyla yasallaştırmak istemektedir. Ama aynı zamanda da kralın 13 eşinin her biri için saraylar yaptırdığı yönünde haberler de kulağımıza gelmekte. Bu, yönetimle ilgili bir sorundur, para en çok ihtiyacı olanlara ulaşmamaktadır.

Sayın Leakey, bu söyleşi için çok teşekkür ederiz.

NOT: Bu söyleşi 27 Ekim 2005 tarihli *Spiegel* dergisinden alınmıştır.

Yitirdiğimiz hocaların hocası büyük arkeolog

Prof. Dr. Tahsin Özgüç

1943 yılı, Ankara III. Türk Tarih Kongresi... Ben, arkeoloji bölümünden yeni mezun bir doktora adayıyım ve katıldığım ilk kongre. Birçok önemli, yaşı oldukça ilerlemiş, saygın arkeolog ve tarihçi arasında, birbirinden hiç ayrılmayan iki genç ve güzel insan, çiçek gibi ... dikkatimi çekiyor. Sevgili Hocam, Profesör Arif Müfit Mansel'e soruyorum: "Kim bu gençler, herhalde arkeologlar?" Hocam kendine has konuşma tarzıyla, "O ... Onlar geleceğin ünlü arkeologları olacaklar... Nimet Dinçer ve Tahsin Özgüç, nişanlılar, Ankara'da yetişen ilk arkeologlar, Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde, Atatürk feyziyle okudular".

Prof. Dr. A. Muhibbe Darga

Bu satırları yazacağım hiç mi hiç aklıma gelmezdi. Düşünüyorum yarım yüzyıldan fazla zaman geçmiş… Onları ilk gördüğüm günü, dün gibi anımsıyorum. "Onları" diyorum, ilk gördüğüm gün gibi, hiç ayrılmadılar Nimet Hanım'la Tahsin Bey; Platon'un kalpleri misali, ebedi ayrılık gelinceye kadar…

1943 yılı Kasım ayı, Ankara III. Türk Tarih Kongresi… 2. Dünya Savaşı bütün acımasızlığıyla, vahşetiyle sürmekte… 20 yıllık genç ve zengin olmayan Türkiye Cumhuriyeti tarihe önem veriyor, tarihine ve yurdunun arkeolojine sahip çıkıyor, mütevazı başkenti Ankara'sında kongre düzenliyor. Ben, arkeoloji bölümünden yeni mezun bir doktora adayıyım ve katıldığım ilk kongre. Birçok önemli, yaşı oldukça ilerlemiş, saygın arkeolog ve tarihçi arasında, birbirinden hiç ayrılmayan iki genç ve güzel insan, çiçek gibi … dikkatimi çekiyor. Sevgili Hocam, Profesör Arif Müfit Mansel'e soruyorum: "Kim bu gençler, herhalde arkeologlar?" Hocam kendine has konuşma tarzıyla, "O… Onlar geleceğin ünlü arkeologları olacaklar… Nimet Dinçer ve Tahsin Özgüç, nişanlılar, Ankara'da yetişen ilk arkeologlar (1936- 1940), Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde, Atatürk feyziyle okudular". Sevindim, bilgiyi almış, merakımı yenmiştim. Kongrenin yanılmıyorsam üçüncü günü, merak ve heyecanla Tahsin Özgüç'ün bildirisini dinledim, hayranlık ve gıpta ile… Konusu: "Samsun hafriyatının 1941-1942 yılı neticeleri" (III. Türk Tarih Kongresi bildirileri). O zamanki bilgimle konuyu, kazı buluntularını anlamaya çalışmış, Arif Hoca'ya da birçok sorular sormuştum. Sonraki yıllarda anladım ki, Tahsin Hoca "Karadeniz arkeolojisinin" de öncülüğünü yapmış.

Tahsin Özgüç'ün yıllarca kazılarını yürüttüğü Kültepe'den iki insan biçiminde çift kap, MÖ 19. yüzyıl.

İlk kuşak arkeologlardan

1916 yılında doğan, Prof . Dr. Dr. h. c. mult. Tahsin Özgüç, Türkiye'mizde arkeoloji eğitimi almış ilk kuşak arkeologlardan. Ankara Üniversitesi'nde kurulan Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde, Arkeoloji Bölümü'ndeki zamanının ünlü hocaları, Prof. Aziz Kansu, Prof. H. H. von der Osten, Prof. B. Landsberger ve H. G. Güterbock'dan dersler görmüş. Arkeoloji eğitimi alırken, Eski Asurca ve Hittitçe'yi de öğrenmiş. Adı geçen hocalarıyla Anadolu'nun dört bucağında, güç koşullarda yaptıkları bilimsel gezilerin önde giden, çalışkan arkeoloğu olmuş. Arkeoloji lisansını başarıyla aldıktan sonra, mezun olduğu

Kültepe kazı alanındaki erzak küpleri ve deponun görünümü.

bölüme asistan olarak atanarak, parlak kariyerine başlıyor. 1948 yılında habilitasyon tezi olarak sunduğu "Ön Tarih'te Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri" konulu teziyle, bilimsel yetkinliğini kanıtlayarak "arkeoloji doçenti" unvanını almış. Bu çalışmasıyla "arkeoloji dünyasında" yerini alan genç Tahsin Özgüç'ün parlak kariyerinde ulaştığı profesör / hocalığıyla (1954), hafirlik ve yöneticilik hayatı da başlamış oluyor. Bu tarihten sonraki yıllarda kendisi gibi akademisyen olan sevgili eşi Nimet Hanım'la, üniversitedeki derslerinden sonra kalan aylarını -yaz tatili dahi yapmadan- bilimsel, sistemli kazılarına adamışlardır. Söz konusu tarihlerde, arkeoloji bilim dünyasında hemen hiç bilinmeyen, Eski Anadolu uygarlıklarının çok önemli kültürlerini ortaya çıkaran kazılarını kısaca dile getirelim.

Kültepe ve yürüttüğü diğer kazılar

Çok az araştırılmış Elbistan (Maraş) Ovası'nda Karahöyük kazısında (1947) çok ilgi çekici arkeolojik buluntularla beraber, muhteşem Luvi resim yazısı / Hitit hiyeroglifleriyle yazılmış taş stel gün ışığına kavuşmuş ve hemen yayımlanmasıyla, arkeoloji ve filoloji uzmanlarına Anadolu tarihi açısından çok önemli bir belge sunulmuştur. Bugün hâlâ filologlar bu stel üzerinde çalışmakta ve yeni görüşler, varsayımlar dile getirmektedir.

Tahsin Hoca bu kazıdan bir yıl sonra, 1948 yılında çok büyük bir Anadolu uygarlık merkezi olan Kültepe (Kayseri) kazılarına eşi Nimet Özgüç'le beraber başlamış. Bu yıla kadar, kazı çalışmalarını yetiştirdiği arkeologlarla büyük aşkla, yılmadan, sağlık sorunlarına da aldırmadan sürdürmüştür Tahsin Hoca. Çağının, yani MÖ 2. binyılının ilk yüzyıllarında yerel bir krallık şehri, aynı zamanda çok büyük, faal bir ticaret merkezi Kültepe - Kaniş (Asurca tabletlerdeki eski adı; Boğazköy kökenli Hititçe tabletlerde Neşa), Eski Anadolu'nun ilk çiviyazılı tablet arşivlerinin Kaniş Pazar yeri, eski adıyla Karum'daki tüccar evlerinde gün ışığına çıkarıldığı kazı merkezidir. Tahsin Özgüç Hocamız, arkeoloji dünyasındaki ününü, yarım yüzyıldan fazla sürdürdüğü Kültepe - Kaniş kazılarıyla taçlandırmıştır. Kaniş - Karum'un Asurlu tüccarlarının evlerinde koruduğu, özel arşiv niteliğinde kişisel yazışmaları Eski Asurca yazılmıştır. Çoğu ticari / ekonomik içerikli adı geçen yazılı tabletlerin adedi 25 bine ulaşmıştır bugün. Kazının ilk yıllarında yüzlerce bulunan bu tabletlerin okunmasını ve yayımlanması görevini üstlenen, Tahsin Hoca'nın Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde beraber eğitim aldığı, Kültepe misyonunun iki yetenekli filologu Prof. K. Balkan ve Prof. E. Bilgiç Hocalardı. Ne yazık ki her ikisini de en verimli yaşlarında kaybettik. Tahsin Hoca'nın gün ışığına kavuşturduğu Eski Asur dilinde yazılmış bu tabletlerin yayını, adı geçen ünlü Türk Asiryologların vefatından sonra, onların yetiştirdiği talebeleri (bugünün öğretim üyeleri) tarafından devam ettirilmiş ve ettirilmektedir. Ayrıca, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde korunan, bu çok önemli çiviyazılı belgelerin yayımlanmasında yabancı uzmanların çalışmalarına da Tahsin Hoca onay vermiştir, özellikle ünlü Fransız Asiryolog Prof . Dr. P. Garelli ve uzman öğrencilerine. Kültepe kazılarında bulunan çiviyazılı arşiv belgelerindeki mühür baskılar ve kazıda ele geçen mühür matrisleri de eşi / mesai arkadaşı Prof. Dr. Nimet Özgüç tarafından bilim dünyasına sunulmuştur. Tahsin Hoca, Kültepe- Kaniş Sitadel ve Pazar yeri-Karum kazılarının arkeolojik materyalini, zaman geçirmeden ciltler halinde yayımlayarak, arkeologların, tarihçilerin, paleoantropologların bilgilerine büyük katkılar sağlamış ender arkeologlardan biridir. Kültepe-Kaniş Kazı buluntuları, Anadolu tarihinin MÖ 2. binyılının başlarında Orta Anadolu Kızılırmak bölgesinin politik, sosyoekonomik tarihini yeniden yazdırdığı gibi, Erken Hitit döneminin muhteşem kültürünü de ortaya çıkarmıştır. Ayrıca, o tarihlerde Anadolu'nun Kuzey Suriye ve Mezopotamya ile politik, kültürel ve ekonomik ilişkilerini gün ışığına çıkarması da çok önemli tarihsel bir olgudur. Asur (Musul, Qalat –Şergat Tepesi) Şehri'nin kazılarında ortaya çıkarılamayan yazılı belgelerin / tabletlerin Kültepe- Kaniş Karum'unda bulunması, Asur tarihini, özellikle sosyal tarihini bir projektör gibi aydınlatmıştır. Dileğimiz, Kültepe - Kaniş kazılarının ve Kültepe tabletlerinin yayımlanmasının, gelecekte de aynı hızla, aynı coşkuyla, yıllarca Kültepe misyonunda görev alan, yetiştirdiği mesai arkadaşları ve öğrencileri tarafından, kesintisiz devam etmesidir.

Kültepe kazıları devam ederken Horoztepe (1957, Erbaa-Tokat), Kuzey Orta Anadolu İlk Tunç Çağı'nın

özgün, zengin maden eşyalarıyla mezarlık kurtarma kazıları; Altıntepe (1959, Erzincan) Urartu sakral ve profan mimarlık buluntuları; mimaride freskler, zengin değerli madeni eşya; Maşat Höyük (Hititçe adı Tapigga, 1973) Hitit tarihinin yazılı belgelerin az olduğu Büyük Krallık Çağı'nın başlangıç dönemlerini aydınlatan Hititçe tabletleri içeren epigrafik ve gliptik malzemesi arşivi (Ord. Prof. Dr. Sedat Alp tarafından yayımlanmıştır) ve Hititler'in anıtsal saray mimarlığını ortaya koyan büyük mimarlık buluntuları, Tahsin Hoca'nın sistemli kazılarının sonucu, Hitit Uygarlığı'ndaki yerlerini almıştır.

Kanımca Tahsin Hoca'nın kazıları kadar önemli araştırmaları içinden biri de, İnandıktepe kazılarında (Çankırı, eski adı Hititçe Hanhana; yakın arkadaşı, arkeolog / Müze Müdürü Raci Temizer tarafından 1965-1967 yıllarında yapılan kazılar) gün ışığına çıkarılan çok özel önemli buluntuların yayınlarıdır. İnandıktepe, Eski Hitit Çağı tapınağında bulunan rölyefli kült vazosunun muhteşem yayını ve yorumuyla, arkeolojik belgelerin sınırlı olduğu adı geçen çağın Hitit sanatına, özellikle görsel sanata aydınlatıcı büyük katkılarda bulunmuştur. Ayrıca Hitit din tarihi açısından önemli bir kült törenini, "Hieros Gamos / Kutsal evlenme" olgusunu ilk kez arkeolojik verilerle kanıtlamıştır. Daha nice bilimsel makaleler, özgün görüşleri, saptamalarıyla. Bu dergimizin aydın ve bilimsel tecessüsü (anlama merakı) olan okurlarına Tahsin Hoca'nın yayınlarını tanımaları için *Tahsin Özgüç'e Armağan* (Ankara, 1989) kitabının XI-XV sayfalarındaki "Bibliography of Tahsin Özgüç" bölümüne bakmalarını öneririz. Büyük Hoca'nın son yıllarda kaleme aldığı iki önemli kitabı, yalnız arkeologlara hitap etmeyen, her aydının zevkle okuyacağı iki eseridir; *Kültepe-Kaniş/ Neşa Sarayları ve Mabetleri* (Ankara, 1999) ve *Kültepe Kaniş / Neşa* (İstanbul, 2003) Bu ikinci kitap "The Middle Eastern Culture Center in Japan" tarafından yayımlanmıştır. Tahsin Hoca'nın bu ikinci kitapla aynı adı taşıyan *Kültepe Kaniş / Neşa* (İstanbul, 2005) kitabı, geçtiğimiz aylarda Yapı Kredi Yayınları bünyesinde de yayımlandı.

Yurtdışında en çok tanınan bilim insanlarımızdandı

Prof. Tahsin Özgüç, akademisyen / hoca olarak yurdumuzda çok başarılı bir kariyer sergilediği gibi, yurtdışı üniversitelerinde de dersleriyle katkılarda bulunmuştur. Ankara'daki derslerine katılan yabancı öğrencileri arasında, Japon öğrencileri eksik olmamıştır, Kültepe-Kaniş kazılarında yıllarca çalışan Dr. O. Sachihiro, hocasından aldığı destek ile Kaman Höyük (Kırşehir) Japon kazılarını başarıyla yürütmektedir.

Tahsin Hoca'nın fakültedeki dersleri, bilim kurulları ve müzelerdeki konferansları parlak hitabeti yanında, zarif esprilerini dile getirdiği doyulmaz bilimsel konuşmalardı; yüzü hep mütebessimdi. Yetiştirdiği yüzlerce öğrenci arasından, başta Ankara Üniversitesi olmak üzere, ülkemizin sayılı bilim kurumlarında akademisyen / hoca olarak Nermin Sinemoğlu, Kutlu Emre, Önder Bilgi, Armağan Erkanal Öktü, Hayat Erkanal, Aliye Öztan, Fikri Kulakoğlu, Tuba Ökse, Tunç Sipahi, Tayfun Yıldırım ve başkaları, genç arkeolog adaylarını yetiştirmekte ve

Yayınını Tahsin Özgüç'ün yaptığı İnandıktepe kazılarında çıkmış kült vazo, MÖ 17. yüzyıl.

önemli tarihsel buluntulara gün veren kazıları yönetmektedirler. Yurt müzelerinde de hocanın öğrencileri, arkeolog ve yönetici nitelikleriyle, yetiştikleri ekolü temsil etmektedir.

Prof. Tahsin Özgüç yönetici olarak dekan, rektör, eski adıyla Türk Tarih Kurumu Başkanlığı yapmış ve Yüksek Öğrenim Kurumu üst düzey yönetiminde de görevler almıştır. Bu yöneticilik görevleriyle beraber arkeolojik kazılarına devam etmiş, bilimsel yayınlarını da gecikmeden bilim dünyasına sunmuştur. Tahsin Hoca, yurtdışında da yayınları, verdiği dersler ve konferanslarıyla en çok tanınan Türk bilim adamları arasında, "Dr. Dr. h. c. mult." unvanlarıyla mümtaz bir yerdedir. Hocanın bilimsel saygınlığının, ona duyulan sevginin somut kanıtı, adına ithaf edilmiş, meslek arkadaşlarının bilimsel ürünlerinin toplandığı *Tahsin Özgüç'e Armağan* (Ankara, 1989) adlı muhteşem yapıttır (1).

Ne yazık, ne üzücü … 21. yüzyılın beşinci yılı, arkeologların yaprak dökümü, hüzün yılı... Kimleri kaybetmedik ki… Tarih sırasıyla, "Troya Fatihi" Sevgili Osman, **Prof. Dr. Manfred Korfmann**; Milet Kazıları'ndan **Prof. Dr. Bartheld Weber**; Assos Kazıları Başkanı **Prof. Dr. Ümit Serdaroğlu**, aynı kazının üyesi arkeolog **Yıldıray Özkan**, 28 Ekim'de yitirdiğimiz, hocaların hocası, büyük arkeolog **Prof. Dr. Tahsin Özgüç** ve en son 15 Kasım'da aramızdan ayrılan, güzel, sevgili dostum, Ord. Prof. Dr. Arif Müfit Mansel ekolünden, fakültede seslendiğimiz adıyla "menekşe gözlü" **Prof. Dr. Somay Onurkan Sözeri**. Kuşkusuz kaybettiğimiz bu değerlerin hepsi, Anadolu arkeolojisine, Anadolu kültür tarihine ve evrensel kültür tarihine büyük katkılarda bulundular eserleriyle. Yüreğimiz sızlıyor onları anarken… Galaksilerinde ışıklar içinde yatsınlar.

DİPNOT

1) Ed. Kutlu Emre, Machteld Mellink, Barthel Hrouda, Nimet Özgüç, "Anatolia and the Ancient Near East", Ankara, 1989.

Ogan Güner

Fransa banliyölerinden Arjantin'e...

AB, sınırları içine yerleşmek isteyen yeni göçmenlere karşı nasıl bir politika izleyeceğini biliyor. AB sınırları dışında toplama kampları kurmaya kadar varan politikalar bunlar. Ancak Avrupa'nın bütününe yayılmış ve tek bir kimlikte toparlanamayacak kadar çeşitli yerleşik göçmen nüfusuyla ilgili herhangi bir politikası yok. Fransa'da patlayan ayaklanmalar bu yüzden AB içinde yeni bir krize yol açtı. Aslında sessiz sedasız bilinen gerçek şuydu. Bu göçmen nüfus, AB vatandaşlığı tanımı içinde yoktu. Bu kitlelerin henüz yaşadıkları ülkelere entegrasyonu bile "geçiştirilen" bir konuyken, AB sistemine dahil olmaları için bir politika çizilmesi gereksizdi. AB Fransa'daki ayaklanmalar üzerine "Aa, bunlar da varmış," şaşkınlığıyla yeni entegrasyon politikalarının tartışılması gerektiğini açıkladı.

Fransa'daki ayaklanmanın yorumları kabaca iki başlık etrafında toparlanabilir: 1) Göçmen ya da "azınlık" nüfusunun ulus-devlet projelerine entegrasyon politikaları çökmüştür. Özellikle Fransa "eşit vatandaşlık" ilkesi çerçevesinde göçmen nüfusun kimliğini tanımadığı için bugün başı derttedir, acilen temel ilkelerini gözden geçirmelidir. 2) AB içindeki farklı devletler arasında kültür politikalarının hangisinin daha "verimli" olduğu, yani hangisinin daha "mülayim" göçmenler ürettiği...

Her iki başlıkta da boşlukta kalan veya es geçilen noktalar var. Fransa ayaklanmalarının Türkiye'ye yansıyan yorumlarında da bu noktaların özenle es geçildiği söylenebilir:

1) Buradaki sorunu ulus-devlet projesi çerçevesinde tartışırken, Avrupa tarihini unutmamak ve bu göçmen nüfusunun temelde eski sömürgecilik düzeninin bir devamı olduğunu hesaba katmak gerekiyor. Yani ayaklanan kitlelerle karşısındaki devlet arasında tarihten gelen bir "dava" vardır. Bu davanın özeti sömüren ile sömürülen arasındaki ilişkide yatmaktadır. Türkiye basınında özellikle vurgulanan ve Tayyip Erdoğan'dan takdir alan bir olgu, ayaklanmalara, aynı bölgede ve muhtemelen ayaklananlarla benzer şartlar altında yaşayan Türk nüfusunun katılmamasıydı. Ama bu olgu, Fransa'daki Türkiyeli işçilerin kimliği ile Cezayirli, Mağripli göçmenlerin kimliği arasında "şimdilik" bir fark olduğunu göstermiyor mu? Dahası ayaklanmaların sembolik hedeflerine baktığımızda arabalar ve göçmenlerin kendi yaşadığı mahallelerdeki sosyal merkezleri görüyoruz. Yani bir yandan kamu alanlarında park ederek caka satan özel mülkiyetli arabalar yakılırken (tıpkı Türkiye'de 1996 1 Mayıs'ında ATM'lerin hedef seçilmesi gibi) diğer yandan ayaklanan kitle kendi yaşadığı çöplüğe hücum etti. *Radikal 2*'de Ahmet İnsel'in tarifiyle "kendini yakmak" diye yorumlanabilir bu. Ancak bir başka gerçeği daha eklemek kaydıyla: Fransa (keza İngiltere, Belçika da) geçmişte göçmenleri kabul ederken önceliği Fransız yönetiminin yandaşlarına, lejyonerle birlikte çarpışanlara vermişti. Yani bugün kendi yaşadıkları ortamları yıkmaya kalkışan bu kitle, derinlerde bir yerde, sadece üvey babaları olan Fransa ile değil kendi babalarıyla da hesaplaşıyor. Bu gençlerin belli bir politikadan yoksun içgüdüsel ayaklanması, aslında Fransa ile kendi ülkeleri arasındaki tarihle ve kendi "işbirlikçi" babalarıyla bir hesaplaşma olarak da okunabilir. Bu açıdan bu ayaklanmaların siyasi olmaktan öte çok daha değerli "karanlık" ve "edebi" bir yönü var. Baudelaire'in Paris ayaklanmaları sırasında sokaklarda kendi üvey babasının adını anarak "General Aupeck'e ölüm!" diye bağırmasını hatırlatan bir taraf...

2) Fransa'daki ayaklanmaların üstüne İngilizler "bizim entegrasyon sistemimiz (nam-ı diğer multiculturalism) daha iyi işliyor havasına girdiler. Eninde sonunda AB genelinde göçmen nüfusa yönelik politika tartışmalarında her ülke kendi politikasını AB'ye kabul ettirmeye çalışacak. İngilizler'in multiculturalism denen, Fransa'nın farklı kimlikleri yok sayarak genel geçer bir Fransızlık kimliği üzerine inşa ettiği entegrasyon politikasının aksine, etnik ve dini kimlikleri kabul etme anlayışına dayalı politikalarının da ne kadar verimli olduğu tartışılır. Daha geçenlerde Birmingham'ı kasıp kavuran ve günlerce süren iki farklı göçmen kitlesinin çatışmaları uluslararası basının gözünden bu kadar iyi saklanmasaydı, İngiltere ile Fransa'daki göçmenlerin geleceği tek bir başlık altında tartışmaya açılabilirdi. Geçmişte Notting Hill, 80'ler boyunca da Brixton ayaklanmaları Fransa'daki ayaklanmalarla büyük benzerlikler gösteriyor çünkü...

Bütün bunların ötesinde Fransa'daki ayaklanma sadece Fransa'da değil tüm Avrupa ülkelerinde yakın geleceğin siyasetine damga

vuracak bir başka gerilimi ortaya çıkardı. Avrupa'nın ağırlıktaki yaşlı nüfusu "güvenlik" kavramını her şeyin önüne koyuyor ve devasa değişim dönemlerinde olduğu gibi temel değerlerin ne pahasına olursa olsun korunabilmesi için giderek sağa kayıyor. Le Pen, geçmişin sembolleriyle ve açık bir ırkçılıkla bu yönelişin parsasını toplamıştı ama liberal düzen Le Pen kadar uç bir örneği kaldırabilecek konjonktüre sahip değil henüz. Bu yüzden Le Pen'in aksine, geçmişe değil sürekli geleceğe atıf yapan, Thatcher ve Blair hayranı ve tıpkı Le Pen gibi açık bir ırkçılıkla konuşan Sarkozy'e kayıyor ibre. Tek bir farkla: Sarkozy'nin sistemden "kazınması gereken çapulcular" olarak nitelendirdiği kitlenin siyaset dünyasındaki karşılığı Le Pen'inki gibi "yabancılar" terimiyle rahatlıkla karşılanabilir değil. Bugün bütün Avrupa'da giderek egemen olmaya başlayan ırkçılık daha genel bir tanım ve kökleri Thatcher döneminde İngilizler'in ortaya attığı "under-class" (sınıflaraltı) teriminde bulunabilir. Sınıflaraltı kavramı, sistemdışı bırakılmış ve sisteme hiçbir yararı olmadığı açıklanmış kitleleri ifade ediyor. Bu haliyle geleneksel sınıfların hiçbirine dahil değiller ve dahası kendileri de örgütlü bir sınıf oluşturmaktan uzaklar. Belki de *Komünist Manifesto* döneminin "temsil edilmeyen ve temsil edilmeleri gereken köylüleri" gibiler. Örneğin AB tarım politikaları çerçevesinde gözden çıkarılan 6 milyon Türkiyeli köylü de şimdiden bu sınıfa dahil edilebilir. Ya da Güneydoğu'daki köylerden zorunlu göçe tabi tutulanlar... Avrupa'da hiçbir sol parti bu kitleleri temsil edemiyor, dolayısıyla Fransa'daki Kuzey Afrika kökenli göçmen nüfusu da (resmi bir rakam olmadığı için 7 milyon gayri resmi rakamını göz önüne alarak) bu sınıflaraltı şemsiyesi içinde değerlendirerek, patlamaların politik bir istek ya da yönlendirmeden bağımsız refleksler halinde gelişmesine şaşmamak gerekir. Tıpkı vaktinde Los Angeles'ta yaşanan zenci ayaklanmaları gibi...

Elimizde kazma kürek...

Fransa'daki ayaklanmaların doğasını, aynı tarihlerde Arjantin'de Amerikan Zirvesi sırasındaki protesto eylemleriyle karşılaştırmak da ilginç olacaktır. Arjantin'deki kitle gösterileri, kısa bir süre öncesine kadar görmeye alışkın olduğumuz ve çoğulculuk gibi kitaplarda geleceğin muhalefeti olarak kutsanan anti-küreselleşme eylemlerinden önemli bir farklılık gösteriyordu: 1) Belirgin bir stratejisi (Latin Amerika'nın politik ve ekonomik entegrasyonu ya da Chavez'in tabiriyle 21. yüzyıl sosyalizminin kurulması) ve taktik hedefleri vardı (zirve bildirgesine FTAA'nin dahil edilmemesi). 2) Esnek de olsa belli bir politik önderlikten (Arjantin'deki gösterilerin onur konuğu politik arenada Chavez popüler alanda da Maradona idi) sakınmama!

Fransa'daki ayaklanmalardan farklı olarak Latin Amerika'da esen rüzgâr anti-emperyalist ve bugün için hâlâ somutlaşmamış olsa da, hayal edilen bir 21. yüzyıl sosyalizmi etrafında şekilleniyor. Chavez'in "FTAA'i gömmek için küreğimi yanımda getirdim" demesinin ardında ciddi bir politik

Arjantin'de ABD'yi protesto gösterilerinden bir sahne.

Ünlü futbolcu Maradona ve Venezüella Devlet Başkanı Chavez.

blok yatıyor ve dahası gerçekten de zirve sonunda FTAA'nın bildirgeye dahil edilmemesini önümüzdeki yılların en büyük gerilimini yaratacak tarihi bir gelişme olarak takip etmek gerekiyor. Çünkü ABD'nin ekonomik gücünü devam ettirebilmesi için FTAA'ya ihtiyacı var ve FTAA'nın, liberal emperyalizmin bir projesi olarak tarihin karanlığına gömülmesi durumunda ABD'nin ne yapacağı belli değil. Tarihin garip bir cilvesidir ki Irak'ın işgali şu anda Latin Amerika'daki rüzgâra ABD'nin askeri bir set çekmesini olanaksız hale getiriyor ama bunun garantisi yok tabii ki. Alfonso Bayo'nun Cezayir'deki bağımsızlık savaşçılarını inceleyerek geliştirdiği Latin Amerika tarzı gerilla stratejisiyle başlayan tarih, bugün yeni bir aşamada ve belki de Fransa'da ayaklanan kitlelerle en çok ruh bağı olan dalga Latin Amerika. Çünkü unutmamak gerekir ki Latin Amerika'da sol iktidarların birer birer yönetime gelmesinin ardında, bugüne kadar kendilerini temsil etme hakkı verilmemiş ve kimse tarafından temsil edilmemiş kitlelerin (özellikle yerliler ve melezlerin) kendilerini bizzat temsil etmeye başlamaları yatıyor. Chavez'in Venezüella'da iktidara gelmiş ilk melez olmasının sembolik farkı, çok ama çok önemli ve bize sınıflaraltı denen kitlelerin neye muktedir olduklarını anlatma gücüne sahip.

Nalân Mahsereci

Toprağından tarih fışkıran kent: İstanbul Kurtarma Kazıları

İstanbul gibi yoğun yapılaşma ve nüfus barındıran tarihi bir kentte, büyük çaplı kazılar yürütmek pek olası değil. Marmaray Projesi, büyük alanların trafiğe kapatılması, üzerinden binaların kaldırılması ve bu alanların kurtarma kazısı da olsa, arkeolojik kazılara açılması gibi büyük bir fırsat doğurdu. Dilerim, İstanbul arkeolojisi ve çok boyutlu İstanbul tarihi araştırmalarının yapılabilmesine olanak sağlayabilecek bu büyük fırsatı; kurtarma kazıları ve kent içi arkeolojinin en büyük handikapı olan "zamana karşılık" ve diğer açmazlara rağmen, en iyi biçimde değerlendirebiliriz...

Dr. İsmail Karamut ile söyleşi

İst. Arkeoloji Müzeleri Müdürü, Marmaray Projesi Kurtarma Kazıları Başkanı

Avrupa yakasında Halkalı, Anadolu yakasında Gebze arasındaki, halihazırda bulunan demiryolu sistemini iyileştirmeyi ve bu sistemi Boğaz geçişini bir demiryolu tüp geçitiyle sağlayarak birleştirmeyi hedefleyen büyük bir ulaşım projesi, Marmaray. Ulaşım Bakanlığı'na bağlı Marmaray Projesi ile İstanbul'da şu anda kullanımda olan ve çalışmaları yürütülen hafif raylı ulaşım sistemleri ve metro sistemlerinin de birleştirilmesi hedefleniyor. Proje kapsamında yapım faaliyetlerinin gerçekleşeceği, İstanbul'un çeşitli merkezlerinde kurtarma kazıları yapılıyor. İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin yürüttüğü, kimi buluntularıyla belki biraz da sansasyonel bir biçimde kamuoyuna yansıyan ve İstanbul arkeolojisi açısından büyük önem taşıyan Marmaray Projesi Kurtarma Kazıları'nı konuk ettik bu sayımızda.

İstanbul Arkeoloji Müzesi Müdürü Sayın **Dr. İsmail Karamut** ile yaptığımız söyleşide, kazı buluntuları, arkeolojik yorumlar ve kimi teknik bilgiler gibi konular yanında, kurtarma kazılarının kimi açmazları ve kent içinde arkeolojik kazı yürütmenin farklı zorlukları gibi konulara da girdik ister istemez. Kültür varlığını koruma gereği, kazı alanlarındaki bilginin olabildiğince çıkarılabilmesi hedefi ve bütün bunların projenin ilerlemesi için kısa sürede yapılabilmesi zorunluluğunun yarattığı gerilimin ve arkeologların, ilgili devlet kurumlarının, proje yetkililerinin ve İstanbullular'ın ilgisinin çalışmalar üzerinde odaklanmış olmasının, kurtarma kazıları çalışmalarına damgasını vurmuş olduğunu gördük.

Dr. İsmail Karamut sorularımızı, bir zamanlar Osman Hamdi Bey'e de mekân olmuş odasında yanıtladı.

İstanbul gibi yoğun yapılaşma ve nüfus barındıran tarihi bir kentte, büyük çaplı kazılar yürütmek pek olası değil. Marmaray Projesi, büyük alanların trafiğe kapatılması, üzerinden binaların kaldırılması ve bu alanların kurtarma kazısı da olsa, arkeolojik kazılara açılması gibi büyük bir fırsat doğurdu. Dileriz, İstanbul arkeolojisi ve çok boyutlu İstanbul tarihi araştırmalarının yapılabilmesine olanak sağlayabilecek bu büyük fırsatı; kurtarma kazıları ve kent içi arkeolojisinin en büyük handikapı olan "zamana karşılık" ve diğer açmazlara rağmen, en iyi biçimde değerlendirebiliriz…

Kurtarma kazılarının şimdiye kadar en ses getiren buluntuları Yenikapı'da (tarihi Theodosios Limanı) çıkan teknelerdi. Devam sayfalarda, bu teknelerden birinin kaldırılması çalışmasını yürüten; Uluburun Batığı'nı, "efsanevi" sualtı arkeoloğu George Bass ile birlikte kazmış; Anadolu kıyılarında ve dünyada yürütülen sualtı arkeoloji araştırmalarında yer ve söz sahibi **Doç. Dr. Cemal Pulak** ile yapılmış bir söyleşi bulacaksınız. Yenikapı'da bulunan teknelerin neye benzediği ve neden batmış olabileceğinden, gemi teknolojisinin antik dönemlerden beri gelişimi, dünyada bulunmuş kara ve sualtı batıkları ve batıkların ayağa kaldırılması gibi konulara uzanan oldukça renkli ve keyifli bir

Üsküdar'daki kurtarma kazılarından bir görünüm.

söyleşi bu. Yenikapı'da çıkan teknenin konservasyonu ve ayağa kaldırılmasını yapacak olan, İÜ Taşınabilir Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü'nün Başkanı **Prof. Dr. Sait Başaran**'dan da bilgi aldık. Son derece yoğun tempolarında zaman açıp sorularımı yanıtladıkları için hepsine teşekkür ederim. Büyük bir teşekkürü de, İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin kurtarma kazıları merkezlerindeki alan sorumluları; Üsküdar'dan **Dr. Şehrazat Karagöz** ve **Ece Işık**; Yenikapı'dan **Metin Gökçay**, **Gülbahar Baran Çelik** ve **Sırrı Çömlekçi**; Cağaloğlu'ndan **Süleyman Eskalen** ve **Çiğdem Girgin**'e ve alanda çalışan bütün diğer uzman ve emekçilere, açığa çıkarılmasına aracı oldukları bütün bilgiler ve kültür varlıkları için borçluyuz diye düşünüyorum.

Kazı merkezleri

Sayın Karamut, Marmaray Projesi çerçevesinde hangi merkezlerde kurtarma kazıları yürütülüyor şu anda?

Marmaray Projesi kapsamında, İstanbul Arkeoloji Müzeleri denetiminde, dört ayrı noktada kazı çalışmaları sürdürülüyor. İlkönce başlayanı Üsküdar kazısı. Yaklaşık 1,5 yıldır çalışıyoruz orada. Önemli bir bölümü bitirildi, kazıların. İkincisi Yenikapı'daki çalışmalarımız. Cağaloğlu ve Sirkeci'de yaptığımız çalışmalar da var.

Bu merkezler, Marmaray Projesi'nin durak yapılacak alanları mı?

İstasyon olarak belirtilen alanlar.

Üsküdar Meydanı'nın altındaki Osmanlı çarşısı

Üsküdar'daki kazılardan başlayalım öyleyse, çalışmalar ne durumda?

Üsküdar'ın eski dönemleri hakkında bilgi vereyim. Antik kaynaklara göre, şu anda bizim kazı yaptığımız Üsküdar Meydanı'nda bir koy varmış. Ama 16.-18. yüzyıllarda, yani Osmanlı Dönemi'nde koy doldurularak iskâna açılmış.

İnsan eliyle mi doldurulmuş?

Elbette. Üsküdar antik kaynaklardan bilinen bir yer; Strabon ve Ksenophon gibi antik yazarlar söz ediyorlar. Biliyorsunuz Üsküdar'ın Antik Dönem'de adı Kirsopolis (Khrysopolis), Romalılar Dönemi'ndeki adı Scutari. Osmanlı Dönemi'nde Üsküdar Koyu dolduruluyor. Bu dolgu alan, iskâna açılmadan önce, zemin yumuşak toprak olduğundan, sağlamlaştırmak için dikine ahşap kazık sistemi uygulamışlar. Bu ahşap kazıklar elimize geçti. Bu uygulamaya Yenikapı'daki kazılarımızda da rastladık.

Üsküdar'daki kazılarda, Geç Osmanlı Dönemi'ne tarihlenen bir arastaya (çarşı) ait mimari kalıntılar, temeller bulduk. Bu arastadan, Osmanlı kayıtlarında söz ediliyor. Kayıtlara göre, arastanın Rum Mehmet Paşa Vakfı'ndan olduğunu ve 50'ye yakın dükkânının bulunduğunu biliyoruz. Gelir getirmek üzere, cami ve imaretle birlikte yaptırılmış.

Bu çarşı ayaktaymış, 1956'da yeni imar çalışmaları nedeniyle yıktırılmış. Ayrıca daha geç dönemlerde, 1980'li yıllarda sanıyorum, altyapı çalışmaları nedeniyle belli bir bölümü de tahrip edilmiş kalıntıların.

Arastanın hangi bölümünü kazdığınıza ilişkin fikriniz var mı?

Hayır. Çalışmalarımızın devamında, bize teslim edilen alandan genişlediğimizde, çarşının belki değişik bölümleri de bulunabilecek ama; şu anda çalışmalarımız bize verilen alanlarla sınırlı.

Kaç metreye kadar indiniz?

Buradaki çalışmalarımızda -7 m'ye kadar indik. Acaba Geç Osmanlı Dönemi'nin altında başka bir döneme ait mimari kalıntı var mı diye. Ama olmadığını gördük; bu da burasının koy olup, sonradan doldurulduğu şeklindeki bilgimizi doğruladı. Ama devşirme malzeme olarak Bizans ve Geç Roma Dönemleri'ne ait taşınabilir kültür varlıklarına rastladık. Bunları müzeye aldık.

Ek olarak, Osmanlı Geç Dönemi'ne ait bir tabakhane bulduk, buradan ahşap fıçı örnekleri geçti elimize. Bunları İÜ Taşınabilir Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü'nün katkılarıyla kaldırdık; malzemenin 4-5 tanesi numune olarak alındı, ileride bir dericilik müzesi kurulabilir diye, Derimod yetkililerine teslim edildi.

Ayrıca, 1932-33 yıllarına ait, Pervititch Sigorta Haritaları'nda görülen, Duhan Tütün Depoları ve Tekel'e ait tütün depolarının betonarme temel kalıntılarını ortaya çıkardık. Ayrıca, eski çekek (kayık, mavna ve küçük gemilerin karaya çekildikleri yer) ve kalafat (geminin kaplama tahtaları arasını üstübü ile doldurup ziftleyerek su geçirmez duruma getirme işi) yerlerine ait kalıntılar bulduk.

Üsküdar'da toprak üstünde, hâlâ ayakta olan kimi Osmanlı Dönemi yapıları var. Sözünü ettiğiniz Geç Osmanlı yapıları nasıl toprağın altında kalmış, özelikle Erken Cumhuriyet Dönemi?

Demin sözünü ettiğim 1956'daki

Caaloğlu'ndaki kurtarma kazılarından.

imar çalışmalarında, kullanılamaz olduğu için sanıyorum yıkılarak, üzeri düzleştirilmiş ve trafiğe açılmış; meydan olarak değerlendirilmiş.

Tabii bu çalışmalardan çıkan bütün her şeyi belgeledik, rölevelerini aldık, çizimlerini yaptık, fotoğrafladık ve 3 numaralı Koruma Kurulu'na götürdük. Koruma Kurulu da, belgeleme çalışmaları yapıldığı için, müze denetiminde kaldırılmasına karar verdi ve biz de kaldırdık.

Çalışmalar bittikten sonra, proje gereği meydanın altındaki altyapıyı kaldırabilmeleri için deplase (yerdeğişim; burada, altyapı malzemelerinin aktarılacağı) alanlarda da çalışmamız gerekiyordu. Oradaki çalışmalarımıza devam ediyoruz şu anda. Bu alan, Mihrimah Sultan Camisi'ne daha yakın. Burada Geç Osmanlı Dönemi mimari buluntularına rastladık, ama Bizans Dönemi'ne tarihlenebilecek apsidal bir yapı da bulduk; bir kilise ya da şapel olabilir. Konuşmak için daha erken, çalışmalarımız devam ediyor. Çalışmaları biten alanda Geç Osmanlı Dönemi dışında bir şeye rastlamayıp, deplase alanda Bizans'a ait mimari kalıntılar bulduğumuz için şu sonuca varıyoruz; eskiden koyun olduğu alandan çıktık, anakaraya geldik.

Çalışma yaptığınız, sınırları belli alanları, ortaya çıkarılması, korunması gereken kalıntıların durumuna göre genişletebiliyor musunuz?

Bize verilen alanlarda çalışıyoruz, ama önemli bir mimari buluntuya rastlarsak, onun sonucunu almak açısından genişleyebiliriz. Yarım bırakmayız. Üsküdar'daki bu apsidal yapıda da bunu yapıyoruz.

Arkeoloji ve Arkoologlar Derneği'nden uzmanların, Üsküdar'daki kazı alanında iş makineleriyle çalışıldığı yönünde eleştirileri olmuştu...

Şöyle söyleyelim, müze olarak sadece kazıların yapılmasından sorumluyuz. Kazıları yapıp, rapor halinde Koruma Kurulu'na bildiriyoruz. Yasa gereği, taşınmaz kültür varlıklarıyla ilgili kararı kurullar veriyor.

Evet doğrudur, Üsküdar'da zaman zaman makine kullanıldı ama, bu Kurul kararı doğrultusunda oldu. İkincisi, altını çizerek söylüyorum, makineyle kazı yapıp, herhangi bir kültür varlığını tahrip etmedik. Kazdığımız, ortaya çıkardığımız, Kurul tarafından kaldırılmasına karar verilmiş mimari kalıntıların yıkımında makine kullandık. Duvarlar horasan harcıyla yapıldığından, çok zor sökülebilir olması nedeniyle, duvarları sökmek için kullandık makineyi. Burada yanlış yok. Ayrıca bu işlem, müzemize bağlı serbest arkeologların, uzmanların gözetiminde yapıldı. Üsküdar'daki çalışmalarımız böyle.

Yenikapı, tarihi Theodosios Limanı

Yenikapı'ya mı geçiyoruz?

Evet, oradaki çalışmalarımız, 2004 Kasım'ında başladı. Doğu ve batıda iki ayrı alanda başlattık. Batı bölümüne, 100 Ada diyoruz. Yenikapı ile ilgili bilgi vermek gerekirse, Yenikapı'nın, antik kaynaklardan I. Theodosios Dönemi'nde (MS 379-395), antik liman olarak kullanıldığı biliniyor. Theodosios Limanı. Buranın Mısır'dan tahıl ihracında kullanılan liman olduğu, ancak MS 7. yüzyıldan sonra yavaş yavaş terk edildiği ve doldurulduğunu biliyoruz. 16. yüzyılda bölgeyi gezen yazarlarından Petrus Gillius'dan öğrendiğimize göre, liman bu tarihlerde doldurulmuş, Geç Osmanlı Dönemi'nde buradaki geniş bostanlarda sebze ekiliyormuş ve az sayıda meyve ağacı varmış; Langa Bostanları adıyla anılıyormuş buralar.

Bayrampaşa'dan akan dere de dolduruyormuş bu alanı…

Evet, eski adıyla Lykos Deresi'nin de bu alanı doldurmaya başladığını biliyoruz. Ama insan eliyle de doldurulmuş. Örneğin Laleli Camisi'nin inşaatı sırasındaki hafriyat malzemesi, buraya dökülmüş; biliyoruz. Bu alanda, Geç Osmanlı Dönemi'ne ait kimi mimari kalıntılar bulduk. Asıl önemlisi, kazılarımızın devamında, içi kırık ve sağlam amfora dolu, alt omurgasından küpeştesine kadar sağlam, halatları ve çıpaları da üstünde duran, 11 m uzunluğunda bir tekne kalıntısına rastladık. Tekne kalıntısının kaldırılması işlemleri, spesifik bir uzmanlık dalı olduğu için, tesadüfen burada olduğunu öğrendiğimiz Teksas Üniversitesi öğretim üyelerinden Cemal Pulak'ı davet ettik; teknenin konservasyon işleri için de, İÜ Taşınabilir Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü'nden Prof. Dr. Sait Başaran'ı davet ettik, bizimle çalışmayı kabul ettiler.

Çalışmalarımızın devamında gördük ki, orada tekne 1 tane değil, 7 tekne daha var. Metro istasyon alanı içerisindeki kurtarma kazılarını da biz yürütüyoruz biliyorsunuz, oradan da çıktı tekneler. Yenikapı'nın doğu bölümündeki bu çalışmaları Koruma Kurulu'na götürdük. Kurul da, taşınabilir kültür varlığı olduğu için, ilk teknenin kaldırılabileceğine karar verdi. Buradaki mimari kalıntılar için de, entegre bir müze-istasyon projesi yapılması önerildi. Orada öyle bir istasyon yapılacak ki, aynı zamanda antik liman buluntularının, teknelerin sergilenebileceği bir müze görünümünde olacak.

Mimari kalıntıları istasyon içinde, aynı zamanda bir müzenin parçası olarak koruyacaksınız…

Evet. Bu alanda taşınabilir kültür varlıklarına da rastladık, o dönemden kalma sikkeler, pişmiş toprak

kaplar, kandiller, taraklar, hatta gemicilerin kullandığı bazı aletler ve günlük kullanım eşyaları... Bunlar da sergilenebilir.

Yenikapı'da kazısı yapılan çok büyük bir alan; 24 bin m^2. Alanın, 100 Ada olarak belirlediğimiz batı bölümünde yaptığımız çalışmalarda gördük ki, artık limanın dışındayız. Yani limandan çıktık, belki limanla ilgili yapılarda, örneğin ambarlardayız. Burada Roma Dönemi duvar kalıntısına ve gene MS 4. yüzyıla, Geç Roma Dönemi'ne tarihlenebilecek, içinde bol miktarda kandiller olan tonozlu bir galeriye rastladık. Bu galeri olasılıkla, deniz kıyısına çıkan bir kapıya açılıyordu. Ayrıca yaptığımız sondajlarda, MS 11. yüzyıla ait tonozlu yeraltı mezarlarına rastladık. Taşınabilir kültür varlıkları da bulduk. Bu alanda surların güzergâhını ve dolayısıyla limanın sınırları belirlenmeye çalışıyoruz. Buradaki buluntular henüz Kurul'a gitmedi.

Doğu ve batı alanının ortasındaki alanın da, yine limanın devamı olabileceğini tahmin ediyoruz, nitekim sondajlarda Erken Dönem taş çapalar bulduk, ama henüz çalışmalara başlamadık.

Cağaloğlu kazıları da önemli buluntulara gebe

Cağaloğlu'na gelince, oradaki çalışmalarımız, valiliğin arkasındaki yolda. Küçük bir alanda çalışıyoruz, sanıyorum 1000 m^2'lik bir alan. Buradaki ilk buluntular, 1900'lü yıllara ait. Kadastral paftalardan öğrendiğimize göre, bu mimari kalıntılar dükkân ve depoların temel kalıntıları. Kurul, bunların kaldırılmasına karar verdi. Bunlar kaldırınca, daha aşağıya ineceğiz. Ama henüz kaldırma çalışmalarına başlamadık, çünkü yine altyapı açısından deplase çalışmalar söz konusu. Aşağılara inmeye başlayınca, artık Bizans mı buluruz, Roma mı bilmiyorum. Çünkü Cağaloğlu tarihi bakımdan çok önemli.

Cağaloğlu'nda bir de Marmaray Projesi'nin havalandırma bölümünün kazısını yapacağız, Ebusuud Caddesi'nde,Vergi Dairesi'nin olduğu yerde. Ama henüz üzerindeki binanın yıkım işlemleri devam ediyor.

Kazı yapılan alanlar dışında, örneğin deniz dibinde de Marmaray çalışmaları sürüyor. Bu çalışmalara müdahale ediyor musunuz ya da sizden yardım isteniyor mu?

Deniz dibiyle ilgili çalışmalarda serbest arkeolog görevlendirmeye başladık. İstanbul Boğazı çok önemli, binlerce yıllık bir tarihsel süreç içerisinde, elbette ki insanlar boğazdan geçiş yaparken, bir şey atmışlar, düşürmüşlerdir. Boğaz'da yapılan Marmaray Projesi kapsamındaki tarama çalışmaları sırasında, bir eleman bulundurarak, kültür varlıklarının bize getirilmesini sağlamaya çalışıyoruz. Nitekim örnekleri de oldu.

Kazılarda çıkan taşınabilir buluntu 840 adet

Bu merkezlerde kazılar başladığında, hem dönem olarak hem de kültür varlığı olarak çıkacak şeyleri aşağı yukarı tahmin ediyor olmalısınız. Yine de sizi şaşırtan bulgular oldu mu?

Elbette, bizi en çok şaşırtan Yenikapı'daki tekneler oldu. Limanı kazdığımız belliydi, ama bu denli sağlam batıkların, teknelerin karşımıza çıkacağını bilmiyorduk.

Toplamdaki buluntu miktarıyla ilgili bir rakam söyleyebilecek durumda mısınız?

Buluntuları ikiye ayırmamız lazım. Yasada da böyledir: Taşınabilir, taşınmaz. Taşınmazlar, mimari kalıntılardır. Taşınabilirler, alınıp müzeye taşınabilecek objeler ve diğer malzeme. Bu bağlamda, Yenikapı'dan bugüne kadar yaklaşık 475 adet taşınabilir kültür varlığını müzemize getirdik. Üsküdar'dan da 365 kadar, ama bunların devamı gelebilir. Çünkü kazılar devam ediyor.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde yer darlığı sıkıntısı var sanırım ama, kurtarma kazıları sonucunda, burada yeni sergi salonları, vitrinleri vs. yapmayı düşünüyor musunuz? Öyle projeler gündeme gelecek mi?

Gelebilir. Marmaray Projesi bağlamında ortaya çıkan eserlerin, burada ayrı bir vitrinde sergilenmesi düşünülebilir.

Taşınmaz bir esere rastladığınızda, Koruma Kurulu'na götürüyorsunuz durumu, Kurul'dan çıkan kararı uyguluyorsunuz. Ama şimdiye kadar, "Bu mimari varlığı burada koruyalım" gibi bir karar çıkmadı sanırım...

Yenikapı'da, bazı mimari buluntuları, istasyon projesinin içinde değerlendirebiliriz kararı çıktı. Siz o kararı böyle yorumlayabilirsiniz.

Kurtarma kazılarının ve kent içi arkeolojinin açmazları

Arkeolojide, uzun vadeli, planlı kazılarda iki şey önemli. Biri, bulunan kültür varlığının kendi değeri, onları koruyarak, gelecek kuşaklara aktarılabilir ve sergilenebilir kılmak. Bir de kazılan alanın bilgisini tam olarak almak. Kurtarma kazıları, adı üstünde kurtarmak amacıyla, kısa sürede yapıldığı için, kültür varlıklarını kurtarmak önceliğe alınıyor gibi. Çünkü kazılan alanın barındırdığı tüm bilgiyi alabilmek için ince, uzun yıllara yayılan bir çalışma yapmak gerekir, bu da kurtarma kazılarında çok mümkün görünmüyor. Sizin işinizin tamamlanmasını bekleyen başka süreçler var, vs.

Şu andaki en büyük sorunumuz bu zaten. Planlı kazı-plansız kazı demeyelim; bizim yaptığımız da planlı bir kazı. Ama bilimsel olarak hedeflenmiş bir kazı değil, öyle diyelim. Bir kurtarma kazısı. Kentte kazı yapıyoruz ve çalışma-

Ayrılıkçeşme'de kazılan alanda bir sarnıca rastlandı.

larımız kentte yaşayan insanların günlük yaşamlarını olumsuz yönde etkiliyor. Üsküdar'da, koskoca bir meydan, trafiğe kapatıldı; düşünün. Ama dağın başında yaptığınız, o planlı / hedefli kazıda böyle değil, zamanla bizimki gibi yarışmıyorsunuz. Orada eserleri çıkarma konusunda da, koruma konusunda da çok farklı kararlar alabilirsiniz; ama burada bütün altyapısıyla kent var, kültür varlıkları var, yaşayan insanlar var. Bütün bu faktörleri değerlendirmek zorundasınız.

Bir de şu var tabii, bu projenin İstanbul'un trafiğini önemli ölçüde rahatlatacağı düşünülüyor. İstanbul'da yaşayanlar, bu nedenle projeyle ve kazılarımızla yakından ilgileniyorlar.

Onu soracaktım, sualtı arkeolojisi terimi gibi, kent içi arkeolojisi diye ayrı bir tanım gerek sanırım. Kent içinde yürütülen arkeolojik kazının, diğer arkeolojik kazılardan farkı ne? Ayrı yöntemler gerektiriyor mu?

Bence ayrı yöntemler gerektiriyor. Benim Kurul Müdürlüğüm de vardı, bütün Anadolu'da ne yazık ki, benzer sorunlarla karşılaşıldığını biliyorum. Nedir; kent büyümek, gelişmek istiyor; kimi altyapı sorunları oluyor. Ama bütün Anadolu bildiğiniz gibi, kültür varlıkları açısından zengin. Kent gelişirken ister istemez altyapı çalışmalarında kültür varlıklarına rastlanıyor. Hem kentin gelişimini engellememek, hem de kütür varlığını korumak gibi bir ikilemle karşılaşıyorsunuz. Bu ikileme çözüm bulmak gerek. Bu uzmanlık gerektiriyor, bu nedenle asıl kararları koruma kurulları veriyor. Ama, bütün dünyada bu ikilemle karşı karşıya kalınıyor zaten ve çözüme ulaşılıyor. Herkes söylüyor, en yakın Atina Metrosu yapımı sırasındaki çalışmalar…

Normal kazılarda, toprağı bir engele rastlamadan kazarak ilerliyorsunuz. Ama kent içinde kazı yaparken, karşınıza doğalgaz borusu, kanalizasyon, telefon şebekesi çıkabilir…

Bu da bir sorun. Deplase dediğimiz aktarma çalışması gerekiyor. Bir ören yerinde böyle bir şeyle karşılaşır mısınız? Hayır. Bizi eleştirenler kurtarma kazılarının bu boyutlarını, bu güçlüklerini de dikkate almalı diye düşünüyorum. Eleştiriye açığız ve kamuoyunun yaptığımız kazılarla ilgilenmesi bizi fazlasıyla mutlu ediyor, bunun özellikle bilinmesini istiyorum, ama empati de bekliyoruz.

İstanbul'da şimdiye kadar yapılan altyapı çalışmaları sırasında, Tarihi Yarımada zarar görmüş değil mi? Sizin kazılarınızda, tahribatın boyutu da ortaya çıkıyor bir anlamda.

Tabii, altyapı çalışmaları tahribata da yol açmış. Açıklıkla söylemek gerekirse, kentleşirken aynı zamanda kültür varlıklarımızı çok iyi korumamız gerektiği bilincine yeni ulaşıyoruz.

Kazılar hem fırsat, hem de şanssızlık …

Tarihi Yarımada'da bugüne dek böyle büyük çaplı kurtarma kazısı yürütülmüş mü?

Tarihi Yarımada da kurtarma kazıları olmuş, en yakın örneği, Sultanahmet Cezaevi'nin yanında gerçekleşen kurtarma kazısı. Yıllarca sürmüş. Ama o kazı, hem ölçek olarak küçük, hem bu dediğim gibi insanların günlük yaşamını fazla etkilemeyen bir kazıymış.

Bir gerçek yine yüzünü gösterdi kurtarma kazılarıyla: Tarihi yarımada'da nereye kazma vursanız, tarih fışkırıyor. Ama şimdiye kadar büyük çaplı, sistemli, yıllara yayılan bir kazı yürütülmemiş. Özellikle Tarihi Yarımada'nın büyük ölçekli bir kültür politikası ile tüm zenginliği içinde değerlendirilebilmesi gerekli...

Bu üzerinde herkesin ciddi ciddi düşünmesi gereken bir proje. Bizim çalışmalarımız, Tarihi Yarımada'nın tarihini açığa çıkarması bakımından bir fırsat diye düşünüyorum. Ama çalışmalarımızın bir kurtarma kazısı olmasını da, bir şanssızlık olarak değerlendiriyorum.

Aslında sadece Tarihi Yarımada değil, bütün İstanbul'un altında binlerce yıllık kültür varlıkları var. Gene Marmaray Projesi kapsamında yaptığımız bir çalışmadan bahsedeyim. Kadıköy tarafında, Ayrılık Çeşme denen yerde yaptığımız kazılarda, MS 6. yüzyıla tarihlenebilecek bir sarnıç bulduk, örneğin.

Kazıların ne zaman biteceğine ilişkin öngörünüz var mı?

Hiçbir yorum yapamayız, çünkü toprağın altında ne var bilmediğimiz için, kesin bir süre vermek yanlış olur. Herhangi bir hafriyat yaparsanız, şu kadar işçiyle, şu kadar günde bitirebilirim dersiniz; ama arkeolojik kazıda böyle şeyler söyleyemeyiz.

Marmaray Projesi'nin ilerlemesi sizi bekliyor…

Evet ama, biz arkeoloji disiplinine ve meslek etiğine uymak zorundayız. Bunun bilinmesinde yarar var. Burada kazı yapmamız istendiğine göre, işimizi meslekte aldığımız eğitime göre yapmak zorundayız.

Kazıların yönetimi

Kazıların yönetim ve iş organizasyonu nasıl?

Bu kazıyı, İstanbul Arkeoloji Müzeleri yürütüyor. Arkeoloji Müzeleri Müdürü olarak, kazının başkanıyım. Kazıda arkeolog arkadaşlarımız görevlendiriliyor; alan sorumlusu oluyorlar. Müzede çalışan arkeologlara bağlı olarak serbest arkeologlar çalıştırıyoruz. Ayrıca mimar ve sanat tarihçisi çalıştırıyoruz.

Serbest arkeolog?..

Şu anda devlet memuru değil ama, sözleşmeli olarak çalışıyor.

Gazetelerde taşeron firma gibi şeyler okudum…

Kazıda çalışan işçilerin parasını ödeyen, işçileri çalıştıran taşeron firma var tabii. Ama sondajların başında arkeolog arkadaşlarımız bulunuyor.

Serbest arkeologlar taşeron firmaya değil size bağlı, değil mi?

Parasını onlar veriyor ama, arkeologlar yönetim olarak bize bağlı. Başlarında müzenin arkeologları var.

Kurtarma kazılarında toplamda kaç kişilik ekip çalışıyor?

Şu anda müzemize bağlı 8 tane arkeolog ve 15-20 arası serbest arkeolog çalışıyor. Yaklaşık 5 mimar var. Ama çalışma akışında, yeni insanları da davet edebiliyoruz.

Yenikapı'da çıkan bilgi yüklü tarihi gemiler

Yenikapı'daki Kurtarma Kazıları'nda sekiz "kara batığı" çıktı. Şimdilik! Ne de olsa kazılan, bir zamanlar İstanbul'un en büyük limanı olan Theodosios Limanı. İlk bulanan batığın, gemi yapım teknolojisinde çok önemli bir geçiş aşamasındaki eksik halkayı örneklediği düşünülüyor. Hemen altındakinin ise, şimdiye kadar hiç örneği çıkmamış, ince gemi olduğu anlaşılmış. Batıkların kaldırılma aşamasındaki ayrıntılı çalışmalar, gemilerin batmış mı, yoksa karaya mı çekilmiş olduğundan; batmışsa, neden batmış olabileceğine, hangi ağaçlardan ve nerede yapıldığına dair pek çok soruyu yanıtlıyor. Bir o kadar da yeni soru doğurarak...

Cemal Pulak ve Nili Liphschitz.

Doç. Dr. Cemal Pulak ile söyleşi

Teksas A&M Üniversitesi Antropoloji Bölümü Sualtı Arkeolojisi Programı Öğretim Üyesi, Institute of Nautical Archaeology (INA; Sualtı Arkeoloji Enstitüsü) 2. Başkanı ve Türkiye Bölüm Başkanı

Yenikapı'da ilk bulanan gemi, iki ayrı gemi çıktı!

Cemal Bey, Marmaray Projesi kapsamında yürütülen kurtarma kazılarında Yenikapı'da çıkan gemi kalıntılarıyla çalışıyorsunuz…

Burada iki tane değişik alan var, biri Marmaray bölgesi; diğeri Metro bölgesi. İlk olarak, Marmaray bölgesinde bulunan batığa bakmaya gelmiştim. Zaten o zaman bir tek o vardı. Bana tek batık olduğu söylenmişti, bakınca iki batık olduğunu fark ettim. Asıl ilgimi çeken, alttaki oldu. Gerçi hemen hiçbirini tam olarak görmedim, daha ben yokken açılmış alan. Fotoğraflarından ve açık olan az bir kısmının yapısından, alttaki geminin ince gemi olduğunu anladım. İnce gemiler genellikle çektiri (yelkenleri olmakla birlikte, kürekle de yol alan, eski zaman gemisi) oluyor. Ortaçağ'dan bilinen bu kadar eski ince gemi yok. Bilinmeyen bir konu olduğundan, oldukça heyecanlandım. Onun için kaldım. Diğer geminin kısmen altında kaldığından, ilk gemi kalkmadan ona ulaşmamız söz konusu değildi, sağlıklı olmazdı. Onun için ilk gemiyi kaldırmaya başladık.

İlk gemi 11-12 m arasında, nispeten ufak ticari bir gemi. Marmara yapımı olduğunu düşündüğümüz testiler içinde şarap taşıyormuş. Geminin omurgası ve bir sancak tarafı mevcut, iki demir çapası ve bazı ufak buluntuları var. Alt ve iskele kısmı, baş ve kıç tarafları dağılıp gitmiş. Hemen bütün iç yapısını, yani iskeletini oluşturan parçalarını ve omurgayı kaldırdık; şimdi de kaplama tahtalarını kaldırıyoruz. Her parça teker teker inceleniyor, çizimleri yapılıyor, ölçülüyor, fotoğrafları çekiliyor ve dikkatlice kaldırılıyor. Bunların gerek kaldırılmadan önce, gerek kaldırıldıktan sonra yapılan çizimleriyle alınan ölçümler sayesinde hassas bir rölevesi çıkarılıyor. Bilgisayarda fotomodeler dediğimiz sistemle, üç boyutlu olarak kaydedilip, rotasyonları yapılıyor. Bu çalışmalardan geminin biçiminin neye benzediğine ilişkin bir rekonstrüksiyona (yeniden kurulum) gideceğiz.

İlk geminin (üstteki) en başta ilginç gelmeyeceğini düşünüyordum, çünkü bu döneme ait çok sayıda gemi kazdık. Hatta aynı yıllarda batmış olan Serçelimanı Cam Batığı'nı biliyoruz. 1977-79 arasında Marmaris'in Serçe Limanı Mevkii'nde kazmıştık. Marmaris yakınlarında, Bozburun Mevkii'nde kazdığımız bir batık daha var. Bozburun Batığı dediğimiz bu geminin yapımında kullanılan ağacın ne zaman kesildiği dendrokronoloji, yani halka sayımı yöntemiyle tespit edildi ve 874 yılına tarihlendi. Serçe Limanı Cam Batığı da içindeki sikkeler ve sence dediğimiz sikke tartımında kullanılan ağırlık-

Yenikapı'daki 100 Ada denilen alandaki kurtarma kazılarından. Fotoğraf: Bekir Köşker.

taki yazılardan 1025 civarına tarihleniyor. Yani Bozburun Batığı'ndan 150 yıl daha yeni. Yine 1960'lı yıllarda, George Bass'ın Bodrum Yassıada Mevkii'nin açıklarında kazdığı, MS 7. yüzyıla ait bir Bizans batığı var. Bütün bu batıklardan, gemi yapım teknolojisinin hangi evrelerden geçtiğini çıkarmaya çalışıyoruz. Dolayısıyla dönemi biliyoruz. Bu dönem önemli, çünkü gemi yapım teknolojisinde bir geçiş dönemini oluşturuyor.

Gemi yapımındaki değişim: Kabuk yönteminden iskelet yöntemine

Neyden neye geçiliyor?

Eski gemileri yapan gemiciler, anlayış olarak gemiyi su geçirmez bir kabuk olarak düşünüyorlar. Bu da olasılıkla, ilk gemilerin ağaç kütüklerinden oyularak biçimlendirilmesinden kaynaklanıyor. Salları kastetmiyorum, sal çünkü bir gemi değil, sudan daha hafif bir cisimle yapılıyor, deplasmanı (taşırma suyu) yok. Halbuki deplasmanlı tekneler dediğimiz, su taşırmasıyla yüzen tekneler, bir kabuk olarak görülüyor. Kütükten oyduktan sonra onu büyütmek için yapacağınız işlem, yanlarına kaplama tahtalar eklemek. Sonradan içine destek koyabiliyorsunuz. Antik dönem gemi yapımcıları, kaplama tahtalarını birbirine ekleyerek gemiyi oluşturuyorlar. Bugün bir gemi yapacak olsanız, ilkönce geminin iskeletini oluşturursunuz, o gemiye şeklini verir. Sonra iskeletin dışına kaplama tahtaları çakarak, iskeleti su geçirmez hale getirirsiniz. Yani anlayış tamamen farklı. Biri su geçirmez kabuk, diğeri su geçirmez iskelet. İskelet sistemi çok daha kolay bir yöntem, gemi mühendisliğinin doğmasına da o neden oluyor. Kabuk sistemi ise, tamamen usta-çırak ilişkisiyle devam ettirilen, geleneksel bir yöntem. Bu yöntemle, gemi yapmasını öğrenmek isteyenin bir ustanın altında çalışması lazım.

Ayrı tekniklerle yapılmış bu teknelerin yol alış hızları arasında fark var mı?

Fazla bir fark yok. Çünkü geminin şekli aynı, yapım tarzı farklı. Zaten Antik Dönem gemileri oldukça düşük hızla gidiyor, 3-5 knot (deniz mili) civarında seyrediyorlar. Bugün hız önemli bir faktör, yelken tarzları değişik, motorlu oluyor bazıları, bu nedenle geminin hidrodinamik yapısı önem taşıyor, ama Antik Dönem de hidrodinamik yapı geminin hızını pek etkilemiyor. Ama yapım hızları farklı tabii, kabuk yöntemle daha uzun sürüyor.

Kabuk yönteminde iskelet sistemi olmadığından kaplama tahtalarını birbirine tutturmak için, çeşitli yöntemler geliştiriliyor. En eski bulduğumuz sistemde, ki bunu Uluburun Batığı'ndan (MÖ 14. yüzyıl) biliyoruz, kaplama tahtaları zıvanalarla (bir kilit dilinin yerleşmesi için açılmış delik) birbirine birleştiriliyor. Kaplama tahtasının kenarına bir oluk açılıyor, ona birleşecek olan kaplama tahtasının aynı hizasına karşıt oluk açılıyor. Bu olukların arasına ağaçtan bir dil, bir kama sokuluyor. Kaplama tahtalarıyla ağacın birleşme noktalarına, üstten delik açılıyor. Bunlara ağaç çiviler, kavelâlar (ağaçtan kama) çakılıyor; böylece sistem kilitlenmiş oluyor. Gemi böylece tamamlandıktan sonra, içine ek destek olarak kaburga veya posta dediğimiz parçalar ilave ediliyor. İlk gemilerde zıvanalar çok büyük olduğundan, kaplama tahtaları çok kalın oluyorlar. Uluburun Batığı'nda böyle. Bu batıkta postaya hiç rastlamadık. Gemi ilk zamanlarda gücünü tamamen kabuğundan alıyor. Daha sonraları geminin içi postalarda takviye edildikçe, kabuktan aldığı güç azalıyor; fakat bu kez postalara yük biniyor. Yani geminin mukavemetini iki parçanın toplamı oluşturuyor. Bu sistem iyice gelişiyor ve zıvana sistemi çok zaman aldığından, zamanla zıvanaların boyutlarını küçültüyorlar, içine giren ağaç dili de iyice küçük tutuyorlar ki, gevşek olsun. Bu durumda geminin iki parçasını birbirine birleştirmek çok daha kolay oluyor. Sıkı olduğunda iş zorlaştığından, büyük hassasiyetle çalışmak lazım…

Bu gelişme geminin dağılmasını kolaylaştırmıyor mu?

İçinde destek olmazsa dağılmayı kolaylaştırır, ama desteği artırıyorlar bir yandan. Modern Çağa yaklaştıkça, içindeki destek güçleniyor, zıvanalara bağımlılık o oranda azalıyor. Ama anlayış değişmediğinden, ilkönce geminin kabuğu yapılıyor, dolayısıyla zıvanaya hâlâ gerek duyuluyor.

Bir geminin yapılması en zor kısmı alt kısmıdır, yan kısımlar o kadar zor değildir. Alt kısımdaki kavisler çok farklıdır. Yanlamasına bir kavis, uzunlamasına bir kavis; bir de geminin baş ve kıçında tahta içeri girece-

ğinden, üç yönde kıvırma ve burma vardır tahtalarda. Tahtalar fazla yük altında olduğundan, alt kısmın yapımı geleneksel yöntemle devam ettiriliyor. 7. yüzyıl, Bodrum Yassıada Bizans Batığı'na geldiğimizde görüyoruz ki, zıvanalar gayet boş bir biçimde duruyorlar. Hatta kavelâlarla sabitleştirilmiyorlar bile. Geminin alt kısmının, su yüzeyine kadar olan kabuğu geleneksel biçimde bitiriliyor, sonra postalar koyuluyor, böylelikle sabitlenmiş oluyor. Fakat postalar uzun tutulduğundan, geminin yan tarafından parmaklar gibi çıkıyorlar. Yani bir iskelet oluşuyor, iskeletin üstüne kaplamalar yapılıyor. Yani neredeyse iki sistem, eski ve yeni sistem birleştirilmiş oluyor.

Gemi mühendisliği doğuyor: MS 11. yüzyıl Serçe Limanı Cam Batığı

Yeni sisteme geçiş için bir basamak oluyor…

Evet. Bozburun Batığı'nın zıvana yerine, ağacın yanına açılan yuvarlak deliklere sokulan tek tük kavelâlarla tutturulduğunu görüyoruz. MS 11. yüzyıl Serçe Limanı Cam Batığı'na geldiğimizde ise, bu sistem tamamen kalkmış oluyor, hiçbir zıvana, hiçbir kavale kullanılmıyor. Bu da Serçe Limanı Cam Batığı'nın bugünkü tarzda gemi yapımının ilk örneği olduğunu gösteriyor. Bu örneğin en büyük avantajı, gemi yapımında basit geometrik prensipler ve matematiksel formüller kullanmanın mümkün olması. O zaman gemi yapımı usta-çırak ilişkisi olmaktan çıkıyor, bir kişinin kâğıt üstünde çalışıp, diğerlerinin o kâğıda göre gemiyi yaptığı duruma geliyor.

Tasarlamak giriyor işin içine…

Evet, tasarım başlıyor. Bu noktada gemi mühendisliği doğuyor diye düşünüyoruz. İlk örneklerde, bu matematiksel oranlar basit olduğundan gemi kutuya benziyor. Kavisli değil, altı düz vs. Serçe Limanı Cam Batığı'nda bunların hiçbirini görmüyoruz, geminin orta bölümü, yani postalar ilk başta çakılıyor, ondan sonra boş yerlere takviye mahiyetinde kaplama tahtaları konuyor.

Gelişimin eksik halkası Yenikapı'da!

İlkbaharda buraya gelmeden önce bir öğrencim doktora tezi vermişti, Bozburun Batığı üzerine. Bu tezden sonra kafamı kurcalayan bir konu oldu. Gemi yapımında üç evreden söz ettim, burada eksik olan ne? Çivili zıvanalardan, çivisiz zıvanalara geçiyoruz; çivisiz zıvanalardan Bozburun'a geliyoruz, yani tek tük yerde ahşap parçaların birbirine çivilerle tutturulduğu aşama. Ama zıvanalar bütünüyle kalktıktan sonra, zıvanalar yerine her yerde ahşap çivilerin olduğu bir sistem henüz yok, o aşama eksik.

Buraya geldik, birinci batıkta çalışmaya başlayınca gördük ki, eksik diye teorik olarak varlığını kelimesi kelimesine tarif ettiğimiz sistem burada bulunuyor. Düşüncemin farazi olmadığı ortaya çıktı, çok heyecanlandım. Tabii bu kadar basit değil, geminin posta ve iskelet sisteminde de bazı farklılıklar görüyoruz.

Diğer ilginç nokta, buradaki batık ile, Serçe Limanı Cam Batığı'nın hemen hemen aynı tarihe ait olması. Buradaki bilemediniz, bir çeyrek asır daha eski. Ama ilginç olan, Serçe Limanı modern iskelet yönteminin ilk örneğini oluştururken, buradaki teknede daha eski bir tekniğin kullanılmış olması. Hatta, Serçe Limanı Batığı'ndan 150 yıl daha eski Bozburun Batığı'nın yapım teknolojisinden daha da eski bir teknik. Ben geminin yükünü değil, bir parçasını görseydim; herhalde en erken MS 8. yüzyıl gemisi derdim. Halbuki MS 11. yüzyılın başlarına ait. Bu da bize gösteriyor ki, değişim aniden gerçekleşmiyor; değişik yerlerde, değişik uygulamalar halinde gelişiyor. Büyük olasılıkla modern sisteme geçiş, daha büyük gemi yapımlarında, tersanelerde gelişiyor. Ama öbür taraftan küçük çaplı çalışan ustalar, kendisinin ya da müşterisinin bahçesinde yaptığı gemilerde, geleneksel sistemi uyguluyor. Güzel tarafı, koskoca İstanbul'un en büyük limanlarından bir tanesinde bulunmuş olması. Bu sözünü ettiğimiz gemi, fırtına sonucu batmış; dolayısıyla çok iyi korunmuş.

Gemiler fırtınayla mı batmıştır, tsunamiyle mi?

Batık mı bu gemi, karaya çekilmiş hurda vs. değil yani?

Batık. Çünkü yükü, çapası, testileri vs. üzerinde. Hatta yanındaki

Batık teknenin varlığını haber veren amforalar. Fotoğraf: Bekir Kösker.

geminin de öyle olduğunu sanıyorum. Bunlar batar batmaz, anında örtülmüş kumla. Bu bizim için büyük avantaj, çünkü üstleri örtüldüğünden, deniz kurtları ahşaba zarar verememiş, koruna gelmiş. Kazdığımız diğer batıklar gibi, uzun süre derin denizde açıkta kalsaydı, ahşap tamamen bir sünger ya da gravyer peyniri gibi delikli olacaktı.

İnce geminin tarihlemesini biliyor musunuz?

Henüz bilmiyorum, görmedim bile. Ama sanırım aynı tarihe ya da biraz daha eski döneme ait.

Altta olduğuna göre daha önce battığını düşünebiliriz, değil mi?

Evet ama daha önce batmamış da olabilir. Şöyle ki, şimdi bu liman içinde birinci gemi niye batmıştır? İki nedenden olabilir, fırtına ya da tsunami. Tsunami üzerinde duruyoruz, ODTÜ'den Dr. Ahmet Cevdet Yalçıner gelecek bazı örnekler alacak, konuşacağız. Ama ben batmanın tsunami nedeniyle olduğunu sanmıyorum. Tsunami genellikle gemiyi alır, içerlere bir yere götürür, bir binanın ya da dağın tepesine bırakır; ama gemiyi dağıtmaz. Bizim gemi dağılmış vaziyette, o yüzden

Batık alanında çalışılırken. Arkada görünen alan limanın tabanı. Fotoğraf: Sabriye Çelik.

de korunmuş.

Gemi battığı zaman, liman zaten dolmaya başlamış. Büyük liman işlevini yitirmiş, küçük gemiler geliyormuş. Battığında, limanın derinliği 1 metre 63 cm imiş. Demek ki gemi dibe oturduğu zaman bile küpeşteleri suyun üstünde kalıyormuş. Fırtınadan dolayı bence küpeşte dağılmış, dağılınca bir kısmı yan yatmış, yan yatınca hemen kumla örtülmüş. Geminin diğer kısımları nerede bilmiyoruz, büyük olasılıkla buralarda bir yerde, yakınlarını genişlettik ama açtığımız alanlarda bulamadık. Aynı biçimde iyi korunmuş olmalı.

Senaryonun doğruluğunu kanıtlayan bir faktör kurt deliği olmaması, yani üzeri hemen kumla örtülmüş. Bir de, demir çapa çok kıymetli o dönemde, hatta Ortaçağ'dan kalma kimi yazılı belgelerde, kadınların çeyizlerinde bile çapa olduğundan söz edilir. O kadar kıymetlidir yani. Ama bizim gemi battıktan sonra amforalar ve çapa üzerinde kalmış…

Çapayı alamamışlar…

Bu kadar sığ, 1 metre 63 cm'lik bir limanda. Bassanız, ayağınız dibe değer. Alamamalarının nedeni, bence hemen kumla örtülmesi, bulamamışlar. Dolayısıyla benim görüşüm fırtınada battığı yönünde.

İki gemi de fırtına ya da tsunami gibi doğal bir afet nedeniyle batmışsa, aynı zamanda batmış olabilir. Biri batmış, öbürünün altına itilmiş, aradan 1-2 saat geçtikten, alttaki gemi yayıldıktan sonra, diğeri üzerine batmış olabilir diye düşünüyorum. Başka batıklar da çıkıyor, toplam 8 batık oldu. Marmaray bölgesinde 3, Metro bölgesinde 5 batığa rastlandı.

Marmaray tarafındaki 3. batık…

Batık diyoruz ama, leş desek daha doğru olacak. Normal kullanım süresini tamamlamış bir gemi, içine moloz yığılarak batırılmış. Bataklık kıyıya iskele oluşturması ya da kıyının denize akmasını önlemek için batırılmış olabilir. Sık görülen bir yöntemdir. Hatta Amerika'da San Francisco Kenti'ne "Altına Hücum"-la birlikte, bütün gemiler Kaliforniya'ya gider. Kıyıya çıkıldıktan sonra, gemileri geri götürecek kimse bulunmaz, herkes altın bulmaya gitmiştir. Bu nedenle bütün San Francisco kıyısı, yüzlerce gemi batırılarak oluşturulmuş bir rıhtım şeklindedir.

Roma Limanı'nda fırtınayla batmış 200 gemi!

Gemiler fırtınadan korunmak için limana sığınmaz mı, limanda gemi nasıl batar?

Büyük limanlarda batırabilir. Burası da oldukça büyük bir liman. Eski kayıtlar, sanırım MS 100 civarında çıkan büyük bir fırtınada Roma'nın büyük limanı Portus'da 200 geminin battığından bahseder. Sonra İmparator Traianus oraya ufak bir liman yapar ki, fırtına çıktığında o kadar geniş bir alanda dalgalar tekrar yükselip gemileri batırmasın diye. 200 gemi batmış! Burada da böyle bir şey olduysa, epey gemi batmıştır diye düşünüyorum.

Metro inşaatında çıkan gemiler?

Onlar limanın daha sığ bölümünde. Henüz görmedim. Gemi çıktığı zaman hemen üstünü örtmek gerek çünkü. En önemli şey, geminin kurumasını önlemektir. Ahşap malzeme su emdiği zaman, özelliğini kaybeder. Kıvamı yağlı beyaz peynir gibi olur. Dokunsanız, parmağınız içine batar. Kaldırmaya kalksanız, kırılır. En önemlisi kurursa, yüzde 70 oranında hacim kaybına uğrayıp dağılır. Dolayısıyla kuramaması lazım. İlk defa su üstünde böyle büyük çaplı bir kazı yapıyorum.

Batığı karada kazmak mı kolay, denizde kazmak mı?

Ama karadaki bir batığı kazmak, denizdeki bir batığı kazmaya göre avantajlı olmalı…

Güzel tarafı var, isteğiniz kadar oturup çalışabiliyorsunuz üzerinde. Uluburun Batığı'nı 50-60 m derinde kazdık, her gün iki dalış yapabiliyorduk. 18'er dakikadan, günde toplam 36 dakikada çalışabiliyorduk üzerinde. Onun için kazı 11 sezon, yani 11 yıl sürdü. Burada isterseniz 24 saat çalışabilirsiniz.

Ama dezavantajları da var. Bir kere ahşabın kurumaması için devamlı su püskürtmeniz gerek. Yağmurlama sistemi kurduk, suyu kesip 5-10 dakika çalışıyoruz, sonra tekrar suyla ıslatmak zorunda kalıyoruz. İkinci dezavantaj ahşapların kaldırılma işlemleri sırasında yaşanıyor. Suyun altında suya doymuş bir ahşabın hemen hiçbir ağırlığı yoktur. Dolayısıyla uzun bir ahşabı zarar vermeden tek kişi kaldırabilir, çevirebilir; kaldırma kafeslerine, sandıklarına yerleştirebilir. Burada ahşap su ağırlığında olduğundan, 20-30 cm'lik bir ahşabı bir tarafından tutup kaldırsanız, pat diye ikiye kırılır. Hiçbir mekanik gücü kalmamıştır. Çok

dikkatli olmak gerekiyor, o nedenle de oldukça uzun sürüyor kazısı. Ama tabii gemiye ne kadar uzun süre bakarsanız, yorum yapmanız o kadar kolay oluyor. Avantajları-dezavantajları bunlar.

Daha fazla yük taşısın diye…

Çalışmalarımız sırasında ilk geminin eski bir gemi olduğunu, sonradan daha fazla yük taşıyabilsin, daha fazla kâr getirsin diye, yanlarının en az iki kaplama tahtası boyu yükseltildiğini fark ettik. Belli bir yaşa geldikten sonra yapmışlar. Belki de fırtınada o yüzden battı. Yanları yükseltildiğinden, alması gerekenden çok daha fazla yük almıştı; hava sertleşince, dayanamayıp battı.

Orijinal gemi, tamamen meşe ağacından, çok kaliteli yapılmış. Gemiyi yükseltmek için eklenen tahtalar ise, toplama. Belki de bazı eski gemilerden çıkan malzemelerden ya da etrafta kavak, çınar, karaçam hangi ağacı bulmuşlarsa, kullanmışlar. Hani bazen hasat mevsimlerinde yollarda görürsünüz, traktörlerin römorklarına veya kamyonların yanlarına tahtalar ekler, tepesine kadar saman yığarlar. Ondan sonra bir rüzgâr gelir, bunlar pat diye devrilir. Senaryoyu ona benzetiyorum, böyle olmuş olabilir.

O dönem tekne yapımında tercih edilen en iyi ağaç meşe mi?

Genellikle kuzey bölgelerinde, Marmara, Kuzey Anadolu, Karadeniz taraflarında yapılan gemiler meşe. Ama güneyde ya da adalarda kızılçam kullanıyorlar. Yaptığımız çalışmalardan biri de o. Gemilerin yapıldığı ağaçların cinslerini tespit ederek, hangi ağaçların geminin hangi parçaları için tercih edildiğini anlamaya çalışıyoruz. Hangi geminin hangi bölgelerde yapıldığını anlayabilmemiz de söz konusu oluyor. Tabii bunun için ağaçları tür seviyesinde teşhis edebilmemiz gerek. Dünyada ağaçları cins seviyesinde teşhis yapan uzman çok, ama tür seviyesinde teşhis eden az kişi var. O az sayıda kişiden biri olan, Tel Aviv Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü Botanik Laboratuvarı'ndan Nili Liphschitz sırf bu teşhisleri yapabilmek için burada, bizimle çalışıyor.

Ekipte başka hangi alanlarda uzmanlar var?

Gemi yapımı konusunda uzman olan benim. Yüksek makine mühendisiyim, sualtı arkeolojisi konusunda master ve doktara yaptım. Üniversitede yıllardır verdiğim derslerden biri ahşap gemi yapım teknolojisi ve tarihi. Gemi rekonstrüksiyonu üzerine, özellikle de geçiş dönemi gemileri üzerine çalıştım. Buradaki normal bir batık çalışması değil, normal batıkta bütün buluntular incelenir. Uluburun Batığı çalışmalarında benim zamanımın yüzde 98'i buluntuları incelemekle geçiyor. O kadar çok buluntu var ki, bunların araştırılması, örneklerinin alınması, analizlerinin yapılması, değerlendirebilmek için başka yerlerden örneklerle karşılaştırılması gibi çalışmalar. Bu çalışmada benim İstanbul Arkeoloji Müzeleriyle yaptığım protokol sadece ahşap gemiyi incelemek biçiminde. Gemi modellemeleri için, bilgisayarda üç boyutlu kayıt uzmanı arkadaşımız var. Birçok yan uzmanlık da gerekiyor, örneğin gemilerin niçin battığını araştırmak için, söylemiştim, Dr. Ahmet Cevdet Yalçıner ile çalışacağız. Ahşabın üzerindeki reçinenin hangi ağaçlardan geldiğini anlamak için, bir uzmanla çalışacağız. Sorular çıktıkça, gerekli kişilere başvuruyoruz.

Gemi kazısının ilk ve en önemli aşaması: Belgeleme

Basında şöyle şeyler çıktı: Müze-istasyon projesi yapılacak ve liman buluntuları, belki batıklar da burada sergilenecek. Sizin gemilerin nasıl sergilenebileceğine ilişkin bir tasarı var mı aklınızda, ya da hayaliniz? Projeyi hazırlayacak olanlar size danıştı mı?

Ben sırf gemiye bakmak için geldim. Sonradan kazı yapmak için davet edildim. Zamanım doluydu; başka projeler üzerinde çalıştığımdan, ilk başta düşünmedim. Ama işin içine girince, özellikle ikinci geminin bir ince gemi olduğunu anlayınca, bilinmeyen bir konu olduğundan, önemli bir çalışma olacağını düşünerek, programımı değiştirdim ve geminin kazılmasına başladık.

Bir gemi kazısını üç aşamalı düşünmek lazım; ilk aşama, bence en önemli aşamadır: Kazılan gemi ve buluntuların dokümantasyonunun (belgeleme) yapılması. Çünkü ne tarafından bakarsanız bakın, kazı yapmak, tahrip etmektir. Bir şeyi tahrip ediyorsanız, önce en iyi şekilde dokümantasyonunu yapmalısınız. Bulunduğu biçimin ne anlama geleceğinin ilk anda yorumunu tam olarak yapamıyorsunuz, devamlı anlamaya çalışıyorsunuz ve her anladığınız şeyde kafanızda bir sürü yeni soru daha beliriyor. Bir yandan her çıkardığımız elemandan sonra bilgisayar başına geçip, bunlar ne olabilir diye parametrelerini bulmaya çalışıyorsunuz. Ondan sonra yeni soruları yanıtlayabilmek için batık alanına gidip gemiye başka bir gözle bakıyorsunuz. Soruların ne kadarına o ilk aşamada yanıt bulabilirseniz, o kadar avantajlı oluyorsunuz. Çünkü dokunduğunuz, kaldırdığınız anda, bilgi yok oluyor.

Yenikapı kazı alanındaki laboratuvarda eser tasnif çalışmaları. Fotoğraf: Sabriye Çelik.

Gemi kazılması en zor malzeme. Örneğin taş veya tuğladan bir mimari kalıntı kazacak olsanız, yıkılmış da olsa, taşı elinize aldığınızda şekil değiştirmez, boyutlarında değişiklik olmaz. Ahşap malzemedeyse, dokunduğunuz anda açı değişir. Çünkü malzeme geminin etrafında kıvrılarak oluşturulmuştur, taş gibi yontularak değil. Dağılırken, za-

ten orijinal şekil bozulmuştur, onun tekrar ne oranda kıvrılması gerektiğini anlamanız zordur. Bu ancak, kazı sırasında yapacağınız ayrıntılı ölçmeler, kayıt ve dokümantasyonla gerçekleşebilir.

Ahşabın korunması uzun yıllar istiyor

Dokümantasyon aşamasından sonraki aşama konservasyon (koruma). Ahşap malzeme konservasyonu yakın zamanda gelişti. Bugüne dek, birçok kara kazısında çıkan ahşap malzeme korunmamış, saklanmamıştı. Türkiye'de ilk örneğini biz yaptık, Serçe Limanı Cam Batığı, ayağa kaldırıldı, Bodrum Müzesi'nde sergileniyor. Akdeniz'de iki örnekten birini yine biz yaptık. Zamanla bu bir sistem haline geldi, birçok yerde yapılıyor şimdi.

Hollanda'da denizde sığ alanları kurutuyorlar arazi kazanmak için, yüzlerce gemi bulunuyor bu çalışmalarda. Hepsini kazıp, konserve etmek söz konusu değil. Ya yerinde bırakıyorlar; açıp, dokümantasyonunu yapıp, örtüyorlar; ya da inşaat yapılacaksa, bir mezarlık alan oluşturmuşlar, batığı oraya naklederek, tekrar gömüyorlar. Sonra yavaş yavaş çıkarıp üzerinde çalışma yapıyorlar. Ama her şeyden önce, röleve çıkartıyor ve kâğıt üstünde rekonstrüksiyonunu yapıyorlar.

Konservasyon aşamasında, ilkönce ahşap malzeme temizlenir, tuzundan arındırılır. Genellikle geç dönem batıklarında, çiviler demirden yapıldığından ağacın içi pas emmiş olur. Pasın konservasyonda kullanılan, mumsu bir madde olan polietilenglikole zarar verdiği, yeni çalışmalarla anlaşılmış durumda. 30-40 yıl önce konservasyonu yapılmış gemiler, yavaş yavaş dağılmaya başladı. Neden polietilenglikolün çürümesiydi; ağacın içindeki pasın, polietilenglikolü sülfirikasite dönüştürdüğü anlaşıldı, araştırıldığında. Bunu önlemek için ahşabın pastan, demirsülfattan da arındırılması gerekir. Sonra konservasyona girilir.

Konservasyon prosedürü, ağacın kalitesine ve cinsine göre değişir ve bu nedenle bazı testler yapılır. Polietilenglikol mumsu bir malzemedir, ama suda çözülebilir. Ağaç su içindeyken, polietilenglikolü yavaş yavaş ilave edersiniz. Sonunda mum ağacın bütün gözeneklerine sirayet eder, suyun yerini alır; dolayısıyla ağaç kuruduğunda hücreleri çökmez. Bu 2-3 yıl süren bir işlemdir.

Son aşama da uzun: Onarım ve sergilemeye hazırlık

Bu tamamlandıktan sonra 3. aşamaya, yani geminin restitüsyon (onarım) ve sergilenmesine gelinir. Polietilenglikolden çıkan ahşabın, kuruyemişçilerde satılan içi ceviz dolu sucuklara benzer bir görünümü vardır. Ahşabı çepeçevre saran polietilenglikolün, tekrar tekrar ısıtılarak, yumuşatılarak ve alkolle silinerek fazlası alınır. Ağacın dokusu ortaya çıksın diye yapılır bunlar, yoksa mumla kaplı görünümü estetik değildir.

Bütün parçalar temizlendikten sonra, belgeleme aşamasında yapılan çalışmalar doğrultusunda geminin restitüsyonu yapılır. Bu da uzun ve zahmetlidir. Polietilenglikol ile konservasyondan sonra, peynir kıvamındaki ağaç çok sert bir hale gelmiştir. Yere bıraksanız, cam gibi tuzla buz olur. Dolayısıyla bu ağacı kıvırmak, eski şekline getirmek, kolay olmaz.

'Bir Bizans Dönemi Gemileri Müzesi hayal ediyorum'

Prof. Dr. Sait Başaran ile söyleşi

İÜ Ede. Fak. Taşınabilir Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü Başkanı

Yenikapı'da çıkan ilk teknenin korumasını üstlendiniz. Konservasyon çalışmalarını İstanbul Üniversitesi'nde, bölümdeki laboratuvarda mı gerçekleştireceksiniz?

Batıkların konulacağı tankların boyutu 2x10 m olacak; o nedenle geniş bir alana ihtiyaç var, bunu laboratuvarımıza yerleştiremezdik. Gülhane'de, Kültür Bakanlığı'nın Merkez Laboratuvarı var, onun bahçesine seyyar tanklar koyacağız. Bu tankların yapım ve yerleştirilmesini, Ulaştırma Bakanlığı'na bağlı, Devlet Demiryolları, Limanlar ve Havalimanları Genel Müdürlüğü (DLH) üstleniyor.

Heyecanla, batığın kaldırılmasını bekliyoruz. Batıkların konservasyonu ve restorasyonundan sonra, Yenikapı'da bir Bizans Dönemi Gemileri Müzesi kurulabilir diye düşünüyorum. Çok güzel bir müze olur kanısındayım.

Cemal Bey söyleşimiz sırasında, restore edilmiş ahşap nem ve ısıdan etkilenirse, konserve edilmiş ve ayağa kaldırılmış batığın dağılabileceğinden söz etti. O nedenle Marmaray İstasyonu çerçevesinde hassas bir sergileme ortamı sağlamanın kolay olmayacağını düşünüyor.

Bence de öyle. Ama istasyonun çevresinde, müze olmak üzere bir bina yapılabilir. Uygun ortamıyla, izleyici mekânlarıyla, batıkların sergilenebileceği güzel bir mekân yaratılabilir.

Müze-istasyon projesini hazırlayan yetkililerin, sergileme koşulları açısından sizlerden görüş alması gerekli…

Önce projeyi yürütenlerin böyle bir şeyi istemesi gerek. Ben belediyenin buna el atmasının iyi olacağını düşünüyorum. Bu bir şehir müzesi olabilir. Beledi-

Her parçanın kıvrımı, ilk aşamada saptanmıştır. Bunlar için çeşitli kalıplar yapılır, parçalar kalıplara oturtulur. Özel olarak yapılan sıcak odalarda, sıcaklık yükseltilerek, mum tekrar yumuşatılarak, üzerine ağırlıklar koyularak, malzemenin kırılmadan kalıbın şeklini almasına uğraşılır. Her bir parçanın böyle yeniden şekillendirilmesiyle, iskelet yeniden oluşturulur. Çivi delikleri, neyin neye birleşeceği, geçeceği vb. bilindiğinden, parçalar birleştirilip gemi kurulur. Ondan sonra bütün parçaları birbirine sabitlenir; bu genellikle ince, paslanmaz çelik tellerle yapılır. Sergiyi böylece, üç uzun aşamadan sonra tamamlarsınız.

Müze-istasyonlarda batıkları sergilemek zor

Şimdi, sorunuz galiba müze-istasyonlarda batıkların sergilenmesiydi. Ahşap malzeme anlattığım gibi, zahmetli bir malzeme, çünkü polietilenglikol su çekici bir kimyasal, neme ve sıcaklığa karşı dayanıklı değil. Sabit sıcaklık ve nem oranı sağlanmazsa, havadaki nemi emer ve damla damla terleme yapar. Böylece emdirildiği ağacın içinden yavaş yavaş dışarı çıkar. Ağaç tekrar deforme olur; çatlar.

Böyle hassas bir sergileme ortamını, istasyon içinde sağlamak kolay değil. Geminin devamlı gözlenmesi, parçaların temizlenmesi gerekir. Türkiye'de müzelerde yeterli sayıda çalışan olmadığını biliyorum. Örneğin Bodrum Müzesi'nin Emekli Müdürü, "Zamanında 35 bekçim vardı, şimdi 5 tane bekçim yok" derdi. Salonların çoğu personel yokluğu yüzünden kapalıydı; emekli olanın yerine kimse alınmıyordu. Durum böyleyken, Marmaray istasyonu gibi bir alanda, böyle bir mekân yaratılmak istenir mi, bilmiyorum. Eğer düşünülen, "Cam bir fanus yaparız, içine gemiyi koyarız, olur biter" ise, bu gemi 5-10 , hadi 15 yıl sonra bayağı büyük bir tahribat gösterir ve dağılmaya başlar. Yani denizden çıkmış, restorasyonu polietilenglikolle yapılmış malzeme, seramik eser gibi sergilenemez. Bu görüşleri söyleyenler, ne kadar ahşap sergilemesi gezdi bilmiyorum. Niyet çok iyi, ilginç ve hoş da olur. Ama malzemenin sağlığı açısından pratik değil. Eğer gerçekten gemi tipi bir sergileme yapmak istiyorlarsa, bana sorsalar, "Geminin tam boy bir repkilasının (kopyası) yapılması ve istasyonda sergilenmesi iyi olur" derim.

Batık alanındaki çalışmalardan. Fotoğraf: Bekir Köşker.

Bodrum Müzesi'nde Uluburun Batığı'nın bir kesiti sergileniyor, modellenmiş…

Evet, öyle bir şey yapılabilir.

Sizin hedefiniz buradaki çalışmayı hangi aşamasına kadar getirmek?

Dediğim gibi, hesapta olmayan bir şeydi; olağanüstü bir durum oldu ye gibi bir kurum, kendi çalışması sonucunda ortaya çıkmış eserlerin konservasyon ve restorasyonla ayağa kaldırılması ve teşhir edilmesi gibi bir olanak yaratırsa ve bunu müzeleştirirse, çok güzel bir çalışma yapmış olur. Böylelikle dünya kültür mirasına da güzel bir örnek sunulur. Her yerde böyle yoğun Bizans kalıntısı çıkmıyor. Henüz çalışma bitmediği halde, sekiz tane tekne bulundu. Kim bilir daha kaç tane bulunacak? Yeni çıkmasa bile, bu sekiz geminin ayağa kaldırıldığını düşünün; Bizans Dönemi savaş teknesi, gezi teknesi, ticaret teknesi… Böyle olduklarını düşünün, ne kadar ses getirir dünyada. Her ülkeden insanın ilgisini çeker.

Biz düşüncemizi, kafamızı o yönde örgütledik. Şimdiden hayal etmeye başladık, bu batıkları nasıl ayağa kaldıracağız? Nasıl teşhir edeceğiz? Bölüm içindeki öğretim elemanları arasında tartışmaya açtık detayları; iklim koşulu ne olmalı, nem ayarı için sayaçlar mı takmak gerek, batıkların ziyaretçilerin soluklarından etkilenmemesi için nasıl bir yol bulmalı, ışıklandırma nasıl yapılmalı… Hayal kuruyoruz.

İlk tekne için şöyle bir işbölümü oluşmuş: Cemal Pulak tekneyi kaldırıyor, siz konservasyonu siz yapacaksınız. Diğer teknelerde işbölümü olacak mı?

İlk geminin korunması için protokol imzaladık, müzeyle. Ama çıkan gemi sayısı bugüne kadar sekiz sanırım. Diğer teknelerin bütün işleri için, Cemal Bey de biz de teklif verdik. Bizden teklif, alandaki çalışmalardan teknelerin ayağa kaldırılmasına kadar bütün aşamalar için istendi. Müze karşısında tek bir sorumlu görmek istiyor. Biz de bölümümüzde bütün işlemleri gerçekleştirebileceğimizden, tüm işler için teklif verdik. Teklifler açılacak, tartışılacak, değerlendirilecek, sonra uygun görülen kişiye verilecek.

Bölümünüzün ahşap malzeme konservasyonu deneyimi var mı?

Tabii, bizim laboratuvarımızda bütün eski eserler değerlendirilir ve konservasyonu yapılır. Yalnız kara değil, sualtından çıkan eserlerin konservasyonunu da yaparız. Örneğin Marmara Çamaltı Burnu Batığı'ndan çıkarılan eserlerin, laboratuarımızda konservasyonları ve repkilaları yapıldı. Şimdi restorasyonu yapılıyor. Ahşap koruması konusunda bölümümüzde yapılan doktora ve yükseklisans tezleri var. Antik Dönem'den günümüze kalmış ahşabın da korumasını yaptık örneğin. Yani deneyimimiz oldukça iyi.

Teşekkür ederiz, Sayın Başaran.

duğundan girdim işin içine. İlk gemiyi konservasyona girecek halde teslim edeceğim, o proje bitecek. Tamamen gönüllü çalışıyorum. Ama şahsi olanaklarım sınırlı ve hatta tükenmiş vaziyette. Diğer gemiler için bir teklif verdim, nasıl, hangi şartlarda, hangi süreçte yapabilirim. Tabii en büyük faktör zaman, çok çabuk yapılması isteniyor. Kazı çalışmalarında öğrencilerle çalışılır, ama burada zamanın çok değerli olduğu söyleniyor, kurtarma kazısı olduğu için. Öğrenci de koyarsınız ama, profesyonel ekiple anında çalışma yapacakken, öğrencilerle eğitim süresi gerekir. Ekibi büyütmek, profesyonelleştirmek gerek. Profesyonel ekip kurunca ona göre masrafı olacak. Buna göre bir teklif verdim. Bilmiyorum, kabul edip etmeyeceklerini. Çıkacak sonuca göre diğer gemilerde de çalışmam söz konusu olabilir.

Gönüllü olarak çalışıyorsunuz ama size bağlı bir ekip var. Onlar da mı gönüllü olarak burada?

Hayır, bir kısmı INA'nın elemanları, oradan maaş alıyorlar; bir kısmı, benim mezun ettiğim ve işe aldığım öğrencilerim, maaşlarını ben veriyorum.

Dünyada sergilenebilen üç beş batık

Dünyada konservasyonu yapılmış, ahşap batık sergisi örnekleri var mı?

Var, ama çok fazla değil. Bir tanesi, söylediğim bizim yaptığımız MS 11. yüzyıl Serçe Limanı Cam Batığı, Bodrum Müzesi'nde sergileniyor. Diğer bir tanesi, Kıbrıs Girne'de yaptığımız, MÖ 3. yüzyıl Girne Batığı. İtalya-Roma'da 1960'da yapılan havaalanı inşaatında çıkan 5 tane batık var. Ama bunlar hemen konservasyon yapılmadığından çok zarar görmüşler, sergileniyorlar. İskandinav ülkelerinde güzel örnekler görebilirseniz. Örneğin Danimarka'da çıkmış, 5 Viking gemisi Roskilde'deki sırf bu gemiler için yapılan koskoca müze ve araştırma merkezinde sergileniyor. Bu 5 gemi nin tam boy replikaları yapıldı, yüzdürülüyor, her hafta sonu ziyaretçiler bu gemilerle seyire çıkartılıyor. İsveç'de bunun ilk örneğini görüyoruz; 1628'de batan, Kraliyet Gemisi Vasa. Konservasyonu 20 yılda tamamlandı; ama sergilemeye başlandıktan 40 yıl sonra, polietilenglikoldeki çürümeden ötürü dağılmaya başladı. Vasa Müzesi bize başvurdu; geminin çürümesini önlemek için INA ve Teksas A&M Üniversitesi'ndeki merkezimizde yaptığımız deneyler sonucunda, bazı sistemler geliştirdik, onları uygulamaya çalışacaklar. İngiltere'nin 1545 yılında batmış Kraliyet Gemisi Mary Rose var. İki yıl önce konservasyona girdi, 10 yıl kadar sürecek; sonra sergilenmeye başlayacak. Her ülkenin aşağı yukarı böyle bir milli gemisi var. Almanya'nın MS 13. yüzyılda batmış bir gemisi var, konservasyonu bitti, sergilenebilir durumda. Yine Almanya'da bir nehirde bulunmuş, Roma Dönemi'ne ait, kürekle çekilen 3-4 gemi var. Amerika'da sergilenecek ilk örneğin konservasyonunu tamamlamak üzereyiz; Teksas'ı keşfeden Fransız kâşifin, René Robert Cavalier de La Salle'in 1686'da batan gemisi. Yani dünyada konserve edilerek sergilenen gemi sayısı bir elin parmaklarıyla gösterilebilecek kadar az.

Dünyada karada bulunan batık örnekleri var mı? Roma Havaalanı inşaatından söz ettiniz ama…

Tabii, daha önce deniz olup, sonradan kara olan yerler de var. En güzel örnek, söylediğiniz havaalanı inşaatı sırasında bulunan, Roma İmparatorluk Dönemi limanından çıkarılan 5 gemi. Yine İtalya Pisa'da metro istasyonu kazısı sırasında bilmeden Pisa'nın antik limanını buldular; 5 gemi çıktı. Fransa'da antik Marsilya Limanı doldurulmuş bir alanda, bugün denizden 100 m içeride kalmış. Bir gökdelen yapımı sırasında MÖ 6. yüzyılın sonlarına ait 2 gemi bulundu. Kazısı çok uzun sürdü, konservasyon aşamasına başlanmak üzere. İngiltere'de Times Nehri kıyılarında çok bulunuyor, nehir yatak değiştirdikçe, nehir kıyıları doldukça karaya dahil oluyor eski su alanları, inşaatlar yapıldığı zaman da batıklar çıkıyor.

Çok boyutlu İstanbul tarihi araştırmaları için fırsat

Anadolu'da bir sürü "kara batığı" bulunabilir, çünkü alüvyonla dolmuş liman çok sayıda. Hemen aklıma gelen Efes Limanı, sonra Patara Limanı. Ama karada liman bulmak biraz tesadüfe bağlı gibi duruyor…

Tabii, ama burası pek büyük bir şans sayılmaz. Şöyle ki, burası İstanbul'un en büyük limanıymış, İstanbul nüfusunu besleyen buğday, Mısır'dan tahıl taşıyan büyük gemilerle bu limana getirilirmiş. Ama liman doldukça, ufak gemiler gelmeye başlamış. Limanın, Haliç'e taşınmadan hemen öncesine kadar ufak gemileri hâlâ barındırmakta olduğunu, çıkan gemilerden anlıyoruz. Dolayısıyla burada gemi bulunmaması sürpriz olurdu.

İstanbul üzerine çalışma yapanlar, Langa Bostanları'nda liman olduğunu biliyorlar. Ama burada yapılan kazıya rağmen, sur güzergâhı ve güney rüzgârlarına karşı limanı koruyan mendireğin yeri tam olarak bilinmiyor. Varlıklarını kayıtlardan biliyoruz.

Benim uzmanlık konum, eski gemi yapım tekniği ve batıklar olduğundan, bunlara odaklanıyorum. Ama burada arkeolog olarak bulunsam, sonsuz bir heyecana kapılırım. Böyle bir vesileyle, Eski İstanbul limanını bulmuş olmak olağanüstü bir durum. Çünkü İstanbul yoğun bir yapılaşmayı taşıyor; böyle bir çalışmayı isteseniz bile yapmanız mümkün değil. Ama Marmaray Projesi ve metro çalışmalarından dolayı, çok büyük bir alan istimlak edilmiş, üstündeki binalar tamamen temizlenmiş. Bu olağanüstü bir durum ve fırsat.

O bile başlı başına önemli ama, burada sadece İstanbul'un en büyük limanı ve batıkları incelenmeyecek. Sözünü ettiğim test çukurlarında, toprak katmanları, tabakalar

görülüyor; İstanbul'un maruz kaldığı fırtınalar, depremler, sağanaklar, doldurmalar … hepsini tespit etmek mümkün. Surların yapım ve onarım izleri, nasıl yapıldıkları, denize kaymamaları için nasıl önlemler alındığı, bunun için çakılan kazıklar vs. görülüyor. Ayrıca buranın organik korunmanın üst düzeyde olduğu bir yer olduğunu düşünüyorum. Çünkü çöp çukuru gibi kullanılmış buralar, her şey denize atılmış: Denizin dibi çorba gibi olmuş, ne atılırsa, üstü örtülmüş, çok iyi korunmuş. Polen çalışmaları yapılabilir, fauna çalışmaları yapılabilir…

İstanbul'un jeolojik tarihi, bitki ve hayvan açısından doğal tarihi, şehircilik tarihi, kültür tarihi, araştırılabilir…

Her bakımdan, burada müthiş çalışmalar yapmanın imkânı var. Keşke diyorum, planı 10 yıl önceden yapılmış olsaydı da, değişik üniversitelerden, yurtiçi ve yurtdışından arkeologlar ve arkeoloji öğrencileri gelseydi; her bir açmanın başına biri geçseydi. Meslektaşlar kaynaşıp, görüş alışverişi yapsalardı. Ne muazzam bir okul olurdu burası. Tabii bunun için uzun vadeli planlar yapmak gerek, bizler günübirliğine iş yapmaya kalkıyoruz....

İstanbul Boğazı'nda bilinen batık yok

Mutlaka biliyorsunuzdur, İstanbul Boğazı'nda batık araştırması yapılmış durumda mı?

İstanbul Boğazı'nda batık bilmiyorum ben.

Olmaması garip değil mi? Boğaz'da binlerce yıllık yerleşim var, kenti ele geçirmek için savaşlar olmuş vs. Batan gemiler, kum altında mı kalmıştır?..

İnce geminin dikkatimi çekmesinin nedenlerinden biri o. Kürekli gemiler, savaş gemisiyse eğer, yükleri olmuyor. Bazı tezlere göre bu gemiler batmıyor bile, ağırlıkları olmadığı için. Savaş sırasında yara alan bir gemi örneğin alabora olabilir, ondan sonra dalgalarla kıyıya vurur, dağılır gider. Ama batmaz. Tabii bu düşüncenin ne kadar doğru olduğunu henüz bilmiyoruz. Benim görüşüm şuydu, eğer çektiri tarzı bir savaş gemisi bulunursa, antik limanlarda bulunur. Böyle gemiler limana çekilir ve hurdaya ayrılmayıp suda bırakılırsa, ahşap zamanla suya doyacağından, gemi batar, en azından alt kısımları korunmuş olabilir diye düşünüyordum. Burada da işte, böyle bir gemi görülüyor. Fakat tabii savaş gemisi mi, değil mi; henüz bilmiyoruz. Ama terk edilerek bırakılmış bir leş değil. Belli ki bir fırtına ya da başka bir afetten dolayı batmış.

Yenikapı kazı alanından bir görüntü.
Fotoğraf: Sabriye Çelik.

Savaş gemisi örneği vermemin nedeni şuydu. Kürekli gemiler genellikle savaş gemisi ya da deniz kuvvetlerinde kullanılan posta ya da gözcü gemileri olurlar. Hızlı gitmesi için hafif yapılmışlardır; safraları ve yükleri olmaz. Öte yandan batmış bir gemi, sualtı organizmalarının hücumuna uğrar ve ahşabı çürüyüp yok olur. Ahşabın ancak kumun altına gömülen kısmı kalır. Şimdiye kadar birçok ülkede yapılan çalışmalarda, kazılan gemilerin hepsinin ticari gemiler olmasının nedeni, suyun altında onların taşıdığı yükün fark edilebilmesindendir, yoksa ahşabının değil. Geç dönem gemilerde, amfora ya da toprak testiler, çift kulplu kaplar görürüz; Uluburun ve Gelidonya gibi Tunç Dönemi batıklarında, bakır külçeler görürüz. Buradaki test çukurlarında da önce amforalar görülmüş, böylece altında ahşap gemi olduğu anlaşılmış. Yükü olmayan ince gemi de tesadüfen yanında bulunuyor. Zaten birinci gemi açılmasaymış, ince gemi de bulunmazmış. En başta öbürünün parçası zannedilmiş. O kadar yakınlarmış birbirine.

İstanbul Boğazı'na gelince, burada yük taşıyan bir gemi batmadıysa, bulmak çok zor. Suyun altında fark edilecek bir şey yok bu durumda.

Ama binlerce yılda yük taşıyan tek bir geminin bile batmamış olması da o kadar zor değil mi?

Batmış olabilir. Ne kadar dalış yapıldı burada, bilmiyorum. Sonra İstanbul Boğazı, trafiğin çok yoğun olduğu bir yer. Durmadan taramalar, boğaz açmalar, genişletmeler, doldurmalar yapılıyor. Bir ara kulağıma gelmişti, yalı ya da kıyılarda yapılan inşaatlar sırasında eski gemi kalıntılarına rastlanabildiği, ama inşaat durmasın diye hemen gömülüp yok edildiği yönünde şeyler... Bazı balıkçıların ağlarına eski gemi parçaları falan takılıyor, onlardan gördüm. Genellikle Geç Osmanlı Dönemi'ne, 18.-19. yüzyıla ait gemi parçaları. Ama Klasik Dönem, Roma Dönemi ya da Bizans'a Dönemi'ne ait testi kırıkları Boğaz'da görmedim ben, belki de vardır. Karadeniz'de var ama, bol bol testi örnekleri geliyor oradan.

Marmara Adası'nda Çamaltı Burnu Batığı kazılıyor…

Evet, o İÜ'nden Nergis Günsenin'in kazdığı bir batık. Marmara Adası'nda 1984'de biz de araştırma yapmıştık, 10'un üzerinde batık bulmuştuk. Marmara Denizi'nde var ama Boğaz'da bilmiyorum. Ama Çanakkale Boğazı'nın açıklarında var.

Teşekkür ederiz, Sayın Pulak.

Nalân Mahsereci

Oryantalizme verilecek en iyi yanıt "Doğuculuk" mu?

Sezgin Kızılçelik, ülkemizin çalışkan sosyal bilimcilerinden. Hem özellikle genç sosyolog adayları için hazırladığı sosyal teori tarihini özetleyen kitapları hem de son yıllarda yayımlanan, daha genel okur kitlesine ve sosyalbilim meraklılarına dönük kitapları ile takip edilmeyi hak eden bir entelektüel. Kızılçelik'in Anı Yayıncılık'tan çıkan *Batı Bataklığı* adlı kitabı, aynı zamanda yazarın önümüzdeki dönem yoğunlaşmayı planladığı Batı Uygarlığı çalışmalarının genel çerçevesini sunuyor (*Batı Barbarlığı 1* adlı kitap da, Anı Yayıncılık tarafından okurlara sunuldu). Bu yazı, Batı Bataklığı'nda göze çarpan, adına şimdilik "doğuculuk" denmesinde sakınca görmediğimiz bir anlayışın, oryantalizm ve kültürel emperyalizm karşısında çaresiz olduğunu ve temelde aynı sayıltıları paylaştığını savunmaktadır.

Oryantalizmden devralınmış paradigma

Kızılçelik'i dünyanın bugünkü konjonktüründe, adına yanlış olarak "Batı Uygarlığı" denilen şeyi eleştirmeye iten dinamikleri anlamakta hiçbir zorluk çekmiyoruz. Başını ABD'nin çektiği emperyalist kamp tüm dünya halklarına karşı dünya tarihinin en büyük saldırılarından birine girişmiş durumdadır. Balkanlar'ı ve Kafkasya'yı altüst ettikten sonra Afganistan ve Ortadoğu'yu hedef alan zorbalar, Irak'ta sivil halka karşı seyreltilmiş uranyum ve beyaz fosfor da dahil olmak üzere tüm kitle imha silahlarını tereddüt etmeden kullanırken, tüm yerküreyi hepimizin turunculara büründüğü bir Guantanamo'ya çevirmek istiyorlar. Bu saldırıya karşı direnişin bir ideolojik cephesinin de olduğu, olması gerektiği doğrudur. İşte bu tartışmada özel olarak ülkemizin genel olarak da tüm ezilen dünya aydınlarının ilk adımda yanlış mevzilenmesi, Huntington'lara sipariş edilen bir kurgunun zımnen kabul edilmesi anlamına geliyor.

Batı, hangi Batı? Bu soru, tartışmanın ilk kritik sorusudur. Oryantalistler, Doğu'yu "Doğu" haline getirirken, onu homojenleştiriyor ve tarihsizleştiriyorlardı. "Hangi Doğu?" sorusu oryantalizm için anlam taşımayan bir sorudur. Hangi Doğu mu? Kaç tane doğu var ki? Tüm bildikleri kapitalist sermaye birikiminin yayıldığı alanların, Batı Uygarlığı tarafından özgürleştirilmeye muhtaç olduğuydu. Bu özgürleştirmeyi meşrulaştıran kanıtları, süregelen bir kültür efsanesiyle desteklemeye çalıştılar. Doğu oldum bittim despotik zorbalığın, insan varlığının önemsizleştiği ve değersizleştiği bir ideolojik atmosferin, körü körüne itaati öğütleyen dini yorumların doğusuydu. Oryantalist kurguda "Doğu", batılı öznelerce öğrenilmesi ve düzenlenmesi gereken bir nesneydi. Batı kendi tarihinde hiçbir zaman Doğu olmamış ve kendi haline bırakılırsa, Doğu da hiçbir zaman Batı olamayacaktı. Bu düşünce sistematiği, tüm tarihi ve bilimi yeniden düzenlemekte bir sakınca görmedi. Gerçeklerden tamamen uzak olan "Yunan mucizesi", Roma kanalıyla Rönesans'a akıyor ve "Batı", uygarlığın tek anlamlı yatağı halinde sunuluyordu.

Oysa ne Batı ne de Doğu hiçbir zaman oryantalistlerin gönlünden geçtiği gibi bin yıllık sürekliliğe sahip olamadı. Uygarlığın gelişme merkezi, bilinen tarih içinde defalarca coğrafi konumunu değiştirdi. Doğu Akdeniz havzasının bir parçası olan Yunan Uygarlığı, sonradan Yunan mucizesi olarak anlatılsa da, gerçekte Batı'nın en doğusu değil, Doğu'nun en batısıydı. Üstelik bu birikim Batı'ya yine, Ortaçağ'da Doğu'da barındığı kurumlar aracılığıyla aktarıldı. Bir oryantalist açısından, Yunan felsefesinin Arap-İslam dünyasında ele alınmış ve geliştirilmiş olduğu düşünülemez bile. Kapitalist sermaye birikimin erken aşamalarında, coğrafi keşiflerin yapılabilmesini sağlayan bilimsel ve teknik birikimin, Doğu'nun ürünü olduğu kabul edilemez. Çünkü oryantalizm, ancak eşitsiz gelişme yasasının reddine ve tarihsiz uygarlık merkezleri varsayımına dayanarak ayakta kalabilir. Hangi Doğu? Yazıyı ve uygarlığı ilk ortaya koyan Sümer'in doğusu mu, yoksa 1. Paylaşım Savaşı'ndan sonra İngilizlerce kabile devletlerine bölünmüş Ortadoğu'nun doğusu mu? Hangi Doğu? Pusulanın, kâğıdın, barutun, matbaanın ilk örneklerinin Çin'i mi, yoksa afyonla uyuşturulmuş yüz milyonların Çin'i mi? Hangi Doğu? Cerrahinin ve astronominin bağrından fışkırdığı İlkçağ Hindistan'ının doğusu mu, yoksa İngiliz tekstil sanayisine zarar vermesin diye binlerce dokuma ustasının parmaklarının kesildiği sömürge Hindistan'ının doğusu mu? Yüzlerce kez çoğaltılabilecek bu sorular, oryantalist ezberi zor durumda bırakmaktadır.

Batı Bataklığı'nın Oksidantalizmi (1)

Şimdi de karşı tarafa geçelim. "Batı Bataklığı" oryantalizmin Doğu'ya uyguladığı işlemi Batı'ya uygulama niyetindedir. Çünkü o da oryantalizminin paradigması ile çalışmaktadır. Dolayısıyla "Hangi Batı?" sorusunu görmezden gelmektedir. Gerçekten söz konusu olan hangi Batı'dır, bataklık olan nedir? "Batı'nın Batıdışı mazlum toplumları değil de, kendi zalimliğini, barbarlığını ve uygarlık karşıtlığını sorgulaması ve kendisi üzerine düşünmesi gerekir. Batı, despotluklar, diktatörlükler, faşizmler, zalimlikler, katliamlar, her türlü insanlık dışı eylemler, yağmalamalar ve sömürmeler üzerine kuruludur. Batı, soyguncudur, saldırgandır, ezicidir, hayduttur, yağmacıdır, talancıdır, yamyamdır, barbardır, nâdânîdir ve yok edicidir" (s.6). Şimdi tüm bu aktardığımız bölümde Batı kelimesini Doğu kelimesi ile değiştirdiğimiz zaman ne elde ederiz? Oryantalist bir bildiriden daha fazlasını değil. Peki köylü savaşlarının, Fransız Devrimi'nin, 1848 Ayaklanmaları'nın, Paris Komünü'nün Batısı ne olacak? Coğrafi konumu bir yana siyasi ve ideolojik olarak Batı dünyasının bir parçası olan Ekim Devrimi ne olacak? Biraz daha ilerleye-

lim, yüzü belirgin bir biçimde Batı'ya dönük olan Kemalizm'i ne yapacağız? Sezgin Kızılçelik, Batı'yı övünç duyulmayacak sıfatlarla nitelerken, elbette bir tarihe yaslanıyor ve kısmen yukarıda söz ettiğimiz olgulardan güç alıyor. Ama oryantalizmin de birçok tekil durumda gerçeklerden hareket ettiği doğru değil midir? Sorun kavramsal çerçevenin bir kez "Doğu-Batı karşıtlığı" biçiminde kurulmuş olmasıdır ve özgürleştirici çaba, bu dikotominin reddinden yola çıkmak zorundadır. Bu ikilik oryantalizmin temel varsayımıdır.

Batı ancak kapitalizm ve emperyalizm tahliliyle eleştirildiğinde, özgürleştirici bir perspektif ortaya konulabilir. Tüm ekonomisi Doğu'ya bağımlı olan ve Akdeniz havzasının Osmanlı kontrolüne girmesiyle kendisine soluk alacak yol arayan Avrupa'nın sömürmek üzere Batı'ya açılması, tarihin uygarlık merkezini değiştirdiği dönüm noktalarından birisidir. Kapitalizmin Avrupa'daki gelişimi, Doğu'nun sömürülmesinin, ona karşı kazanılan zaferlerin değil, yenilgilerinin sonucudur. Gelişen kapitalizmin sonucunda, eski Avrupa devletlerinin yenilerek terk ettiği coğrafyaya, yenilerinin muzaffer olarak dönebilmeleri için en az 400 yıl gerekmiştir. Bugün tüm dünya halklarına, emperyalizme karşı yapacağımız en iyi şeyin Batı'ya ait ne varsa küpeşteden atmak olduğunu söylemektense, yine Batı'da geliştirilmiş kapitalizm ve emperyalizm tahlilleri ile bugünün dünyasını anlamaya ve aşmaya çalışmanın daha doğru olduğunu belirtmeliyiz.

Doğunun bilimi ve Batının bilimi mi?

Oryantalizmin Doğu'ya uyguladığı "inkâr"ın bir benzerini Kızılçelik şimdi Batı'ya uygulamak istiyor. Oryantalizm, Doğu'nun geçmişinde ve bugününde ilerici olan ne varsa reddeder ve kendi geçmişindeki Doğu mirasını yadsırken, uygarlığın kendi tekelinde olduğunu savunuyordu. Kızılçelik, tekel iddiasına karşı çıkmaktansa, o tekelin geçerli olduğu alanın Batı ile sınırlı olduğunu söylemekle yetiniyor. Yani "Batı sosyolojisi Batı içindir bizim kendi sosyolojimiz olmalıdır" fikrini savunuyor. "Batı sosyolojisini bilmek ile ona göre düşünmek farklı şeylerdir. (…) Kendi gerçekliğimizi doğru tahlil etmek için bağımsız ve özgün bir Türk sosyolojisi mücadelesi vermemiz gerekir" (s. 129).

Peki bizim sosyolojimizin geçerlilik alanı ne olacaktır? Türkiye ve Türk toplumu mu? Mısırlılar, Arjantinliler veya Hintliler için de bir Mısır sosyolojisi, Arjantin sosyolojisi veya Hindistan sosyolojisi gerekli midir? Türk sosyolojisini Batı sosyolojisinden ayıran şey nedir? Türk toplumuna ilişkin bulguları mı, yoksa konuyu ele alırken izlediği yöntem mi? Bu ayrım sosyoloji dışındaki sosyalbilimler için de gerekli midir? Tarih, antropoloji, ekonomi veya siyaset bilimi için de bir Türk tarihi, Türk antropolojisi vs. gerekli midir? Eğer farklılık kullanılan yöntem değil de bulgularda ise, sorun kalmaz ancak, o zaman Türk sosyolojisinden söz etmeye gerek de kalmaz. Çünkü pekâlâ Türkiyeli olmayan birçok bilim insanı, Türkiye üzerine çalışabilir ve farklı sonuçlara ulaşabilir. Onların tümünü eğer aynı disiplin içinde sayıyorsak (yani hepsi sosyologsa) bu ülkenin sosyologları da onlar gibi sosyologdur. Dünyanın farklı alanlarında çalışan birçok sosyolog, ortak bilimsel birikime katkıda bulunurken, ezilen dünyadaki bilim insanları sosyolojiyi, Batı-merkezciliğinden çıkarmaya, arındırmaya da çalışmaktadır. Sözgelimi biz Türkiye'de tarımsal yapıları anlamaya çalışırken, Anglosakson dünyasındaki örneklerden çok Hindistan ve Latin Amerika'daki çalışmaları dikkate alıyoruz; bu çalışmalara göre daha "Türk" olmakla beraber, daha az bilimsel olan başka çalışmaların yerine…

"Türk sosyolojisi" yaklaşımının birinci sorunu, bilimsel yöntemin evrenselliğinden vazgeçerek kolaylıkla postmodernizme varabilecek bir tür göreliliğe yol açmasıdır. Bu soruna yukarıda değinmiş olduk. İkinci sorun ise bizim Batı'ya ilişkin bir fikrimiz olamayacağına varması ve kapitalizm eleştirisini, emperyalizmin ezilen dünyadaki faaliyetleri ile sınırlamasıdır. Oysa en az Doğu'yu konu edinen Batılı bilim insanları kadar, ezilen dünyanın bilim insanlarının da metropolleri konu etmeye hakkı vardır. Dahası bu sadece hak değil aynı zamanda gerekliliktir de. Çünkü Türkiye'nin ve genel olarak ezilen dünyanın bugününü anlamak, dünyanın ve bir dünya sistemi olarak kapitalizmin anlaşılmasının bir parçasıdır.

Sosyolojinin doğuşunda yaslandığı temelin, burjuvazinin Marksizm'e karşı bir toplum kuramı arayışı olduğu doğrudur (Bkz s.133 ve devamı). Ancak sosyal bilim alanında tarihsel materyalizmin kazandığı büyük başarının ardından Marksizm'in sosyal bilimlerle ilişkisi, "içerden" mücadeleye dönüşmüştür. Yani bir bakıma, burjuvazinin silahı elinde patlamış, sosyoloji marksizm tarafından da kullanılmıştır. Kızılçelik'in de durumu disiplin içinde bir bölünme olarak gördüğü "Dünyada sosyolojinin geliştiği yerlerde (mesela Amerika), **Marksist sosyoloji** (abç) ihmal edilmiş, bilimdışı kabul edilmiş, tehlikeli ve yabancı olarak görülmüştür" alıntısından anlaşılmaktadır (s.138). Burjuvazinin bir sosyolojisinin olduğu kesindir ama, buna karşı bir Marksist sosyolojiden de bahsediyoruz. Bir Türk sosyolojisinden değil.

Hem bilimsel hem de ekonomik ve politik açıdan dünyanın bölünmüşlüğüne, geçmişte oryantalizmin bugünse emperyalist ideologların bulduğu adlandırma "Doğu-Batı" ikiliği olabilir. Bu adlandırma, failinin dünya egemenliği iddiasıyla birlikte reddedilmelidir. Batı'nın toptan reddi ve buna karşı Doğu'nun yüceltilmesi, ezilen dünyayı kapitalist metropollerdeki emekçilerden (tersi de doğru) kopardığı gibi daha da kötüsü bizim coğrafyamızdaki bölünmüşlüğü de gözlerden kaçırmaktadır. Kemal Tahir'den alıntıyla da olsa Kızılçelik'in toprak ağalığını onaylaması bunun basit bir örneğidir, "Batıda ağalık almakla olduğu halde, doğuda ağalık vermekledir" (s.186). Öyle mi? Bunu Türk sosyologlarının bir de Türk köylüsüne sorması gerekmez mi?

Ulaş Karakul

DİPNOT

1) Oksidantalizm kavramını, oryantalizmin tersi anlamında Taner Timur kullanıyor (Bkz. Evrensel Kültür, s.136).

- Batı Bataklığı, Prof. Dr. Sezgin Kızılçelik, Anı Yayıncılık, Ankara, 2005, 228 s.

KİTAPÇI RAFI

Fason Ekonomisi : Gedikpaşa'da Ayakkabı Üretimi

Berna Güler Müftüoğlu, Bağlam Yayınları, Kasım 2005, 248 s.

Berna Güler Müftüoğlu bu çalışmasında, 1990'lı yılların ortasında azgelişmiş kapitalist üretim tarzına özgü küçük üreticiliğin gelişmesinin ortaya çıkardığı yeni etkileşimlerin, dünya şehri olarak kabul görülen İstanbul'un merkezi iş alanı olan Gedikpaşa semtinin fiziki ve sosyal dokusunu nasıl belirlediği, parça iş yapan üretim biriminden nihai üretim yapan küçük, orta ve büyük üretim birimleri arasında ortaya çıkan bağımlılık ilişkilerinin küçük üretime dayalı üretim örgütlenmesini hangi biçimlerde etkilediğini ortaya koymaya çalışıyor.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856 - 1786

Roderic H. Davison, Çev. Osman Akınhay, Agora Kitaplığı Yayınları, Kasım 2005, 495 s.

Tarihçi Roderic Davison'ın, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Tanzimat reformlarını ayrıntılarıyla incelediği bu önemli kitabı, 1839 Gülhane Hattı Şerifi'nin ilan edilmesinden başlayarak 1856 Hattı Hümayunu ve 1876 Anayasası'na kadar olan dönemi içine alıyor. Yazar bu kapsamda, merkezi hükümeti kuvvetlendirmeye, taşra yönetimine çekidüzen vermeye, gayri-müslim azınlıkların yapısını gözden geçirmeye, hukuk, eğitim ve orduyu modernize etmeye ve tüm bir reform hareketinin doruk noktası olarak 1876 Anayasası'nın ilan edilmesine yönelik girişimleri enine boyuna inceliyor.

Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi

Henri Pirenne, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, Kasım 2005, 247 s.

Roma İmparatorluğu'nun sonundan 15. yüzyılın ortalarına kadar, Avrupa'nın ekonomik ve sosyal değişiminin nedenlerini inceleyen *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, klasikleşmiş kaynaklardan birisi. Belçikalı tarihçi Henri Pirenne'in yapıtı, ortaçağ konusundaki tartışmalara yaptığı katkı nedeniyle, temel tartışma metinlerinden birisi haline gelmiş durumda. Pirenne, kapitalizmi hazırlayan koşulları, kent ticaretinin nasıl şekil değiştirdiğini, büyük nüfus hareketlerini, paranın kendi içindeki dönüşümünü ve bu dönüşüme etki eden faktörleri, yüzyıllara yayılan bir iz sürmeyle ele alıyor.

Büyü, Gizem ve Bilim

Dan Buton-David Grandy, Çev. Yasemin Tokatlı, Varlık Yayınları, 2005, 464 s.

Bilimin zaferi, tüm diğer gerçeklik açıklamalarını bozguna uğratmış gibi görünüyor. Astroloji, simya ya da büyü, artık dünyayı açıklama gücüne sahip değil. Oysa, okült uygulamalar ortadan kalkmış da değil. Büyü, Gizem ve Bilim, inancın "üçüncü mecrası" olarak, Batı uygarlığının biçimlenmesinde olduğu kadar Yunan rasyonalizmi ve Yahudi-Hıristiyan geleneğinde de büyük önem taşıyan, canlı ve zeki bir dünyada açıklamalar arayışında olan okültü ve gizlice kötüye kullanılan gücünü (çağdaş bilimi de göz önünde bulundurarak) mercek altına alıyor.

Marksizm ve Ulusal Sorun

V. İ. Lenin - Stalin, Çev. Gökhan Atılgan, Evrensel Basım Yayınları, 2005, 192 s.

"Ulusal hareketin gücü, ulusun geniş katmanlarını oluşturan proletarya ve köylülüğün bu harekete katılım düzeyi tarafından belirlenir. Proletaryanın, burjuva milliyetçiliği bayrağı altında toplanıp toplanmayacağı sınıf çelişkilerinin gelişmişlik düzeyine, proletaryanın sınıf bilincine ve örgütlülük düzeyine bağlıdır. Sınıf bilinci gibi denenmiş bir silaha sahip olan proletaryanın burjuvazinin bayrağı altında toplanma mecburiyeti yoktur".

Prof. Dr. Afet İnan

Der. Arı İnan, Remzi Kitabevi Yayınları, 2. Basım Ekim 2005, 316 s.

Bu kitap, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin örnek bir kadınının yaşamöyküsüdür. Ankara'daki öğretmenlik yıllarında bir erkek öğrencisinin, "Kadınların seçme ve seçilme hakkı yoktur!" sözü üzerine kadın hakları için kamçılanıp bu işe sarılan ve sonunda da bu mücadelenin zorlu ilk etabını kazanan; Türkiye'de arkeoloji çalışmalarının başlamasını öneren ilk kişi… Bir yandan okurken bir yandan da çeşitli araştırmalarının sonuçları doğrultusunda ülkesini yurtdışındaki bilim çevrelerinde tanıtmaya çabalayan ve asla geri adım atmayan, ülkesine layık uygar bir kadın, bir yurtsever...

Üniversalist Tarih

Prof. Dr. Karam Khella, Çev. İsmail Kaygusuz, Su Yayınevi, Eylül 2005, 192 s.

Resmi Tarih, kırsal alanların değil, çoğunlukla kent toplumunun çok küçük bir çatlağıyla yazılı tarihin temas kurduğu "olaylar"dır. Genel olarak o (yazılı tarih) yurttaşlarla değil, yöneticiler ve makam/rütbe sahibi azınlıkla ilgilenir. Resmi Tarih egemen olan, hükmedendir. O kendi ilgi ve çıkarının sunuşunu yapar. Yönetim erki (iktidar) tarihsel olay olarak gözükür ve yönetici sınıf, kendi egemenliğinin sonsuz olduğunu ilan eder. Yazılı tarih zaferlerin tarihidir, nadir olarak yenilgilerin... Üniversalist Tarih, yazılı tarihe teslim olmak niyetinde değildir. O, diğer tarihi, yazılı olmayan "aşağıdakilerin tarihini" keşfetmeye, ortaya çıkarmaya kararlıdır.

"Aykut Kazancıgil kitabı": Her doğum bir mucizedir

Söyleşi: Figen Şakacı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ekim 2005, 440 s.

Türkiye'de jinekolojinin öncülerinden ve bilim tarihi alanının söz sahibi isimlerinden Prof. Dr. Aykut Kazancıgil yaşamından kesitlerle, 75 yıllık

bir ömre sığdırdığı her şeyle, mesleki ilkeleri ve farklı konulardaki görüşleri ve yaklaşımlarıyla çıkıyor karşımıza. Öğrenmek aşkını mesleğiyle sınır tutmayan bir entelektüelin renkli yaşamından izler ve birikimlerinden süzülenler…

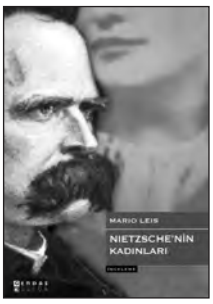
Çevremizdeki Fizik

Naci Balkan-Ayşe Erol, TÜBİTAK Yayınları, Kasım 2005, 221 s.

En yalın tanımıyla fizik, çevremizdeki doğa olaylarını inceleyen bilim dalı. İnsanlar doğdukları andan itibaren çevrelerini incelemeye ve sorular sormaya başlar. "Gökyüzü neden mavi?" gibi son derece basit bir soru; elektromanyetik dalgalara, parçacık-dalga ikilemine, atomların enerji düzeylerine ve nihayet kuantum mekaniğinin kurallarına ve uzayın yapısına kadar giden bir dizi yeni kavramın yolunu açar. *Çevremizdeki Fizik* genç düşünürleri ve bu tür basit sorulara yönlendirmeyi ve geçmişte bu tür soruların yanıtlarını aramış olan bilim insanlarının uğraşılarından küçük örnekler vermeyi amaçlıyor.

Nietzsche'nin Kadınları

Mario Leis, Çev. Pınar Ceyhan, Gendaş Yayınları, Kasım 2005, 144 s.

"Kadınlara mı gidiyorsun! Kırbacını unutma!" Friedrich Nietzsche gerçekten bir kadın düşmanı mıydı? Yoksa aslında kadınlara nasıl yaklaşacağını bilemeyen utangaç bir adam mı? En büyük aşkından annesine kadar yaşamında dönüm noktası olmuş tüm kadınlar: Lou-Andreas Salome, Cosima Wagner, Marie Baumgartner, Franziska Nietzsche ve diğerleri... Nietzsche'nin kişisel mektuplarıyla özel hayatına açılan bu pencere, filozofun kadınlara olan bakış açısını, onların karşısındaki duruşunu ve çektiği aşk acılarını açığa çıkarıyor.

İnternet Toplum Kültür

Der. Mutlu Binark-Barış Kılıçbay, Epos Yayınları, Ekim 2005, 208 s.

2 milyar insanın henüz telefonu bile görmediği, nüfusun sadece yüzde 35'inin bilgisayar kullanıcısı olduğu bir dünyada internet kullanıcılarının sayısının daha da az olduğu kabul edilirse interneti tanımlayan nedir? Küresel gözetlenme, gözetleme/röntgencilik, laflama odası, küresel kütüphane, küresel arşiv, kapitalist üretim ve tüketim ilişkileri içindeki ulusaşırı şirketlerin hegemonik mücadele alanı, küresel düzeydeki bir direniş aracı ... olarak işlev görmesi mi? "Laflama Odaları, İnternet ve Sanal Cemaat, Teknoloji Kavramı ve İnternet, İnternetin Ekonomi Politiği, Sanallık ve İnternet, İnternette Röntgencilik, İnternet ve Hukuk, Yurttaşlık Hareketi ve Küresel Direnç Platformu olarak İnternet" konularını ele alan bu derleme, internet "âleminin" işgal ettiği konumları ve sınırları tartışıyor.

Hayalimdeki Michel Foucault

Maurice Blanchot : Dışarının Düşüncesi, Michel Foucault - Maurice Blanchot, Çev. Ayşe Meral, Kabalcı Yay., Aralık 2005, 104 s.

Michel Foucault ve Maurice Blanchot, birbirlerini değerlendiriyorlar. Blanchont, Foucault'yu anlatıyor: "Her ne olursa olsun tek başına, yürümekte olan bir insan ve sanıldığı gibi harikatin arayışına yabancı değil de (pek çoğundan sonra) bu arayışın tehlikelerinin ve aynı zamanda iktidarın çeşitli düzenekleriyle olan muğlak ilişkilerinin görülmesine izin vererek içselliğin saygınlığından sakınan, öznelliğin tuzaklarını reddeden bir insan". Foucault, Blanchot için söylüyor: "Blanchot'da kurmacalar, imgeden çok imgelerin değişmesi, yer değiştirmesi, tarafsız aracısı, zaman aralığıdır. Bunlar kesindir, yalnızca gündeliğin ve anonimliğin tek düzeliğinde çizilmiş figürleri vardır".

Ne Söylesem Bir Eksik

- Radyo Konuşmaları 2-, Ahmet Oktay, Everest Yayınları, Kasım 2005, 219 s.

"Bu kitaptaki metinler, daha önce hiçbir yerde yayımlanmadı, ilk kez burada okurla buluşuyorlar. Hiç kuşkusuz, son kertede deneme olarak adlandırılabilecek bu yazılar, 1994 ve 1995 yıllarında İstanbul Radyosu'nun ikinci kanalında 'Okurken/Yazarken' başlığı altında yaptığım haftalık 'radyo konuşmaları'ndan oluşuyor. Edebiyatın ağırlıklı bir yer kapladığı bu yazıların, o yılların koşulları çerçevesinde, popüler kültürle ilgili bazı tartışmalı sorunları gündeme getirdiğini de belirtmem gerek".

Minisanat Dizisi'nde devler

Literatür Kitabevi, Minisanat Dizisi'yle, büyük bir genel kültür hizmeti veriyor. Resim sanatının devlerini, hayatları ve eserleriyle tanıtan dizi, (şimdilik) 8 kitaba ulaştı. Kitaplar, piyasadaki emsallerine göre oldukça "hesaplı". Dizide bugüne dek, her biri Batı resim sanatında belirleyici etkiler bırakmış, akımların temsilcileri olmuş isimlerden, Michalengelo, Leonardo da Vinci, Vincent Van Gogh, Paul Cezanne, Claude Monet, Henri de Toulouse-Lautrec, Salvador Dali ve Pablo Picasso'yu konu edinen kitaplar yayımlandı.

Vahşi gorillerin alet kullandığı ilk kez gözlendi

İnsansı maymunların yeni durumlara cevap olarak geliştirdikleri yeni alet kullanımlarına dair örnekler tanımlandıkça insanların alet kullanımını teşvik eden evrimsel süreçleri anlamaya da adım adım yaklaşıyoruz. Yakın zamanda Max Planck Evrimsel Antropoloji Enstitüsü'nden Thomas Breuer ve arkadaşları tarafından yapılan ve *PLOS* dergisinde yayımlanan bir araştırmanın sonuçları, bizi evrimsel geçmişimizi anlamada birkaç adım daha ileri götürdü. Bu makale şimdiye değin karşılaşılmamış bir olayı; vahşi gorillerde alet kullanımına ilişkin bilinen ilk iki örneği, bilim dünyasına duyuruyordu.

Hayvanat bahçelerinde tutsak yaşayan goril türlerinde (*Gorilla sp.*), nesneleri fırlatmak ve beslenmek için alet kullanmak gibi alet kullanmaya ilişkin örnekler biliniyorsa da vahşi doğada yaşayan goril türleri üzerinde onlarca yıldır süren gözlemlere rağmen böyle bir olguyla karşılaşılmamıştı. Dahası bu, gorillerin alet kullanımda diğer insansı maymunlar kadar yetenekli olmadıkları yönünde düşüncelere yol açmıştı. Ancak yakın zamanda tutsak batı gorilleri (*Gorilla gorilla*) üzerinde yapılan araştırmalar onların, vahşi yaşamda sıklıkla alet kullanırken gözlenen orangutanlarla (*Pongo pygmaeus*) benzer alet kullanma yeteneklerine sahip olduğunu göstermişti.

Alet kullanımı; bağımsız çevresel bir nesnenin, bir başka nesnenin, organizmanın ya da onu kullanan canlının kendisinin biçimini, konumunu ya da durumunu daha verimli bir şekilde değiştirmek üzere işe koşulması olarak tanımlanıyor. Kullanım sırasında ya da kullanımdan hemen önce aleti tutan ya da taşıyan kullanıcı onun doğru ve etkili bir şekilde yönlendirilmesinden sorumludur. Bilim insanları alet çeşitlerini altı farklı grupta sınıflandırıyorlar. Bunlar yırtıcıya ya da rakibe fırlatılan nesneler, yırtıcılara vurmak için kullanılan nesneler, av silahları (yalnız *Hominid*ler), sosyal gösterilerle ilişkili nesneler, vücudu temizlemek üzere kullanılan nesneler ve yiyecek elde etmede kullanılan nesneler.

Gorillerin doğal yaşamda alet kullanırken gözlenememelerinin nedenlerinden biri olarak, onların şempanzeler gibi yiyecek elde etmek üzere alet kullanmaya gereksinimlerinin olmaması ileri sürülebilir. Şempanzeler fındıkları kırmak için taşları çekiç olarak kullanmak, termitleri ise sopalar yardımıyla toplamak zorundadırlar. Ancak goriller fındıkları dişleriyle kırar, termit yuvalarını da ellerini kullanarak rahatlıkla dağıtırlar. Diğer yandan dağ gorillerinin alet kullanmasalar da (*Gorilla beringei*) karmaşıklık ve mantıksal örgütlenme açısından şempanzelerin termit yakalama yöntemleriyle karşılaştırılabilecek yiyecek işleme yetenekleri olduğu uzun zamandan beri biliniyordu. Ancak alet kullanımına ilişkin raporlar dağ gorillerinden değil, Kongo'nun kuzeyindeki bataklık ve orman açıklıklarında yaşayan "batı gorili" olarak bilinen (*Gorilla gorilla*) türünden geldi. Makalede bildirilen davranışlardan ilki Breuer ve ekibinin 1995 yılından beri gözlemlediği bir goril grubuna dahil olan erişkin dişi goril Leah tarafından sergilenmiş. Leah, bataklık bölgede bulunan bir su havuzunun kenarında, suya girmeden önce suyu yaklaşık bir dakika boyunca dikkatlice süzer. İki ayağı üzerinde suya girerek ilerlemeye başlayan Leah, ilk birkaç adımdan sonra suyun bel hizasına ulaşması üzerine geri dönerek sudan dışarı çıkar. Daha sonra tekrar suya giren Leah önünde duran yaklaşık bir metre boyundaki sopayı sağ eliyle yakalar. Daha sonra yerinden söktüğü sopayla, araştırmacılara suyun derinliğini ve zeminin sağlamlığını kontrol ettiğini düşündüren hareketlerde bulunan Leah, daha sonra sopayı baston gibi kullanıp kendine destek sağlayarak suyun içinde ilerler. Su içinde 8-10 metre bu şekilde ilerleyen Leah su kenarında bekleyen yavrularının ağlamaya başlaması üzerine

sopayı su içinde bırakarak, onların yanına geri döner. Leah bundan sonra tekrar suya girmek yerine havuzun çevresinden dolaşarak sucul bitkilerle besleneceği yere ulaşır.

İkinci alet kullanma davranışı ise, 2000 yılından beri gözlenen bir başka gruptaki Efi isimli dişi maymun tarafından gerçekleştirilir. Efi ölü bir çalıdan kopardığı 1.3 metre uzunluğundaki dalsız sopayı iki eliyle yere sapladıktan sonra sol eliyle sopadan tutunarak destek sağlayarak, diğer eliyle iki dakika boyunca sucul bitkileri toplar. Daha sonra sopayı iki eliyle yerinden çıkarıp önüne koyan Efi, sopayı köprü olarak kullanarak üzerinden iki ayak üstünde geçer. Araştırmacılar bu el yapımı köprünün Efi'nin batalık alanın tamamını geçmesini sağlayacak kadar uzun olup olmadığını göremeseler de en azından bunun belli bir mesafe içinde onun yürüyüşüne destek olduğunu düşünüyorlar. Efi kendi kurduğu köprünün üstünden iki ayak üstünde geçtikten sonra dört ayak üstünde yoluna devam eder.

Araştırmacılar bulgularının, güç kullanarak yiyecek elde edebilen bir hayvanın aletlere ihtiyaç duymayacağı görüşünün aksine, işlevsel ihtiyaçlarında alet kullanımına yol açabileceğini kanıtladığını söylüyorlar. Gorillerin bataklıklarda dik duruşu kolaylaştırmak için alet kullanmalarının, alet kullanımının ekolojik ihtiyaçlardan kaynakladığı görüşünü desteklediğini ve bunun belli bir ortama uyum sağlamak için bir adaptasyon olarak görülebileceğini belirtiyorlar. Bölgede sık sık görülen seller sırasında gorillerin dallara tutunarak kendilerini suyun dışına çekmek zorunda kaldıklarını ama son gözlemlerin alet kullanımı dair ilk raporlar olduğunu söyleyen araştırmacılar, uzun süreli araştırmaların önem ve gerekliliğinin de altını çiziyorlar.

Çev. Murat Gülsaçan

KAYNAK

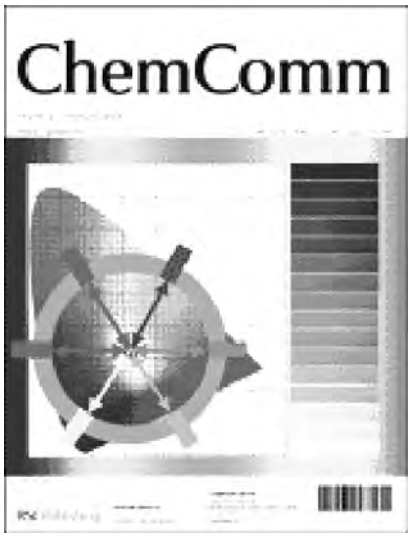
- T. Breuer, Ndoundou-Hockemba M, Fishlock V (2005) First Observation of Tool Use in Wild Gorillas. PLoS Biol 3(11): e380.

Gürsel Sönmez, polimerlerde yeşil rengi buldu

Temmuz 2005'de Türkiye Bilimler Akademisi'nin (TÜBA) verdiği Seçkin Genç Bilimci Ödülü'nü alan Gürsel Sönmez'in "polymeric electochromis" alanındaki çalışması, dünya çapında ilk 10 arasında sayılabilecek referans olarak kullanılan *Chemical Communications* adlı dergide yayımlandı. Derginin Kasım Sayısı'nın kapağında, Sönmez'in makalesi ve bu makalede anlatılan buluşunun görseli yer aldı.

Sönmez'in dergiye kapak olmasını sağlayan kimya ve "polymeric electochromics" alanındaki buluşuyla, temelde kırmızı ve mavi olarak iki renk olan polimerlerde (plastic malzemeler gibi, sözlük anlamı: tekrarlanan yapısal kümelerin oluşturduğu yüksek molekül ağırlıklı bileşikler) yeşil rengi veren de ortaya çıkmış oldu ve çeşitli yerlerde ve teknolojilerde kullanımı ile ilgili kolaylıklılar geliştirildi.

Bu buluş, daha önce *Angewendte Chemic* ve *Advanced Materials* adlı yine iki önemli bilim dergisinde yayınlanmış. Bu yayınlardan sonra *ChemComm*'un editörü makaleyi istemiş ve böylece buluş kapak olmuş. Halen Sabancı Üniversitesi Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi'nde akademik çalışmalarını sürdüren Yrd. Doç. Dr. Gürsel Sönmez'in bu makalesinde yeşil rengin bulunması ile neler yapılabilir, uygulamaların önemi, hedefler ile ilgili yol gösterildi. Renk skalası 3 ana renge çıktı. 3 ara rengin de elde edilmesi bundan sonraki hedef olarak gösterildi. Ara renkler de tamamlandığında daha fazla renk alternatifi elde etmek mümkün.

Buluş nerelerde kullanılabilir?

- Bu 3 ana rengin oluşumu reklam panolarında kullanılabilir. Örneğin bir duvar boyasına uyguladığınızda duvarın rengini voltajı azaltıp çoğaltarak istediğiniz gibi değiştirebilir, rengi isterseniz daha açık isterseniz daha koyu yapabilirsiniz. Bu daha henüz uygulanmamış pahalı bir işlem olabilir.

- Bu 3 ana rengin birleşiminden beyaz ortaya çıkıyor. Tümünün beyaz noktaya doğru hareket etmesi gerek. Bu beyaz, transparan renk arabaların iç dikiz aynalarından yansıyan ışık için kullanılabilir. Bazı arabalarda bu tür çalışmalar başladı.

- PC ekranlarında da kullanılabilir ama bunun daha geliştirilmesi gerek.

- Data saklama amaçlı kullanılabilinir.

- İletken polimerin bir başka uygulama alanı olarak da enerji depolama amaçlı olarak kullanılabilir. Hibrit arabada kullanıldığında yakıtı yüzde 40-50 kadar azaltabiliyor. Pili yüksek hızda yükseltip azaltabiliyor.

Disleksi'ye neden olan genin bir adı var: DCDC2

Yaklaşık 5 milyon Alman, okuma-yazmaya bağlı öğrenme güçlüğü çekiyor. Olgulara bakıldığında bu kişilerin sıkça aynı aileden olduğu gözlenmiş. Bu yüzden dislekside kalıtsal özelliklerin önemli rol oynadığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Marburg, Würzburg ve Bonn Üniversiteleri'nden araştırmacılar Stockholm Karolinska Üniversitesi'nden İsveçli meslektaşlarıyla ortak bir çalışma yürütüyorlardı. Ciddi okuma-yazma sorunlu Alman çocuklar üzerinde yaptıkları incelemede sonunda olumsuz katkısı olan geni gösterebildiler. Tam olarak hastalıktaki etkisi açıklığa kavuşmamakla birlikte, gelişme sürecindeki beyin dokusunda sinir hücrelerinin göçünü etkilediği düşünülüyor.

Yıllardır Marburg ve Würzburg Üniversitesi'nden psikologlar, içinde en azından bir dislektik çocuk bulunan aileleri incelediler. Bunlardan çok sayıda kan örnekleri aldılar ve sonunda doğru gene ulaştılar. Ekibe önderlik eden Marburg Üniversitesi'nden Dr. Gerd Schulte-Körne bulguları açıkladı.

Bu gen daha önce ABD ve İngiltere'deki araştırmacıların buldukları üzere 6. kromozomun bir bölgesindeydi. Ancak Alman-İsveçli araştırmacılar konuyu daha da derinleştirdiler ve bu gene ait bölgeyi tam olarak belirlediler. DCDC2 adı verilen gen, gelişmekte olan beyin dokusunda sinir hücresi göçünü etkilemekteydi.

DCDC2 genindeki değişim sıklıkla disleksiye sebebiyet veriyordu. Değişikliğe uğramış gen varyantları çocuklarda okuma-yazma güçlükleri oluşturmaktaydı. Bu genle, konuşma ve yazma süreci arasında güçlü bağlantılar olduğu açıktı. Araştırmacılar bundan sonra DCDC2'yi daha iyi inceleyip neden değişikliğe uğramış çocuklarda disleksiye yatkınlık oluştuğunu ve bunun patofizyolojik sürecini öğrenmeye çalışacaklar.

Tüm Almanlar'ın yüzde 5'i dislektik. Yüksek entelektüel başarı ve düzenli okul devamına rağmen okuma güçlükleri ve yazmayla ifadede zorluklar yaşıyorlar. Pek çok çocukta bu sorun geç fark edilebiliyor ve o ana kadar psikolojik problemler başlamış oluyor. Okul kaynaklı endişe ve depresyon sonucu intihar düşüncesi bile oluşabiliyor.

Çev. Dr. Ebru Oktay

KAYNAK

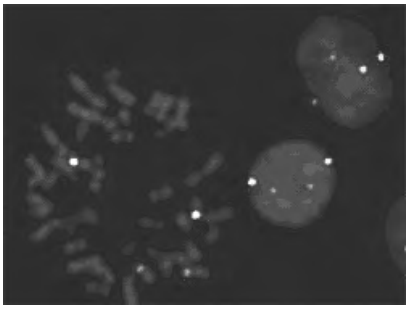
- http://www.journals.uchicago.edu/AJHG

Kanserle mücadelede, kromozomlar takibe alındı!

Kanser, insan sağlığını tehdit eden hastalıkların başında geliyor. Araştırmacıların yaptıkları çalışmalara göre kanserlerin yüzde 75'inde kromozom sayılarında bir anormallik var. Elbette bu anormalliğin boyutu kanserin habislik derecesini ve yayılımını da etkiliyor. Ancak temeldeki patolojik süreç henüz kesin olarak bilinemiyor. Harvard Üniversitesi'nden Dr. Randall King ve Prof. Shi Qinghua bu bilmeceyi çözecek olası mekanizma üzerinde çalışıyorlardı ve makalelerini 13 Ekim 2005 tarihli *Nature* dergisinde yayımladılar.

Araştırmacılar, moleküler hücre biyolojisi tekniklerini kullanarak hücre bölünmesinin sonuçlarını ve kromozom içeriğini inceleyip izlediler. Bu yöntemlerle bir çeşit kromozom ayrılma bozukluğu olan ayrılamama(nondisjunction)nın hücrede çift çekirdekli bir durum ortaya çıkardığını; bunun da sitokinezis (mitoz bölünmenin son fazında sitoplazmanın bölünmesi aşaması) sürecinde yetersizliğe yol açtığını gözlemlediler. Genellikle çift çekirdekli hücreler, hücre döngüsünü interfaz aşamasında durdurur. Bununla birlikte eğer mitoza girerlerse bu sefer de kusurlu kromozomları olan hücreler üretilmeye başlar ki bu da kansere öncülük edebilir.

Prof. Shi'ye göre bu sonuçlar insan hücrelerinden de kültüre edilebilir. Şimdiye kadar bu mekanizmaların insan bedeninde de benzer olup olmadığı net olarak bilinmiyordu. Hücre bölünmesi sırasında anormal kromozom yayılmaları nasıl denetlenir, hücre bir hatayı fark edip nasıl bölünmeyi durdurur, iki çekirdekli hücre oluşumunda bölünmeyi durduran faktörler nelerdir ve nasıl işlerler? Tüm bu sorular daha derinlikli ve uzun araştırmaları gerektiriyor. Shi'nin laboratuvarı insan türünü tehlikeye ve sıkıntıya sokan kanserin ortadan kaldırılabilmesi ya da en azından etkilerinin hafifletilebilmesi için, bu çalışmalara ağırlık vermiş durumda.

İnsan kromozom sayısı insan metafaz (solda) ve interfaz (sağda) safhalarında denetlenir. Kırmızı ve yeşil noktalar sırasıyla 8. ve 12. kromozoma karşılık gelmektedir.

Çev. Dr. Ebru Oktay

Geçen ay iki briç turnuvası vardı

Cumhuriyet ikili sonuçları, 29-30 Ekim / İstanbul

Oynayan Çift: 292
1) Ahmet Demirezer - GaziÖzer
2) S. Kolata - İ. Kandemir
3) Ömer Kızılok - Musa Anter

Genç: F. Kepekçi - C. Yılmazbayhan
Bayan: F. Özbey - Emine Şen
Senyör: E. Başaran - F. Falay
Karışık: Vera Adut - O. Aker

Necmettin Sünget 5 Simultane Turnuvası Sonuçları

Katılan Kulüp sayısı: 30
Oynanan masa: 398,5
Oynayan çift: 797

N - S
1) Doğan Üzüm - Huriye İzdeş (Ankara Briç Spor Kulübü)
2) Pavlına Mıneva - Huan Ikov (Sofia M. Bridge Club)
3) Sadri Kıpırtı - Taner Erdoğan (Edirne Briç Kulübü)

E - W
1) Lütfi Erdoğan-Muharrem Cerek (Antalya Briç Kulübü)
2) Hüseyin Kır - Z. Ulusakarya (Kocaeli Belediyesi Briç Kulübü)
3) Cengiz Şeker - Varol Özbelli (Mersin Briç Kulübü)

Mixed: B. Atalay - Emin Pozam (Hoşgörü Briç Kulübü)

Ladies: Ş. Ertenoğlu - M. Özümerzifon (İzmir Bilimsel Briç Kulübü)

Seniors: A Gürpınar - S. Uysal (Hoşgörü Briç Kulübü)

Juniors: F. Karamancı - İ. Topkaya (Ege Bilimsel Briç Kulübü)

Dereceye giren sporcuları kutlarız.

EL NO: 17

♠R10875
♥AV87
♦87
♣D8

K
B D
G

♠AV3
♥RD6
♦DV6
♣A975

G	K
1NT	2♣
2♦	3♥*
4♠	pas

* **Smolen**
Kontrat: 4♠
Atak: ♦As

Batı Karo Astan sonra, Kör ile devam etti...

2 Karo 1 Trefl ve 1 koz olmak üzere 4 kaybımız var. Nasıl devam etmeliyiz?

Yanıt: Karo Astan sonra, Karo Ruasının da Batıda olduğu anlaşılıyor. Pik Dam'ının nerede olduğunu aramaksızın Pik As ve Rua'yı çeker, Karo Dam oynarız. Trefl dönüşünü As ile alıp Trefl kaybımızı Sağ Karo Vale'ye atarız

Tüm dağılım

♠R10875
♥AV87
♦87
♣D8

♠42
♥5432
♦AR54
♣R104

K
B D
G

♠D96
♥109
♦10932
♣V632

♠AV3
♥RD6
♦DV6
♣A975

EL NO:18

♠A954
♥5
♦AR43
♣AV106

K
B D
G

♠RD6
♥AR43
♦D965
♣R5

G	K
1 NT	2♣
2♥	4NT*
6NT	pas

* Kantitatif
Kontrat: 6NT
Atak: ♣4

Tramplen manevrası

Trefl 4'lü atağına yerden 10'lu koyduk kazandık. Yerden Karo As çekip ele Karo Dam ile geldiğimizde Doğu Karo'ya uymadı.

Nasıl devam etmeliyiz?

Kuzeyin el dağılımı minör şlem araştırmasına uygun, ancak ikili mantığı ile şlem sanzatu oynamayı tercih etmiş.

Yanıt: Bu ataktan sonra şansımız yüksek. Bu durumda bütün alıcılarımızı oynarız. Son durum aşağıdaki gibidir.

♠...
♥...
♦R4
♣AV

♠...
♥...
♦V8
♣D9

K
B D
G

♠V
♥DV
♦...
♣7

♠...
♥43
♦96
♣...

Şimdi Karo Rua ve Karo oynadığımızda, Batı As-Rua çatalına Trefl oynamak zorundadır. Buna Tramplen manevrası denir.

Tüm dağılım

♠A954
♥5
♦AR43
♣AV106

♠87
♥876
♦V872
♣D984

K
B D
G

♠V1032
♥DV1092
♦10
♣732

♠RD6
♥AR43
♦D965
♣R5

Briç derslerimize dergimizin gelecek sayılarında devam edeceğiz.

Kanıt nedir?

Ali Nesin

İstanbul
Bilgi Üniversitesi
Matematik Bölümü
Öğretim Üyesi

anesin@bilgi.edu.tr

Hiçten var etmek insanoğluna özgü bir nitelik değildir. Örnek: Un, şeker ve yağ olmadan helva yapılmaz. Yeni bir şey elde etmek için var olan başka şeylerden hareket etmek gerekir.

Bir şeyi başka bir şeye dönüştürebiliriz belki ama yokluktan varlık yaratamayız.

Nasıl yoktan bir şey var edemezsek, hiçbir şey bilmeden de yeni bir şey bilemeyiz. Belli bir temele dayanmadan bir gerçeğe ulaşamayız.

Çok verilen şu örneği ele alalım: Hiç Macarca bilmediğimizi varsayalım, ama tek kelime bile bilmiyoruz... Anlamını bilmek istediğimiz Macarca bir sözcük var. Elimizde sadece Macarca'dan Macarca'ya bir sözlük var. Bu sözlüğe bakarak Macarca bir sözcüğün anlamını öğreneceğiz... Başka hiçbir seçeneğimiz olmadığından Macarca sözlükte o sözcüğü bulup tanımına bakalım. Tanım da Macarca tabii. Ama tek kelime Macarca bilmediğimizden tanımı anlamıyoruz. Bu sefer tanımdaki sözcükleri arıyoruz sözlükte. Bunların da tanımları Macarca... Çünkü sözlük Macarca'dan Macarca'ya... Bu sefer bu tanımlardaki sözcükleri arıyoruz sözlükte. Bu böyle sürekli sürer gider. Sözlük sonlu olduğundan, bir zaman sonra ikinci kez aynı sözcüğe rastlarız, yani bir sözcüğün anlamını bilmek için o sözcüğün anlamını bilmemiz gerektiğini anlarız...

Macarca bir sözcüğün anlamını Macarca'dan Macarca'ya bir sözlüğe bakarak anlayabilmemiz için en azından birkaç Macarca sözcük bilmeliyiz. Macarca'yı bu sözlüğe bakarak sökebilmek için bilmemiz gereken sözcüklere -bir anlamda- Macarca'nın aksiyomları (belitleri) adını verebiliriz.

Matematik benzer nedenden aksiyomatik bir uğraş dalıdır, başka türlü olamaz. Matematikçi bazı sözcükleri anlamadan ve bazı önermeleri kanıtlamadan kabul etmeli, yoksa tümce kuramaz ve hiçbir gerçeğe dayanmadığından yeni teoremler elde edemez.

Matematikte doğru kabul edilen -doğru olan demiyorum!– önermelere matematiğin aksiyomları denir.

Herkes aynı aksiyomları kabul etmek zorunda değildir elbet. Değişik aksiyomlarla değişik matematikler elde edilebilir. Ancak matematikçilerin çoğunluğunun kabul ettiği bir aksiyom sistemi vardır ve birkaç mantıkçı dışında herkes bu aksiyom sisteminde çalışır.

Diyelim elimizde bir dizi aksiyom var. Bu aksiyomlardan yola çıkarak matematik yapacağız, yani teoremler elde edeceğiz... Aksiyomlardan biri, örneğin, "$x = x$" diyebilir. Bunun gibi sonlu ya da sonsuz aksiyomlarımız var. Bu aksiyomları kullanarak teorem elde edeceğiz...

Nasıl yapmalı?

Doğru olduğunu kabul ettiğimiz (bildiğimiz demedim! Bir kez daha!) önermelerden yeni bir önerme nasıl elde edilir?

Bunun bir kuralı olmalı. Un, şeker ve yağdan helva yapmak için bile "unu yağda kavuracaksın" gibi bazı komutlar gerekiyor...

İşte, eski önermelerden yeni önerme elde etme yöntemlerine matematikte ***çıkarım kuralları*** denir. Hiç çıkarım kuralı olmadan hiçbir yere gidemeyiz, aksiyomlardan öte geçemeyiz, en az bir çıkarım kuralı gerekir.

Çıkarım kurallarını biri dışında hepsini aksiyomlara ekleyebiliriz, ama en az bir çıkarım kuralı elimizde bulunmalı, yoksa sadece aksiyomlarla yetinmek zorunda kalırız.

Matematikçilerin büyük çoğunluğunun kabul ettiği matematik tek bir çıkarım kuralına indirgenebilir. O çıkarım kuralına da ***modus ponens***. Latince "doğrulama kipi" demek olan Modus ponens'e göre eğer α ve $\alpha \to \beta$ önermelerini biliyorsak (ya da bu önermeler kanıtlanmışsa) o zaman β önermesini de biliyoruz demektir. Daha güncel bir dille, modus ponens, "eğer α doğruysa ve α doğru olduğunda β doğru oluyorsa, o zaman β da doğrudur" der. Örneğin modus ponens sayesinde,

Ayşe çarşambaları okulda olur

ve

bugün carsamba

önermelerinden

Ayşe bugün okulda

önermesini çıkarabiliriz.

Ayşe çarşambaları okulda olsa da olmasa da, bugün çarşamba olsa da olmasa da, "*Ayşe çarşambaları okulda olursa ve bugün çarşambaysa*, *Ayşe bugün okuldadır*" önermesi doğrudur.

Modus ponens, α ve $\alpha \rightarrow \beta$ önermelerinden yeni bir önerme (β önermesini) çıkarmamızı sağlar. Böylece α ve $\alpha \rightarrow \beta$ önermelerini içeren bilindikler listesine β önermesini de ekleyebiliriz.

Çıkarım kuralını değiştirme hakkına sahipiz elbette, ama o zaman çoğunluk matematikçinin kabul ettiği matematiğin dışında bir matematik yapmış oluruz. Nitekim bazı mantıkçılar değişik çıkarım kuralları kullanarak matematik yaparlar. Eğer aksiyomlarınız ve çıkarım kurallarınız standart değilse, bunu makalenizin başında belirtmeniz gerekir ki teoremlerinizi hangi matematik sisteminde kanıtladığınız daha makalenin başında kolayca anlaşılsın.

Genel olarak çıkarım kuralları şöyle ifade edilir: "Eğer $\alpha_1, \ldots, \alpha_n$ önermeleri teoremse o zaman şu önerme de bir teoremdir." Modus ponens örneğinde $n = 2$ ve modus ponens aynen şunu söyler: "Eğer α ve $\alpha \rightarrow \beta$ birer teoremse o zaman β da bir teoremdir."

Diyelim bir aksiyom sistemi ve en az bir çıkarım kuralı kabul ettik. Şimdi bir teoremin ne demek olduğunu görelim. Önce ***kanıt***'ın tanımını yapalım. Bir kanıt her şeyden önce sonlu bir önermeler listesidir. Diyelim şöyle:

$$\alpha_1$$
$$\alpha_2$$
$$\ldots$$
$$\alpha_n$$

Bu listenin bir kanıt olması için şu koşul gerekir: Her α_i, ya bir aksiyomdur ya da listede α_i'den daha önce yer alan α'lardan bir çıkarım kuralıyla elde edilmiştir.

Bir kanıtın en son önermesi, yani α_n bir ***teorem***'dir; $\alpha_1, \alpha_2, \ldots, \alpha_n$ listesi de α_n önermesinin bir ***kanıtı***dır.

Görüldüğü gibi her aksiyom bir teoremdir, tek satırlık bir teorem hem de. İşte α aksiyomunun tek satırlık kanıtı:

$$\alpha$$

Eğer α ve $\alpha \rightarrow \beta$ önermeleri birer aksiyomsa, o zaman β önermesi bir teoremdir, üç satırlık kanıtı olan bir teorem:

$$\alpha$$
$$\alpha \rightarrow \beta$$
$$\beta$$

İngiliz mantıkçısı ve ünlü *Alice Harikalar Diyarında*'nın yazarı Lewis Carroll, bir yazısında modus ponens'i Aşil'le kaplumbağaya kanıtlattırmaya çalışır. Tabii bu, başka bir çıkarım kuralı olmadan imkânsızdır. Bu yazıyı bir sonraki sayıda sunarız. ♦

Selim Gürcan selimgurcan@satrancokulu.com

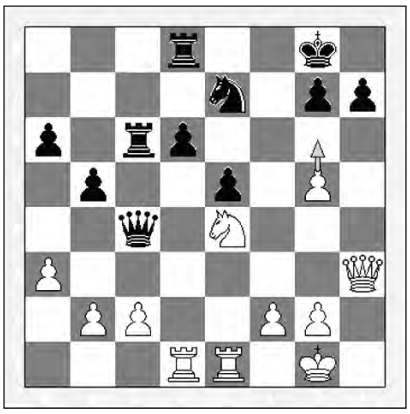
İstanbul'da Dünya Gençler Şampiyonası

9-22 Kasım tarihlerinde İstanbul'da düzenlenen Dünya Gençler Şampiyonası'nı, geçen sayılarımızda sayfalarımıza konuk olan Azeri Büyükusta Şehriyar Mamedarov kazandı. 92 oyuncunun katıldığı turnuvayı baştan sona lider götüren Mamedyarov, turnuvada 13 turda 10.5 puan alırken; en yakın rakibi Macar Büyükusta Ferenc 9.5 puan ile ikinci oldu. Üçüncülüğü ise 9 puan ile Rus Alekseev elde etti. Turnuvaya 41'inci sırada başlamasına rağmen 25'inci olan Barış Esen en başarılı Türk oyuncu oldu. Bayanlar kategorisinde Alman oyuncu Paehts birinci, Çinli Gu ikinci, Polonyalı Kadziolka se üçüncü oldu. Kübra Öztürk 61'nci sırada başladığı turnuvayı 29'unculukla bitirerek başarılı oldu. Aynı zamanda 2003 Dünya Gençler Şampiyonu olan Mamedyarov, bu unvanı iki kez elde edebilmiş tek oyuncu.

Mamedyarov, S. (2674) - Heberla, B. (2465) [A43]

1. d4 c5 2. dxc5 Aa6 3. e4 Axc5 4. Ac3 d6 5. Fe3 e6 6. Af3 a6 7. Vd4 Ae7 8. Kd1 Ac6 9. Vd2 b5 10. a3 Fe7 11. Ff4 e5 12. Fe3 Fe6 13. Fe2 0–0 14. 0–0 Kc8 15. h3 Vc7 16. Kfe1 Kfd8 17. Ag5 Fxg5 18. Fxg5 f6 19. Fe3 Ae7 20. Fg4 Fxg4 21. hxg4 Vc6 22. Fxc5 Vxc5 23. g5 f5 24. Vd3 fxe4 25. Axe4 Vc4 26. Vh3 Kc6

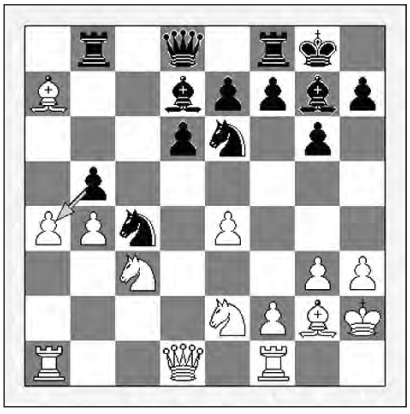
27. g6! Taktik imkânları yakalama konusunda büyük bir yeteneğe sahip olan Mamedyarov, gizli kalmış bir imkânı yine etkili bir biçimde kullanıyor. 27. … Axg6 28. b3 Vf7 29. Ag5 İşte g6 sürüşünün fikri; At boşalan kareden saldırıya geçebiliyor artık. 29. … Vf6 30. Vxh7+ Sf8 31. Ae4 Ve6 32. Kd3 d5 33. Kf3+ Se8 34. Ag5 Ve7 35. Kf5 Kf6 36. Vg8+ Sd7 37. Vxd5+ Sc7 38. Vf3 Kdf8 39. Kxf6 gxf6 40. Ae4 f5 41. Vc3+ Sb8 42. Vc6 1–0.

Mamedyarov, S. (2674) - Stellwagen, D. (2561) [E61]

1. Af3 Af6 2. c4 g6 3. b4 Fg7 4. Fb2 0–0 5. e3 d6 6. d4 Abd7 7. Fe2 e5 8. 0–0 Ke8 9. Ac3 e4 10. Ad2 Af8 11. Vb3 h5 12. Kae1 A8h7 13. f3 exf3 14. Fxf3 Ag5 15. e4 Ag4 16. Ad5 c6 17. Af4 a5 18. h3 Af6 19. b5 a4 20. Vd3 Ad7 21. Fxh5! (Yine parlak bir feda. Filin alınması halinde Beyazın çok kuvvetli bir atağı var; 21. … gxh5 22. Axh5 Fh8 23. h4 Ae6 24. Vg3 Ag7 25. d5) 21. … cxb5 22. cxb5 Ab6 23. Vg3 Ka5 24. Fc3 Kxb5 25. Fe2 Fd7 26. Fxb5 Fxb5 27. Kf2 Ac4 28. Axc4 Fxc4 29. e5 dxe5 30. dxe5 Ae6 31. Axe6 Kxe6 32. Vf4 Vc7 33. Kd1 b5 34. a3 Fxe5 35. Fxe5 Kxe5 36. Kd8+ Vxd8 37. Vxe5 Vd5 38. Vxd5 Fxd5 39. Kb2 Fc4 40. Şf2 g5 41. Kd2 Şg7 42. Kd6 f6 43. g3 Şg6 44. h4 Şh5 45. Kd4 Fb3 46. Şf3 Fe6 47. Kd8 Fg4+ 48. Şe3 Fe6 49. Kh8+ Şg6 50. Şe4 Fg4 51. Kg8+ Şf7 52. Kb8 gxh4 53. gxh4 Fe2 54. Şe3 Fc4 55. Kc8 Şg6 56. Kc5 Şh6 57. Şf4 Şg6 58. h5+ Şh6 59. Şg4 Fe2+ 60. Şh4 Fc4 61. Kc7 Fa2 62. Kc6 Şg7 63. Kc1 Ff7 64. Kc7 Şg8 65. h6 Fc4 66. h7+ Şh8 67. Şh5 1–0.

Alekseev, E. (2632) - Mamedyarov, S. (2674) [A36]

1. c4 Af6 2. Ac3 g6 3. e4 d6 4. g3 Fg7 5. Fg2 0–0 6. Age2 c5 7. d3 Ac6 8. 0–0 a6 9. h3 Kb8 10. a4 Fd7 11. Fe3 Ae8 12. d4 cxd4 13. Axd4 Ac7 14. Şh2 Ae6 15. Ade2 Aa5 16. b3 b5 17. cxb5 axb5 18. b4 Ac4 19. Fa7

Bu konumda Alekseev rakibine berabere teklif ediyor. Siyahla oynayan rakibinin puan olarak önde olmasını da dikkate alarak bu teklifi kabul edeceğini düşünürken, beklenmedik şiddette bir cevap geliyor!

19. ... bxa4! Tipik bir Mamedyarov kalite fedası. Siyah er ve Fil karşılığında Kalesini vererek oyunun

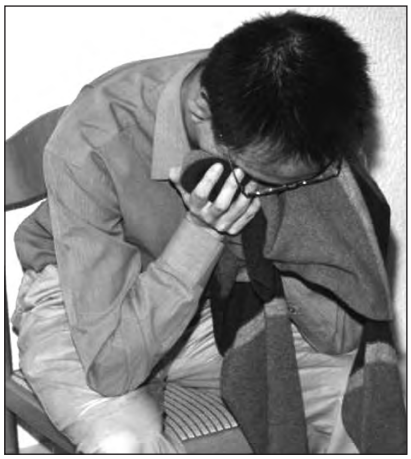
dengesini bozuyor. Bu tür karışık konumlar tam Şehriyar'a göre.

20. Fxb8 Vxb8 21. Ad5 Ke8 22. Ka2 Ad8 23. Vc2 e6 24. Adf4 Ab6 25. Kc1 Ac6 26. Ad3 Aa7 27. Vd2 Fb5 28. Ac3 Fc4 29. Axa4 Fxa2 30. Vxa2 Ad7 31. Aab2 h5 32. h4 Ab5 33. Ac4 Af6 34. Sg1 Kc8 35. Vd2 Ag4 36. Aa5 Fc3 37. Vd1 Kc7 38. Ff1 Va7 39. Va4 Axf2 40. Axf2 Ve3 41. Vd1 Fd4 42. Kc2 Vxg3+ 43. Fg2 Fe3 44. Ab3 Kxc2 45. Vxc2 Fxf2+ 46. Vxf2 Vxb3 0–1.

Dünya Takımlar Şampiyonası

31 Kasım-11 Aralık tarihlerinde İsrail'de oynanan Dünya Şampiyonası'nı Rusya kazandı. Son tura 2.5 puan farkla önde giren Çin Takımı Rusya'ya dramatik bir şekilde 3.5-0.5 kaybedince, kuvvetli Rusya'nın önünde birinci olma şansını kaçırdı. Çin Bayan Takımı, erkekler kategorisinde bir takım turnuvasında oynaması açısından bir ilki gerçekleştirdi.

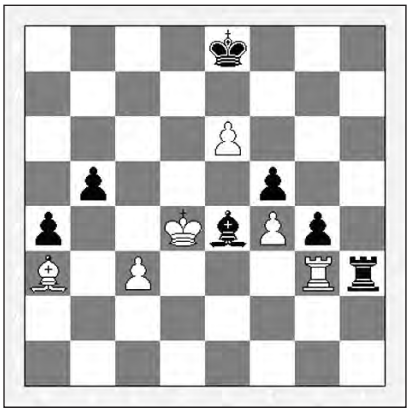
Son tur maçında, Çin-Rusya arasındaki madalya karşılaşmasında son kalan oyunda berabere konumu Morozevich'e kaybederek ülkesini birincilikten eden Ni Hua, bu olayın şokunu uzun süre atlatamadı.

Berabere konumu Morozevich'e kaybederek ülkesini birincilikten eden Ni Hua, bu olayın şokunu uzun süre atlatamadı.

Ni Hua (2603) - Morozevich, A. (2707) [B22]

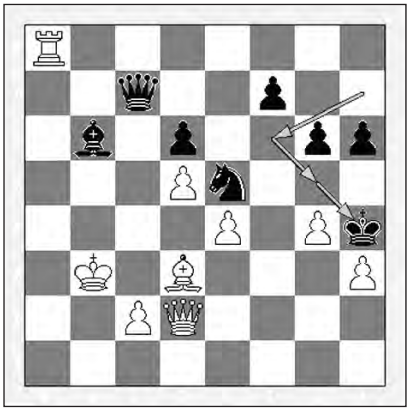
Çin'in Dünya Şampiyonluğu'na çok yakın olduğu bir an. Er altta olmasına rağmen Ni Hua ters renkli Fillerin varlığı sayesinde, konumu berabere yapma şansına sahip. 54. Ke3'ten sonra oyunu Siyahın kazanması oldukça zordur. Ne var ki yüksek gerilime dayanamayan Ni Hua yanlış oynuyor.

54. Kg1! g3 55. Se5 g2 56. Kd1 Kh1 57. Kd7 g1V 58. Fd6 Fc6 0–1.

Ukrayna adına oynayan Ivanchuk aşağıdaki oyunda etkileyici bir peformans sergiliyor. Konumsal bir kalite fedası ile siyah karelerin hâkimiyetini ele geçiren Ivanchuk, oyunun sonuna doğru tahtada Vezirler olduğu halde Şahını rakibin hattına doğru sürerek oyunu kazanmayı başarıyor.

Bruzon, L. (2677) - Ivanchuk, V. (2748) [B92]

1. e4 c5 2. Af3 d6 3. d4 cxd4 4. Axd4 Af6 5. Ac3 a6 6. Fe2 e5 7. Ab3 Fe7 8. g4 h6 9. Fe3 Fe6 10. Kg1 Ac6 11. Ad5 Kc8 12. Ff3 Fxd5 13. exd5 Aa5 14. Ad2 Ac4 15. Axc4 Kxc4 16. Fe2 Ke4 17. Vd2 Ad7 18. Fd3 Kxe3+ 19. fxe3 Fh4+ 20. Şe2 e4 21. Fxe4 0–0 22. Kaf1 Ke8 23. Ff5 Ae5 24. Vb4 b5 25. Fd3 Fg5 26. Kg3 Vb6 27. Ve4 g6 28. Şd1 b4 29. Şc1 a5 30. Şb1 a4 31. Vd4 Va5 32. e4 b3 33. Fe2 bxa2+ 34. Şxa2 Kb8 35. Ka3 Kb4 36. Vc3 Vb6 37. Fd3 Fe3 38. Kb1 Fc5 39. b3 axb3+ 40. Kbxb3 Şg7 41. Kxb4 Fxb4 42. Vb2 Vc5 43. Ka4 Fe1 44. h3 Ff2 45. Ka8 Şf6 46. Va3 Vc7 47. Vb4 Fb6 48. Şb3 Şg5 49. Vd2+ Şh4!

	Takım	kazanç	kayıp	berabere	puan
1	Rusya	8	0	0	22
2	Çin Erkekler	6	2	0	21,5
3	Ermenistan	4	1	3	18,5
4	Ukrayna	4	3	1	17,5
5	ABD	3	3	2	16,5
6	İsrail	2	5	1	14,5
7	Gürcistan	2	5	1	13,5
8	Küba	1	4	3	13
9	Çin Bayanlar	0	7	1	7

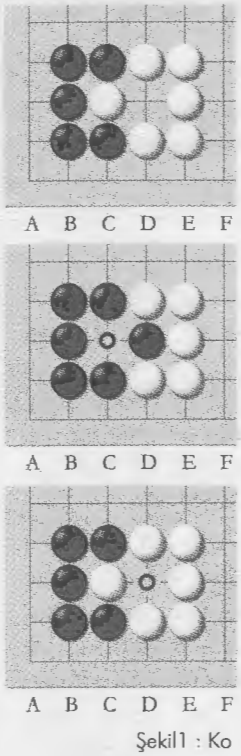
Şahın cesur yürüyüşü. Şah çok etkili bir taştır. Yeter ki böyle şeyler yaparken mat olmayın! Modern satrançta üstünlük elde edebilmek için her imkânı kullanmak artık çok şaşırtıcı değil. Siyah Şah önce h3 erini sonra da g4 erini toplamaya niyetli.

50. Şa2 Fc5 51. Va5 Vxa5+ 52. Kxa5 Şxh3 53. Fe2 Şg3 54. Ka8 Şf4 55. Kh8 Şxe4 56. Kxh6 Şxd5 57. Şb3 Şe4 58. Kh7 Şf4 59. Şc3 d5 60. Kh8 Şe3 61. Ke8 Fd4+ 62. Şb4 Şxe2 63. c3 Şd3 64. cxd4 Sxd4 65. g5 Af3 66. Ke7 Axg5 67. Şb5 Ae4 68. Şc6 f5 69. Kd7 Af6 70. Kg7 Ag4 71. Şd6 Ae5 72. Şe6 f4 73. Kg8 Şe4 74. Kd8 f3 75. Kxd5 f2 76. Kd1 g5 77. Kf1 0–1.

A. Utku Üzülmez, 13k utkuman@yahoo.co.uk

Ko, Ko tehdidi, Ko savaşı...

Şekil1 : Ko

Ko

Ko, Çince'deki "劫" karakterinin Japonca okunuşudur ve "sonsuzluk" anlamına gelmektedir. Bu anlamdan yola çıkarak kuralın nitelliği hakkında bir fikir sahibi olabilirsiniz.

Oynadığımız bir oyunda Şekil 1'deki gibi bir pozisyon ile karşılaştığımızı düşünelim. Siyah, Beyaz'ın C3'deki taşını esir aldıktan sonra hamle sırası Beyaz'a geçmiştir. D3'deki siyah taşın yalnızca bir nefes noktası (C3) olduğu göz önüne alınırsa, normal koşullarda Beyaz bu taşı esir alabilirdi. Ancak bu durumda Siyah da C3'e oynanacak olan Beyaz taşı esir alabilecek duruma gelecektir: Tıpkı Şekil 1'deki birinci pozisyon gibi... İşte bu sonsuz döngüden bizi kurtaracak olan şey Ko Kuralı'dır. Dolayısıyla bu kural olmasaydı, bir go oyunu sonsuza dek devam edebilirdi...

Profesyonel oyuncular çoğu kez gonun "kuralları olmayan bir oyun" olduğunu düşünür ve söylerler. Bu ilginç bir olgudur. Bilim ve Gelecek'de oyunun tanıtımını yaparken "Go'nun Kuralları" başlığını kullanmıştık. Kaldı ki; birçok yerde de olağan biçimde böyle tanıtılır. Fakat oyunu öğrendikçe, sözü edilen şeylerin aslında kuraldan öte yalnızca oyunu öğrenmemize ve mantığını kavramamıza yarayan araçlar olduğunu görürüz. Oyunu öğrendikçe, bunların basit bazı kurallar olmadığını ve çok tutarlı bir yapıya sahip olan oyun felsefesi içinden bize sunulan birtakım veriler olduğunu anlarız. Bir bütünü oluşturan küçük parçalar gibi...

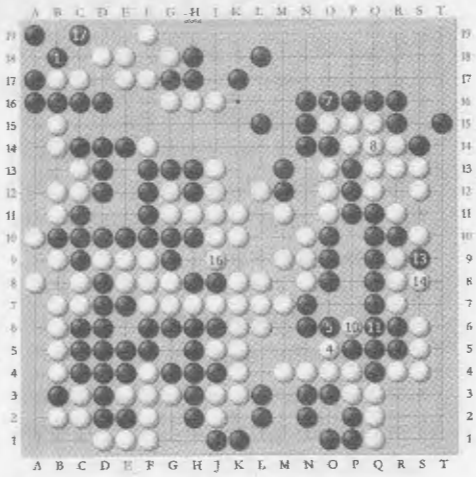
Konumuza dönecek olursak... Ko, go oyununda yeri oldukça özel olan durumlardan biridir. Bu özellik Ko durumunu kontrol eden kuralın go oyunundaki tek yasağı içermesinden kaynaklıdır. "Kural" basitçe şudur: Şekil 1'deki gibi bir durum için, Siyah'ın Beyaz taşı esir almasını takiben Beyaz oyuncu Siyah taşı esir alamaz. Yani Şekil 1'deki üçüncü pozisyon oynanamaz. Beyaz'ın D3'deki taşı almadan önce, tahta üzerindeki (C3 haricindeki) diğer bir noktaya oynama zorunluluğu vardır.

Ko tehdidi

Beyaz D3 haricinde başka bir noktaya oynadığı zaman Siyah için C3 noktasını kapatma, bir başka deyişle ko'yu sonlandırma şansı doğacaktır. Bu durumda dikkate değer nokta bu ko'nun Beyaz için ne kadar öneme sahip olduğudur.

Şekil 2'deki gibi bir oyun üzerinden örnekleyecek olursak... Beyaz, A18'deki oyun sonu hamlesinden sonra açık noktasını B19, B18 veya C18 ile kapatmadığından ötürü Siyah'a B18 oynama fırsatını tanımıştır. Buna cevap olarak Beyaz B19 oynadığında Siyah A18'deki taşı alarak ko savaşını başlatır.

Bu durumda Beyaz ko kuralı gereği köşedeki taşı esir alamayacağı için başka bir noktaya oynamak zorundadır ve şekildeki 4 numaralı hamle ile Siyah'ı tehdit eder. Siyah buna cevap vermezse oradaki alanı küçülecektir. Dolayısıyla 5 numaralı hamle ile cevap verdiğinde Beyaz ko'yu geri alır. Bu durumda 7 numaralı hamle Siyah için 8 puanlık güzel bir ko tehdidi dir ve Beyaz bu hamleyi şekildeki 8 numaralı hamle ile yanıtlar. Siyah 9 numaralı hamle ile ko'yu alır ve savaş bu şekilde sürer.

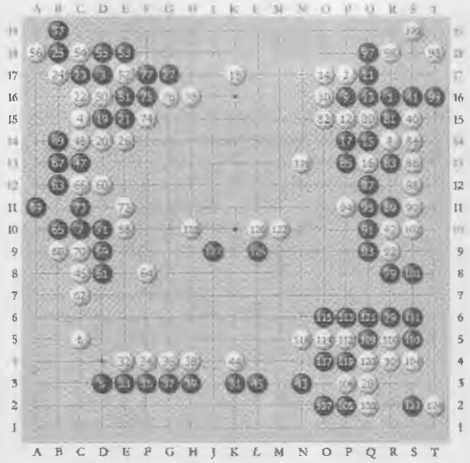

Şekil 2: Ko tehdidi.

Beyaz'ın 16 numaralı hamlesi yalnızca 2 taş esir alacaktır. Dolayısıyla Siyah bu tehdidi yok sayar ve 17 numaralı hamle ile ko savaşını bitirir. Görüldüğü gibi ko tehdidi hamleleri, rakibi tahtanın diğer bölgelerinde oynamaya zorlayacak nitelikteki ve ko'nun kaybedilmesi olanağına karşılık bir çeşit telafi yolları oluşturmaya yarayan hamlelerdir. Ancak bir tehdit eğer ko'nun kendisinden daha büyük değerde değilse bu durumda o hamle -Şekil 2'deki 16 numaralı hamle gibi- rakip oyuncu tarafından bir tehdit olarak kabul görmeyebilir.

Ko'nun değeri

Bir ko kaç puandır?

Şekil 1'deki ko yarım puanlık bir ko'dur. Çünkü Siyah'ın bu ko'yu kazanmak için 2 hamleye ihtiyacı vardır: Birincisi Beyaz taşı esir almak için, ikincisi de ko'yu sonlandırmak için. Ama bu taşı kazanmak yalnızca bir puan getirecektir. Sonuç olarak ise, her hamle yarım puan değerindedir ve bu sebepten dolayı, bu şekil yarım puanlık ko olarak isimlendirilir. Çevredeki diğer taş veya gruplar için bir tehdit veya baskı unsuru da yoktur. Ve genellikle oynanmak için oyun sonuna bırakılır.

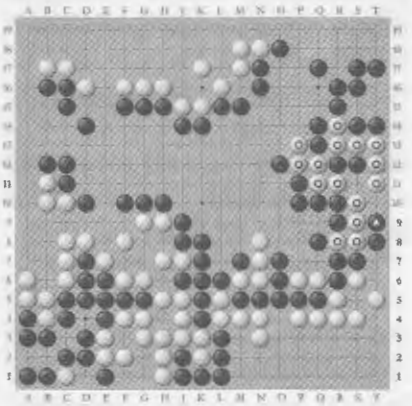
Şekil 3: 1 Haziran 1582: Kashio Rigen (Siyah) - Nikkai (Beyaz).

Ko'nun değeri tahta üzerindeki pozisyonlara göre elbette ki büyük farklılıklar göstermektedir. Bazen çok büyük bir grubu yaşatabilmenin tek yolu olan bir ko ile karşılaşabiliriz.

Ko konusunda ustalaşmak gerçekten de kolay değildir. Bu konuda ustalaşmak, yalnızca ko savaşını iyi götürmek değil, aynı zamanda ko tehditlerinin sayısını baştan görebilmek, buna yönelik hazırlıklar yapmak, oyun esnasında ko tehditlerinin sayısını arttırmaya yönelik oynayabilmek, rakibin ne kadar ko tehdidi olduğunu da hesaplayabilmek gibi nitelikleri içerir. Profesyonel oyuncular bir ko meydana gelmeden önce tahta üzerindeki ko tehditlerinin sayısını tam olarak sayar, rakibinin ko tehditlerini görür ve ona göre savaşa girerler. Bazen çok büyük bir grubu yaşatabilmenin tek yolu olarak da bir ko ile karşılaşabiliriz. Örneğin 24 Kasım günü oynadığım Şekil 4'teki oyunda Siyah T9'un ardından Beyaz'ın T7 oynayarak başlatacağı bir ko savaşını kazanması, işaretli grubunu yaşatabilmesi için önündeki tek seçenektir.

Üçlü Ko

Ko ile ilgili tarihte yer etmiş anekdotlar vardır. Örneğin Şekil 3'deki oyun, 1 Haziran 1582'de Kashio Rigen ile Nikkai arasında oynanmıştır ve Japonya tarihinde güçlü bir ismi olan Hükümdar Oda Nobunaga tarafından da izlenmiştir. Bu oyunda, oldukça ender olarak karşılaşılan bir durumla aynı

Şekil 4

anda üç ko savaşı meydana gelmiştir. Aynı gece hükümdar Nobunaga sinsi bir şekilde öldürülmüştür. Ve bu olayın ardından üçlü ko "uğursuzluk" olarak nitelendirilmiştir.

Ancak sizin de gördüğünüz gibi, buraya alınan oyun kaydında üçlü ko bulunmamaktadır. Çünkü oyunun yalnızca ilk 128 hamlesinin kaydı mevcuttur. Geri kalan hamlelere ait kaydın olmayışı ile bu konudaki gizem sürmektedir.

Bu oyunda Beyaz ile oynayan oyuncu Nikkai (1559-1623) kendi zamanının en güçlü oyuncusudur. Aynı zamanda Japonya tarihindeki dört büyük Go Okulu'ndan biri olan Honinbo Okulu'nun da kurucusudur. Kendisi daha sonraları Sansa ismini almış ve Honinbo Sansa olarak anılmıştır. Günümüzde Japon Go Derneği'nin düzenlediği Honinbo unvanı karşılaşmaları da, tarihteki dört büyük Go Okulu içinden en itibarlısı ve en başarılısı olan bu okulun ismini yaşatmaktadır.

Go Haberleri

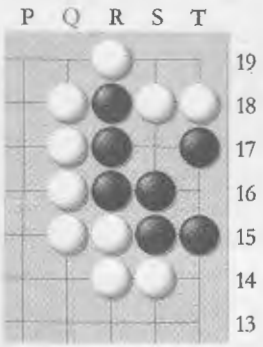
* Alpar Kılınç Go Turnuvası, 17-18 Aralık 2005 tarihlerinde Ankara'daki Türk-Japon Vakfı'nda yapılacaktır.

* İlköğretim öğrencileri arası 9 x 9 go turnuvası: Alpar Kılınç Turnuvası'nın olacağı haftasonu Ankara'daki Türk-Japon Vakfı'nda yapılacaktır.

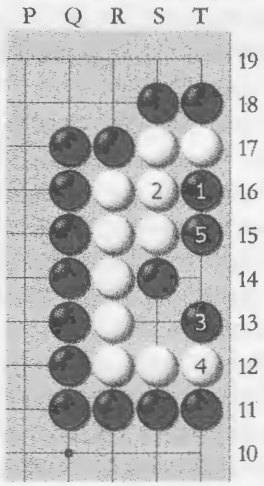
* 12-13 Kasım 2005 tarihlerinde Tokyo'da (Japonya) düzenlenen 16. Dünya Eşli Go Şampiyonası'nda ülkemizi temsil eden Saadet Eryılmaz (4k) - Fatih Sulak (2d) çifti 2 galibiyet alarak turnuvayı 26. sırada tamamladılar.

* 21-23 Ekim 2005 tarihleri arasında Helsinki, Finlandiya'da bu sene ilki düzenlenen Avrupa Öğrenci Go Şampiyonası'na Türkiye'yi temsilen Adem Kayatepe (21.), Bayram Bütün (30.) ve Alp Erdem Engincan (34.) katıldılar.

Go Problemleri

Soru: Bertan Bilen
Siyah oynar ve yaşar.

Geçen ayın çözümü.

KAYNAKLAR

http://times.hankooki.com/culture/fashion.htm
http://www.tgod.org.tr/
http://delic.iki.fi/esgc2005.txt
http://www.pairgo.or.jp/amateur/16th/players/results_e.htm
http://gobase.org/games/japan/misc/disks/sansa
http://gobase.org/information/players/?pp=Nikkai
http://touraine.jeudego.org/problemes/solu7-05.htm

Türkiye Felsefe Kurumu İstanbul Seminerleri

"Ortaçağ felsefesi" büyük ilgi gördü

Türkiye Felsefe Kurumu'nun düzenlediği İstanbul Seminerleri "Ortaçağda Felsefe" başlığı altında gerçekleştirildi. Maltepe Üniversitesi'nin ev sahipliği yaptığı seminer 11-12 Kasım günlerinde yapıldı. Türkiye Felsefe Kurumu Başkanı İoanna Kuçuradi'nin açılış konuşmasıyla başlayan seminer ülkemizde "ortaçağ felsefesi"nde söz sahibi pek çok akademisyen ve düşünürü bir araya getirdi. Seminer "Ortaçağda Felsefe" adı ile, İstanbul Üniversitesi, Maltepe Üniversitesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Uludağ Üniversitesi ve Yeditepe Üniversitesi'nin felsefe bölümlerinden katılan konuşmacılarla, konu başlığı açısından Türkiye'de yapılan ilk seminer olma özelliğini taşıyor. Farklı şehir ve üniversitelerden geniş sayıda dinleyici katılımı görüldü. Üç oturumdan oluşan seminer iki gün boyunca sürerek her oturum sonunda yer alan heyecanlı tartışmalarla tamamlandı.

Türkiye Felsefe Kurumu Başkanı Sayın Kuçuradi açılış konuşmasında Türkiye Felsefe Kurumu'nun düzenlediği İstanbul Seminerleri'nin her yıl düzenli olarak yapılacağını ve her seminer konusunun bir öncekinin tamamlayıcı devamı niteliğinde olacağını vurguladı. Çağlara göre felsefi düşüncenin kendini nasıl belirlediğini ve bu çağlardan günümüze kalan düşünsel mirasın neler olduğunu sorgulamak açısından seminerlerin önemi üzerinde durdu.

Saffet Babür'ün başkanlık yaptığı ilk oturuma, Maltepe Üniversitesi'nden Betül Çotuksöken, "Günümüzde Ortaçağ'a Bakış" başlıklı konuşmasıyla katıldı. Çotuksöken konuşmasında felsefe tarihinde ortaçağın önemi üzerinde durarak günümüzde hâlâ etkisini sürdüren ortaçağ değerlerinin neler olduğunu sorguladı. 21. yüzyılın değerleriyle ortaçağın değerlerini karşılaştırarak iki çağın da belirleyici olayları üzerinde durdu. İnanç tartışmalarının ve terör eylemlerinin hakim olduğu 21. yüzyıl dünyasına ait sorunların kaynaklarını daha iyi anlamak ve çözüm getirebilmek için bu sorunlar ışığında ortaçağ felsefi düşüncesinin yeniden gözden geçirilmesinin gereğini vurguladı. Dünya problemleri karşısında felsefi görüşün önemi üzerinde duran Çotuksöken konuşmasında "inanç", "şiddet", "hoşgörü", "insan anlayışı" ve "değerler" kavramlarını günümüzden ortaçağa doğru bakarak yeniden değerlendirdi.

İlk oturumun ikinci konuşmacısı İstanbul Üniversitesi'nden Çiğdem Dürüşken "Zindana Düşen Işık: Boetius ve Felsefesi" adlı sunuşunda, Platon ve Aristoteles'in felsefelerini uzlaştırmaya çalışması ve düşünce tarihinde teolojinin ortaya çıkmasını sağlamasıyla büyük önem taşıyan filozof Boetius'un *Felsefenin Tesellisi* adlı eseri üzerinde durdu. Dürüşken, antik Yunan felsefesini ortaçağa aktarma çabasındaki Boetius'un bilgece yaşamını kendine özgü edebi üslubuyla anlattı.

Tüten Anğ'ın başkanlığındaki ikinci oturumun ilk konuşmacısı, İstanbul Üniversitesi'nden katılan O. Faruk Akyol, "Ortaçağı Biçimlendiren Anlayış Thomasçılık ve Thomasçılar" başlıklı sunuşunda, ortaçağın önemli filozoflarından dominiken Thomas Aquinas üzerinde durdu. Aristoteles felsefesine dayanarak nedenler düzenini benimserken Tanrıyı doruk noktasına koymanın bir zorunluluk olduğunu söyleyen Thomas Aquinas'ın felsefesini açıklayan Akyol, tarihsel bir anlatımla Thomas'ın ortaya çıkışını ve Thomasçılığın tarihsel gelişimini aktardı. İkinci konuşmacı olan Yeditepe Üniversitesi'nden İskender C. Özkan'ın "Ortaçağ Platonculuğu: Anselmus" başlıklı konuşması, İsa'nın öğretisine dayanarak Tanrının varlığını kanıtlamaya çalışan Anselmus üzerineydi. Özkan, ikinci Augustinus lakabıyla Anselmus'un Platon'u ortaçağa nasıl aktardığını karşılaştırmalı örneklerle anlattı.

Betül Çotuksöken'in başkanlık ettiği ikinci günün tek oturumunun ilk konuşmacısı Uludağ Üniversitesi'nden Kadir Çüçen'di. Çüçen, "Ortaçağda Kötülük Problemi" başlıklı konuşmasında, felsefe tarihinde önemli bir yer kaplayan "kötülük problemi"nin tarihsel gelişimini filozoflarla örnekleyerek 21. yüzyıla kadar anlattı. Daha sonra ortaçağ filozoflarında "kötülük problemi"nin kaynağı üzerine yoğunlaşan Çüçen bir felsefi problemin filozoflara göre farklı biçimlerde nasıl yorumlandığının ilgi çekici örneğini verdi.

Boetius Roma'da

İkinci konuşmacı Maltepe Üniversitesi'nden Kurtul Gülenç'ti. Sunuşunda "Aristoteles'ten Abelardus'a İnsan Eylemi'nin felsefi olarak ne şekilde sorunsallaştırıldığı üzerinde durdu. Açıklamalarına Aristoteles öncesi dönemde insan eyleminin "hamartia", "daimon" ve "ate" kavramlarıyla varolduğunu söyleyerek, Aristoteles ile birlikte "arete" ve "ethos" kavramlarının insan eylemini nasıl belirlediğini açıklayarak devam etti. Daha sonra Aristoteles'ten Abelardus'a geçerek "niyet" kavramının insan eylemini yönlendirmesi üzerinde durdu. Seminerin son konuşmacısı Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nden Halil Turan, "Doğa Felsefesinde Skolastik Eleştiriden Kopernik'e" başlıklı konuşmasında Ortaçağ ve Yeniçağ'ın bilim anlayışlarını, bu dönemlere ait bilimsel teorilerle örnekleyerek karşılaştırdı.

Arş. Gör. Metin Bal
Maltepe Üniversitesi Felsefe Bölümü

Prof. Dr. Haluk Ertan Çorlu'da biyolojik evrimi anlattı

Darwin, kuramını 25 yıllık çalışmadan sonra açıkladı.

Özel Çorlu Gürsoylar Koleji, son bir yıldır *Bilim ve Gelecek* dergisi ve Tohum Kitabevi'nin işbirliğiyle bilim insanlarını ağırladıkları etkinlikler gerçekleştiriyor. Geçtiğimiz ayın konuğu İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Mikrobiyoloji ve Genetik Anabilim Dalı öğretim üyesi, *Bilim ve Gelecek* dergisi yazarlarından Prof. Dr. Haluk Ertan, "Biyolojik Evrime Bilimsel Bakış" konulu bir sunuş yaptı.

İlköğretim ikinci kademe ve lise öğrencilerinin katıldığı ilk oturumdan sonra öğretmen, veli ve meraklısı davetlilerin katıldığı ikinci oturum gerçekleşti. Haluk Ertan her iki oturuma da fal ve ufo bilim merkezi gibi bilimin prestijini kendi çıkarları için kullananları yererek başladı. Bilimin ne olduğu, bilimsel tutumun ne olması gerektiği üzerinde durdu. İbsen'in *Halk Düşmanı*'ndaki doktoru, Darwin'in kuzenini ve Çernobil'den sonra çay ve süt içmemeyi öneren Türkiyeli bilim insanlarını dürüst ve namuslulara örnek olarak gösterdi. Çernobil Kazası sonrasında, sorumsuz ve dürüst davranmayan idareci ve bilim insanları yüzünden, bugün Karadeniz Bölgesi'nde artan kanser hastalıklarına dikkat çekti.

Kutsal kitapların canlıların birbirinden bağımsız ve bugünkü formlarıyla yaratıldıkları iddiasında olduğunu oysa bilimsel gözlem ve incelemelerin bunun tersine sonuçlara götürdüğünü örnekleriyle açıkladı. Bu sonuçlara ilk yaklaşan hatta formüle eden bilim insanlarının önemli bir kısmının din adamları içinden çıktığına vurgu yaptı. Lemarck'ın görüşlerini özetledi.

Charles Darwin'n 21 yaşında Cambridge Üniversitesi'nden mezun olduğunda başka çok sayıda bilim insanıyla birlikte kraliyet bilim gemisiyle beş yıl süren bir keşif ve inceleme gezisi yaptığını, Atlas ve Pasifik Okyanusları'nı geçtiğini, 3 bin kadar örnek topladığını binlerce canlının çizimini yaptığını ve binlerce mektup yazdığını anlattı. Pasifik'teki Galapagos Adaları'nda anakaradaki canlılardan farklı türdeki canlıları inceledi ve çeşitlilik karşısında hayrete düştü… Gezinin bitiminden sonra İngiltere'den denize bıraktığı işaretli tohumların Afrika ve Amerika Kıtaları'na ulaştığını, bulanlarca kendisine geri gönderilen tohumlardan anladığını anlattı. Beş yıllık gezi ve ardından yirmi yıllık araştırma ve incelemeler sonucu ünlü eseri *Türlerin Kökeni*'ni yazdığını belirtti.

Darwin'in eserini şöyle özetledi: "Canlı türleri bugünkü formlarıyla yaratılmamışlardır. Yaşama savaşı, çevre ve iklim koşulları sonucunda yaşanan mutasyonlar canlıların evrimine yol açmaktadır. Bugünün modern canlıları birbiriyle akrabadırlar ve ortak bir atanın farklı türlerde devamıdırlar. İnsan da diğer canlıların tabi olduğu doğa kanunlarına tabidir. Bu bakımdan bir ayrıcalığı yoktur".

Prof. Dr. Haluk Ertan, Darwin'den sonra ortaya çıkan insan ve diğer canlı fosillerinin Darwin'in ulaştığı sonuçları doğruladığını hatta çok daha kesin sonuçlara götüren DNA testi ve protein incelemelerini biyolojik evrim kuramını bire bir ispatladığını ekledi.

Toplantı sırasında bir öğretmen, Darwin'in geziye çıkmadan önce biyolojik evrime inanıp inanmadığını daha doğrusu kuramını ispatlayacak bilgiler için mi geziye çıktığını sordu. Haluk Ertan geziye çıkarken değil döndüğünde de kuramı oluşturmadığını bunun yirmi beş yıllık bir süreç olduğunu söyledi.

Bir başka soru da "Bilinçli Tasarım" hakkında ne düşündüğü idi. Haluk Ertan *Bilim ve Gelecek* dergisini göstererek "Bu konudaki görüşlerimi buraya yazdım. Okursanız daha ayrıntılı bilgi edineceksiniz" diye yanıtladı.

Toplantının kendisi için de verimli geçtiğini söyleyen Sayın Ertan, bu konuyu genç insanlara aktarmanın zorluklarını şöyle ifade etti: "Bilim kavramlarla yapılabiliyor. Konunun anlaşılabilmesi için kavramların bilinmesi gerekiyor. Bu da okuyan insanlarla mümkün".

Üniversitelerdeki bilimsel çalışma ortamı konusunda da sohbet ettiğimiz Sayın Ertan önemli bir konuya dikkat çekti: "Türkiye bilimini bir tehlike bekliyor. Üniversitelerin kendi kaynaklarından oluşturduğu araştırma fonları vardı. Yani üniversitenin kendi kazandığı paraların bir kısmı araştırma fonunda biriktiriliyor, bilimsel araştırma çalışmaları bizzat üniversite tarafından destekleniyordu. AKP Hükümeti bu fonlara el koydu. Artık üniversiteler bırakın bütçeden yeterli pay almayı kendi kazandığı parayı bile bilimsel araştırma için kullanamıyor. Gelecekte bilimsel yaşamımız çok daha kötü bir durumda olabilir. Bu büyük tehlikedir"

Dursun Deniz
Gürsoylar Koleji Rehber Öğretmeni

Bilgi işleyen makine olarak beyin-3 toplantısı düzenleniyor

23-24 Aralık 2005 tarihinde Boğaziçi Üniversitesi'nde düzenlenecek olan "Bilgi işleyen makine olarak beyin-3" başlıklı toplantı, ülkemizde bilgi işleyen makine olarak beyin ile ilgili konularda çalışan araştırmacıların bir araya gelmesini ve yaptıkları bilimsel veya uygulamalı çalışmalar hakkında bilgi alış verişinde bulunmasını sağlamayı amaçlıyor. Aynı amaçla 1995 ve 1997 yıllarında düzenlenen toplantıların devamı niteliği de taşımaktadır. Beyin ve sinir sistemi farklı disiplinlerin ilgisini çekmiştir. Bu toplantıda antropoloji, biyoloji, dilbilim, felsefe, fizik, güzel sanatlar, hukuk, kimya, matematik, mühendislik, psikoloji, sosyoloji, tıp gibi farklı disiplinlerin bu konuda yaklaşımları kavramsal düzeyde, günlük dille ele alınacaktır. Yarımşar günlük oturumlarda sunumların sonunda ilginç tartışmaların olması beklenmektedir. Toplantıda bellek, dil, duygu, yaratıcılık, karar verme, karmaşık sistemler gibi konulara ağırlık verilmesi düşünülmektedir, ancak toplantının konuları bu konularla sınırlı değildir.

Tarihte ilk oyuncaklar: anne-baba

Benim ufaklığın, "Baba, hadi kalk, uçurtma yapalım seninle" sesiyle kendime geldim. Nereden çıktı şimdi? Kağıttı, çıtaydı, iplikti, yapıştırıcıydı bir sürü şey... Çocukluğumuzda yapardık ama şimdi şeytan uçurtması yapmak bile zor. "Caddenin sonuna büyük bir oyuncak mağazası açılmış oğlum, oradan alsak olmaz mı?" dediysem de dinletemedim. "Baba sen de herşeyi hazır alıyorsun..."

Sahi ya, hazırcı olduk iyice. Hızlı, kolay, ucuz... Şimdiki çocukları düşündüm, gerçekten de herşey ellerinin altında. Bizim zamanımızda öyle miydi ya? Çelik-çomak oynardık, çivileme oynardık, sonra misketlerimiz vardı, gazoz kapaklarını düzeltip biriktirir, misket oynayarak ütülür veya üterdik. Elimize geçen iki teli büküp, yuvarlayarak kendi arabamıza sahip olduğumuz günler çok geride değil. İsimler takardık arabalarımıza; ferari, porşe, murat yüzyirmidört... Maket yapmak için, mahallenin marangozuna az yalvarmıyorduk, neyse ki her mahallenin marangozu Hulusi Kentmen kıvamında olurdu da, gereken türlü desteği alırdık. Ama, en şanslı çocuklar yine bu marangozların çocuklarıydı... Velhasıl, oyuncak yapmak ayrı bir zevkti bizim için, oynamak ve arkadaşlarımıza hava atmak bambaşka zevk...

Şimdiki çocuklar şanslı! Doğru mu bu? Doğrusu doğru ama, doğrusu yanlış. İnanın şimdiki çocuklar biraz şanssız. Kafalar o kadar karışık ki... Binlerce oyuncağın arasından oyuncak beğen. Hadi, kendi beğendi annebabaya beğendir. Ebeveyn alıyorsa, çocuğa beğendir. Benim çocuğa alırız; iki kere kurcalar kanapenin arkasına, oyuncak mezarlığına kaldırır atar. Yüz yıl geçse de yüzüne bakmaz. Yüzüne bakmadığı gibi, "Oğlum, sen oynamıyorsun bari Semiha Teyze'nin çocuğuna verelim" desek, "O benim en sevdiğim oyuncağım!".

Tarihteki ilk oyuncak nedir sizce? Çok mu zor? İlk oyuncak babanın veya annenin parmaklarıydı... İlk doğduğu andan itibaren sevmek, oyalamak için parmağımızı bebeğimizin yüzüne sürtüp, garip sesler çıkartmıyor muyuz? Yok, yok abartalım bizzat anne-babadır ilk oyuncak... Yoksa 6 yaşındaki oğlum neden benim için öğretmenine, "Benim babam beni eğlendirmeye yarayan bir şebektir" desin ki... Zamanla oyuncak, babanın, annenin yokluğunu unutturacak, onlara başka işler yapması için zaman kazandıracak (!), bu sırada çocuğa birtakım beceriler kazandıracak, eğitecek nesneler silsilesine dönüştü. Elbette, anne-baba kadar, bu nesneler silsilesi de çok önemli... Ancak sepete koyacağımız oyuncakları dikkatli seçmemiz gerekiyor. Yaşına uygun oyuncakların bir listesini edinmek faydalı olacaktır. Birçok aile çocuğunun gerçekten diğer çocuklardan daha zeki olduğunu, daha çabuk geliştiğini düşünür. Doğrudur, ama unutmamak gerekir ki, çocuk en nihayetinde bizim ona sağlayacağımız imkânlarla gelişimini sürdürecektir. Bizim yapacağımız bir hata, onun hayatını etkileyebilir. Bu nedenle, çocuğu olduğu gibi kabullenip, yaşına en uygun oyuncakları almak en doğrusudur. Sonra, "Benim beş yaşındaki oğlum santrançtan çabuk sıkılıyor, bir türlü oynamıyor" diyebiliriz.

Gerçekten üretilen, çocuklar oynasın diye yapılan ilk oyuncak nedir, bilemem. Ancak, MÖ 5. yüzyılda, eski Mısırlı çocukların tahta atlarla oynadıkları bilinir. İlerleyen dönemlerde, MÖ 2. yüzyılda ise topaç, misket gibi günümüzde de kullanılan oyuncakların varlığı kanıtlanmış ve Mısır firavunlarına ait mezarlar açıldığında, oyuncak bebeklere de rastlanmış.

Eski Yunan, Roma ve Çin uygarlıklarında, kilden yapılan, mekanik ek-

lemleri olan oyuncaklara rastlanmıştır. Oyuncaklar ancak 18. yüzyıldan itibaren ticari olarak satılmaya başlanmış. 1700'lü yıllar Almanya'sında seri olarak üretilen ilk oyuncak, tahta bebekler olmuştur. İkinci Dünya Savaşı yıllarından önemli bir ayrıntı; Almanya'da oyuncak üreten bazı fabrikalar, savaş zamanı silah üretmişlerdir.

Bizim tarihimizde ise, satılmak üzere yapılan ilk oyuncaklar, Osmanlı döneminde ortaya çıkmıştır. Eyüp'te hayvan bağırsağından yapılmış balonlar, tahta topaçlar, çemberler, tefler, toprak düdükler satıldığını tarih kitapları yazmaktadır.

Oyuncaklar teknolojik olarak ne kadar donanımlıysa, oyuna ayrılan zaman da o kadar çok oluyor. Çocuğun oyuna ayırdığı zaman oyuncağın çetrefilliğine bağlı diyebiliriz beki de... Bu nedenle, teknolojik oyuncakların pazardaki albenisi daha fazla. Ancak, fiyatta pahalı olmaları hâlâ bir dezavantaj. Türkiye'de yıllık yaklaşık 200 milyon dolarlık oyuncak pazarının varlığı kabul edilir ve tek bir çocuk için, oyuncağa bir yılda harcanan para 12 dolar civarındadır. Ne yazık ki çoğu aile oyuncağın öncelikli bir ihtiyaç olmadığını düşünüyor. Babama "Ben oyuncakçıda çalışıyorum, oyuncak işiyle uğraşıyorum" dediğimde, "Sen önce aç karnını doyur" demesi bundandır.

Oyun oynamak için oyuncak gerekli midir? Oyuncağı burada bir yardımcı materyal gibi düşünmeliyiz. Doğal yetenekleri geliştiren, hayal gücünü artıran, yaratıcılığı körükleyen, fiziksel-zihinsel gelişimine katkıda bulunan bir materyal. Bu nedenle tıpkı benim çocukken yaptığım gibi, yatağın içinde

kafama yorganı çekip, boşlukta yüzen arabalar, fantastik yerleri hayal etmek her ne kadar faydalı olsa da, bir oyuncağın nesnel ifadesi yanında çok da anlamlı olmayabilir. Oyuncak çocuğa kendini anlatır, çocuk oyuncağın dilinden anlar. Biz ise "Bak yine oyuncağı ile konuşuyor!" deriz... ya da "Bir kardeş yapsak mı acaba, çocuğun psikolojisi bozulacak, oyuncakları ile konuşmaktan..."

Oyun ihtiyaç mı? Kesinlikle evet! Oyuncaklar ihtiyaç mı? Aynı şekilde... Oyun oynamak için oyuncak almak şart mı? Oyun oynamak için oyuncak almak şart. Çocuğun hayal gücüne katkı sağlaması, zekâsını geliştirmesi, mekanik, analitik düşünce gücününün artırılması için bu şart.

Her ne kadar çocuğunuzun ilk oyuncakları sizler olsanız bile, onların sizin boşluğunuzu dolduracak, sevgi dolu, hayal dolu, eğlence dolu nesnelere ihtiyaçları var. Oyuncak alın ya da yapın, sadece kendi çocuğunuza değil ama, çevrenizdeki ilk oyuncakları anne-babası olmayan kimsesiz çocuklara da...

Ramazan Karaçalı
Bilgisayar Mühendisi

DUYURU: ÖZEL DERS VERİLİR!
Matematik Bölümü mezunu, Marmara Üniversitesi matematik yükseklisans öğrencisinden, ilkokul, ortaokul, lise ve üniversiteye hazırlık düzeyinde matematik dersleri verilir.
İlgili: Nazan Mahsereci
Tel: 0532.485 63 63 (ev) 0216.475 02 63

İnşaat mühendisi, siyasetbilimi yükseklisans öğrencisinden, ortaokul ve lise düzeyinde fizik, kimya ve matematik dersleri verilir.
İlgili: Erdem Sönmez
Tel: 0555.676 34 20

DÜZELTME

- Dergimizin Kasım 2005 tarihli 21. sayısında yer alan, Nalân Mahsereci'nin "Bu topraklardan Curt Kosswig geçti" başlıklı makalesinde, 2. sayfada 1950'ler olarak genel bir biçimde belirtilen resmin tarihi, tam olarak 1953 yılıdır. Aynı makalede, 42. sayfanın ilk paragrafında, "Et Balık Kurumu enstitüye üç tane motorlu araştırma gemisi alır: HAE Gezer, HAE Görür, HAE Bulur" biçiminde bir cümle yer almıştır. Sayılan araçlar, araştırma gemisi değil, araştırma motorudur. Anılan cümlenin şöyle olması gerekmektedir: "Et Balık Kurumu enstitüye bir tane araştırma gemisi (HAE Arar), üç tane araştırma motoru alır: HAE Gezer, HAE Görür, HAE Bulur". Düzeltir, okurlarımızdan özür dileriz.

- Yine aynı sayımızda (21.sayı/Kasım 2005), Bilim Gündemi Bölümü'müzde yer alan "Fizik Nobel Ödülü" haberinin çevirmeni "Jale Yılmazkaya" olacaktır. Bizden kaynaklanan bu hata nedeniyle Sayın Jale Yılmazkaya ve okurlarımızdan özür dileriz.

KİTAP DİZİSİ
2. KİTABI ÇIKTI

BİLİM VE DÜŞÜNCE

Gericiliğin ve Saldırganlığın İdeolojisi

AMERİKAN "FELSEFESİ"

Felsefeden politikaya, fizikten kozmopolitizme kadar çok farklı alanlardan metinlerin yer aldığı bu kitabımızda işlenen aslında tek bir konudur: Özünü pragmatizmin oluşturduğu Amerikan "felsefesi".
Ancak uygulandığı alanlarda ete kemiğe büründüğünden, gerçek muhtevası ve yol açtığı tahribatları da ancak oralarda somutlaştırılıp tam ortaya konabilirdi. Pragmatizmi, salt teorik bir düşünce olarak ele almak bu nedenle yetersiz kalacaktı. Onun bir "eylem kılavuzu" olarak, her defasında aldığı somut biçimleriyle birlikte ortaya koymak gerekmekteydi.

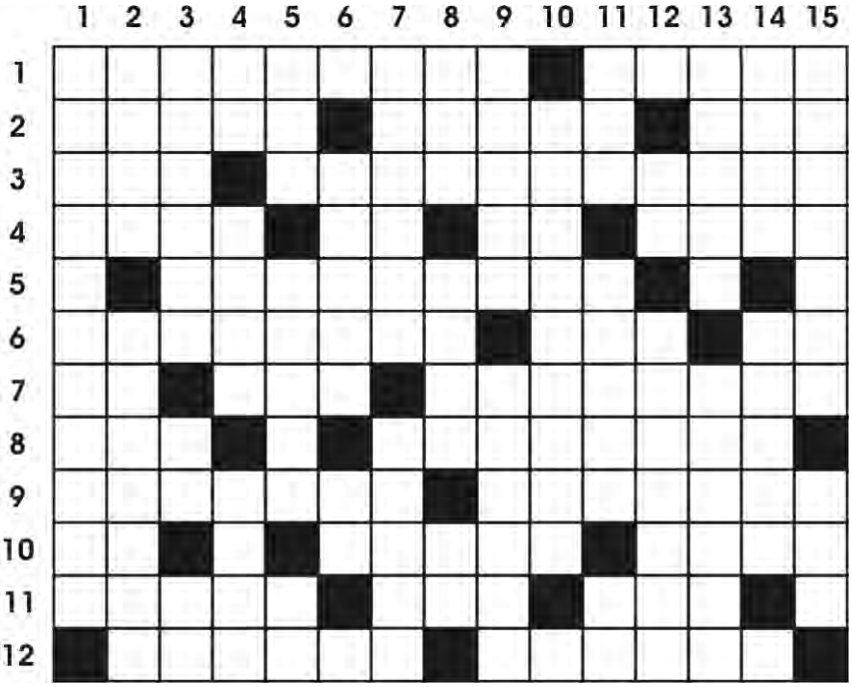
İkinci kitap

- İlkesi ilkesizlik, değeri değersizlik olan bir "felsefe"...
- Bir "eylem kılavuzu" olarak pragmatizm...
- Günümüz Amerikan (ABD) politikalarıyla benzerlik...
- 1950'lerin ABD'sinde faşizan uygulamalar...

EVRENSEL BASIM YAYIN | Tel: 0212 361 09 07 Fax: 361 09 04
E-mail:bilgi@evrenselbasim.com

Bulmaca

Hikmet Uğurlu

Soldan sağa

1) *Müslüman Hoşgörüsü, Doğunun Bunalımı, Batı'nın Doğu Politikasının Ahlâken İflası* gibi yapıtları üretmiş, *Meşveret* gazetesini çıkarmış, 1858-1930 yılları arasında yaşamış Osmanlı siyaset adamı.- Kırgızlar'ın ünlü destanı.
2) Afrika'da bir ülke.- Halk dilinde "ekin başağı" anlamına gelen bir sözcük.- Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın bir şiir betiği.
3) "…, şal ve gül, bu bahçede raksın bütün hızı / Şevk akşamında Endülüs, üç defa kırmızı". (Yahya Kemal Beyatlı).- Büyükevren.
4) Namaz çağrısı.- Eski dilde "su".- Hollanda'nın plaka imi.- Yakındoğu'da yaşayan bazı Çingene kabilelerine verilen ad.
5) Napoli balıkçılarının söylediği şarkıların adı.
6) 1913-1990 yılları arasında yaşamış, canlı renkli figür çalışmalarıyla tanınmış ressam ve gazetecimiz.- Bazı koşullara bağlı olarak meydana gelen ve yüzey sularını belli bir süre için kıyıdan açığa doğru sürükleyen akıntılara denizcilikte verilen ad.- Kiloamper'in kısaltması.
7) Sıla'nın ünsüzleri.- Mesafe.- Kendi kendine işleyen (aygıt, vb.).
8) Güney Amerika'da karnavalıyla ünlü bir kent.- Özellikle romatizma ağrılarına karşı kullanılan klorakin türevi kimyasal ilaç.
9) İstanbul'un bir ilçesi.- Organizma tarafından sentezlenemeyen ve onun gelişmesi ve iyi işlemesi için çok az miktarda gerekli olan etkin, yaşamsal organik madde.
10) Helyum'un simgesi.- *Palto, Müfettiş, Burun* gibi yapıtlarıyla ünlü Rus yazar.- "… bir gül-nihal aldı bu gönlümü / Sim-ten, gonca-fem, bi-bedel ol güzel" (Rast, Dede Efendi).
11) Bir peygambere inanıp onun yolunu seçen kimselerin tümü.- "… *Kralı*" (Aziz Nesin'in bir betiği.- Kaz, kedi, yılan gibi hayvanların düşmanlarını korkutmak için çıkardığı ses.
12) 14. ve 15. yüzyıllarda Baltık ve Kuzey denizi korsanı.- Eskil Mısır'da Baştanrı.

Yukarıdan aşağıya

1) Bazı Osmanlı paralarında, fermanlarında yer almış, "Onun yardımı aziz olsun" anlamında kalıplaşmış dua.
2) Bir şeyi elinde bulunduran, bir şeyi olan.- Kandaki glikoz miktarı.
3) İtalya'da bir kent.- İlkel bir silah.- Anadolu halklarının en eski Anatanrıçası.
4) Yiğit.- Daha çok eldiven ve giysi sanayisinde kullanılan çok gözenekli yumuşak deri.- Pay, hisse.
5) Haşlanarak gerekli kıvama getirilmiş çay.- Güreş, boks, eskrim gibi spor dallarında yapılan oyunun ya da hamlenin savuşturulması biçimi ya da eylemi.- Bir cetvel türü.
6) Sübye donanımlı yelkenlilerde, yelkenin direğe bağlanan alt köşe yakası.- Gümüş'ün simgesi.
7) Bir bestede kullanılabilecek eş türden sesler kümesi.- Boksta rakibin yumruklarıyla çok sarsılmış, ancak hâlâ ayakta durabilen bir boksör için kullanılan sözcük.
8) Tavla oyununda atılır.- Çok sevilerek putlaştırılan kişi.- Çin ve Japonya'da oynanan bir strateji oyunu.
9) Alacağa sayılmak ve hesabı sonradan yapılmak üzere ödenen para.- Nergisgillerden bir bitkinin yumrularından elde edilen besleyici nişasta.
10) Kuraklığa iyi dayanmak üzere uyum sağlamış, sert ve cilalı, hep yeşil küçük yapraklı bitki türlerini tanımlamakta kullanılan sözcük.
11) Çin'in efsanevi lideri.- Yiyecek, içecek; rızk.- Boru sesi.
12) Çinko'nun simgesi.- Belli tarihlerde belli bir yerde kurulan büyük pazar.
13) Sudermann'ın dört perdelik oyunu.- Bir süre Birlik Partisi başkanlığı da yapmış Mustafa önadlı siyaset adamımız.
14) Atlas Okyanusu'nda Portekiz'e bağlı bir takımada.- Kınakına ağacının kabuğundan elde edilen ve sıtmanın sağaltımında yararlanılan beyaz bir alkaloit.
15) Alaturka müzikte basit bir makam.- Anlaşılmaz hiçbir yanı bulunmayan.

GEÇEN SAYININ YANITI

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	A	H	M	E	D	M	U	H	T	A	R	P	A	Ş	A
2	N	A	İ	M	A	■	Z	A	İ	R	E	■	C	İ	N
3	S	K	L	E	R	O	Z	■	Y	A	Ş	A	M	A	K
4	İ	L	■	K	A	R	A	C	A	■	A	C	A	R	A
5	K	İ	R	■	L	M	■	A	M	A	D	A	N	■	R
6	L	■	A	Z	M	A	K	■	İ	D	İ	R	■	R	A
7	O	K	■	L	A	N	G	E	N	■	Y	I	S	A	■
8	P	A	S	O	K	■	B	Q	■	M	E	S	A	N	E
9	E	V	E	T	■	E	■	S	K	İ	■	T	İ	T	R
10	D	A	N	İ	S	K	A	■	A	S	K	A	R	İ	T
11	İ	T	İ	■	A	T	R	E	K	■	A	N	■	Y	A
12	■	A	T	A	V	İ	Z	M	■	İ	Ş	■	Z	E	N

Kasım sayımızdaki bulmacayı doğru yanıtlayan okurlarımızdan **Şükran Arslan** (Muğla), **Deniz Çerşil** (Ankara), **Fırat Şenyuva** (Sivas) Orhan Gökdemir'in, Chiviyazıları Yayınları'ndan çıkan *Faili Meçhul Cinayetler Tarihi* adlı kitabını kazandı. Aralık bulmacamızı doğru yanıtlayacak okurlarımız arasında belirleyeceğimiz 3 kişi, Özcan Sapan'ın, Chiviyazıları Yayınları'ndan çıkan *Beyaz Ölümün Güncesi* adlı kitabını kazanacak. Çözümlerinizin değerlendirmeye girebilmesi için, en geç 20 Aralık tarihine kadar posta, faks veya e-posta yoluyla elimize ulaşması gerekiyor. Kolay gelsin…

